

Л.В. Дейнеко

**РОЗВИТОК
ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ
В УМОВАХ РИНКОВИХ
ПЕРЕТВОРЕНЬ**
(Проблеми теорії та практики)

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ
СИЛ УКРАЇНИ**

Л.В. Дейнеко

**РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ В УМОВАХ РИНКОВИХ
ПЕРЕТВОРЕНЬ
(ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ)**

"Знання"

1999

ВСТУП

Однією з глобальних проблем суспільного розвитку є забезпечення потреб населення в продуктах харчування, задоволення яких за науково обґрунтованими фізіологічними нормами забезпечує відтворення його життєдіяльності, активну його участь в економічному і соціальному розвитку суспільства. Особливу роль у вирішенні продовольчої проблеми в тій чи іншій країні відіграє харчова промисловість, яка є не тільки завершальною ланкою виробництва кінцевих продовольчих товарів, але й організатором та інтегратором ефективного функціонування продовольчого комплексу кожної країни.

Забезпечення сталого, ефективного, збалансованого і пропорційного розвитку харчової промисловості є одним з головних завдань державної економічної політики, реалізація якого виступає основною умовою не тільки задоволення потреб внутрішнього ринку в продовольчих товарах, але й за наявності відповідних можливостей — формування потужного їх експортного потенціалу.

Зазначене визначає актуальність, теоретичну і практичну значущість наукових досліджень економічних, соціальних, екологічних, науково-технологічних проблем розвитку харчової промисловості, їх системного вивчення та узагальнення, розробки рекомендацій і пропозицій щодо їх вирішення.

Слід зазначити, що науковими дослідженнями економічних проблем розвитку і територіальної організації харчової промисловості присвячені наукові праці відомих учених В.І.Бойка, П.П.Борщевського, О.Б.Бутніка-Сіверського, А.Ф.Гончара, В.Д.Гончарова, Д.В.Гака, В.І.Грушка, Б.М.Данилишина, М.І.Долішнього, С.І.Дорогунцова, С.Л.Дусановського, А.О.Заїнчовського, Й.О.Ладиганського, Ю.П.Лебединського, І.І.Лукінова, Л.О.Мармұль, О.М.Онищенко, Л.В.Опацького, М.М.Паламарчука, П.П.Руснака, П.Т.Саблука, В.Ф.Семенова, І.О.Сингаївського, О.М.Сингаївського, Г.М.Сінгура, В.Д.Слюсаря, Л.Г.Чернюк та ін.

В наукових дослідженнях цих учених вивчалися та узагальнювалися різні проблеми й аспекти розвитку харчової промисловості в різні історичні періоди, пропонувалися рекомендації і шляхи вирішення тих чи інших економічних проблем забезпечення ефективного функціонування цієї провідної галузі народногосподарського комплексу.

У фундаментальній науковій праці Л.В. Опацького "Размещение пищевой промышленности СССР" (1958), яка, на наш погляд, і досі залишається одним з найбільш значущих монографі-

чних доробків з цієї проблеми, досліджені та узагальнені проблеми розвитку і розміщення харчової промисловості в дореволюційній Росії та колишньому СРСР за період до 1955 року. В цій монографії узагальнені теоретико-методологічні та методичні підходи щодо розвитку й територіальної організації харчової промисловості у зазначений відрізок часу.

У колективній монографії, яка підготовлена і видана за редакцією чл.-кор. АН Української РСР Я.Г.Фейгіна "Особенности и факторы размещения отраслей народного хозяйства" (1960) Л.В. Опацький вивчив та узагальнив для зазначеного історичного періоду особливості і фактори розвитку і розміщення харчової промисловості. У колективній монографії "Промышленность в хозяйственном комплексе экономических районов СССР" (1964) він визначив умови розвитку, місце, роль і значення харчової промисловості в народному господарстві колишнього СРСР та господарських комплексів його економічних районів.

У монографіях, підготованих за участю та під керівництвом академіка НАН України М.М.Паламарчука "Территориальная организация агропромышленных комплексов" (1985), "Агропромышленные комплексы: географические аспекты" (1988) вивчені та узагальнені економіко-географічні аспекти розвитку харчової промисловості в структурі провідних продуктових підсистем агропромислових комплексів в 1960-1980 рр.

В колективній монографії, виданій за редакцією Ю.П.Лебединського "Территориальные особенности размещения пищевой промышленности Украинской ССР" (1982) розглядалися теоретичні питання територіальної організації галузей харчової промисловості і формування продовольчого комплексу країни, досліджувалися особливості і фактори їх розміщення, оцінювались ефективність їх функціонування та обґрунтовувались основні напрями їх перспективного розвитку.

У монографії Ю.П.Лебединського і Л.А.Ганечко "Продовольственный комплекс Украинской ССР" (1986) вивчалися та узагальнювались теоретичні і практичні питання пропорційного, збалансованого розвитку продовольчого комплексу, удосконалення його галузевої і територіальної структури, оптимізації міжгалузевих зв'язків, раціонального використання сировинних ресурсів, розвитку інфраструктури.

В монографіях, виданих за участю та редакцією академіка УААН П.П.Борщевського досліджуються проблеми ефективності та інтенсифікації розвитку й розміщення харчової промисловості України та її окремих галузей у 1960-1990-х роках, формування господарського механізму функціонування та посилення інтегруючої функції цієї галузі в розвитку агропромислового комплексу України. Зокрема в монографії "Интенсификация произ-

водства в пищевой промышленности" розглядаються теоретико-методологічні, методичні та практичні питання підвищення рівня інтенсифікації розвитку харчової промисловості в 1960-1980 роки.

У монографії П.П.Борщевського, Л.Г.Чернюк, О.Б.Шмаглій "Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості" (1994) досліджуються теоретико-методологічні та методичні питання ефективності розвитку й розміщення цієї галузі в країні, формування ринкового механізму господарювання, створення оптимальної структури виробництва харчових продуктів у різних регіонах, прискорення розвитку виробничої інфраструктури, виявлення резервів збільшення виробництва продуктів харчування.

В колективній монографії П.П.Борщевського, В.О.Ушкаренка, Л.Г.Чернюк, Л.О.Мармуль "Регіональні агропромислові комплекси України" (1996) досліджені та розкриті теоретико-методологічні і методичні основи формування і розвитку регіональних агропромислових комплексів у ринкових умовах господарювання, в тому числі харчової промисловості як провідної їх складової.

Проблеми розвитку харчової промисловості України досліджувались у докторських дисертаційних роботах, які були присвячені різноманітним аспектам економіки цієї важливої галузі народного господарства, зокрема в дисертаціях О.Б.Бутніка-Сіверського, А.Ф.Гончара, І.О.Сингаївського, О.І.Стефанюка, Л.Г.Чернюк.

У дисертації А.Ф.Гончара "Организационно-технические и экономические факторы повышения эффективности в пищевой промышленности" (на матеріалах Української ССР) (1990) досліджувались концептуальні засади оцінки науково-технічного прогресу в харчовій промисловості, впровадження повного господарського розрахунку і самофінансування підприємств, основні напрями удосконалення організації та підвищення ефективності живої й уречевленої праці у галузі.

В дисертації Л.Г.Чернюк "Региональные проблемы развития пищевой промышленности Украины" (1992) досліджувались динаміка, темпи і пропорції виробництва і споживання основних видів продуктів харчування за 1980-1990 рр., тенденції і закономірності розвитку основних продуктових підкомплексів, територіально-галузеві проблеми ресурсозбереження, виробничої інфраструктури, удосконалення територіальної організації і підвищення ефективності функціонування цієї провідної галузі агропромислового комплексу.

У дисертації О.І.Стефанюка "Производительность труда в пищевой промышленности и пути ее повышения в условиях ра-

звиття аграрно-промислової інтеграції і ринкових відносин" (1993) досліджувались теоретичні та практичні проблеми виміру, оцінки й підвищення продуктивності праці в харчовій промисловості, тенденції і закономірності змін в динаміці цього критеріального показника розвитку харчової промисловості в умовах посилення аграрно-промислової інтеграції.

В дисертації О.Б.Бутніка-Сіверського "Формування ринкового механізму господарювання на підприємствах харчової і переробної промисловості України" (1996) досліджувалися проблеми теорії і практики формування ринкових відносин на підприємствах харчової промисловості, зокрема методології процесу акціонування підприємств, моделювання факторних систем, персоніфікації і розпаювання колективної форми власності, орендна форма господарювання, міжгосподарська кооперація.

Головною метою пропонованого монографічного дослідження є всебічне узагальнення теоретико-методологічних, методичних та практичних проблем розвитку харчової промисловості в Україні та її регіонах в умовах формування розвинених ринкових відносин, розробка рекомендацій і пропозицій щодо їх вирішення з урахуванням наявного вітчизняного й зарубіжного досвіду і формування на цій основі науково обґрунтованої парадигми розвитку галузі в ринкових умовах господарювання.

Для досягнення визначеної мети наукового дослідження автор ставив перед собою вирішення наступних основних завдань: узагальнення і обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку харчової промисловості як провідної виробничої структури народногосподарського комплексу, визначення її ролі і значення в економічному і соціальному розвитку суспільства; визначення та узагальнення методологічних засад оцінки ефективності розвитку харчової промисловості – її суті, змісту, класифікації видів, методичних підходів її кількісного та якісного виміру; вивчення та узагальнення особливостей, тенденцій і закономірностей розвитку харчової промисловості та її регіонів в період формування ринкових відносин, попиту і пропозиції її продукції, сировинної ресурсної та матеріально-технічної баз, структурно-динамічних та регіональних змін в її розвитку; оцінки та узагальнення світовимірних особливостей, тенденцій та закономірностей розвитку харчової промисловості в Україні та її регіонах, у світовому територіальному поділі праці, у тому числі у країнах Співдружності Незалежних Держав; вивчення загальної та регіональної ефективності функціонування харчової промисловості, визначення основних напрямів і шляхів її підвищення в Україні та її регіонах на основі розробки і впровадження інноваційної моделі функціонування галузі й формування ринкового організаційно-економічного механізму управління

нею; обґрунтування висновків, рекомендацій і пропозицій щодо забезпечення раціонального використання природного ресурсного потенціалу України та її регіонів у створенні сучасної розвиненої харчової промисловості.

Здійсненням головної мети та реалізацією зазначених основних завдань монографічного дослідження автор займався в Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України з серпня 1987 року, навчаючись в аспірантурі й докторантурі і працюючи у відділі регіональних проблем розвитку і розміщення харчової й переробної промисловості під науковим керівництвом дійсного члена (академіка) Української академії аграрних наук, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора економічних наук, професора Борщевського Петра Прокоповича.

У монографії розкриті сутність, зміст розвитку та ефективності функціонування харчової промисловості як провідної структуроформуючої ланки народного господарства країн з перехідною економікою, визначені її місце, роль і значення в економічному і соціальному розвитку суспільства; запропоновані та обґрунтовані методологічні засади визначення загального і регіонального кількісного та якісного виміру розвитку харчової промисловості в ринкових умовах господарювання, систематизовані і запропоновані його критерії і показники; розкриті сутність, зміст і класифікація видів ефективності розвитку харчової промисловості в ринковій економіці, узагальнені та запропоновані критерії і показники оцінки загальної та регіональної ефективності розвитку галузі; класифіковані і обґрунтовані основні соціально-економічні, екологічні та науково-технологічні проблеми ринкового розвитку галузі, запропоновані основні напрями та шляхи їх розв'язання для формування розвиненого внутрішнього ринку продовольчих товарів за рахунок вітчизняних джерел їх виробництва, створення розвинутих сировинної та матеріально-технічної бази галузі; оцінені світовимірні аспекти рівня і ефективності розвитку харчової промисловості України та її регіонів на сучасному етапі, визначені її місце, роль і значення у світовому територіальному розподілі праці з виробництва продовольства, у тому числі на теренах СНД, її участі в світовому продовольчому ринку світу й СНД, запропоновані основні напрями та обґрунтовані шляхи поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків харчової промисловості України; запропонована інноваційна модель розвитку харчової промисловості країни, що визначає основні напрями створення розвиненої наукової та матеріально-технічної бази галузі, фінансові джерела її формування, напрямки і шляхи прискорення науково-технологічного прогресу в галузі як вирішального фактора ефективності її розвитку, а також система організаційно-економічних важелів реалі-

зації такої моделі; подані рекомендації та пропозиції щодо формування ефективного ринкового організаційно-економічного механізму управління розвитком харчової промисловості, зокрема удосконалення прогнозування, програмування, планування та стимулювання розвитку галузі, створення розвиненого внутрішнього ринку її продукції та потужного конкурентоспроможного експортного потенціалу харчових продуктів; здійснений збір, систематизація і узагальнення значного масиву економіко-статистичної інформації, яка всебічно відображає загальнодержавний і регіональний розвиток харчової промисловості України, ефективність її функціонування в ринкових умовах господарювання та її участь у світовому територіальному поділі праці з виробництва продовольства і в продовольчих світогосподарських відносинах.

Зазначені основні наукові положення, висновки і пропозиції за своєю сукупністю являють собою спробу розв'язання важливої наукової проблеми формування ринкової моделі ефективного розвитку харчової промисловості в країні з перехідною економікою.

Результати монографічного дослідження апробовані в доповідях та повідомленнях його автора на міжнародних, національних та регіональних наукових і науково-практичних конференціях і семінарах, на засіданнях методологічних семінарів в Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України з проблем розвитку продовольчого комплексу, у виконаннях за участю автора фундаментальних і прикладних науково-дослідних роботах. Наукові результати дослідження використані відділом регіональних проблем розвитку і розміщення харчової і переробної промисловості при виконанні ряду науково-дослідних робіт.

Монографія містить результати наукових досліджень автора, які опубліковані у фахових наукових виданнях України та інших країн, зокрема в журналах "Економіка України", "Фінанси України", "Регіональна економіка", "Економіка АПК", "Вісник Національної академії наук", "Вісник аграрної науки", "Харчова і переробна промисловість", тематичних періодичних виданнях Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук, Інституту регіональних досліджень НАН України, Київського університету імені Тараса Шевченка, Волинського державного університету ім. Л. Українки, Прикарпатського державного університету ім. В. Стефаника, Буковинського фінансово-економічного інституту, Українського фінансово-економічного інституту (м. Ірпінь), Херсонського державного аграрного університету та ін.

Автор висловлює щирі вдячність співробітникам Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, науковцям та викладачам наукових установ і вищих учбових закладів, з якими йому довелося спілкуватися з проблематики монографічного дослідження, його рецензентам за професійні зауваження і пропозиції, висловлені на різних етапах його підготовки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Глава 1.

Теоретичні основи визначення розвитку харчової промисловості

1.1. Теоретичні засади визначення розвитку харчової промисловості

Виробництво і споживання продовольства є однією з головних умов суспільного розвитку. М.І. Туган-Барановський, розкриваючи сутність і зміст поняття господарства, відзначав зокрема роль і значення продовольства в суспільному людському розвитку: "Щоб жити, людина повинна пити, їсти, мати одягу, хату і т.ін. Все це треба приготувати і здобути. В готовій формі ми на світі потрібних нам речей не знаходимо — смажені курічки тільки в казках падають людині прямо до рота. Отже, для того, щоб жити, ми повинні попрацювати над речами, котрі нас оточують. Щоб здобути хліба, потрібного для життя, треба зорати поле, засіяти його і т.д. Або, коли ми самі поля не обробляємо, то ми повинні купити хліб у того, хто його обробляє. Це все й буде господарством" [303, с. 59].

На сучасному етапі розвитку цивілізації продовольча проблема перетворилася на одну з ключових глобальних проблем сучасності, на вирішення якої повинні бути спрямовані зусилля всіх країн і регіонів земної кулі.

Добова потреба людини в енергії, яка забезпечується за рахунок споживання продуктів харчування, складає 2900-3300 кілокалорій. За даними ФАО ООН, у світі добове споживання енергії на душу населення становило в 1995 році 2718 кілокалорій, а в країнах, що розвиваються — 2200 кілокалорій, що складало відповідно 84,9 % і 68,8 % від зазначеної середньої величини інтервальної фізіологічної норми (розраховано за даними [12, с. 5].

Наведені аналітичні дані підтверджують гостроту проблеми зростання виробництва та споживання продуктів харчування у світовому вимірі як головної передумови забезпечення гармонійного розвитку людини - основної продуктивної сили розвитку цивілізації.

Як відомо, кінцевим продуцентом продуктів харчування в структурі агропромислового комплексу, як правило, виступає харчова промисловість, характерною особливістю якої є те, що більша частина її продукції (70 %) відноситься до предметів споживання [214, с. 6].

Виходячи з особливої ролі і значення харчової промисловості в структурі економіки, набуває пріоритетної ваги розробка і обґрунтування теоретичних, методологічних і методичних засад визначення та розкриття суті і змісту розвитку цієї галузі індустрії як провідної сфери агропромислового комплексу.

Слід зазначити, що як у світових, так і в українських наукових працях економічного спрямування відсутні чіткі теоретико-методологічні та методичні підходи щодо визначення розвитку тієї чи іншої галузі народного господарства як економічного поняття.

Філософська інтерпретація розвитку визначає, що він являє собою незворотні, цілеспрямовані, закономірні зміни матерії і свідомості, в результаті яких виникає новий якісний стан об'єкта, його складу і структури, тобто процес тісно взаємопов'язаних кількісних (ріст) і якісних (диференціація) його перетворень.

У сучасному економічному словнику, на наш погляд, дається досить спрощене тлумачення поняття "розвиток економіки", яке зводиться до того, що це "загальний термін, що означає абсолютну та відносну зміну макроекономічних показників, які характеризують стан економіки країни у часі протягом тривалого періоду, наприклад, року" [236, с. 267].

На наш погляд, значним недоліком зазначеного визначення поняття розвитку економіки є відсутність у ньому якісного аспекту, котрий відображає сутнісно-змістовні характеристики його як процесу суттєвих змін, що відбуваються в розвитку економіки як у часовому, так і в просторовому виразі.

В.В.Васильєв зазначає, що "економічний розвиток являє собою багатофакторний процес, котрий відображає як еволюцію господарського механізму, так і зміну на цій основі економічних систем. Разом з цим це суперечливий і важковимірюваний процес, котрий не може відбуватися прямолінійно, по висхідній лінії. Сам розвиток відбувається нерівномірно, включає періоди зростання й спаду, кількісні і якісні зміни в економіці, позитивні й негативні тенденції. Мабуть економічний розвиток повинен

розглядатися за середньо- і довгострокові періоди часу" [330, с. 354]. Доречно наголосити на тому, що рівень розвитку окремих галузей В.В.Васильєв визначає за виробництвом основних видів продукції на душу населення [330, с. 355].

В економічній літературі широко використовується близьке за суттю і змістом до поняття розвитку економіки поняття «економічне зростання», причому воно тлумачиться різними авторами по-різному.

Відомі американські економісти К.Р.Макконнелл і С.Л.Брю визначають економічне зростання як «збільшення виробничих потужностей в результаті збільшення кількості використовуваних факторів виробництва чи вдосконалення техніки й технології» або «збільшення чи реального обсягу продукції (ВНП), чи реального обсягу продукції на душу населення» [171, с. 400].

Зазначене визначення економічного зростання, на нашу думку, обмежується суто виробничими організаційно-економічними та техніко-технологічними процесами. Воно зовсім не передбачає характеристики таких суттєвих аспектів, як соціальний, екологічний, фінансовий, просторовий, часовий та ін.

За визначенням Раймонда Барра, «економічне зростання може в узагальненому вигляді характеризуватися збільшенням чисельності чи обсягу двох елементів – населення та наявних ресурсів» [16, с. 90], або як «зростання наявних ресурсів, що випереджає зростання населення» [16, с. 92]. Водночас він відзначає, що «джерело багатства чи бідності - ... економічний розвиток» [16, с. 26].

На наш погляд, таке визначення сутності й змісту економічного зростання є досить обмеженим, спрощеним, яке не характеризує його в повній мірі як узагальнюючу економічну категорію. Справді, не можна достатньо повно характеризувати це важливе економічне явище тільки за показниками зростання чисельності населення або наявних ресурсів, оскільки вони можуть зростати при одержанні того самого за розміром, або навіть при зменшенні відповідного соціально-економічного ефекту. В такому випадку економічне зростання не відбувається.

Дискусійним є друге положення зазначеного тлумачення економічного зростання, оскільки випереджаюче зростання наявних ресурсів порівняно зі збільшенням чисельності населення ні в якій мірі не співвідноситься з розміром кінцевих результатів розвитку суспільного виробництва, а тому таке визначення економічного зростання як узагальнюючого економічного поняття, з нашої точки зору, можна вважати суперечливим, недостатньо виваженим та обґрунтованим.

Можна погодитися з останнім положенням визначення Р.Барра, згідно з яким економічне зростання є єдиним джерелом

багатства або бідності, що підтверджує історичний досвід суспільного розвитку світу, зокрема, окремих його країн, в яких чітко визначався вплив економічного зростання на їх багатство чи бідність.

Оригінальне тлумачення економічного зростання дається в підручнику з основ економічної теорії, в якому визначається: «Економічне зростання означає регулярне, стійке розширення масштабів діяльності даної господарської системи, яке виявляється у збільшенні розмірів застосовуваної суспільної праці і виробленого продукту – товарів і послуг. При розгляді економічного зростання головною стає проблема кількісного та якісного розвитку виробництва і поліпшення його структури» [199, с. 291]. Ці ж автори зауважують, що «економічне зростання переважно характеризує цілі економічної системи, наприклад, господарство країни, групи країн, тобто належить в основному до макrorівня» [199, с. 291], а також відмічають, що воно ідентичне, але не тотожне поняттю розширеного відтворення.

Поділяючи в певній мірі підходи щодо такого визначення суті, змісту і ролі економічного зростання у суспільному розвитку, вважаємо, що воно потребує окремих уточнень. По-перше, економічне зростання, на наш погляд, у сутнісно-змістовному плані відбиває у першу чергу докорінні кількісні та якісні зміни, що відбуваються в тій чи іншій господарській ланці народного господарства за певний період часу. По-друге, воно як провідна економічна категорія, належить не тільки до макrorівня тієї чи іншої господарської системи, але й до всіх інших її рівнів, зокрема до мікрорівня як базового, і до мезорівня як інтегрованого узагальнення однорідних економічних процесів у спеціалізованих сферах і галузях господарської системи. По-третє, його слід розглядати як узагальнююче поняття, що в основному формується і реалізується на базовому, тобто на мікрорівні будь-якої господарської системи.

Узагальнюючи нову якість економічного зростання, П.С.Єщенко відмічає, що вона «характеризується насамперед посиленням його соціальної справедливості», що вимагає «пріоритетного використання результатів розвитку господарства для задоволення соціальних потреб суспільства, забезпечення населення повноцінними продуктами харчування і промисловими товарами, реалізації програми житлового будівництва, перебудови охорони здоров'я і народної освіти» [51, с. 306].

Особлива цінність зазначеного визначення поняття економічного зростання, на наш погляд, полягає в акцентуванні його соціального аспекту, а також виділенні фізіологічних потреб населення в різних товарах і послугах. Водночас воно не в повній мірі розкриває пропорційність і збалансованість економічного

зростання.

Розкриваючи сутність економічного зростання та його факторів, О.П.Гощ зазначає: "Умовою реалізації об'єктивної мети післясоціалістичних перехідних суспільств є неухильне розширення відтворення життєвих благ — засобів добробуту і всебічного розвитку громадян. Чим вищі темпи зростання сукупного суспільного продукту, чим більші його обсяги, тим повніше задовольнятимуться потреби виробників і всіх громадян. І все ж, "чим вищі і чим більші" до певного пункту, бо за певними межами економічне зростання може перетворитися на самоціль, а трудящі — у засіб її досягнення. Істина між мінімальним і максимальним зростанням в оптимальному зростанні, що відповідає інтересам трудящих і суспільства" [63, с. 276].

Поділяючи зазначений підхід у суто методологічному плані щодо визначення сутності економічного зростання як поняття, слід відзначити, що він містить тільки загальні принципи, які в певній мірі можуть бути використані для розкриття його змісту. Водночас воно не характеризує в достатній мірі цей важливий економічний процес.

В.О.Паламарчук, П.П.Теличук дають широке визначення економічного зростання як узагальнюючого економічного поняття. Його сутність і зміст вони розкривають наступним чином: "Під економічним зростанням звичайно розуміють процес збільшення, нарощування виробництва засобів виробництва і предметів споживання, що знаходить своє відбиття у збільшенні темпів і обсягів національного доходу (в натурально-речовій і вартісній формі). Економічне піднесення означає насамперед приріст продукції у натуральному виразі, тобто у фізичному, речовому вигляді, а це, у свою чергу, править за джерело зростаючого задоволення потреб індивідів і суспільства загалом. Економічне зростання знаходить своє безпосереднє відображення у певній динаміці — кількісному збільшенні та якісній зміні суспільного продукту. Мірою динаміки (темтів) економічного зростання є темпи зростання національного доходу за рік" [292, с. 33].

В цілому підтримуюючи основні позиції визначення суті і змісту економічного зростання цих авторів, необхідно висловити деякі міркування щодо суперечливості та недоліків окремих його моментів. На нашу думку, суперечливою є перша частина наведеного визначення економічного зростання, оскільки як у натуральній, так і у грошовій формі "нарощування засобів виробництва і предметів споживання" не завжди адекватне "збільшенню темпів і обсягу національного доходу", тобто з точки зору структури сукупного продукту співвідношення цих складових може виступати у вигляді цілого та його частини. Що стосується

міри динаміки економічного зростання, то, на наш погляд, темпи зростання національного доходу в недостатній мірі відображають повноту цього економічного явища, про що зазначають самі автори.

Системний аналіз наукового тлумачення сутності економічного розвитку (зростання), критична оцінка цього узагальнюючого поняття різними вченими дала змогу визначити авторську його інтерпретацію стосовно економічного розвитку харчової промисловості як однієї з пріоритетних сфер економіки, господарського комплексу будь-якої держави.

Розвиток харчової промисловості як сукупності підприємств, виробництв, підгалузей і галузей з виробництва однорідної за економічним призначенням продукції, головним чином предметів споживання, слід розглядати, на наш погляд, у сутнісно-змістовному плані як процес кількісних і якісних перетворень у виробництві і доведенні до споживача продуктів харчування, які відбуваються в часовому та просторовому вимірі у світовому масштабі, масштабі міждержавних об'єднань і союзів, окремих країн і їх регіонів, спрямованих на збільшення виробництва і споживання продовольчих товарів високої якості у відповідності з науково обґрунтованими фізіологічними нормами.

Розвиток харчової промисловості, на наш погляд, доцільно розглядати в декількох аспектах, серед яких найбільш значущими є наступні: просторовий, часовий, функціональний, комплексуючий, інституційний, інноваційний та ін.

Відмічаючи значущість харчової промисловості як галузі, яка виробляє продукти харчування, необхідно наголосити на тому, що виробництво продовольства є найпершою передумовою життя безпосередніх виробників і всякого виробництва в цілому, а тому воно відіграє особливу роль у розвитку суспільного виробництва.

Харчова промисловість — це сукупність підприємств, що характеризуються такими основними ознаками: 1) єдністю економічного призначення продукції — виробництвом продуктів харчування для задоволення безпосередніх потреб населення в них; 2) однорідністю сировини й матеріалів, що використовуються на них для виробництва продуктів харчування; 3) спільністю матеріально-технічної бази і технологічних процесів виробництва продуктів харчування; 4) особливим професійним складом робітничих кадрів; 5) специфічними особливостями розміщення і розвитку.

Особлива роль харчової промисловості у розвитку продуктивних сил будь-якої країни визначається як великою соціальною значущістю продукції, що виробляється на її підприємствах, так і тим, що в процесі виробництва на її підприємствах специ-

фічно поєднуються природні, кліматичні, економічні, геополітичні, соціальні та екологічні умови кожної країни. Вона вирішально впливає на спеціалізацію окремих країн та їх регіонів на виробництві продовольства, розвиток міждержавних та міжрегіональних зв'язків, формування ефективних структур народного господарських, агропромислових та промислових комплексів.

Харчова промисловість являє собою комплексну галузь народного господарства, промислового та агропромислового комплексів, яка включає сукупність підприємств, цехів виробництва, що об'єднуються за принципом єдності економічного призначення продукції. Вона відноситься до галузей сфери матеріального виробництва, виконує функції з виробництва промислової продукції, головним чином продуктів харчування.

До складу харчової промисловості входить харчосмакова, м'ясна, молочна і рибна промисловість. Харчосмакова промисловість об'єднує групу спеціалізованих галузей з виробництва продовольчих товарів, як правило, із сировини рослинного походження. Вона включає хлібопекарню, цукрову, кондитерську, макаронну, масложирову, плодоовочеву, виноробну, спиртову, лікєро-горілчану, пивоварну, дріжджову, крохмале-патокєву, соляну, чайну, парфумєрно-косметичну, тютюєну, а також виробництво безалкогольних напоїв, харчових концентратів та інших продуктів (харчових кислот, оцту, сахарину, сухого льєду та ін.). М'ясна промисловість об'єднує підприємства, що здійснюють переробку худоби і птиці та виробляють м'ясо і м'ясні продукти. Молочна промисловість об'єднує підприємства, що здійснюють виробництво молока і молочних продуктів. Рибна промисловість об'єднує підприємства з вилєву та переробки риби, морського зв'єра і рибопродуктів, рибоконсервнї та рибокоптільнї підприємства, холодильники, рибнї порти, ставковї й озєрнї господарства з вирєщування риби та ін.

Самостійну групу галузей складають борошномельно-круп'яна та комбїкормєва промисловість, що переробляють зерно та інші види сировини рослинного походження на продовольчї, фуражнї та технїчнї цїлї.

Харчєва промисловість України об'єднувала у 1997 роцї 30650 підприємств, якї перебували на самостійному балансі, або 40,0% загальної кїлькєстї промислових підприємств крїни, у тому числї 9944 підприємств харчєсмакової промисловостї (32,4% загальної кїлькєстї підприємств харчєвої промисловостї), 8575 підприємств м'ясної і молочної промисловостї (28,0%), 262 підприємства рибної промисловостї (0,9%) і 11869 підприємств борошномельно-круп'яної галузі (38,7%). Розподїл підприємств харчєвої промисловостї за формами власностї характеризується такими даними: колективнї — 86,1% (з них акцїєнерних товариств

— 68,6 %), державнї — 13,6%, приватнї — 0,3 %.

Про особливу роль харчєвої промисловостї у розвитку продуктивних сил України стверджують данї про значну її питому вагу в структурї народного господарства, промислового та агропромислового комплексів за такими узагальнюючими показниками, як чисельнїсть зайнятих працївникїв, вартїсть основних виробничих фондїв та обсяг виробленєї продукції у вартїсному виразї. Величина цих показникїв в роки, коли харчєва промисловість досягала найбільш високого рївня розвитку (1990 р.), становила: в народному господарствї — вїдповїдно, 3,4 %, 3,7 і 3,7 %; промисловостї — 9,6 %, 7,7 і 18,1 %; в агропромисловєму комплексї — вїдповїдно 9,7 %, 11,1 і 25,5 %. В окремих економїчних районах і областях України, якї характеризуються високим рївнем рєгїональної спецїалїзації на виробництвї продуктів харчування, частка харчєвої промисловостї в структурї основних господарських, промислових та агропромислових комплексів досягає бїльш значної величини. У 1997 р. в галузі налїчуєвалось 615691 чолоєвїк промислово-виробничого персоналу, середньєрїчна вартїсть основних промислово-виробничих фондїв дєрївнюєвала 20179298 тис.грн., обсяг продукції в дїючих оптових цїнах підприємств становив 13776235 тис.грн.; питєма вага цих показникїв в аналогїчних показниках по промисловостї в цїлому становила вїдповїдно 13,8 %, 7,9 і 19,3 %.

Харчєва промисловість вїдїграє ваєому роль у розмїщеннї та розвитку продуктивних сил крїни, що зумовлено її спецїфїчними особливостями, зокрема тим, що вона забезпечує потреби населєння як головної продуктивної сили в продуктах харчування, формує пропозиції їх як важливу складєву ринку продовольчих товарїв, сприяє розвитку і розмїщенню складєвих елементїв продуктивних сил як ваєомий споживач продукції інших галузей народного господарства, виступає органїзатором та інтегратором розвитку і розмїщення продуктивних сил агропромислового комплексу.

Продовольчї товари, якї виробляються підприємствами харчєвої промисловостї, мають не тїльки першєрядне значєння для життєя і здоров'я людини як головної продуктивної сили суспїльства, але вони є осноєвою добробуту населєння крїни та ефективного розвитку її продуктивних сил, зрєстання виробництва продовольчих товарїв на підприємствах харчєвої промисловостї, поглиблення свїтового та рєгїонального територїального подїлу працї у сферї виробництва продовольчих товарїв, мїждєржавного та мїжрєгїонального обмїну, сприяє пїдвищенню ефективностї розвитку продуктивних сил.

Особливї роль і значєння харчєвої промисловостї у розвитку і розмїщеннї продуктивних сил визначаються її тїсними ви-

робничо-економічними зв'язками з іншими галузями народного господарства, зокрема з сільським господарством, промисловістю, транспортом і зв'язком, будівництвом, торгівлею, матеріально-технічним постачанням та заготівлею, а також з галузями неробничої сфери.

Найбільш розвинені економічні зв'язки харчова промисловість має з сільським господарством, яке виробляє і постачає сільськогосподарську сировину для переробки її на підприємствах в готові продукти харчування. В промислово розвинених країнах харчова промисловість переробляє понад 90% загального обсягу продукції тваринництва і рослинництва. Рівень і ефективність цих зв'язків суттєво впливає на розвиток продуктивних сил сільського господарства, промисловості та інших галузей народного господарства, а також на розвиток продуктивних сил країни в цілому.

Галузі важкої промисловості постачають харчовим підприємствам велику кількість металу, різних видів палива, енергії та інших видів продукції. Машинобудівна промисловість забезпечує підприємства харчової промисловості технологічним обладнанням; хімічна, деревообробна та целюлозно-паперова — тарою та таропакувальними матеріалами; промисловість будівельних матеріалів — будівельними матеріалами. Тісні зв'язки харчової промисловості з транспортом і зв'язком забезпечують її підприємства транспортними засобами для перевезення різноманітних вантажів і надають їм різноманітні транспортні послуги. Будівництво забезпечує проведення на харчових підприємствах значних обсягів капітальних вкладень для введення в дію нових і модернізації діючих виробничих потужностей та об'єктів житлово-цивільного призначення.

Харчова промисловість має тісні виробничо-економічні зв'язки з підприємствами оптової і роздрібною торгівлі. З одного боку, підприємства оптової і роздрібною торгівлі вивчають і формують попит на продукцію, що виробляється на підприємствах харчової промисловості, визначають обсяги її виробництва та асортимент, суттєво впливають на якість продуктів харчування, формують ринок їх збуту і доводять їх до безпосередніх споживачів. З другого боку, підприємства харчової промисловості через підприємства торгівлі формують пропозиції для ринку продовольчих товарів, забезпечують шляхом їх виробництва задоволення потреб населення в продовольчих товарах.

Значна частина продукції харчової промисловості йде не на безпосереднє споживання, а надходить на наступну промислову переробку. До цієї продукції харчових підприємств відноситься цукор, спирт, сіль, олія, крохмаль, жом, барда, оліфа, гліцерин,

шкіри тварин, кісткове і рибне борошно, технічні жири, щетина, продукти переробки крові, клей, пух, перо, волосся тощо, які йдуть на подальшу промислову переробку, виступаючи як сировина чи матеріали для виробництва відповідних видів промислової продукції. В окремих галузях харчової промисловості частка цієї продукції досить значна, зокрема в м'ясній, масложировій, соляній, цукровій галузях вона сягає 50%, а у загальному обсязі продукції харчової промисловості вона становить біля 25%.

Важливу роль відіграє харчова промисловість в забезпеченні особистого споживання матеріальних благ населенням країни. На долю продовольчих товарів в останні роки припадало понад 60 % особистого споживання матеріальних благ населенням, в тому числі на продукцію харчової промисловості — близько 40 %.

Функція харчової промисловості з відтворення людини як головної продуктивної сили є однією з провідних у суспільному розвитку, реалізація її здійснюється шляхом виробництва продуктів харчування для задоволення фізіологічних потреб у них, а ефективність виконання цієї функції характеризується даними про рівень задоволення фізіологічних потреб населення в основних продуктах харчування.

Калорійність спожитих населенням продуктів у 1997 році складала 2567 кілокалорій на добу, що становило 80,2 % від науково обґрунтованої норми. При цьому в структурі калорійності найбільшу питому вагу мали хлібні продукти (45 %) і цукор (13 %), в цілому ж на продукти рослинного походження припадало 79,1 % середньодобового споживання населенням основних мікро- та макроелементів. Рівень задоволення фізіологічних потреб населення в основних продуктах харчування у розрахунку на душу населення в цілому за рік становив в розрізі окремих продуктів: м'ясо і м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо — 46,7 %; молоко і молочні продукти в перерахунку на молоко — 55,4; яйця — 56,2; риба і рибні продукти — 21,8; цукор — 91,7; олія — 60,6; картопля — 114,1; овочі та баштанні — 48,7; фрукти та ягоди — 31,7, хлібні продукти — 137,1 %.

Невиконання харчовою промисловістю в повній мірі своєї головної функції щодо забезпечення науково обґрунтованих фізіологічних потреб населення в продуктах харчування пов'язане зі значним скороченням обсягів виробництва її продукції. Так, у 1997 році, порівняно з 1990 роком, середньодушове виробництво найважливіших видів продукції в Україні зменшилося: м'яса — на 80,5 %, ковбасних виробів — 77,5, м'ясних напівфабрикатів — 93, тваринного масла — 73,3, продуктів з незбираного молока — 91,2, жирних сирів — 74,3, олії — 53,4, маргаринової продукції — 69,7, цукру-піску — 69,4, у тому числі з цукрових буря-

ків — 61,4, цукру-рафінаду — 99,4, консервів — 75,5, у тому числі плодовоовочевих — 78,9, борошна — 44,0, хліба й хлібобулочних виробів — 54,9, крупи — 61,7, кондитерських виробів — 71,0, макаронних виробів — 63,8, пива — 54,5, безалкогольних напоїв — 70,3, мінеральних вод — 62,9, товарної харчової рибної продукції — 59,1, солі — на 67,7 %.

Значну роль відіграє харчова промисловість у формуванні державного і місцевих бюджетів. Вона перераховує до них значну частину доходів і прибутків підприємств, акцизних зборів та інших відрахувань. Так, слід відзначити, зокрема, що у 1997 році прибуток від реалізації продукції підприємств харчової промисловості становив 809,1 млн.грн., що складало 10,2 % прибутку всієї промисловості та 5,8 % прибутку, що отриманий по народному господарству в цілому.

Харчова промисловість відіграє особливу роль у розвитку економічних зв'язків України з іншими країнами, особливо з країнами Співдружності незалежних держав. В 1997 році було експортовано продукції харчової промисловості в обсязі 687,6 млн.дол. США, що складало 4,8 % загального обсягу експорту країни. Обсяг експорту найбільш вагомих видів продукції галузі становив: цукру — 703,9 тис.тонн; солі — 1143,8; олії — 187,0, м'яса і харчових субпродуктів — 175,4; молока — 43,6; масла вершкового — 4,8 тис.тонн. Питома вага їх експорту по країнах СНД і Балтії в загальному обсязі експорту продукту складала: цукру — 97,4 %; солі — 81,5; олії — 44,4; м'яса і харчових субпродуктів — 97,8; молока — 63,3; масла вершкового — 97,9 %.

Таким чином, будучи однією з найбільш пріоритетних, структуроформуючих галузей народного господарства, промислового та агропромислового комплексів України, харчова промисловість відіграє провідну роль у розвитку і розміщенні її продуктивних сил, забезпеченні потреб населення в продовольстві, формуванні експортного потенціалу. Враховуючи це, її відтворення і прискорений розвиток є важливою передумовою подолання кризових явищ в економіці країни і потребує застосування спрямованої на це науково обґрунтованої цінової, податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної та інноваційної політики, через сучасну недосконалість яких харчова промисловість України як за наявними виробничими потужностями, їх фізичним, технічним і технологічним станом, так і за рівнем розвитку інфраструктури суттєво відстає від обсягів виробництва власних сировинних ресурсів для випуску продуктів харчування, а також від рівня розвитку аналогічної галузі в економічно розвинених країнах.

Виходячи з такого важливого значення розвитку харчової промисловості в економічному і соціальному зростанні суспільс-

тва, методичними векторами розробки концепцій, стратегій та програм підвищення ефективності виробництва продовольчих товарів мають стати наступні цілі:

- досягнення максимально можливого продовольчого самозабезпечення за основними видами продуктів харчування;
- забезпечення виробництва продовольства в обсязі та асортименті, достатньому для харчування за науково обґрунтованими нормами;
- забезпечення відповідності якості продуктів харчування вимогам безпеки для здоров'я людини;
- створення та підтримка запасів основних харчових продуктів, необхідних на випадок надзвичайних ситуацій;
- підвищення експортних можливостей з виробництву продовольчих товарів.

1.2. Проблеми розвитку харчової промисловості в ринкових умовах

Розвиток харчової промисловості в ринкових умовах пов'язаний з вивченням, узагальненням і вирішенням комплексу проблем, серед яких слід виділити економічні, організаційно-управлінські, науково-технічні, екологічні та ін. Всебічне вивчення та узагальнення суті і змісту зазначених проблем розвитку харчової промисловості є однією з умов визначення шляхів її успішного вирішення.

Безумовно, що пріоритетне значення в структурі проблем розвитку харчової промисловості займають економічні проблеми, які являють собою сукупність теоретико-методологічних, методичних та практичних завдань, пов'язаних із забезпеченням досягнення оптимальних обсягів виробництва її продукції з мінімальними витратами трудових, матеріальних та фінансових ресурсів.

Серед сукупності економічних проблем розвитку харчової промисловості в ринкових умовах необхідно виділити ті з них, вирішення яких має першочергове значення для забезпечення стабільного ефективного функціонування цієї комплексної галузі.

З нашої точки зору, до числа основних економічних проблем розвитку харчової промисловості в ринковій системі господарювання відносяться наступні: 1) обґрунтування наукових засад розвитку харчової промисловості, зокрема методологічних і методичних засад оцінки рівня та ефективності її розвитку в різних вимірах — глобальному, континентальному, міжкраїнному

та внутрішньокраїнному; 2) визначення, кількісний і якісний вимір ринку продукції харчової промисловості, тобто попиту і пропозиції на продовольчі товари; 3) формування прогнозів, програм і проектів виробництва та реалізації продукції харчової промисловості; 4) розробка бізнес-планів розвитку харчової промисловості та її господарських структур; 5) формування сталої, розвиненої сировинної бази розвитку харчової промисловості, її продуктових підкомплексів і підприємств; 6) створення сучасної розвиненої матеріально-технічної бази харчових підприємств; 7) оптимізація концентрації, спеціалізації та кооперування виробництва харчових продуктів; 8) забезпечення ефективної територіальної організації розвитку харчової промисловості; 9) формування ефективної організаційної структури управління харчовою промисловістю та її складовими ланками; 10) створення ефективного економічного механізму управління розвитком харчової промисловості, її продуктовими підкомплексами, галузями, підгалузями і підприємствами.

Звичайно, наведена класифікація основних економічних проблем розвитку харчової промисловості в ринковій системі господарювання не є завершеною, вона має орієнтовний характер і включає перелік першочергових завдань, які необхідно невідкладно вирішувати для забезпечення збалансованого ефективного розвитку, виробництва та реалізації харчових продуктів. Наведена класифікація проблем може трансформуватись у залежності від тих чи інших аспектів її розгляду. Водночас вона є достатнім орієнтиром, який визначає комплекс найбільш актуальних економічних проблем розвитку харчової промисловості в ринкових умовах господарювання.

Більш глибоке вивчення, з'ясування та узагальнення зазначених економічних проблем розвитку харчової промисловості в ринковій системі господарювання буде наведене в наступних розділах дослідження. У цьому розділі висвітлюються найзагальніші підходи щодо тлумачення суті і змісту окреслених економічних проблем розвитку галузі та її господарських структур.

Особливе значення і роль відіграють розробка та обґрунтування теоретико-методологічних і методичних засад розвитку харчової промисловості в ринкових умовах господарювання, оскільки вони формують фундаментальні наукові підходи щодо визначення і вирішення практичних завдань забезпечення потреб суспільства у продовольстві з найменшими витратами трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Дослідження цієї актуальної проблеми розвитку харчової промисловості в ринковій системі господарювання передбачає розкриття суті і змісту цього поняття, його складу і структури, основних чинників, котрі впливають на його зміну в просторо-

вому і часовому вимірі. Вона водночас включає тлумачення ефективності розвитку галузі з різних точок зору, зокрема з соціально-економічної, науково-технічної, екологічної та ін., значення розкриття суті і змісту основних структурних складових цієї узагальнюючої економічної категорії.

Особливе місце у визначенні наукових засад розвитку харчової промисловості в ринкових умовах господарювання займають питання вибору та обґрунтування системи критеріїв і показників, використання яких дає змогу зробити кількісний і якісний вимір рівня та ефективності розвитку цієї галузі, оцінити часові та просторові зміни у виробництві та споживанні харчових продуктів, визначити соціально-економічну, науково-технічну та екологічну ефективність функціонування харчової промисловості та її основних структурних ланок.

Надзвичайно актуальною проблемою розвитку харчової промисловості є визначення, кількісний і якісний вимір ринку її продукції, обґрунтування стратегічних напрямів і шляхів його розвитку з урахуванням специфічних особливостей його формування й функціонування в окремій країні.

В економічній літературі визначенню суті і змісту ринку як поняття приділено багато уваги, всебічний аналіз якої дає змогу зробити висновок про те, що підхід різних авторів до його тлумачення суттєво вирізняється; водночас виявляється загальна тенденція виявлення ідентичних узагальнюючих його ознак.

У сучасному економічному словнику дається двоспектне визначення сутності і змісту ринку як економічного поняття: по-перше, воно визначається як місце купівлі-продажу товарів і послуг, укладення торгівельних угод; по-друге, воно трактується як економічні відносини, пов'язані з обміном товарів та послуг, в результаті яких формується попит, пропозиція і ціна [236, с. 298].

За визначенням П.С.Єщенка, «ринок є складним утворенням, що являє собою, з одного боку, сферу обміну, сукупність процесів купівлі-продажу, які здійснюють збалансування за рахунок цін, а з іншого — забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, безперервність процесу відтворення, його цілісність» [51, с. 117].

Погоджуючись з основними, найбільш характерними ознаками, що наведені у даному визначенні ринку як економічного поняття, на наш погляд, важко сприймається виділений його базовий параметр - "складне утворення", котрий характеризує ринок. Оскільки автор не розкриває суті й змісту цього утворення, то залишається чітко не розкритим саме економічне поняття.

Заслуговує на увагу таке визначення ринку, як "сукупність економічних відносин між різними типами фірм та індивідами з

приводу купівлі-продажу товарів і послуг, де відбувається остаточне визначення їх вартості та реалізація, завдяки чому посилюється конкуренція між товаровиробниками за зниження витрат виробництва і підвищення суспільної корисності товарів, поліпшується пропорційність розвитку народного господарства, забезпечується безперервність суспільного відтворення і формування цілісної економічної системи, а також здійснюється опосередкований контроль споживачів за виробництвом" [198, с. 140].

З нашої точки зору, в цьому змістовному тлумаченні сутності ринку як економічної категорії в недостатній мірі акцентується роль і значення таких серцевинних його складових, як попит і пропозиція, які є визначальними ознаками ринку.

Визначаючи сутність і зміст ринку як економічної категорії, автори фундаментального підручника з політекономічного аспекту основ економічної теорії виділяють три його характерні риси: 1) ринок є складовою частиною, компонентом ринкового господарства, котре, з одного боку, є сферою обміну, сукупністю купівлі-продажу, які відбивають збалансування попиту і пропозиції, рівновагу вигоди для господарських суб'єктів; а з другого боку, генерує безперервність процесу відтворення, його цілісність; 2) ринок є механізмом, за допомогою якого товарно-грошові відносини перманентно виявляються у господарському житті; 3) формуючи конкурентне середовище, ринок є ефективним організатором товарного виробництва [199, с. 161].

Суперечливим моментом такої інтерпретації ринку як узагальнюючої економічної категорії є, на наш погляд, недостатньо обґрунтоване виділення ринку як складової частини (компонента) ринкового господарства, оскільки автори вважають можливим ототожнення понять "ринок", "ринкове господарство", "ринкова економіка", що викликає наявність протиріччя між цілим (ринкове господарство) і складовою (ринок), якщо вони є тотожними поняттями. Залишаються також не до кінця окресленими такі визначальні ознаки ринку, як механізму виявлення грошових відносин у господарському житті та ефективного організатора товарного виробництва. Ці структурні складові наведеного визначення сутності і змісту ринку потребують подальшого їх розкриття.

Як вважає В.П.Грузинов, "ринок ... є процесом взаємодії продавців і покупців з продажу і купівлі товарів на основі визначення їх цін і кількості товарів (попиту та пропозиції). Він являє собою інструмент стихійного розподілу економічних ресурсів — робочої сили і засобів виробництва — поміж різними сферами їх застосування, в кінцевому рахунку здійснюваного у відповідності з волею споживача" [65, с. 30].

На наш погляд, дискусійними позиціями наведеного визначення ринку як економічної категорії є його ототожнення з інструментом стихійного розподілу економічних ресурсів між різними сферами їх використання, оскільки залишається нерозкритим зміст цього інструмента як економічного поняття. Зазначене визначення ринку як економічного поняття не відзначається повнотою розкриття його суті і змісту.

Привернемо увагу до того, що сам автор, по суті, визнає обмеженість зробленого ним визначення ринку як економічної категорії, коли в іншому місці цієї роботи дає більш широке його тлумачення. «Ринок, — відзначає В.П.Грузинов, — це: 1) сукупність соціально-економічних відносин у сфері виробництва, розподілу, обміну, споживання продукції, товарів, послуг, що базується на принципах вільного підприємництва, еквівалентності обміну за цінами угоди, контрактним умовам трудового найму, рівноправності форм власності, конкуренції; 2) область дії ринкових відносин; 3) у політекономічному значенні — пропозиція і попит на товари в масштабі світового господарства (світовий, зовнішній ринок), країни (національний, внутрішній ринок)» [65, с. 490].

Узагальнюючи розглянуті інтерпретації ринку як складної багатогранної економічної категорії, можна зробити висновок про те, що він являє собою сукупність економічних суспільних відносин з приводу виробництва і реалізації товарів та послуг на конкурентних засадах, врівноваження попиту та пропозиції на них, здійснення їх обміну, визначення їх вартості з метою задоволення суспільних потреб у товарах та послугах на основі урахування вимог законів суспільного поділу праці. Він потребує урахування його місця і ролі в усіх сферах економічної діяльності — виробництві, розподілі, обміні та споживанні.

У структурі сфер економічної діяльності пріоритетну роль і значення відіграє сфера виробництва, яка є джерелом пропозиції товарів і послуг, без наявності яких не може бути створене ринкове середовище. Водночас важливу роль і значення відіграють усі інші сфери економічної діяльності: розподіл, обмін і споживання. Розподіл визначає, куди спрямовуються результати виробництва, хто стає власником виробленої продукції; він відіграє важливу роль у формуванні соціальних відносин у суспільстві, визначенні матеріального становища його членів. Вагомий вплив на розвиток виробництва має обмін, який відіграє важливу роль у ринковому господарстві. Нарешті, сфера споживання відіграє особливу роль у ринковому господарстві, оскільки споживання формує попит, є природною метою економічної діяльності і практичним актом задоволення суспільних потреб у товарах і послугах.

Визначальними умовами формування і функціонування ринку є суспільний поділ праці, економічна відокремленість виробників, їх самостійність і свобода підприємництва.

Ринок, як складна система економічних відносин товарного виробництва, включає широку мережу взаємозв'язаних ринків специфічного характеру, серед яких особливе місце займає ринок споживчих товарів, до складу котрого входить ринок продовольчих товарів, у тому числі ринок продукції харчової промисловості.

У вітчизняній економічній літературі наявні перші розробки наукових засад формування і функціонування ринку продовольчих товарів, до яких слід віднести праці наукових співробітників Інституту економіки НАН України, Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук, науково-педагогічних працівників Київського університету ім. Тараса Шевченка, Київського національного економічного університету, Одеського державного економічного університету, Тернопільської академії народного господарства, а також окремих працівників державних органів управління, господарських структур [2, 9, 19, 110, 111, 247, 248, 250].

У зазначених наукових доробках сформульовані та обґрунтовані загальні концептуальні підходи щодо формування ринку продовольчих товарів, зокрема, конкретних видів ринків агропродовольчої продукції, зерна, цукру, олії, плодоовочевої продукції, картоплі, виноградарсько-виноробної продукції, м'яса, молока та ін. Водночас вони не містять комплексних системних наукових засад щодо розвитку ринку продукції харчової промисловості, які потребують всебічного вивчення та обґрунтування з позицій його пріоритетності та значущості у забезпеченні досягнення соціально-економічного зростання суспільного розвитку.

Ринок продовольчих товарів слід розглядати як сукупність економічних відносин щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання харчових продуктів з метою задоволення суспільних потреб у них та отримання доходу усіма його суб'єктами у відповідності з роллю і значенням виконуваних ними функцій.

Характерними ознаками продовольчого ринку є його ємність, кон'юнктура, ціна та ін.

Ємність продовольчого ринку визначається можливим обсягом реалізації харчових продуктів за певний період часу, як правило протягом календарного року, в межах країни та її регіонів, який обраховується на основі всебічного вивчення суспільних потреб у них, включаючи науково обґрунтовані норми їх споживання, попит на них, їх пропозицію, рівень цін, загальну

кон'юнктуру, доходи населення, експорт та імпорту продовольчих продуктів.

З нашої точки зору дещо суперечливими є твердження окремих науковців про те, що ємність ринку продовольчих товарів визначається обсягом їх виробництва, перехідними залишками, експортом та імпортом їх за певний період часу [229, с. 3]. На наш погляд, зазначена точка зору відображає другий бік цієї проблеми, тобто вона характеризує можливість забезпечення проблеми реалізації ємності ринку продовольчих товарів.

У структурі ринку продовольчих товарів важливе місце займає ринок харчових продуктів, що виробляються підприємствами харчової промисловості, який характеризується сукупністю економічних відносин з виробництва, розподілу, обміну і споживання продовольчих товарів цієї комплексної галузі з метою задоволення суспільних потреб у них на основі збалансування їх попиту і пропозиції на конкурентних засадах.

Ринок продукції харчової промисловості за своєю структурою є досить складним. Він включає понад 3000 видів харчових продуктів, що виробляються значною кількістю підприємств, виробництв і цехів. У найбільш узагальненому вигляді ринок продукції харчової промисловості України представлено на рис. 1.2.1.

Характерною особливістю ринку продукції харчової промисловості є те, що він спрямований головним чином на задоволення потреб кінцевого споживання харчових продуктів – населення для задоволення його життєвих потреб у продуктах харчування.

Рисунок 1.2.1. Структура ринку продукції харчової промисловості

Однією з визначальних особливостей формування ринку продукції харчової промисловості є визначення суспільних потреб у них на основі використання науково обґрунтованих фізіологічних норм їх споживання в розрахунку на душу населення, а також на основі обґрунтування продовольчого кошика у розрахунку на одну особу і обчислення загальної калорійності необхідного середньодобового споживання харчових продуктів.

Специфічною характерною рисою ринку продукції харчової промисловості є те, що його товари відносяться до продуктів щоденного попиту, вони вирізняються високими вимогами щодо їхньої якості, зберігання, транспортування, споживання; відзначаються наявністю масового попиту, обмеженим періодом їх реалізації та іншими особливостями.

За територіальною ознакою ринок продукції харчової промисловості поділяється на такі види: світовий, регіональний, національний, внутрішній. За ознакою організаційної структури виділяються оптовий і роздрібний ринки продукції харчової промисловості. Кожний вид ринку продукції харчової промисловості визначається своїми специфічними особливостями.

Узагальнюючи проблему формування та ефективного функціонування ринку продукції харчової промисловості, необхідно наголосити, що її вирішення повинно забезпечувати відповіді на наступні важливі запитання: 1) Скільки необхідно виробляти? В якому обсязі, або яку частину наявних ресурсів необхідно зайняти або використати у виробничому процесі? 2) Що слід виробляти? Який набір товарів у найбільшій мірі задовольнить матеріальні суспільні потреби? 3) Як слід виробляти цю продукцію? Як повинно бути організоване виробництво? Які фірми повинні здійснювати виробництво і яку технологію використовувати? 4) Хто повинен одержати вироблену продукцію, зокрема, як повинна розподілятися продукція між індивідуальними споживачами? 5) Чи здатна система адаптуватися до змін? Чи здатна система до коригування свого розвитку у зв'язку зі змінами у споживчому попиті, поставках ресурсів, у технології виробництва? [170, с. 81].

Важливою економічною проблемою, пов'язаною з розвитком харчової промисловості, є своєчасне забезпечення розробки і реалізації системи довгострокових, середньострокових і короткострокових прогнозів, програм і планів її розвитку, які повинні визначати магістральні напрями збалансування суспільних потреб і ресурсів виробництва та споживання продовольчих товарів, їх науково-технологічного, організаційно-управлінського, сировинного й матеріально-технічного забезпечення у відповідності з конкретними умовами і вимогами суспільного розвитку.

На наш погляд, розробка і впровадження у практику управ-

ління зазначених прогнозів, програм і планів розвитку харчової промисловості як основної структуроформуючої ланки народного господарства України повинні здійснюватися на державних засадах у чітко визначені строки, які повинні стати орієнтовною основою для формування і ефективного функціонування ринку продовольчих товарів.

Надзвичайно гострою та актуальною економічною проблемою розвитку харчової промисловості на сучасному етапі є забезпечення сталого збалансованого розвитку її сировинної бази, рівень якої в останні роки значно знизився. Про це свідчать статистичні дані про значне скорочення обсягу валової продукції сільського господарства та основних видів сільськогосподарської продукції, що є сировиною для виробництва основних видів харчових продуктів.

У 1998 р., порівняно з 1990 р., обсяг продукції сільського господарства зменшився з 48,6 до 25,8 млрд. грн., або на 46,9 %. Виробництво основних видів продукції рослинництва скоротилося наступним чином: зернових культур — з 51,0 до 26,5 млн. тонн, або на 48 %; цукрових буряків — з 44,3 до 15,3 млн. тонн, або на 65,5 %; соняшнику — з 2571 до 2262 тис. тонн, або на 12 %; картоплі — з 16,7 до 15,3 млн. тонн, або на 8,4 %; овочів — з 6,7 до 5,5 млн. тонн, або на 17,9 %; плодів і ягід — з 2902 до 1180 тис. тонн, або на 59,3 %. Відбулося значне скорочення основних продуктів тваринництва: м'яса в живій вазі — з 4358 до 2635 тис. тонн, або на 39,5 %; молока — з 24,5 до 13,7 млн. тонн, або на 44,1 %; яєць — з 16,3 до 8,3 млрд. штук, або на 49,1 %.

Відновлення абсолютних обсягів виробництва продукції сільського господарства до рівня 1990 року є одним із головних і невідкладних завдань щодо створення розвиненої сировинної бази розвитку харчової промисловості, важливою передумовою задоволення потреб внутрішнього ринку в основних продовольчих товарах, формування потужного експортного потенціалу цих товарів, виходу і зайняття вагомого місця на світовому та регіональних ринках продовольства, забезпечення швидкого зростання економічного і соціального розвитку матеріального та духовного добробуту населення України.

Важливою економічною проблемою сучасного розвитку харчової промисловості є створення розвиненої, відповідаючої теперішнім вимогам науково-технологічної революції матеріально-технічної бази її підприємств і виробництв, що дозволить докорінно підвищити ефективність виробництва продовольчих товарів, їх конкурентоспроможність, зайняти передові позиції на світових і регіональних ринках продовольства.

Всебічний аналіз сучасної матеріально-технічної бази харчової промисловості свідчить про її фізичну і моральну відсталість

та зношеність, значне відставання від рівня її розвитку в розвинених країнах світу та невідповідність її вимогам сучасної науково-технологічної революції, невідкладним потребам формування переважно інтенсивного типу розвитку цієї провідної галузі вітчизняного промислового комплексу.

У 1997 р., порівняно з 1985 р., зношення промислово-виробничих основних фондів харчової промисловості зросло на 5,4 процентних пунктів, або на 13,6 %, а порівняно з 1990 р. — на 1,5 процентних пункту, або на 3,5 %. На значній частині підприємств харчової промисловості зношення знарядь праці складає 50-70 %, а на окремих з них вона сягає 80-90 %.

Створення сучасної матеріально-технічної бази харчових підприємств є вирішальним фактором формування сучасної моделі створення розвиненої харчової промисловості як невідкладного завдання і умови вирішення продовольчої проблеми на ринкових засадах, зайняття державою провідних позицій у світовому продовольчому територіальному розподілі праці.

Актуальною проблемою досягнення ефективного розвитку харчової промисловості є оптимізація рівня різних форм організації суспільного виробництва в її галузевих господарських ланках, зокрема, таких із них, як концентрація, спеціалізація, кооперування та комбінування виробництва. Як свідчить аналіз, розвиток цих основних форм організації суспільного виробництва у харчовій промисловості не відповідає вимогам науково-технологічного прогресу, він суттєво відстає від їх оптимального рівня, в результаті чого значно зменшується розмір економічного ефекту від діяльності цієї галузі.

Досвід підтверджує, що оптимізація форм організації суспільного виробництва в харчовій промисловості є важливою передумовою забезпечення стабільного прискорення науково-технічного і технологічного прогресу як вирішального матеріального фактора підвищення ефективності виробництва харчових продуктів.

Ефективність розвитку харчової промисловості у значній мірі залежить від досконалості організаційної структури управління цією галуззю як у цілому, так і в розрізі її окремих галузевих структур. Незважаючи на те, що в останні роки була проведена значна робота щодо удосконалення організації управління агропромислового виробництва, у тому числі харчової промисловості, ця проблема й надалі залишається актуальною та потребує нових підходів щодо її вирішення з урахуванням удосконалення ринкових відносин.

Однією з визначальних актуальних проблем розвитку харчової промисловості в сучасних умовах господарювання є проблема розробки і впровадження дійового ринкового економічного

механізму управління в цій комплексній галузі, який являє собою сукупність економічних важелів, способів і методів, використання котрих забезпечує отримання оптимального соціально-економічного ефекту з мінімальними сукупними витратами живої та уречевленої праці на виробництво харчових продуктів.

За період формування ринкових відносин економічною наукою здійснені значні доробки щодо ринкової моделі господарського механізму управління розвитком агропромислового виробництва, у тому числі харчової промисловості, але, як свідчить практика, у ході її впровадження і реалізації поки що не отриманий вагомий позитивний соціально-економічний ефект. Це приводить до висновку, що пропоновані рекомендації і пропозиції як учених, так і практиків щодо формування моделі ринкового механізму господарювання як в агропромисловому комплексі, так і в харчовій промисловості потребують подальшого поглиблення і вдосконалення з урахуванням специфічних особливостей виробництва, реалізації та споживання харчових продуктів.

Особливою економічною проблемою розвитку харчової промисловості в ринкових умовах господарювання є проблема оптимізації її територіальної організації, вирішення якої потребує наукового обґрунтування забезпечення ефективної регіональної спеціалізації виробництва харчових продуктів.

Актуальність цієї економічної проблеми розвитку харчової промисловості обумовлюється поглибленням регіоналізації розвитку і розміщення продуктивних сил, котра здійснюється у відповідності з Концепцією державної регіональної економічної політики. У проекті Закону України «Про Концепцію державної регіональної економічної політики» передбачається введення нової мережі економічного районування України, яка включає всім економічних районів [119].

Концепція державної регіональної економічної політики передбачає стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, раціональне використання їхнього ресурсного потенціалу, створення нормальних умов для життєдіяльності населення, забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства. Реалізація державної регіональної економічної політики повинна забезпечити досягнення науково обґрунтованого рівня комплексності, раціоналізації та спеціалізації розвитку суспільного виробництва регіонів, гарантування їх продовольчого забезпечення, створення високопродуктивних галузей в агропромисловому виробництві, вихід на світові продовольчі ринки, що в значній мірі пов'язано із забезпеченням ефективного регіонального розвитку харчової промисловості.

Методологічні основи визначення розвитку харчової промисловості

2.1. Особливості і закономірності розвитку харчової промисловості в умовах ринкової економіки

Ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил як одна з найважливіших умов забезпечення сталого соціально-економічного зростання суспільства передбачає науково обгрунтовану територіальну організацію суспільного виробництва, залучення до народногосподарського обігу наявних природних ресурсів, раціонального їх використання, широкий розвиток територіального поділу праці як основи найбільш ефективного використання сприятливих природних, економічних, геополітичних передумов для розвитку відповідних галузей народного господарства, промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку, торгівлі, матеріально-технічного постачання і соціальної сфери.

Зазначене підкреслює важливість всебічного вивчення особливостей і закономірностей розвитку і розміщення продуктивних сил не тільки в цілому, але й окремих регіонів та галузей суспільного виробництва з урахуванням специфічних особливостей їх розвитку і розміщення в просторі й часі. Це є важливою методологічною складовою ефективного управління розвитком і розміщенням продуктивних сил країни в цілому, її регіонів, міжгалузових господарських комплексів, окремих галузей, підприємств і виробництв.

Поряд із загальними закономірностями розвитку і розміщення продуктивних сил, першочергового значення набуває вивчення та узагальнення впливу й дії різноманітних факторів і пов'язаних з ними особливостей розвитку і розміщення окремих сфер, комплексів та галузей економіки.

Слід наголосити на тому, що загальні закономірності розвитку і розміщення продуктивних сил в неоднаковій мірі виявляються у розвитку і розміщенні різних галузей народного господарства. Загальні закономірності впливають на розвиток і розміщення всієї сукупності продуктивних сил того чи іншого простору (території), а в межах окремих міжгалузових комплексів, підкомплексів і галузей вони виявляються зі своїми своєрідними, специфічними особливостями. Ця своєрідність зумовлюється

техніко-технологічними та організаційно-економічними особливостями розвитку окремих міжгалузових комплексів, підкомплексів, галузей, підгалузей, підприємств і виробництв, а також регіональною обмеженістю сприятливих природно-економічних умов для їх ефективного функціонування. Під впливом дії різного роду чинників, що визначають своєрідність специфіки розвитку і розміщення підприємств різних галузей народного господарства, здійснюється їх територіальна організація в межах країни і окремих її регіонів. Розвиток кожної галузі здійснюється з урахуванням своєрідних специфічних особливостей, потребує спеціальних умов, особливої технології виробництва, відмінної від інших галузей, урахування специфічних властивостей вироблюваної продукції, зокрема, таких з них, як здатність до зберігання, транспортування, періоди споживання та ін.

В умовах ринкової економіки найбільш визначними загальними чинниками розвитку і розміщення продуктивних сил промисловості як галузі народного господарства є природні умови, природні ресурси, техніко-технологічний рівень виробництва, економічне призначення продукції, наявність попиту на неї, центри її масового споживання, транспортність сировини для виробництва готової продукції, наявність джерел паливно-енергетичного і водного забезпечення, достатня забезпеченість трудовими ресурсами та ін. Зазначені чинники специфічно впливають на розвиток і розміщення кожної окремої галузі та підприємств промисловості.

Узагальнюючи особливості і закономірності розвитку і розміщення продуктивних сил, необхідно дати теоретико-методологічне тлумачення цих економічних понять, що є ключовим моментом розкриття їх сутності і змісту. Якщо особливості розвитку і розміщення продуктивних сил являють собою сукупність своєрідних чинників, вплив яких визначає функціонування окремих галузей, підгалузей, підприємств і виробництв, то закономірності розвитку і розміщення продуктивних сил характеризуються основними магістральними напрямками їх функціонування, які постійно здійснюються під впливом формуючих їх чинників, зокрема, таких, як природні умови, природні ресурси, науково-технологічний рівень та ін.

Відомий вчений у галузі розвитку продуктивних сил і регіональної економіки Я.Г. Фейгін виділив три групи чинників, які визначають розвиток і розміщення галузей промисловості: 1) тяжіння підприємств до джерел мінеральної та сільськогосподарської сировини; 2) тяжіння підприємств до районів споживання продукції; 3) тяжіння підприємств до джерел палива і електроенергії [200, с. 14]. Він першим зробив схематичне групування галузей промисловості за ознакою їх переважного тяжіння

ня до джерел сировини, енергії та районів споживання продукції [200, с. 15]. Деякі галузі харчової промисловості (цукрова, консервна) у цій класифікації віднесені до галузей, що тяжіють до джерел сировини, а деякі (борошномельна, кондитерська, молочна, лікєро-горіччана, пивоварна, м'ясна) - до тих галузей, що тяжіють до районів споживання продукції.

Разом з тим, надзвичайно слушним є зауваження, яке зробив Я.Г.Фейгін про те, що розвиток і розміщення окремих галузей промисловості суттєво змінюється під впливом науково-технологічного прогресу і досягнутого рівня розвитку продуктивних сил.

Слід зазначити, що на практиці управління розвитком і розміщенням продуктивних сил здійснюється на основі детально розроблених програм, які включають оцінку і врахування багатьох чинників. Так, корпорація "Дженерал електрик" провадить вивчення та облік районів і пунктів для розвитку і розміщення своїх підприємств та ринків збуту продукції з урахуванням 187 чинників, які інтегровані в три групи:

I. Економічна група чинників, яка включає: 1) капітал (у більшій мірі змінний); 2) працю (кількість, якість, ставки зарплати, прожитковий мінімум); 3) паливо та енергію (нормовані); 4) землю (рента); 5) оподаткування (розміри); 6) банківську справу (банківські операції); 7) будівництво (орендна плата, будівельні витрати, купівельні ціни); 8) транспорт (місцеві і далекі перевезення, тарифи, клас обслуговування); 9) закони (місцеві та окремих штатів, акціонерних товариств, оподаткування, зарплати працівників); 10) ринок (коефіцієнт промислової активності);

II. Географічна група чинників, яка включає: 1) землю (наявна земельна площа, топографія, ґрунти, підґрунтова структура, дренаж, аерозйомка); 2) клімат (сезонні коливання, швидкість і напрям вітрів, кількість сонячної радіації, вологість, характер випадання опадів — дощ, сніг, град і т.ін., кількість і частота опадів, особливі явища — урагани і т.ін.); 3) водні ресурси (кількість, якість, джерела); 4) сировина (характер, розміщення, відстань до споживача); 5) паливо та енергія (вугілля, нафта, газ, вода, дрова, атомна енергія); 6) транспорт (тип мережі: залізничний, автодорожній, водний, повітряний; клас аеропортів, трубопроводи, місцевий транспорт);

III. Соціальна група чинників, яка включає: 1) кількість населення; 2) забезпеченість житлом; 3) розповсюджене майно; 4) лікарське обслуговування; 5) умови для відпочинку; 6) умови для освіти; 7) роль жінок; 8) церква; 9) державна преса; 10) оборона; 11) літопис злочинів; 12) протипожежна служба; 13) умови наукових досліджень; 14) роботу планової комісії; 15) суспільне

положення та інші елементи культури; 16) суспільні відносини [224, с. 24-25].

Розвиток і розміщення харчової промисловості в ринковій економіці здійснюється під впливом численних передумов, умов і чинників, врахування яких за сукупністю визначає особливості і закономірності здійснення цих економічних процесів і використання яких сприяє забезпеченню більш ефективного розвитку і розміщення продуктивних сил галузі. Це потребує чіткої наукової інтерпретації цих понять як економічних категорій.

Особливості розвитку і розміщення харчової промисловості являють собою сукупність умов і чинників, які формують тенденції і закономірності здійснення економічних процесів в просторовому і часовому вимірі. Зазначена сукупність умов і чинників розвитку і розміщення харчової промисловості визначається наявністю певних сил, які впливають на формування їхньої динаміки в просторі і часі. Слід зазначити, що в економічній літературі радянського періоду вивченню та узагальненню особливостей і закономірностей розвитку і розміщення галузей народного господарства приділялась значна увага, під якої припадав на 60-ті роки. Ці проблеми в умовах планової системи управління розвитком і розміщенням продуктивних сил отримали широке висвітлення в ряді фундаментальних наукових праць, які були видані вченими Інституту економіки АН СРСР. Серед них заслуговують на увагу такі з них, як "Особенности и факторы размещения отраслей народного хозяйства СССР" (1960), "Промышленность в хозяйственном комплексе СССР" (1964), "Особенности и факторы развития экономических районов СССР", "Проблемы экономической эффективности размещения социалистического производства в СССР" (1968), праці А.Ю. Пробста "Размещение социалистической промышленности" (1962) і "Эффективность территориальной организации производства" (1965).

Згадані проблеми знайшли широке висвітлення в працях західноєвропейських та американських вчених-економістів: Е. Вебера «Розміщення промисловості» (1926), А.Льоша «Географічне розміщення господарства» (1959), У. Ізарда «Методи регіонального аналізу» (1960), Н. Глікмана «Економетричний аналіз регіональних систем» (1977) та ін.

Водночас визначення комплексу особливостей і закономірностей розвитку і розміщення продуктивних сил народного господарства, окремих комплексів, підкомплексів і галузей в умовах сучасної ринкової економіки не знайшло достатнього наукового обґрунтування, що стримує ефективне управління цими економічними процесами в сучасних умовах.

Чинники, що впливають на розвиток і розміщення продук-

тивних сил, у тому числі сфери матеріального виробництва, слід поділяти на загальні та специфічні, що притаманні розвитку зазначених економічних процесів в окремих галузях народного господарства, промисловості, сільського господарства та ін. Останні відображають специфічні особливості цих галузей.

Загальні проблеми та чинники розвитку і розміщення продуктивних сил можна згрупувати наступним чином:

1) вивчення та обґрунтування потреб внутрішнього і зовнішнього ринків в окремих видах товарів і послуг;

2) найбільш раціональне використання природного ресурсного потенціалу, зокрема, сировинних і паливно-енергетичних ресурсів шляхом першочергового залучення до економічного обігу тих із них, які є більш доступними і можуть бути використані з найменшими сукупними витратами живої та уречевленої праці;

3) раціональне використання населення, зокрема, трудових ресурсів, забезпечення їх максимальної зайнятості;

4) поглиблення територіального поділу праці на основі формування науково обґрунтованої спеціалізації розвитку окремих регіонів;

5) прискорення науково-технологічного прогресу як вирішального важеля підвищення ефективності розвитку і розміщення виробництва окремих видів товарів і послуг;

6) підвищення економічного і морального стимулювання розвитку і розміщення окремих видів товарів і послуг.

Специфічні форми прояву у харчовій промисловості загальних закономірностей розвитку промислового виробництва визначаються численними особливостями і факторами, найсуттєвішим серед яких є її роль і значення у забезпеченні розширеного відтворення суспільного виробництва, техніко-економічні особливості її сировинної та матеріально-технічної бази, визначальні особливості її кінцевої готової продукції.

Найбільш визначальними передумовами для розвитку харчової промисловості в конкретному регіоні є такі:

1. Наявність сприятливих природно-кліматичних умов для вирощування сировини для виробництва продукції харчової промисловості - зернових і зернобобових культур для виробництва борошна, крупи, хліба і хлібобулочних виробів, пива та інших видів харчових продуктів; цукрових буряків для виробництва цукру; соняшника та інших олійних культур для виробництва олії; овочів, плодів і ягід для виробництва овочевої і плодоягідної консервної продукції; тютюну для виробництва тютюнових виробів; інших видів рослинної сировини для виробництва різноманітних видів харчових продуктів; м'ясної сировини для виробництва м'яса, м'ясних продуктів, ковбасних виробів, м'ясних на-

півфабрикатів; молочної сировини для виробництва тваринного масла, продукції з незбираного молока, нежирної молочної продукції, сухого молока, сирів жирних та інших видів харчових продуктів.

2. Наявність достатньої кількості виробничих потужностей сучасного матеріально-технічного оснащення і технічного рівня, що спроможні забезпечити ефективну переробку місцевої сировини у високоякісні продукти харчування.

3. Наявність розвиненої виробничої і соціальної інфраструктури, яка спроможна забезпечити ефективний розвиток виробництва продовольства.

4. Наявність розвинених ринків збуту продовольчих товарів, мережі підприємств оптової і роздрібної торгівлі продовольчими товарами.

5. Наявність розвиненої мережі транспортування продовольчих товарів з місць їх виробництва до споживачів.

6. Наявність кваліфікованих трудових ресурсів, спроможних забезпечити ефективний розвиток виробництва і реалізацію харчових продуктів.

7. Наявність довгострокової практики розвитку харчової промисловості, яка, завдяки використанню багаторічного досвіду, сприяє досягненню високого рівня ефективності виробництва харчових продуктів.

8. Сприятливе геополітичне становище регіону, яке дає змогу на основі всебічного використання переваг територіального поділу праці формувати розвинений експортний потенціал продовольчих товарів, виходити в конкурентній боротьбі на світовий і регіональні ринки продовольства.

У структурі витрат на виробництво харчових продуктів вагому роль відіграють витрати на сировину і основні матеріали, тобто матеріальні витрати, частка яких у загальних витратах становить 73,7 % [286, с. 97]. Це означає, що однією з важливих умов економії витрат на виробництво продукції харчової промисловості є забезпечення такого розміщення харчових підприємств, за якого вирощування сировини і транспортування її на переробку сприяли б мінімізації суспільних витрат живої та уречевленої праці.

Вплив сировинного фактора на розміщення підприємств харчової промисловості і зворотній вплив їх на розміщення вирощування сільськогосподарської сировини набуває специфічних форм, зумовлених особливостями сільського господарства як галузі матеріального виробництва, а також специфічними якостями сільськогосподарської сировини рослинного і тваринного походження, зокрема, такими з них, як здатність швидко

псуватися, низька транспортабельність, високий вміст вологи та ін.

Високий вміст вологи у деяких видах сільськогосподарської сировини в процесі її переробки на підприємствах харчової промисловості призводить до незначного виходу готової продукції, в результаті чого витрати сировини на одиницю готової продукції досягають значних розмірів. Показник витрати сировини на виробництво одиниці готової продукції суттєво впливає на розміщення підприємств харчової промисловості. За цим показником галузі харчової промисловості поділяються на три групи (табл. 2.1.1.).

Таблиця 2.1.1.

Групування галузей харчової промисловості за витратами сировини на виробництво одиниці кінцевої готової продукції

Галузі харчової промисловості	Види готової продукції	Види сировини	Витрати сировини на одиницю готової продукції
1	2	3	4
I група			
<i>А. Галузі, що переробляють сировину тваринного походження</i>			
1. Маслосироробна	Масло вершкове, несолене Сир 40-% жирності	Незбиране молоко базової жирності Суміш незбираного та знежиреного молока	22,64 12,83
2. Молочна	Молоко згущене Молоко сухе	Незбиране молоко Незбиране молоко	2,50 8,60
3. М'ясна	М'ясо	Велика рогата худоба Дрібна худоба Свині	2,20-2,30 2,40-2,50 1,60-1,70
<i>Б. Галузі, що переробляють сировину рослинного походження</i>			
4. Овочесушильна	Сухі овочі	Цибуля Картопля Буряк Морква Капуста	6,30 6,50 7,20 9,50 12,00
5. Цукрова	Цукор-пісок	Цукровий буряк	8,00
6. Спиртова	Спирт-сирець	Картопля Патока Кукурудза	11,30 4,10 3,80
7. Крохмале-патокова	Патока	Кукурудза Картопля	1,50-1,60 6,50
8. Олійно-жирова	Олія рослинна	Соняшник Соеві боби Бавовняне насіння	2,80-3,10 5,70-7,60 5,40-6,30
9. Консервна	Фруктоовочеві консерви	Фрукти і ягоди	1,30-2,00
10. Виноробна	Виноматеріали	Виноград	1,50

1	2	3	4
11. Борошно-мелко-круп'яна	Борошно сортова крупна	Зерно Зерно	1,25 1,60
II група			
1. Молочна	Молочно-пастеризована	Незбиране молоко	1,006
2. Маргарінова	Маргарин столовий, компауд жир	Саломас і молоко Саломас	1,058 1,1000
3. Макаронна	Макаронні вироби	Борошно	1,023
4. Кондитерська	Кондитерські вироби	Цукор, борошно та інші види сировини	1,095
5. Цукрорафінадна	Цукор-рафінад	Цукор-пісок	1,010
III група			
1. Хлібопекарська	Хліб житній формовий Пшеничні батони	Борошно здобне Борошно пшеничне 1 сорту	0,620 0,010
2. Пивоварна	Пиво пляшкове	Пиво (без тари) Пиво в бочковій тарі Ячмін	0,250 0,180 0,100

* Складено за даними: Борщевський П.П. Інтенсифікація виробництва в харчовій промисловості.- К.: Урожай, 1989.- С. 16-17.

Перша, найчисельніша група галузей харчової промисловості характеризується високими питомими витратами сировини на виробництво одиниці готової продукції, причому, як правило, ці види сировини швидко псуються. Такий характер сільськогосподарської сировини суттєво впливає на розміщення і розвиток відповідних галузей харчової промисловості. Чим швидше псується сировина, чим менше вона транспортабельна, тим раніше вона повинна бути перероблена; і сировинна зона, а також радіус доставки сировини на переробні підприємства повинні бути меншими просторова.

Другу групу складають галузі, сировиною для яких є продукти переробки інших галузей харчової промисловості. До цієї групи (кондитерська, макаронна, маргарінова, цукрорафінадна, молочна) характерним є майже повний збіг маси витраченої сировини і отриманої готової продукції. Це дає змогу розвивати виробництво продукції цих галузей в місцях, віддалених від джерел сировини, особливо у тих випадках, коли витрати на перевезення сировини менші, ніж на транспортування готової продукції.

До **третьої** групи входять хлібопекарна, пивоварна, лікерогорілчана та інші галузі, в яких маса виробленої готової продук-

ції значно перевищує масу витраченої сировини, що сприяє їх розвитку в регіонах споживання продукції.

Найбільш узагальнюючою рисою, що об'єднує галузі, підгалузі і виробництва харчової промисловості, є економічне призначення продукції, яку вони виробляють. Оскільки продукція харчової промисловості призначається головним чином для задоволення особистих потреб населення, то географія споживання харчових продуктів визначається в основному розміщенням населення, а по деяких видах продукції - розміщенням міського населення. Це викликає потребу зосередження розміщення і розвитку харчової промисловості в районах концентрації населення як головного споживача її продукції. Слід зазначити, що населення подвійно впливає на розміщення виробництва продовольчих товарів: з одного боку - як споживач продукції харчових підприємств, і, з другого боку, - як джерело робочої сили для вирощування сільськогосподарської сировини і виробництва з неї продуктів харчування.

Наближення розміщення виробництва продуктів харчування до районів їх споживання особливо важливе для підприємств харчової промисловості, що виробляють багатотоннажну швидкопсувну продукцію, що зумовлюється не тільки економічними мотивами, але й необхідністю забезпечення потреб населення продуктами харчування високої якості.

Доведення значної маси харчових продуктів до споживача, тобто до ринків збуту, особливо в умовах значного зростання цін на енергетичні ресурси, пов'язане з великими витратами на їх транспортування. Тому наближення їх виробництва до районів споживання відіграє особливу роль у розвитку харчової промисловості. Особливо це важливо у зв'язку з низькою транспортабельністю значної частини харчових продуктів, що зумовлено специфічними особливостями їхніх споживчих якостей - швидкопсувним характером, значним вмістом вологи, необхідністю використання значної кількості тари і таропакувальних матеріалів та ін.

Нетранспортабельність продукції харчової промисловості призводить до значного подорожчання її транспортних перевезень, зумовлює використання спеціального рухомого складу транспортних засобів - морозильників, цистерн, спеціалізованих автомобілів. Значні транспортні витрати при доставці харчових продуктів до ринків споживання зумовлені також неповним використанням вантажопідйомності рухомого складу транспортних засобів при перевезенні окремих видів продукції, а також необхідністю здійснювати перевезення значної частини харчових продуктів в спеціалізованій тарі. Таким чином, суттєво впливаючи на формування вартості продовольчих товарів, транспорт ви-

ступає в якості одного з факторів, що визначає розміщення підприємств харчової промисловості.

Якщо райони, що мають наявні сировинні ресурси, і райони споживання готової продукції не збігаються, то вибір району розміщення підприємств харчової промисловості, поряд з іншими факторами, визначається з урахуванням співвідношення транспортних витрат, пов'язаних з перевезенням сировини і готової продукції.

Розвиток харчової промисловості здійснюється з урахуванням зазначених особливостей і факторів, вплив яких відрізняється в залежності від конкретної галузі, що характеризується специфічністю матеріально-технічної бази, технологічних процесів, сировини, готової продукції та інших параметрів. Це породжує певні відмінності в розміщенні окремих галузей харчової промисловості.

Групування галузей харчової промисловості за їх розміщенням відображає особливості територіального поділу праці у виробництві конкретних видів харчових продуктів, а також різний ступінь комплексності розвитку різних типів міст, промислових центрів, областей та економічних районів України. У відповідності з цим кожна група галузей, виділяючись різними межами районів збуту продукції, а також міжрайонними зв'язками за сировиною та готовою продукцією, займає певне місце у промисловому та агропромисловому комплексах, що розвиваються в районах зазначених типів. За характером розміщення галузі харчової промисловості поділяються на такі групи.

Першу групу складають галузі харчової промисловості, які повинні розвиватись, як правило, в кожному більш-менш значному місті. Ріст міст створює необхідність забезпечення прискореного розвитку в структурі їх промислових комплексів цілого ряду галузей харчової промисловості, які виробляють масові швидкопсувні, найменш транспортабельні види харчових продуктів, ринки збуту яких обмежуються даним містом та найближчими населеними пунктами. До таких галузей харчової промисловості відносяться хлібопекарна, м'ясна, молочна, пивоварна промисловість, виробництво безалкогольних напоїв та інше. Масштаби і обсяги промислового виробництва харчових продуктів, необхідних для забезпечення потреб населення того чи іншого міста у них, визначаються не тільки потребами населення цих міст, платоспроможним попитом на них, але й можливостями їх збуту за межами міст.

Другу групу складають галузі харчової промисловості, які розвиваються як правило в кожному економічному районі, кожній області, кожному місті. До цієї групи, крім галузей, що входять до першої групи, відносяться кондитерська, борошномель-

на, макаронна, лікero-горілчана, виноробна та деякі інші галузі харчової промисловості.

Третю групу складають галузі харчової промисловості, крім зазначених в перших двох групах, що розвиваються в більшості економічних районів. До них відносяться молочна, маслосироробна, олійно-жирова, спиртова, крохмале-патокова, круп'яна промисловість та деякі інші.

Четверту групу складають галузі харчової промисловості, розвиток яких не може бути забезпечено в усіх економічних районах. До таких відносяться галузі, що переробляють нетранспортоздатну сільськогосподарську сировину, виробництво якої обмежується окремими регіонами зі сприятливими для цього умовами. Такими галузями є цукрова, плодоовочева, консервна, виноробна промисловість.

П'яту групу складають галузі, що розвиваються в одиничних адміністративно-територіальних формуваннях, в яких є сприятливі умови для виробництва окремих видів продуктів. До цих галузей відносяться рибна, соляна, парфумо-косметична, чайна промисловість, розвиток яких в обмежених просторових формуваннях визначається виключно сприятливими природними умовами чи розташуванням відносно транспортних шляхів.

За функціональною належністю і роллю в територіальному поділі праці кожна галузь харчової промисловості певного району може бути віднесена до трьох великих груп, які розрізняють за такими ознаками.

До **першої** групи відносяться галузі спеціалізації, що складають основу господарського комплексу і відіграють важливу роль в економіці регіону. Це, як правило, такі галузі молочної промисловості, як м'ясна (ковбасна та консервне виробництво), молочна (головним чином маслоробна, сироробна, молочноконсервна), рибна (виробництво рибних консервів), цукрова, олійна, плодоовочеконсервна, чайна, соляна.

До **другої** групи відносяться галузі субспеціалізації, які доповнюють структуру господарських комплексів регіонів. Це — виробництво продукції з незбираного молока, безалкогольних напоїв, хлібопекарна, макаронна, кондитерська, пивоварна, виноробна, спиртова, борошномельна галузі.

М'ясна, молочна, сироробна, рибна, плодоовочеконсервна галузі можуть також відноситися до **третьої** групи галузей, які задовольняють місцеві потреби регіонів у їхній продукції, в залежності від природно-економічних умов, що визначають різні обсяги її виробництва в різних регіонах. Для галузей харчової промисловості цієї групи із загальної кількості чинників, що впливають на їх розміщення, наближення до споживача є переважущим. Місце цих галузей у господарському комплексі регі-

онів безпосередньо пов'язане з розселенням населення, у першу чергу міського.

З урахуванням зазначених особливостей і закономірностей розвитку та розміщення галузей харчової промисловості здійснюється вибір районів і місць будівництва нових підприємств, а також розширення і реконструкції діючих підприємств, визначаються їхні розміри і типи, доцільність розвитку спеціалізації, концентрації, комбінування і кооперації виробництва харчових продуктів на них.

2.2. Методологічні та методичні основи оцінки регіонального розвитку харчової промисловості

Формування нової регіональної політики, головним завданням якої є створення таких умов, за яких кожний район міг би з одного боку, найбільш повно реалізувати можливості свого господарства, а з другого — мав би відносну господарську незалежність, зумовлює необхідність визначення методологічних засад оцінки економічного і соціального розвитку регіонів в цілому та окремих галузей їх господарських комплексів.

Інтереси розвитку регіону та інтереси розвитку певної галузі не є ідентичними. Зокрема, Август Льюїс зазначав, що якщо інтереси галузей і підприємств в умовах ринку підпорядковані отриманню максимального прибутку, то інтереси територій, як правило, орієнтуються на поліпшення умов, підвищення якості життя людей [159, с. 37]. Водночас, інтереси розвитку галузі можуть суттєво впливати на перспективи розвитку того чи іншого регіону, і навпаки. Методологія та методика оцінки регіонального розвитку повинна виходити з необхідності врахування і поєднання регіональних та галузевих інтересів.

Так, наприклад, в залежності від місця регіону в територіальному поділі праці на виробництві продукції харчової промисловості регіони можуть поділятися на три групи: ті, що ввозять; ті, що самозабезпечуються; ті, що вивозять харчову продукцію. Відповідно, перед кожним з цих регіонів стоять специфічні завдання вдосконалення спеціалізації у виробництві продукції харчової промисловості з метою участі в міжрегіональному обміні продукцією: тим, що вивозять, треба вишукувати резерви збільшення ресурсів продовольства для вивозу, вдосконалення якості та асортименту товарів, призначених для вивозу за межі регіону, знаходження оптимальних напрямків товаропотоків; ті, що самозабезпечуються, і ті, що вивозять на основі оптимального використання наявного виробничого потенціалу мають виділити пріоритетні галузі, які вирішують завдання самозабезпе-

чення, вишукувати необхідні ресурси для асортиментного обміну з іншими регіонами, оптимізувати структуру ввозу продовольства та сільськогосподарської сировини.

Зазначимо, що проблема кількісної та якісної оцінки регіонального розвитку харчової промисловості як провідної структуроформуючої ланки господарських комплексів регіонів України не знайшла всебічного вирішення в теоретико-методологічному і методичному аспектах у наукових розробках з регіональної економіки. Особливо актуальною є методологія кількісно-якісної оцінки розвитку харчової промисловості в регіональному аспекті з метою підвищення наукового рівня рекомендацій та заходів щодо вдосконалення територіальної організації виробництва продуктів харчування.

Розробка методологічних засад оцінки регіонального розвитку харчової промисловості передбачає з'ясування природно-кліматичних, економічних, географічних та інших передумов і факторів для розвитку цієї галузі в окремих регіонах; розкриття суті і змісту регіонального розвитку даної комплексної галузі; обґрунтування основних принципів, критеріїв і показників системної оцінки рівня регіонального розвитку галузі; визначення потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості.

Регіональний розвиток харчової промисловості являє собою таку територіальну організацію виробництва продуктів харчування, яка забезпечує досягнення задоволення потреб населення країни і окремих її регіонів у них у відповідності з науково обґрунтованими фізіологічними нормами їх споживання і формування потужного експортного потенціалу продовольчих товарів на основі раціонального використання виробничого потенціалу. Він передбачає переважне зосередження виробництва продовольчих товарів у тих регіонах країни, в яких воно досягається з найменшими сукупними питомими витратами живої та уречевленої праці, а також з мінімальними екологічними витратами.

Комплексна оцінка регіонального розвитку харчової промисловості повинна здійснюватися на основі використання системи принципів, критеріїв і показників, відбір і узагальнення яких дає змогу визначити кількісний та якісний рівень її розвитку в окремих регіонах і в країні в цілому.

Оцінка регіонального розвитку харчової промисловості повинна базуватися на певних методологічних основах. Найбільш важливими серед них є встановлення ступеня насичення ринку продовольством у натуральному і вартісному виразі, рівня споживання на душу населення і ринкового попиту.

Важливим завданням методології та методики оцінки розвитку харчової промисловості в країні та її регіонах є визначення складу системи показників, тлумачення їхньої сутності, кількіс-

ного виміру та обґрунтування їх використання у конкретних випадках при проведенні системного аналізу даного економічного явища.

Методика дослідження розвитку харчової промисловості країни та її регіонів, яка розроблена академіком УААН П.П.Борщевським [37, с. 19-23] включає в себе десять агрегованих груп кількісних та якісних показників.

До першої групи входять показники виробництва продукції в розрахунку на одиницю території. Вони характеризують щільність використання території як просторової основи одного зі складових елементів природного ресурсного потенціалу для розвитку і розміщення виробництва конкретних видів продукції харчової промисловості. Абсолютні обсяги виробництва цієї продукції в розрахунку на одиницю території кількісно виражають рівні розвитку і розміщення харчової промисловості в конкретному регіоні. Обчислюються ці показники як співвідношення абсолютних обсягів виробництва продукції в натуральному і грошовому виразі з величиною території конкретного регіону — економічного району, області, адміністративно-територіальних районів. Ці показники можуть використовуватись і для кількісної оцінки рівня спеціалізації окремих регіонів щодо розвитку і розміщення виробництва продукції харчової промисловості та її галузей.

Другу групу складають показники виробництва продукції в розрахунку на душу населення, які характеризують рівень використання населення як головної продуктивної сили, одного зі складових елементів природного ресурсного потенціалу для розвитку виробництва конкретних видів продукції харчової промисловості. Абсолютні обсяги виробництва цієї продукції в розрахунку на душу населення кількісно виражають рівні розвитку і розміщення в конкретному регіоні конкретної галузі харчової промисловості. Обчислюються дані показники як співвідношення абсолютних обсягів виробництва продукції в натуральному і грошовому виразі з чисельністю населення конкретного регіону. В цілому ці показники характеризують рівень продуктивності суспільної праці.

Третя та четверта групи об'єднують показники динаміки виробництва продукції в розрахунку на одиницю території і на душу населення. Вони характеризують тенденції змін у розвитку і розміщенні виробництва продукції харчової промисловості за певний період часу і обчислюються як співвідношення їхніх рівнів у порівнюваних періодах часу.

До п'ятої групи входять показники питомої ваги харчової промисловості в чисельності працівників, вартості основних виробничих фондів та в обсязі валової (чистої) продукції, які ха-

рактизують місце і значення харчової промисловості в структурі народного господарства, агропромислового і промислового комплексу країни в окремих регіонах. Вони обчислюються як співвідношення їхньої величини у харчовій промисловості до їхніх розмірів, відповідно, в народному господарстві, агропромисловому і промисловому комплексі.

Шосту групу складають показники частки харчової промисловості у формуванні продовольчого фонду, які характеризують внесок цієї галузі у формування продовольчого фонду країни і окремих регіонів. Вони обчислюються як співвідношення обсягу продукції харчової промисловості і продовольчого фонду країни та окремих регіонів.

У сьому групу входять показники ввозу та вивозу продукції харчової промисловості (обсяги вивозу та ввозу основних видів продукції в натуральному та вартісному виразі, питома вага ввозу в споживанні основних видів продукції, питома вага вивозу у виробництві основних видів продукції, сальдо експортно-імпортних операцій по продукції харчової промисловості). Вони характеризують зовнішньоекономічні відносини країни і міжрегіональні відносини щодо обміну продукцією цієї галузі.

Восьма група об'єднує показники спеціалізації країни та її окремих регіонів щодо розвитку і розміщення харчової промисловості, які характеризують рівень зосередженості виробництва продукції цієї галузі в країні та її окремих регіонах. Основними серед них є індекси регіональної концентрації виробництва продукції у натуральному і грошовому виразі та концентрації торгівлі продовольчими товарами. Вони обчислюються як відношення середньодушового виробництва продукції і товарообігу продовольчих товарів у країні чи в окремих районах до відповідних показників у світі, окремому регіоні світу чи в окремій країні.

Дев'ята група включає показники задоволення потреб населення у споживанні окремих видів продуктів харчування населення, які характеризують внесок харчової промисловості в задоволення потреб населення в основних продуктах харчування. Вони обчислюються як співвідношення фактичних рівнів споживання основних видів продуктів харчування, що виробляються в країні чи окремих її регіонах, з фізіологічними нормами їх споживання, які розробляються для країни та її окремих регіонів Академією медичних наук.

Десяту групу складають показники розвитку і розміщення харчової промисловості окремих держав, які характеризують їхнє місце і роль у міжнародному територіальному розподілі праці з виробництва продуктів харчування. Вони обчислюються на основі співвідношення обсягів виробництва продукції харчової промисловості в окремих країнах і в цілому в світі або в окре-

мих його регіонах, середньодушового виробництва продукції в окремій країні і в світі або в окремих його регіонах, експорту та імпорту цієї продукції в окремих країнах і в світі чи в окремих його регіонах.

На нашу думку, важливим узагальнюючим критеріальним показником регіонального розвитку харчової промисловості слід вважати рівень виробництва її продукції в розрахунку на одиницю природно-ресурсного потенціалу. Кількісна величина останнього може визначатися як середня від індексів виробництва продукції у розрахунку на одиницю території і на душу населення за формулою:

$$I_{рхп} = (I_{впт} + I_{впн}) / 2, \text{ де} \quad (2.1)$$

$I_{рхп}$ - узагальнюючий критеріальний показник регіонального розвитку харчової промисловості;

$I_{впт}$ - співвідношення виробництва продукції харчової промисловості в розрахунку на одиницю території в окремому регіоні і в країні в цілому;

$I_{впн}$ - співвідношення виробництва продукції харчової промисловості в розрахунку на душу населення в окремому регіоні і в країні в цілому.

Однак кількісне співвідношення окремих, хоч і важливих показників, не дозволяє отримати достатньо обґрунтовану оцінку рівня розвитку харчової промисловості в регіоні. Його реальні розміри можуть бути визначені тільки з урахуванням всієї різноманітності передумов та чинників регіонального розвитку харчової промисловості, про які йшла мова раніше.

Одним з варіантів вирішення цієї проблеми може бути використання інтегрального показника потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості. Слід зазначити, що під потенціалом розвитку харчової промисловості розуміється сукупна продуктивність чинників та факторів, що визначають рівень промислового виробництва продуктів харчування в регіоні і відбивають об'єктивні відносини між складовими продуктивних сил харчової промисловості і регіоном як об'єктом господарювання.

Для здійснення комплексної оцінки потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості доцільно використовувати систему показників, які умовно можна поділити на три групи: 1) загальні економічні показники; 2) показники розвитку сировинної бази харчової промисловості; 3) техніко-економічні показники виробництва основних видів продукції (табл. 2.2.1).

Таблиця 2.2.1.

**Система показників, що характеризують потенціал
регіонального розвитку харчової промисловості**

№ п/п	Показники
	<u>Загальноекономічні:</u>
1.	Територія регіону, тис. кв. км.
2.	Населення, тис. чол.
3.	Кількість міського населення, тис. чол.
	<u>Показники розвитку сировинної бази:</u>
4.	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га
5.	Чисельність зайнятих у сільському господарстві, тис. чол.
6.	Обсяг виробленої продукції сільського господарства, млн.грн.
	<u>Основні техніко-економічні показники роботи галузі:</u>
7.	Кількість підприємств, одиниць
8.	Чисельність зайнятих працівників, тис. чол.
9.	Обсяг виробленої продукції, млн. грн.
10.	Вартість основних виробничих фондів, млн. грн.
11.	Прибуток підприємств галузі, млн. грн.
12.	Рентабельність підприємств галузі, %

Для обрахунку інтегрального показника потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості /Прег/ за зазначеними показниками визначається питома вага регіону в загальному їх обсязі по країні, отримані параметри множаться на 100 для уникнення операції з безкінечно малими величинами, а показник Прег визначається як середньозважена цих 12 величин.

Зазначимо, що запропонована система показників може бути розширена в залежності від мети дослідження і специфіки факторів і чинників розвитку та розміщення окремих галузей харчової промисловості, а інтегральний показник потенціалу регіонального розвитку харчової промисловості в узагальненому вигляді визначатиметься за формулою:

$$Пргп = 1/n \sum_{j=1}^n (P_{ij} / K_j) \cdot 100, \quad (2.2)$$

де Пргп - інтегральний показник регіонального розвитку харчової промисловості;

j, i - натуральні числа від 1 до n;

P_{ij} - j-й показник в i-му регіоні;

K_j - j-й показник по країні.

Для поглиблення оцінки регіонального розвитку харчової промисловості, одночасно з цими показниками необхідно використовувати ряд додаткових показників задля повнішої характеристики роботи галузі. Зокрема, особливої уваги заслуговують показники:

- частка харчової промисловості в чисельності працівників, вартості основних виробничих фондів, обсязі продукції прибутку;
- частка харчової промисловості у формуванні продовольчого фонду країни та окремих регіонів;
- обсяги імпорту та експорту продукції харчової промисловості;
- задоволення потреб населення у споживанні основних видів продуктів харчування;
- частка харчової промисловості окремих регіонів у загальнодержавних, континентальному та світових обсягах виробництва і реалізації основних видів продовольчих товарів.

Сформульовані методологічні та методичні засади є основою для визначення розвитку харчової промисловості в регіональному розрізі, територіального поділу праці у виробництві продовольства в межах економічних регіонів, адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів, міст) та інших територіальних формувань країни. Вони дозволять визначати і оцінювати тенденції і закономірності розвитку харчової промисловості в просторовому і часовому вимірі, аналізувати виконання цією стратегічно важливою галуззю народного господарства функції задоволення потреб населення країни та її регіонів у продуктах харчування, міру участі галузей харчової промисловості в глобальному і регіональному територіальному поділі праці з виробництва продовольчих товарів.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Глава 3.

Ефективність розвитку харчової промисловості

3.1. Сутність і зміст ефективності розвитку харчової промисловості

За сучасного кризового стану економіки країни зростання ефективності розвитку харчової промисловості є головною умовою забезпечення населення продуктами харчування в необхідній кількості та належної якості. Для успішного розв'язання цієї проблеми особливо важливе значення отримує розробка теоретико-методологічних, методичних і практичних питань даної проблеми, які лишаються недостатньо дослідженими та узагальненими в економічній теорії.

Вихідною методологічною основою для їх дослідження і узагальнення є трактування сутності економічної категорії ефективності, її змісту, видів та форм, що дозволяє здійснити розробку теоретико-методологічних, методичних та практичних підходів для характеристики ефективності регіонального розвитку харчової промисловості.

Поняття "ефективність" як економічна категорія існує стільки, скільки й саме суспільне виробництво. Ці поняття невіддільно пов'язані між собою. Однак, з огляду на складність і багатогранність цієї категорії, в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці немає однозначного чіткого тлумачення економічної сутності даної категорії та єдиних критеріїв, за якими вона може бути оцінена кількісно.

Найбільш загальним підходом до визначення сутності економічної ефективності є її характеристика як співвідношення корисного результату (ефекту) до витрат на його одержання. Саме такий підхід лежить в основі теоретичних розробок

А.Г. Аганбегяна, В.В. Новожилова, А.І. Ноткіна, С.Г. Струмліна, Т.С. Хачатурова та ін. [1, 190, 192, 287, 296, 314], не виключаючи разом з тим, розбіжностей в думках даних авторів при визначенні критеріїв самої ефективності.

Американські вчені К.Макконнелл та С.Брю в своїй фундаментальній праці «Економікс» розглядають категорію ефективності з точки зору такого застосування ресурсів, яке б забезпечувало найбільш цінний їх внесок в загальний обсяг продукції. "Економічна ефективність... - відзначають вони, - характеризує зв'язок між якістю одиниць рідкісних ресурсів, які застосовуються в процесі виробництва, та отриманою в результаті кількістю будь-якого споживчого продукту. Більша кількість продукту, що отримує від даного обсягу видатків, означає підвищення ефективності; менший обсяг продукту від даної кількості видатків вказує на зниження ефективності" [170, с. 38].

Аналізуючи розбіжності поглядів на сутність даної категорії серед різних американських дослідників, П.Хейне підкреслює, що, разом з тим ефективність завжди пов'язана зі співвідношенням цінності результату та цінністю видатків. Він зазначав: "Ефективність — якість, найбільш послідовно звеличувана економістами. Це не повинно дивувати, оскільки ефективність та економічність - майже синоніми. Обидва терміни характеризують "результативність" використання засобів для досягнення цілей. Одержувати якомога більше з доступних нам обмежених ресурсів - ось що ми маємо на увазі під ефективністю і під економічністю" [315, с. 169].

Ряд економістів пропонують відійти від такої розповсюдженої думки, а за основу визначення ефективності взяти ступінь (вірогідність) досягнення намічених цілей [201]. На наш погляд, такий підхід розширює наукове уявлення про сутність категорії ефективності, однак може лише доповнити, а не замінити попереднє, оскільки за умов використання даного підходу не знаходить достатнього відображення значення ефективності як важливої оціночної категорії.

На нашу думку, суттєвий зміст узагальнюючої економічної категорії ефективності відбиває виробничі відносини з приводу економії сукупних витрат живої та уречевленої праці (або спожитих ресурсів) на отримання кінцевого результату (обсягу продукції, прибутку, реалізації наміченої цілі чи задоволення певної потреби).

На думку ряду вітчизняних вчених, сучасний рівень розробки теорії економічної ефективності демонструє поліморфність її визначення та застосування для аналітичних оцінок та управлінських рішень і зумовлює необхідність «вирізнання відповідних видів ефективності, кожний з яких справляє певне практичне

значення» [105, с. 250].

В узагальненому вигляді відповідні види ефективності, які відокремлені цими вченими переважно за різноманітністю одержуваних результатів (ефектів) господарської діяльності підприємств, представлені на рис. 3.1.1.

Ці автори правильно відмічають, що кожний аспект ефективності відбиває особливу логічну площину її дослідження та узагальнення з відповідним їй об'єктивним змістом, а в рамках кожного видового аспекту ефективності виділяються свої специфічні проблеми, вирішення яких сприяє її підвищенню.

Однак, слід зазначити, що в наведеній класифікації видів економічної ефективності відсутній такий її важливий вид, як регіональна ефективність виробництва, що відбиває співвідношення кінцевих її результатів та витрат виробництва в певних регіонах з її рівнем в певній територіальній цілісності.

Її не можна ототожнювати ні з локальною (госпрозрахунковою), ні з народногосподарською ефективністю. Вона являє собою окремий вид ефективності, що характеризується специфікою видатків та результатів. Наприклад, з одного боку соціальний і, особливо, екологічний ефект від економічної діяльності певного підприємства проявляється переважно на регіональному рівні, а з другого боку, досягнення певного економічного ефекту на рівні регіону потребує витрат з місцевих (обласних, районних) бюджетів.

В економічній літературі існують різноманітні методологічні підходи до визначення суті й змісту основних понять узагальнюючої категорії економічної ефективності розвитку суспільного виробництва. Серед них заслуговує на увагу методологічний підхід проф. С.Ф.Покровивного, котрий запропонував інтегровану модель чинників розвитку суспільного виробництва, в якій визначені їх класифікаційні ознаки (рис. 3.1.2) [105, с. 270].

У зазначеній моделі зроблена спроба означити резерви, основні напрями й засоби підвищення ефективності розвитку суспільного виробництва. Дискусійність такого методологічного підходу полягає в тому, що він у деякій мірі ототожнює поняття складових, основних напрямів, резервів, засобів і шляхів підвищення ефективності розвитку суспільного виробництва, зокрема, він класифікує чинники зростання (підвищення) ефективності за трьома ознаками: 1) видами витрат і ресурсів; 2) напрямками розвитку і вдосконалення виробництва; 3) місцем реалізації у системі управління виробництвом.

Більш обґрунтованим з методологічних позицій, на нашу думку, слід вважати підхід, який розмежовує в структурі понять ефективності розвитку суспільного виробництва такі поняття як складові, основні напрями, резерви, засоби і шляхи підвищення

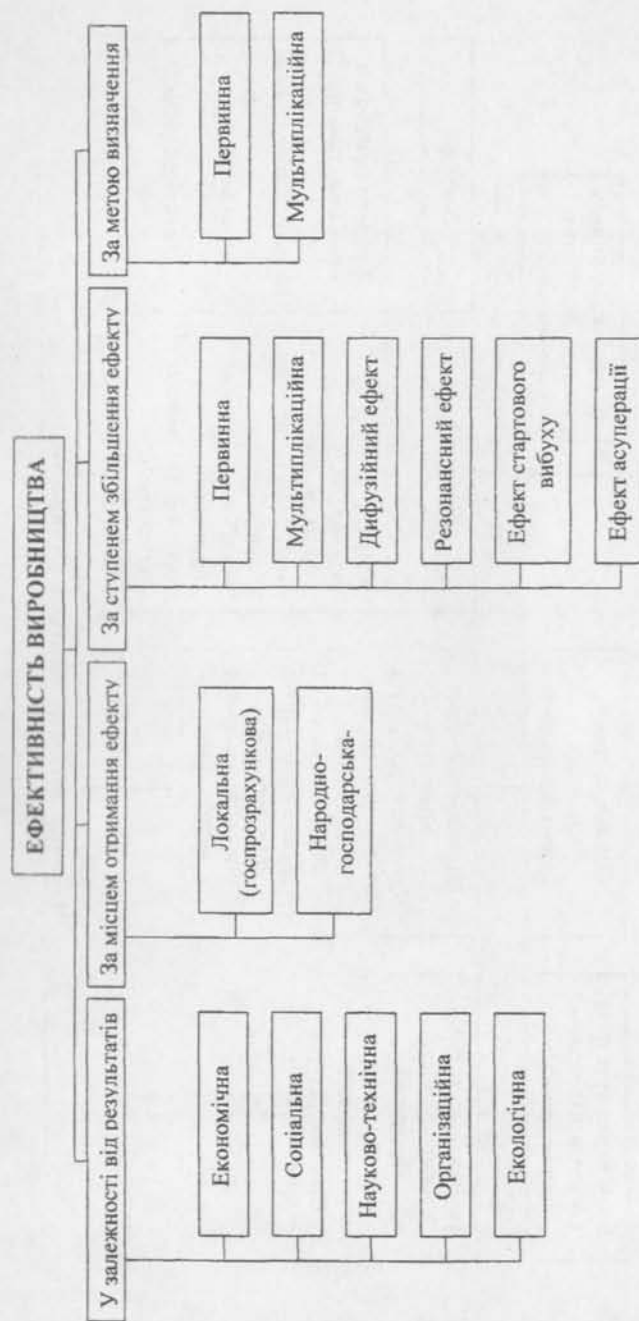

Рисунок 3.1.1. Види ефективності виробництва

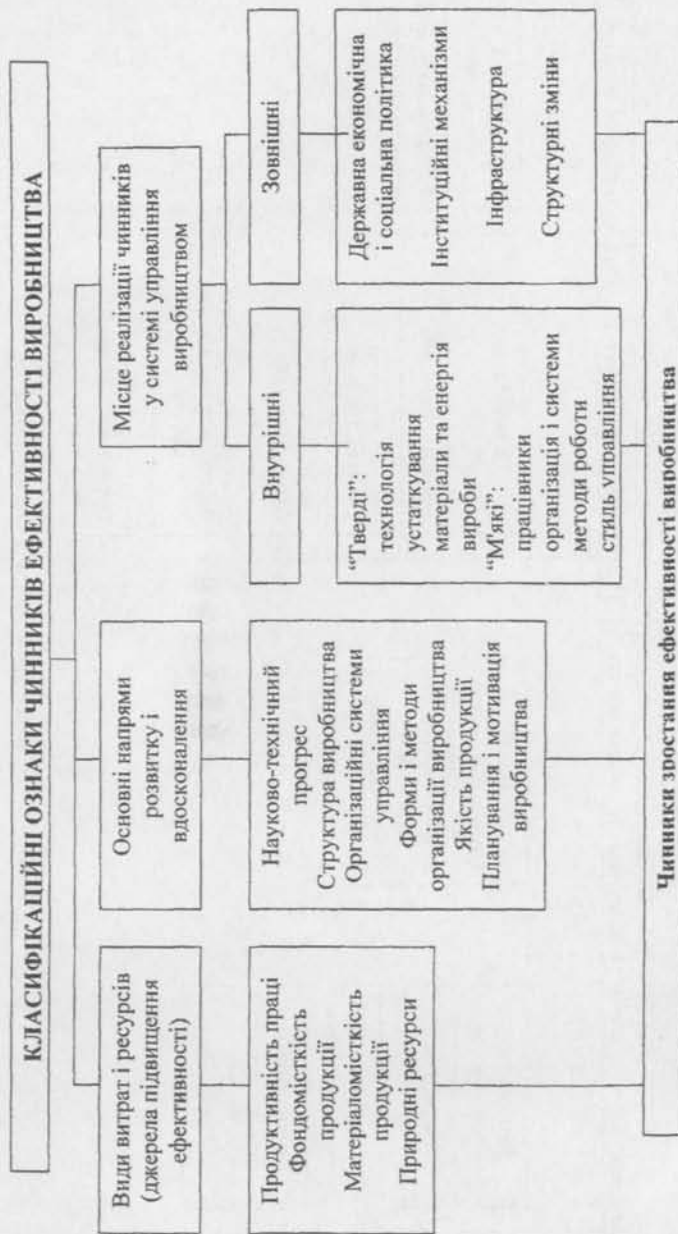

Рисунок 3.1.2. Класифікаційні ознаки чинників ефективності виробництва

ефективності суспільного виробництва, які характеризуються специфічними сутнісними, змістовними і функціональними ознаками, роллю і значенням у збільшенні виробництва продукції у розрахунку на одиницю сукупних витрат трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Основні складові зростання ефективності виробництва формують рівень співвідношення результатів і затрат на їхнє виробництво. Це матеріало-, фондо-, капіталоемність, трудомісткість і якість продукції. Основні напрями підвищення ефективності являють провідні джерела (канали) збільшення виробництва продукції у розрахунку на одиницю сукупних витрат живої та уречевленої праці. Резервами підвищення ефективності виробництва являють собою невикористані можливості збільшення виробництва продукції в розрахунку на одиницю сукупних витрат завдяки більш раціональному використанню матеріальних, сировинних, фінансових, трудових ресурсів, використанню резервів поліпшення якості продукції. Факторами зростання ефективності виробництва є сукупність засобів, за допомогою яких мобілізуються і використовуються резерви виробництва (підвищення техніко-технологічного рівня виробництва, вдосконалення управління, зміни обсягу і структури виробництва тощо). Взаємозв'язок складових, основних напрямів, резервів та факторів визначають шляхи підвищення ефективності виробництва.

Ефективність розвитку харчової промисловості як економічна категорія характеризує виробничі відносини з приводу максимального задоволення суспільних потреб в продовольчих товарах за умов економії живої та уречевленої праці (ресурсів) при їх виробництві. Вона відображає кінцеву результативність виробництва харчових продуктів у відповідності із суспільними потребами в кількісному та якісному відношенні.

Ефективність розвитку харчової промисловості, так само як і загальна ефективність виробництва, має різноманітні види вираження, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом, формами вираження та методичними прийомами кількісного виміру. З огляду на особливості харчової промисловості як галузі народного господарства, які полягають, перш за все, у високій матеріаломісткості та виключній соціальній значущості її кінцевої продукції, основними видами ефективності розвитку харчової промисловості в залежності від отриманих ефектів (результатів) є економічна, соціальна і екологічна ефективність.

Економічна ефективність являє собою результативність економічної діяльності підприємств харчової промисловості, і характеризується співвідношенням отриманого економічного ефекту (чистої продукції, прибутку) до витрат факторів та ре-

сурсів, які викликали цей результат.

Соціальний ефект від результатів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості виявляється в поліпшенні здоров'я, підвищенні працездатності та тривалості життя населення, а також в рівні загального професійного розвитку робітників галузі, більш якісному змісті праці, тощо. С точки зору суспільних інтересів соціальна ефективність розвитку харчової промисловості характеризує рівень задоволення потреб населення в продуктах харчування в кількісному і якісному відношенні, який може бути визначений шляхом порівняння фактичного рівня споживання продуктів харчування з науково обґрунтованими нормами по загальному обсягу споживання в кілокалоріях та в розрізі основних продуктів харчування.

Екологічна ефективність розвитку харчової промисловості характеризує спроможність галузі забезпечити раціональне використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також нормальне відтворення життєдіяльності і працездатності населення завдяки виробництву нешкідливих для здоров'я, екологічно чистих продуктів харчування і продуктів, які підвищують резистентність людського організму до негативних факторів навколишнього середовища. Рівень екологічної ефективності розвитку харчової промисловості зумовлюється техніко-економічними показниками підприємств, особливостями їх територіальної організації, характером діючих очисних споруд, особливістю технологічних процесів виробництва.

Створення науково обґрунтованого економічного інструментарію комплексної оцінки ефективності розвитку харчової промисловості дає можливість регулювати розвиток процесів її зростання. Слід зазначити, що інтегральну оцінку ефективності розвитку харчової промисловості забезпечують критерії ефективності виробництва, а детальну та всебічну кількісну її характеристику повинна забезпечити розгорнута система показників, яка містить як узагальнюючі, так і спеціальні показники, за якими оцінюються той чи інший вид ефекту від розвитку харчової промисловості або ефективність використання певного виду ресурсу при виробництві харчових продуктів.

3.2. Економічна метрологія ефективності розвитку харчової промисловості

Актуальність дослідження методологічних засад оцінки ефективності розвитку харчової промисловості в сучасних умовах пов'язана з тим, що існуючі в економічно розвинених країнах з ринковою економікою методологічні та методичні підходи до її

виміру не можуть бути в повній мірі застосовані в нашій країні, економіка якої знаходиться в стані трансформації і є перехідною від планово-адміністративної до ринкової. Тривалість цього етапу, за оцінками вітчизняних та зарубіжних спеціалістів, може становити 10-15, або навіть більше років. Тож важливо визначити, які методологічні підходи, що застосовуються в ринкових умовах, можуть бути використані для оцінки ефективності розвитку харчової промисловості в умовах перехідної економіки.

В основі методологічних підходів до оцінки ефективності лежить суттєве тлумачення її критерію як співвідношення отриманого ефекту (результату) до витрат факторів, ресурсів, що його зумовили. При цьому оцінка досягнення певного рівня ефективності може здійснюватись по двох напрямках.

Першим напрямком оцінки ефективності є досягнення потрібного результату за найменших витрат, що в економічній науці отримало назву принципу мінімізації. В цьому випадку ефективність визначається за формулою:

$$E_{\min} = \text{MMB} / \text{ФВ}, \quad (3.1.)$$

де $E_{\min}$ - ефективність, відображена через мінімізацію витрат;
 MMB - мінімально можливі витрати на виготовлення певного обсягу продукції;

ФВ - фактичні витрати.

У відповідності з принципом мінімізації, мінімально можливі витрати на виробництво продукції (MMB) є завжди меншими від фактичних витрат (ФВ), тобто $\text{MMB} < \text{ФВ}$.

Другий напрямок досліджує ефективність як отримання максимально можливого результату при певному заданому обсязі витрат. Він має назву принципу максимізації і може бути описаний формулою:

$$E_{\max} = \text{ФР} / \text{ММР}, \quad (3.2.)$$

де $E_{\max}$ - ефективність, відображена через максимізацію результату;

ФР - фактичний результат;

ММР - максимально можливий результат.

В цьому випадку максимально можливий результат завжди є більшим за фактичний, тобто $\text{ММР} > \text{ФР}$.

Показник ефективності в обох випадках знаходиться в проміжку від 0 до 1, тобто $0 < E < 1$. Якщо значення E наближається до 0, це свідчить про значні втрати ресурсів та низький рівень ефективності. У випадку, коли E наближається або дорівнює 1, має місце низький рівень втрат і досягнуто високої ефективності.

Як вже зазначалось, ефективність виробництва є категорією багато-плановою і багатомірною, що є проявом численності

чинників, які формують її рівень, та результатів (ефектів), які вона спричиняє. Відповідно, всебічна кількісна та якісна оцінка ефективності розвитку харчової промисловості, яка інтегрує в собі ефективність виробництва всіх її підприємств, всі види отриманих в результаті їх діяльності ефектів (економічних, соціальних, екологічних тощо) може бути здійснена на основі застосування розгорнутої системи показників, до якої входять як узагальнюючі показники ефективності виробництва, так і спеціальні показники ефективності.

До узагальнюючих показників економічної ефективності виробництва в харчовій промисловості відносяться: зростання виробництва продукції у вартісному виразі; виробництво продукції на одну гривню витрат; відносна економія основних виробничих фондів, нормованих обігових коштів, матеріальних витрат, фонду оплати праці; рентабельність; витрати на одну гривню товарної продукції; виробництво основних видів продукції в натуральному виразі в розрахунку на один гектар посівних площ відповідних видів сільськогосподарських культур.

Спеціальні показники характеризують економічну ефективність використання праці, основних виробничих фондів на підприємствах харчової промисловості, ефективність використання обігових коштів та капітальних вкладень, матеріальних ресурсів, ефективність зовнішньоекономічних зв'язків, ефективність науково-технічного прогресу та якість продукції.

Економічну ефективність використання живої праці характеризують такі показники, як виробництво товарної або чистої продукції на одного працівника промислово-виробничого персоналу; темпи росту продуктивності праці; частка приросту продукції за рахунок підвищення продуктивності праці; виробництво основних видів продукції в натуральному виразі на одного робітника промислово-виробничого персоналу; коефіцієнт ефективності використання робочого часу; економія живої праці річних робітників порівняно з умовами базисного року.

До показників економічної ефективності використання основних фондів, обігових коштів і капітальних вкладень належить такі вартісні та натуральні показники як фондівдача, виробництво товарної або чистої продукції на одну гривню середньорічної вартості обігових коштів; співвідношення обігових коштів до приросту товарної продукції; відношення приросту чистої продукції або прибутку до капітальних вкладень, що викликали цей приріст; питомі капітальні вкладення на одиницю виробничих потужностей, які вводяться в дію, та на одну гривню приросту продукції; коефіцієнти екстенсивного та інтенсивного використання виробничих потужностей, інтегральний коефіцієнт використання виробничих потужностей; тривалість одного обороту

нормованих обігових коштів, строк окупності капітальних вкладень.

До показників економічної ефективності використання матеріальних ресурсів відносяться такі показники: матеріальні витрати (за винятком амортизації); матеріальні витрати по сировині і основних матеріалах, по паливно-енергетичним ресурсам, по допоміжних матеріалах в розрахунку на одну гривню товарної або чистої продукції; витрати сировини та основних матеріалів на виробництво основних видів продукції в натуральному виразі; коефіцієнт вилучення корисних компонентів з основних видів сировини; вихід продукції з переробленої сировини та основних матеріалів; витрати паливно-енергетичних ресурсів на переробку сировини або на виробництво основних видів продукції в натуральному виразі; витрати допоміжних матеріалів на виробництво основних видів продукції в натуральному виразі; економія сировини, основних матеріалів, палива, енергії та інших матеріальних ресурсів.

Економічна ефективність науково-технічного прогресу характеризується такими показниками, як економічний ефект від проведення заходів науково-технічного прогресу; економія від зниження собівартості продукції за рахунок науково-технічних заходів; приріст прибутку, економії матеріальних ресурсів, економії фонду заробітної плати, а також абсолютне скорочення витрат ручної праці за рахунок науково-технічних заходів; відносне вивільнення чисельності працівників; економія сировини, основних матеріалів, паливно-енергетичних та інших матеріальних ресурсів, зростання продуктивності праці та рентабельності виробництва за рахунок цього фактору.

Економічну ефективність зовнішньоекономічних зв'язків характеризують показники ефективності виробництва продукції для експорту, приросту обсягів виробництва та прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та інші, приросту надходжень від експортних операцій по відношенню до приросту товарної експортної продукції.

Застосування спеціальних показників ефективності виробництва дозволяє надати більш повну характеристику витрат та ресурсів на виробництво, до того ж натуральний аспект спеціальних показників економічної ефективності в найбільшій мірі відбиває особливості окремих галузей харчової промисловості.

Необхідно також підкреслити, що система показників економічної ефективності в різних галузях харчової промисловості відрізняється специфічною спрямованістю, тому по окремих галузях розроблені та використовуються в практиці обліку аналізу та прогнозування системи показників, які можуть бути використані для оцінки економічної ефективності розвитку окремих га-

лузей та виробництв харчової промисловості.

У ринкових умовах важливим показником економічної ефективності на мікрорівні є прибуток, який змушує виробників випускати продукцію, що має попит у споживачів, і поставляти її на ринок за тією ціною, за якою її можуть купити споживачі. Вимога прибутковості змушує виробників виробляти продукцію з найменшими витратами, оскільки це дає змогу збільшити прибуток, знижуючи вартість виробництва продукції. Одержання прибутку в ринковій системі господарювання є критерієм для оцінки ефективності роботи підприємств, оскільки тільки прибуток гарантує виживання підприємства та є передумовою його подальшого розвитку, бо саме він забезпечує джерела фінансування, за допомогою яких можна відтворити або збільшити активи підприємства. Він також забезпечує надходження грошових ресурсів, що йдуть на розподілення (акціонерам, на соціальну допомогу робітникам тощо) та слугує одним з важливих факторів при оцінці можливостей підприємства потенційним інвестором. Крім того, прибуток слугує узагальнюючим показником доходності факторів виробництва. Виходячи з цього, на мікрорівні, тобто на рівні підприємства, економічна ефективність повинна оцінюватись за розміром отриманого прибутку та за мінімумом витрат, необхідних для отримання одиниці прибутку.

Кількісна оцінка соціальної ефективності розвитку харчової промисловості здійснюється за допомогою таких показників, як: споживання основних продуктів харчування в розрахунку на душу населення; рівень задоволення потреб населення в основних продуктах харчування, розрахований як співвідношення середньодушового споживання основних продуктів харчування до науково обґрунтованих фізіологічних норм їх споживання; калорійність середньодушового споживання продуктів харчування в розрахунку на душу населення; рівень задоволення потреб в загальному обсязі продуктів харчування розрахований як співвідношення фактичної калорійності середньодобового споживання в розрахунку на душу населення до науково обґрунтованої фізіологічної норми; середньодобове споживання населенням основних мікро- та макроеlementів; обсяги виробництва дієтичної харчової продукції, продукції для дитячого харчування, продукції з лікувальними та радіопротекторними властивостями тощо та рівень задоволення потреб у них; питома вага витрат на харчування в сукупному доході сімей; кількість окремих продуктів харчування, які можна було придбати на величину середньомісячного душевого грошового доходу.

Екологічна ефективність розвитку харчової промисловості може бути оцінена за показниками обсягів шкідливих викидів, що забруднюють земельні, водні, повітряні ресурси і є наслід-

ком господарської діяльності підприємств харчової промисловості; природо- та ресурсомісткості виробництва продукції; питомої ваги безвідходних та маловідходних технологій, що застосовуються у виробництві харчових продуктів; питомої ваги екологічно чистої продукції в загальному обсязі виробництва окремих видів продукції в натуральному і вартісному виразі; рівень забрудненості основних видів продукції шкідливими для людського організму речовинами та його співвідношення з чинними науково обґрунтованими допустимими обсягами їх вмісту.

В ринкових умовах господарювання важливим критерієм ефективності розвитку харчової промисловості є рівень відповідності пропозиції харчових товарів і попиту на них. Якщо акт купівлі — продажу певного виду продукції не відбувається, це означає, що витрати на його виробництво не визнаються як суспільно необхідні, тобто про ефективність його виробництва не може йти й мови.

Тому, на нашу думку, для визначення ефективності розвитку харчової промисловості та її окремих галузей, підгалузей та виробництв важливо обраховувати показник, який би відбивав рівень відповідності попиту і пропозиції на вироблені товари, а також втрати внаслідок виробництва товарів, які не користуються попитом. В якості такого показника може виступати коефіцієнт відповідності пропозиції товарів попиту на них, який обраховується наступним чином:

$$K = (TP - B) / TP, \quad (3.3.)$$

де K — коефіцієнт відповідності попиту і пропозиції продукції харчової промисловості;

TP — обсяг товарної продукції харчової промисловості за певний період;

B — втрати внаслідок виробництва продукції, що не користуються попитом за певний період.

Наведений показник лише схематично і досить спрощено відбиває підхід до проблеми врахування такого чинника ефективності розвитку харчової промисловості, як співвідношення попиту і пропозиції на вироблену продукцію, проте він може бути використаний для аналізу ефективності виробничої діяльності в харчовій промисловості, її галузях, підгалузях та на окремих підприємствах і виробництвах. Більш глибокі розробки в цьому напрямку можуть бути здійснені лише за умов належного розвитку моніторингу ринку продовольчих товарів та налагодження розвиненої системи інформаційного забезпечення ринкових педетворень в галузі.

Глава 4.

Регіональна ефективність розвитку харчової промисловості

4.1. Методологія визначення регіональної ефективності розвитку харчової промисловості

Важливим напрямком подальшого розвитку харчової промисловості в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні є максимально повне використання просторових факторів і резервів підвищення ефективності функціонування харчової промисловості, які б сприяли найбільш повному і комплексному використанню природно-ресурсного потенціалу окремих регіонів, раціоналізації використання виробничих потужностей галузі в них і, в кінцевому підсумку, забезпечували б максимальне підвищення продуктивності суспільної праці у сфері виробництва продовольчих товарів.

Для успішного вирішення завдань з докорінного підвищення ефективності регіонального розвитку харчової промисловості за сучасних умов особливо важливого значення набуває розробка теоретико-методологічних, методичних і практичних питань даної проблеми, які лишаються недостатньо дослідженими та узагальненими в економічній теорії.

Відсутність в сучасній вітчизняній науково-економічній літературі глибоких теоретичних розробок з проблем регіональної ефективності є свідченням недооцінки як в теорії, так і на практиці господарювання територіального фактора розвитку виробництва внаслідок відомчо-галузевого підходу, який панував в умовах командно-адміністративної системи, і елементи якого спостерігаються ще й сьогодні.

Між тим, роль та значення цього фактора є значними особливо в сучасних умовах, коли йде пошук форм організації господарювання, адекватних сучасному рівню розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, зростає увага до територіальних форм господарювання, зокрема економічних регіонів. В нових економічних умовах, що включають формування і становлення ринкової системи господарювання, надання економічної самостійності підприємствам і регіонам, передбачають максимальне використання регіональних резервів підвищення ефективності суспільного виробництва, стає очевидним, що найскорішому досягненню основних економічних та соціальних завдань розвитку нашої країни повинна сприяти ефективна регіо-

нальна політика, яка забезпечує використання закономірностей та факторів територіального розподілу праці.

Теорія регіональної ефективності є конкретизацією загальної теорії ефективності виробництва. Як економічна категорія, регіональна ефективність являє собою відносини між суспільством і регіоном, між основними та допоміжними галузями, підприємствами інфраструктури з приводу виробництва додаткового ефекту шляхом погодження галузевих і територіальних інтересів, мінімізації прямих та супутніх видатків, з метою задоволення потреб населення регіону та підвищення регіонального внеску в народне господарство країни.

Регіональні виробничі відносини складаються як результат узгодження галузевого та територіального розвитку економіки і являють собою взаємопов'язану систему галузевих і територіальних аспектів дії економічних законів. Залежність регіональної ефективності виробництва від галузевої структури потребує дослідження тенденцій та закономірностей ефективності регіонального розвитку окремих галузей суспільного виробництва, в тому числі, харчової промисловості.

Регіональну ефективність розвитку харчової промисловості можна визначити як рівень доцільності і раціональності її розвитку в певних регіонах, який забезпечує повну і досконалу переробку сировинних ресурсів з максимальним виходом високоякісної кінцевої продукції при найменших виробничих видатках і мінімізації навантажень на природно-ресурсний потенціал і навколишнє природне середовище, а також задовольняє потреби населення в основних продуктах харчування місцевого виробництва і її міжрегіональний обмін у відповідності до наявних переваг в територіальному розподілі праці.

Посилення значення регіонального аспекту ефективності виявляється також у міру підвищення ролі соціальних та екологічних факторів в процесі розвитку суспільного виробництва. Регіональна ефективність хоча і складається з результатів діяльності підприємств, що розміщені на його території, однак оцінювати її за результатами матеріального виробництва недостатньо, оскільки ця ефективність є ширшою і різноманітнішою за цю сферу. Про необхідність при дослідженні регіональної ефективності виробництва в харчовій промисловості врахування трьох її найважливіших боків - економічного, соціального і екологічного, які тісно пов'язані між собою, відмічалося П.П. Борщевським [37, с. 24].

Дійсно, економічна ефективність неминуче впливає на рівень життя населення, зміст та умови його праці, але, оскільки підвищення ефективності виробництва має метою задовольнити зростаючі потреби в тому чи іншому виді продукції, то тим са-

ним збільшується тиск на природні ресурси і, одночасно, з ростом виробництва збільшується кількість проблем, пов'язаних із навколишнім середовищем. А узгодження економічних ефектів, викликаних здійсненням на даній території заходів з охорони навколишнього середовища та соціальних ефектів, які проявляються у відтворенні та зростанні працездатності і покращенні здоров'я населення, являє собою обов'язкову складову поняття регіональної ефективності.

Економічна ефективність регіонального розвитку харчової промисловості відображає економічну доцільність функціонування цієї галузі в окремих регіонах з точки зору визначення економії сукупних витрат живої та уречевленої праці в різних регіонах на виробництво харчових продуктів.

Екологічна ефективність регіонального розвитку характеризує спроможність такого розвитку цієї галузі в регіоні, який забезпечує раціональне використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища, а також сприяє нормальному відтворенню життєдіяльності і працездатності населення завдяки виробництву нешкідливих для здоров'я людини, екологічно чистих продуктів харчування і продуктів, які підвищують адаптивні здатності людини до негативних факторів навколишнього середовища.

Соціальна ефективність регіонального розвитку харчової промисловості характеризує рівень задоволення потреб населення регіонів у харчових продуктах у відповідності з фізіологічними нормами їх споживання, а також дієтичних продуктах та продуктах дитячого харчування, яке досягається на основі забезпечення збалансованості платоспроможності населення і роздрібних цін на продовольчі товари.

Методологічні підходи щодо визначення регіональної ефективності розвитку харчової промисловості як однієї з провідних галузей господарських комплексів окремих регіонів являють собою важливий інструментарій оцінки продуктивності її розвитку і функціонування з точки зору вимог законів і закономірностей територіальної організації суспільного виробництва, розвитку і розміщення продуктивних сил, а також окремих галузей, підгалузей, виробництв, міжгалузевих комплексів і підкомплексів. Вони включають визначення концептуальних підходів щодо вибору критеріальних вимірювачів і системи показників кількісної та якісної оцінки ефективності розвитку і функціонування харчової промисловості з урахуванням її різних видів, системи чинників, що суттєво впливають на зміну рівня ефективності, оцінки її рівня відносно загальнодержавного та рівнів інших регіонів, прогнозування динаміки їх зміни під впливом різноманітних факторів.

У науковій економічній літературі сформульовані та обґрунтовані більш досконало методологічні засади визначення регіональної ефективності розвитку суспільного виробництва. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробив член-кореспондент АН України, доктор економічних наук, професор Я.Г.Фейгін. У фундаментальній праці, присвяченій закономірностям і факторам розвитку економічних районів він відзначає, що критерії ефективності спеціалізації і комплексного розвитку господарства економічних районів повинні стати важливим мірилом з'ясування недоліків в діючій спеціалізації економічних районів, недоліків у справі їх комплексного розвитку, які спричиняють значні збитки, понижують ефективність капітальних вкладень, використання природних і трудових ресурсів, нераціональні перевезення палива, сировини і готової продукції [126, с. 44].

Важливий внесок в розробку цього питання був зроблений також А.Є.Пробстом. У якості факторів розміщення, що визначають ефективність розвитку галузей народного господарства у певній територіальній цілісності, А.Є.Пробст окремо вирізняв форми суспільної організації виробництва: концентрацію, спеціалізацію, кооперування, комбінування і комплексний розвиток економіки регіонів як взаємопов'язані умови вдосконалення територіальної організації виробництва, що сприяють підвищенню продуктивності праці [225, 226].

Глибокий аналіз чинників, що визначають ефективність розміщення харчової промисловості в регіоні, вперше був здійснений Л.В.Опацьким. В якості факторів регіональної ефективності розвитку харчової промисловості він визначав: розміщення паливно-енергетичних, мінерально-сировинних, водних та інших ресурсів; розміщення та рівень розвитку сільського господарства; територіальне зосередження основних виробничих фондів, розміщення транспортних шляхів, внутрішньорегіональні й міжрегіональні зв'язки; національні особливості, тобто різний попит населення різних регіонів на ті чи інші види харчової продукції [197].

На основі цих теоретичних висновків, а також з врахуванням досліджень сучасних вітчизняних та закордонних учених, можна виділити три основні групи чинників ефективності регіонального розвитку і харчової промисловості: природно-географічні, соціально-економічні та фактори науково-технологічного прогресу.

До природно-географічних факторів відносяться природні умови та ресурси, включаючи паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, водні, земельні, біологічні ресурси, кліматичні умови, рельєф місцевості, характер ґрунтів тощо. Природні фактори найбільш суттєво впливають на розвиток сировинної бази хар-

чової промисловості, а вона, таким чином, перебуває під їх непрямым впливом. Найбільш сильно на розвитку сировинної харчової промисловості відбиваються особливості рельєфу, погоднокліматичні умови, водні та земельні ресурси. Їх вплив зумовлює не тільки сільськогосподарську спеціалізацію території, але й коливання врожайності та якості продовольчої сировини, сезонність виробництва продукції переробними галузями харчової промисловості, а це в свою чергу впливає на показники ефективності функціонування останніх.

Провідну роль у формуванні ефективного регіонального розвитку харчової промисловості відіграють соціально-економічні фактори, які характеризуються більшою динамічністю і регульованістю. Головними з них є: чисельність населення, особливості процесу урбанізації та формування систем розселення; забезпечення харчової промисловості трудовими ресурсами, основними виробничими фондами; виробнича та соціальна інфраструктура, включаючи енергетику, транспорт, інтегральні зв'язки тощо. До цієї групи відносяться також фактори, що відбивають зміст економічного механізму господарювання, екологічний фактор та фактори споживання.

До факторів, синтезуючих вплив економічних і природних умов відносяться форми суспільної організації виробництва — концентрація, спеціалізація, кооперування і комбінування. Високий рівень концентрації виробництва продуктів харчування є об'єктивно необхідною умовою створення складної кооперації і комбінування спеціалізованих виробництв з метою отримання певного кінцевого продукту з наперед визначеними властивостями, а також дозволяє в харчовій промисловості перейти від перервно діючого обладнання до безперервно діючого, яке забезпечує комплексну механізацію, автоматизацію та комп'ютеризацію основних виробничих процесів. Водночас, у районах з інтенсивним агровиробництвом та низьким рівнем урбанізації доцільним є будівництво невеликих, технічно добре обладнаних, в тому числі автоматизованих, підприємств (наприклад, з переробки плодоовочевої продукції, м'яса, молока), що дозволить швидко і якісно переробити сировину.

У сучасних умовах зростає роль екологічного фактора, що охоплює сукупність заходів зі збереження та відтворення природних умов і ресурсів. Врахування цього фактора важливе, оскільки негативний вплив на навколишнє середовище збільшує витрати не тільки в самому виробництві за рахунок використання очисних споруд і переведення виробництва на безвідходні технології, але й за межами самого виробництва (очищення та збереження річкових систем, родючості ґрунтів тощо). Відповідно до статті 51 Закону України "Про охорону навколишнього

природного середовища", при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових та реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, вдосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів і обладнання, а також у процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, дотримання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище [123].

В умовах переходу до ринкових методів господарювання головним критерієм ефективності розвитку харчової промисловості стає потреба людини в харчових продуктах. Тому особливого значення при визначенні напрямів подальшого розвитку та розміщення підприємств галузі в регіоні набуває фактор споживання. На основі даних про структуру та обсяги споживання харчових продуктів можливо визначити тенденції попиту, який є основною рушійною силою ринкової економіки, на різні види продовольчих товарів, і в залежності від нього формувати стратегію розвитку харчових галузей у регіонах. А з урахуванням оцінки впливу різних факторів на споживання, масштабів і причин білково-калорійної недостатності у харчуванні населення в регіонах повинні формуватися продовольча політика, обсяги та асортимент продукції, напрями подальшого розвитку та розміщення підприємств харчової промисловості на їх території.

Науково-технологічний прогрес є особливим фактором, оскільки його вплив розповсюджується на сукупність всіх інших факторів; в регіональному аспекті науково-технологічний прогрес сприяє більш ефективній організації виробництва, оптимізації народногосподарського комплексу кожного регіону. Широке впровадження в галузях харчової промисловості механізованих і автоматизованих поточних ліній, комплексної механізації та автоматизації, а також інтенсифікації технологічних процесів дозволяє не тільки збільшити випуск продукції, підвищити її якість, але і в значній мірі пом'якшити вплив на розміщення харчових підприємств такого фактора, як трудові ресурси.

Прогрес техніки та технології полегшує та здешевлює транспортування харчових продуктів, у тому числі тих, що швидко псуються; послаблює жорсткий зв'язок між розміщенням виробництва та споживанням багатьох харчових продуктів, а також забезпечує можливість більш широкого використання переваг концентрації, спеціалізації та комбінування виробництва. Так, наприклад, завдяки змінам у техніці та технологіях, розширенню мережі автомобільних доріг з твердим покриттям, застосуванню нетрадиційних видів транспорту та упаковки змінюється зміст поняття "транспортбельність продукції"; стало можливим розділити в часі та просторі такі раніше неподільні

виробництва, як плодоовочеконсервне, пивоварне, безалкогольних напоїв та ін. Тому при прогнозуванні розвитку харчової промисловості в регіоні неможливо не враховувати цих прогресивних тенденцій. Екологізацію діяльності харчових виробництв також неможливо здійснювати без урахування та використання досягнень науково-технологічного прогресу.

Підвищення ефективності харчової промисловості передбачає використання та регулювання регіональних особливостей розвитку харчової промисловості, врахування факторів та умов, що спричиняють вплив на збільшення випуску та підвищення якості продукції харчової промисловості.

Таким чином, регіональна ефективність розвитку і розміщення харчової промисловості формується під впливом ряду природно-географічних, соціально-економічних і науково-технологічних факторів. Вплив різних чинників на ефективність розвитку і розміщення виробництва здійснюється не відособлено, а завжди зумовлюється їхнім взаємозв'язком на регіональному рівні, внаслідок чого і відбувається диференціація витрат та результатів виробничих процесів. Тому ефективність розвитку галузі в регіоні повинна визначатися шляхом взаємопов'язаної кількісної та якісної оцінки усієї сукупності викладених вище факторів.

4.2. Критерії та показники оцінки регіональної ефективності розвитку харчової промисловості

Розробка методичних основ оцінки регіональної ефективності розвитку харчової промисловості є досить складним завданням, оскільки потребує вирішення комплексу проблем, пов'язаних з численністю факторів і чинників, що потребують врахування. До того ж деякі з цих чинників досить важко відобразити в кількісних показниках. В цьому полягає одна з причин того, що методика оцінки регіональної ефективності розвитку галузі майже зовсім не розроблена в сучасній вітчизняній економічній літературі, не дивлячись на те, що потреба в ній все більше зростає в зв'язку з завданням максимального використання регіональних факторів та резервів підвищення ефективності суспільного виробництва. Крім того, в нових економічних умовах потребують детальної проробки та нового переосмислення деякі існуючі методичні підходи до її оцінки. На нашу думку, результати функціонування галузі в певному регіоні повинні бути не тільки ефективними з точки зору рентабельності виробництва та окупності капітальних вкладень, але й соціально, економічно та екологічно прийнятними для регіонів, а також

необхідно обов'язково враховувати поєднання регіональних, галузевих та народногосподарських інтересів. Саме з цих позицій, вважаємо, необхідно виходити при розробці сучасних методів оцінки рівня регіональної ефективності розвитку як харчової промисловості інших галузей суспільного виробництва, так і продуктивних сил в цілому.

Положення про розбіжність інтересів галузевих, локальних і народногосподарських інтересів та необхідність, в зв'язку з цим, системного підходу до дослідження та оцінки ефективності було теоретично доведено в 1960-1970-х роках в працях А.Є.Пробста, В.В.Кістанова, Н.Н.Некрасова, О.С.Пчелінцева та інших вчених [129, 142, 183, 226, 235, 259, 270, 272] і увійшло до тогочасних методичних вказівок з оцінки ефективності розвитку і розміщення виробництва [175, 176, 193, 298]. Так, зокрема, у "Загальній методикі розробки Генеральної схеми розміщення продуктивних сил СРСР на 1971-1980 рр." зазначалось, що «аналіз ефективності розміщення виробництва є методологічно завершеним, якщо він здійснений для всього народного господарства, оскільки ні галузевий, ні районний локальні оптимуми не збігаються з глобальним, народногосподарським оптимумом. Те, що є раціональним з позицій однієї галузі і району, може бути неефективним для народного господарства в цілому» [193, с. 33]. В якості критерію розміщення для галузей виробництва і для комплексного розвитку районів в цій методиці було прийнято "отримання намічених обсягів виробництва продукції з найменшими сукупними народногосподарськими витратами" [193, с. 21].

Одним із центральних питань при розробці методики є вибір та обґрунтування критерію регіональної ефективності розвитку галузі та відповідної до нього системи показників, узагальнюючого показника (або групи цих показників), що характеризує ефективність сукупних суспільних витрат на виробництво в регіоні, та часткових показників, які відбивають ефективність використання найважливіших видів виробничих ресурсів та кількісно характеризують окремі складові регіональної ефективності.

Регіональна специфіка виробництва формує свої вимоги до критерію та показників ефективності його розвитку, які не є тотожними з критеріями та показниками народногосподарської та локальної ефективності виробництва. В теперішній час в науковій економічній літературі, на жаль, відсутнє єдине та чітке уявлення про критерії та показники регіональної ефективності розвитку виробництва. Це питання ускладнюється також тим, що докорінні перетворення в системі виробничих відносин в нашій країні, зміни в пріоритетах економічного розвитку вносять від-

повідні зміни до їх змісту.

В основі визначення критерію регіональної ефективності розвитку виробництва має бути покладена її якісна характеристика. Виходячи з цього, критерій регіональної ефективності відбиває результативність функціонування виробництва на певній території, є мірилом раціональності розміщення галузі та використання всіх видів ресурсів, специфіки умов та факторів господарювання в регіоні. Він повинен вміщувати в себе народногосподарський ефект від використання в регіоні природних, трудових та виробничих ресурсів, враховуючи суспільно-необхідні витрати, що складають в суспільному виробництві країни, а також результативність розвитку регіону з позицій забезпечення раціональної спеціалізації та комплексності, оптимальної збалансованості виробництва, дієвих міжрегіональних економічних зв'язків, відбиваючи тим самим регіональні економічні інтереси. Формами прояву критерію регіональної ефективності розвитку виробництва, характеристикою її кількісної сторони є показники цього виду ефективності. Виходячи з сутності регіональної ефективності розвитку виробництва та її критерію можна сформулювати вимоги до узагальнюючого показника або системи показників, що її характеризують: ці показники повинні враховувати економічні ефекти, які формуються під дією не тільки техніко-економічних, але й соціальних та екологічних факторів господарської діяльності, а також враховувати ефекти як в сфері виробництва, так і в сфері споживання продукції кожної конкретної галузі суспільного виробництва. Однак засоби виразу регіонального аспекту ефективності ще недостатньо розроблені як в економічній теорії так і в господарській практиці, а більшість пропозицій з даного питання мають лише постановочний характер.

Зокрема, є пропозиції в якості узагальнюючого показника для характеристики регіональної ефективності розвитку економіки використовувати співвідношення сумарних виробничих витрат або прибутку на одиницю продукції в регіоні до аналогічного показника в країні в цілому. Виходячи з того, що основною виробничою функцією регіону є задоволення потреб його населення та народного господарства в певних видах продукції, пропонується також визначити узагальнюючий показник регіональної ефективності виробництва шляхом зіставлення ввозу та вивозу продукції з регіону з коригуванням на рівень душевого споживання. Також є пропозиції оцінювати ефективність розвитку виробництва в регіоні шляхом побудови індексних показників продуктивності праці, фондівддачі, собівартості продукції з огляду на те, що використання такої системи показників ефективності дозволяє краще і різнобічно оцінити роль регіону в на-

родного господарському розподілі праці [142, 183].

Важливе місце в аналізі регіональних систем закордонними вченими займає використання "коефіцієнту локалізації" або "коефіцієнту спеціалізації" [134, 55]. Цей коефіцієнт розраховується наступним чином:

$$LQ = (E_{ij} : E_{it}) / (E_{nj} : E_{nt}) = (E_{ij} : E_{nj}) / (E_{it} : E_{nt}), \quad (4.1)$$

де LQ - коефіцієнт локалізації;

E_{ij} - чисельність зайнятих в j -ій галузі i -го регіону,

E_{it} - загальна кількість зайнятих в i -му регіоні,

E_{nj} - чисельність зайнятих в j -ій галузі по країні в цілому,

E_{nt} - загальна кількість зайнятих в країні [55, с. 45].

Цей показник відбиває відносну спеціалізацію регіону, оскільки, якщо доля зайнятих в певній галузі вища, ніж по країні, це означає що надлишок працює на експорт з регіону. Відповідно можна зробити висновок про більш високу ефективність розвитку галузі в цьому регіоні, оскільки в основі територіального розподілу праці, який проявляється в спеціалізації окремих регіонів на виробництві певного виду продукції, лежать нижчі від суспільно необхідних витрати на її виробництво.

Такий підхід має ряд недоліків: по-перше, рівень продуктивності та співвідношення виробництва і споживання вважається однаковим по країні; по-друге, не враховується існування міжнародної зовнішньої торгівлі та ігноруються зустрічні перевезення. В той же час, цей метод має значні переваги, які полягають у врахуванні непрямого експорту, простоті та в тому, що він не вимагає значних витрат. Крім того, методичний підхід, що лежить в його основі, дозволяє досліджувати різні аспекти регіонального розвитку галузей та різні чинники, що визначають ефективність функціонування галузі в певному регіоні. Все це зумовлює його широке застосування.

Ось що зазначає відносно переваг і недоліків застосування цього показника відомий американський економіст В.Ізард: "При обрахуванні індексу локалізації ... дослідник може використовувати будь-який базис, що відповідає, на його думку, досліджуваній проблемі і обраному району. Якщо він намагається встановити зв'язок між розміщенням даної галузі і географічним розташуванням ринків збуту її продукції ... належним базисом для розрахунку буде розмір доходу. Якщо дослідника цікавить доля району в даній галузі в зв'язку з продуктивністю праці... більш правомірним буде використовувати в якості базису вартість її чистої продукції.... Крім того дослідник може розташувати показники індексів локалізації даної галузі в залежності від величини цих індексів і, таким чином, отримати криву локаліза-

ції, що відбиває картину географічної концентрації галузі, яка досліджується" [134, с. 100]. Водночас В.Ізард наголошує, що "при використанні одного лише індексу локалізації він може перетворитися на показник, що нічого не означає. Індекс цей може принести певну користь на початковій стадії дослідження і отримати широке застосування в поєднанні з іншими способами і прийомами аналізу, які в своїй сукупності цілком виявляють і охоплюють нелінійні функції виробництва і споживання та різницю між районами в смаках споживачів, рівні і розподілі доходів, виробничій практиці і структурі господарства" [134, с. 101-102].

Важливе значення для розробки проблеми, що розглядається, належить методологічними основам та методам оцінки ефективності інвестицій, які використовуються на практиці для обґрунтування економічної ефективності розміщення виробництва.

У ринковій економіці кількість оціночних показників ефективності інвестицій досить значна і їх набір жорстко не регламентований. Найбільш широкого використання при дослідженні зазначеної проблеми в країнах з розвинутою ринковою економікою набуло опубліковане Організацією ООН з промислового розвитку у 1978 р. «Керівництво до оцінки ефективності інвестицій» В.Беренса та П.Хавранека [18]. Воно є загальновизнаним у світі і лежить в основі стандартизації методик обґрунтування інвестиційних проектів крупними банками, корпораціями, інвестиційними фірмами.

Базову систему оцінок за цією методикою складають наступні показники:

1. Чистий дисконтований дохід, який являє собою суму дисконтованих щорічних різниць між відтоками та притоками реальних (за вирахуванням податків, виплат процентів за кредит тощо) грошей за весь період життя проекту і обраховується за формулою:

$$ЧДД = \sum_{t=0}^T (P_t - Z_t) / (1 + E)^t, \quad (4.2)$$

де P_t - результат; Z_t - затрати (поточні та одноразові); T - час до ліквідації об'єкту; E - норма дисконту (бажана норма прибутковості), яку встановлює підприємець, або фірма, що здійснює проект;

2. Індекс доходності, який являє собою співвідношення чистого дисконтованого доходу до дисконтованої суми інвестицій і обраховується за формулою:

$$ІД = ЧДД / ДСІ = \sum_{t=0}^T (P_t - Z_t) / (1 + E)^t : \sum_{t=0}^T K_t / (1 + E)^t, \quad (4.3)$$

де $ДСІ$ - дисконтована сума інвестицій; K_t - інвестиції в році t ;

3. Внутрішня норма доходності, яка являє собою такий розмір норми (ставки) дисконту, за якого дисконтована вартість притоків реальних грошей дорівнює дисконтованій вартості відтоків, тобто дисконтована вартість чистих надходжень від проекту дорівнює дисконтованій вартості інвестицій, а чистий дисконтований дохід дорівнює нулю. Величина внутрішньої норми доходності (ВДД) певного проекту визначає верхню межу норми дисконту (рентабельності вкладень) і обраховується за формулою:

$$ВДД = \sum_{t=0}^T (P_t - I_t) / (1 + E_{вн})^t = \sum_{t=0}^T K_t / (1 + E_{вн})^t, \quad (4.4)$$

де I_t - поточні видатки при виробництві продукції в році t без врахування амортизаційних відрахувань на реновацію;

4. Період окупності, який обраховується за формулою:

$$T_{ок} = K / (ЧП - ПР), \quad (4.5)$$

де K - інвестиції; $ЧП$ - чистий прибуток (без амортизації, після сплати процентів та податків); $ПР$ - проценти по цінних паперах тощо;

5. Річна (проста) норма прибутку, яка обраховується за формулою:

$$Н = (ЧП + ПР) : K \cdot 100. \quad (4.6)$$

Слід зазначити, що показники, аналогічні останнім двом, застосовувались і у вітчизняній господарській практиці планово-адміністративного періоду [141].

В методиках, які застосовувались у радянський період для складання планів економічного та соціального розвитку, а також схем розвитку і розміщення продуктивних сил знайшли відображення дослідження з питань узагальнюючих показників економічної ефективності виробництва і, зокрема, економічної ефективності капітальних вкладень, які здійснювались Т.Г. Хачатуровим, О.І. Ноткіним, Д.С. Львовим та іншими вченими [184, 192, 296, 314].

В методичних вказівках до розробки державних планів народного господарства СРСР передбачалось для обґрунтування

розміщення будівництва нових, розширення та реконструкції діючих підприємств визначати максимальний рівень ефективності на базі розрахунків всієї сукупності суспільних витрат за різними варіантами розміщення виробництва, а для вибору найкращого варіанту розміщення сукупні витрати визначались на основі положень Типової методики визначення ефективності капітальних вкладень. Остання для розрахунку локальних показників ефективності передбачала можливість використання прибутку або приросту річного обсягу прибутку. Однак, рішення щодо здійснення капітальних вкладень повинні бути ефективними не тільки з позицій певного регіону, галузі або підприємства, але й з позицій всього народного господарства, поєднуючи, як вище зазначалося, галузеві, регіональні та народногосподарські інтереси, чого не дозволяє досягти зазначена методика.

Широке практичне застосування для розробки схем розвитку та розміщення продуктивних сил мала Методика визначення економічної ефективності розміщення промислових підприємств. Для вибору найбільш ефективних варіантів розміщення виробництва за даною методикою в якості критеріального показника використовувався показник зведених витрат, який розраховувався з врахуванням регіональних особливостей. Оцінка витрат для визначення ефективності розміщення виробництва за цією методикою базувалася на їх обрахуванні не по цінах, а по собівартості, що дозволяло враховувати не тільки прями, але й непрямі витрати, забезпечуючи цим отримання суми народногосподарських витрат. Однак, недоліком даної методики було те, що вона дозволяла оцінити ефективність розміщення лише окремих виробництв, а вибір найбільш ефективного з точки зору регіональних умов місця розташування виробництва будь-якої галузі не завжди призводить до мінімізації витрат в народногосподарському масштабі, позаяк ефективний варіант використання локальних ресурсів регіону в певній галузі може викликати більші за розміром додаткові витрати в галузях, які витіснятимуться в менш сприятливі для їх розвитку регіони. Тобто визначений за мінімумом зведених витрат варіант розміщення окремих виробничих об'єктів означав одержання лише часткового (уособленого) ефекту.

Зазначимо, що саме використання показника приведених витрат для аналізу регіональної ефективності виробництва неоднозначно сприймається в науковій економічній літературі. Деякі автори відмічають, що розрахунок тільки на мінімум приведених витрат не відповідає максимальному ефекту від розміщення виробництва [103, с. 58], а також висувались пропозиції про відмову при оцінці регіональної ефективності виробництва від показника приведених витрат та переходу до показника на-

родногогосподарського прибутку, який отримується в результаті функціонування конкретних виробництв в певному регіоні [270, с. 8].

Однак, на наш погляд показник зведених витрат повинен зберегти своє значення. Проте, зведені витрати, як галузеві, так і індивідуальні, доцільно розрахувати як питомі витрати на одиницю, або умовний обсяг продукції, оскільки масштаби виробництва певного виду продукції в регіоні залежать від цілого комплексу локальних умов. Порівняння галузевих та індивідуальних витрат характеризуватиме відносну ефективність розміщення виробництва певного виду продукції в конкретному регіоні, а розмір відносного ефекту може бути визначений як різниця двох величин, що характеризують середньогалузеві зведені витрати та індивідуальні витрати в певному пункті розміщення та розраховується за формулою:

$$E = \frac{3V_{ст} - 3V_{інд}}{x_{0_{вп}}} \quad (4.7)$$

де E – ефект від розміщення виробництва в регіоні, грн.;

$3V_{ст}$ – середньогалузеві зведені витрати, грн.;

$3V_{інд}$ – індивідуальні зведені витрати підприємств галузі, що розміщені в регіоні, грн.;

$0_{вп}$ – обсяг виробництва продукції підприємствами галузі в регіоні, грн.

Одним з найважливіших завдань раціоналізації функціонування галузей харчової промисловості є ефективне використання природних та сировинних ресурсів. Виходячи з цього, в якості узагальнюючого показника раціональної ефективності розвитку харчових виробництв може використовуватись також показник ресурсовіддачі, який розраховується наступним чином:

$$E = \frac{П}{P} = \frac{ВП - (МВ + А + ЗП)}{P} \quad (4.8)$$

де: E – показник ефективності, грн./грн.;

$П$ – прибуток, грн.;

$ВП$ – валова продукція, грн.;

$МВ$ – матеріальні витрати, грн.;

$ЗП$ – заробітна плата, грн.;

P – ресурси, що застосовуються.

Для порівняльного економічного ефекту від більш раціонального розміщення галузі харчової промисловості в певному регіоні доцільно обчислювати розмір економічного ефекту за рахунок покращення використання потенціалу регіону, який може бути виражений наступною формулою:

$$E_{\Pi} = / P_K - P_p / \cdot O_{\Pi}, \quad (4.9)$$

де: E_{Π} - порівняльний ефект;

P_K - ресурсомісткість виробництва по країні;

P_p - ресурсомісткість виробництва в регіоні;

O_{Π} - обсяг виробництва даного виду продукції в регіоні.

Ефективність регіонального розвитку харчової промисловості відбивають також показники ефективності спеціалізації, концентрації, комбінування, розміщення та формування раціональних сировинних зон підприємств, які висвітлені в науковій економічній літературі [64, 109, 150].

До системи показників ефективності регіонального розвитку харчової промисловості також входять як узагальнюючі показники ефективності виробництва, так і спеціальні показники ефективності, які можуть бути використані для визначення регіональної ефективності розвитку харчової промисловості та її окремих галузей, підгалузей і виробництв шляхом зіставлення їх рівнів в окремих регіонах з середніми по країні.

В теперішній час, перш за все, для територій, що характеризуються високим рівнем господарського освоєння, до яких відноситься Україна, для визначення регіональної ефективності розвитку харчової промисловості обов'язково необхідно враховувати екологічні та соціальні фактори, які викликаються виробничою діяльністю.

Для врахування екологічних і соціальних ефектів при визначенні регіональної ефективності розвитку харчової промисловості існує два альтернативних підходи. Перший полягає в тому, що до складу результатів, що відбиваються критерієм економічної ефективності, включається достатньо повна грошова оцінка соціально-економічних наслідків функціонування певного підприємства або здійснення певного проекту. Однак, слід зазначити, що ця грошова оцінка являє собою достатньо складне завдання, тому що такого роду ефект лише частково може бути відображений в вартісних показниках і в ряді випадків необхідно застосовувати показники натуральні. При другому підході формуються спеціальні вимоги визначених чисельних рівнів соціально-екологічних характеристик об'єкту (наприклад, допустимі норми концентрації шкідливих речовин у водному та повітряному басейнах тощо), які виступають в якості обмежень для вибору варіантів розвитку або функціонування харчових підприємств.

Таким чином, оцінка регіональної ефективності вимагає врахування значної кількості факторів, що мають різний характер: технологічні фактори, які визначають техніко-економічну

специфіку кожної галузі та регіональні фактори, які формуються під впливом природних, економічних, соціальних і екологічних умов регіону. Полегшити вирішення цього складного завдання дозволяє застосування економіко-математичних методів [20, 109 та ін.].

Найважливішими показниками для постановки завдань територіальної організації харчової промисловості є витрати, пов'язані з виробництвом сировини, її транспортуванням та промисловою переробкою. Чинник високої матеріаломісткості, а також рівень транспортабельності сировини та продукції визначають особливості різних галузей харчової промисловості, які необхідно враховувати при побудові економіко-математичних моделей для вибору варіанту подальшого розвитку і розміщення харчових виробництв в регіоні.

Галузі, які переробляють малотранспортабельну сировину, що швидко псується, такі, як бурякоцукрова, плодоовочева, первинне виробництво, спиртова, крохмале-паточкова, переробка м'яса худоби та птиці, молочна та ін., розміщуються в районах виробництва сільськогосподарської сировини; їх розвиток залежить від виду сільськогосподарської сировини, що переробляється, обсягів її виробництва, умов її заготівлі та транспортування. Тому для вибору найбільш ефективного варіанта розвитку цих галузей необхідно передбачити мінімізацію сукупних витрат з виробництва сільськогосподарської сировини та її транспортування до переробних підприємств, а також витрат по промисловій переробці сировини, враховувати капітальні вкладення не тільки в будівництво переробних підприємств, а й в організацію сировинної бази.

Для галузей, розміщення яких орієнтується на споживання готової продукції, таких як хлібопекарська, макаронна, кондитерська, вторинне виноробство, пивоварна, виробництво безалкогольних напоїв, лікєро-горілчана, виробництво продукції з незбираного молока та інші, які переробляють головним чином транспортабельну сировину та виробляють продукцію, що не підлягає тривалим перевезенням, визначальну роль відіграє мінімізація сукупних витрат на виробництво та транспортування готової продукції.

Для вибору оптимального варіанта розвитку галузей, що переробляють транспортабельну сільськогосподарську сировину та випускають транспортабельну кінцеву продукцію, таких як борошномельно-круп'яна, цукрово-рафінадна, олійно-жирова, тютюново-махоркова та інші, поряд з мінімізацією витрат по виробництву продукції в рівній мірі повинні бути враховані як витрати по транспортуванню готової продукції споживачам, так і витрати по транспортуванню сировини на підприємства.

Таким чином, з огляду на те, що ефективність розвитку харчової промисловості визначається завданням найбільш повної переробки сировинних ресурсів з максимальним виходом високоякісної продукції при мінімальних виробничих витратах та навантаження на навколишнє природне середовище, одним з найважливіших її узагальнюючих показників є показник ресурсовіддачі. Однак складність та багатогранність процесів регіонального розвитку харчової промисловості, дію багатьох чинників його ефективність неможливо відобразити в одному показникові, тому, на регіональному рівні повинна використовуватись система показників, яка може розширюватись або скорочуватись за рахунок спеціальних показників ефективності в залежності від призначення робіт з її оцінки. Спеціальні показники можуть слугувати для оцінки окремих важливих сторін ефективності, аналізу чинників утворення економічного ефекту, перевірки вихідних посилення при розробці різних варіантів розвитку та розміщення підприємств харчової промисловості. Пріоритетність екологічних та соціальних завдань для сучасного розвитку країни вимагає врахування в цій системі додаткових екологічних та соціальних ефектів від виробничої діяльності харчових підприємств в регіоні, що повинно стати дієвим економічним важелем у забезпеченні комплексного та раціонального використання його природно-сировинних ресурсів зниженні природомісткості галузі та орієнтації підприємств харчової промисловості на задоволення потреб населення в продуктах необхідної якості та асортименту. Реалізація такого підходу дозволяє найбільш повно врахувати всі пріоритети розвитку харчової промисловості в регіоні.

РОЗДІЛ 3.

ЗАКОНОМІРНОСТІ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Глава 5.

Закономірності і особливості розвитку ресурсного потенціалу харчової промисловості

5.1. Природно-ресурсний потенціал галузі та ефективність його використання

Важливою передумовою розвитку харчової промисловості як і будь-якої іншої галузі народного господарства, яка визначає особливості і закономірності її функціонування та просторової локалізації є ресурсний потенціал, який включає природні умови та ресурси, населення і трудові ресурси, сировинні ресурси та основні виробничі фонди.

В економіці природокористування природні умови розглядають як тіла та сили природи, які суттєві для життя і діяльності людського суспільства, однак безпосередньо або опосередковано не залучені в сферу виробничої чи невиробничої діяльності людей (наприклад: кількість сонячного тепла і світла, радіаційний баланс, температурний режим, кількість опадів тощо). Під природними ресурсами розуміють тіла та сили природи, які за даного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані в соціально-економічній діяльності людей, до їх складу входять мінеральні, водні, земельні, лісові, фауністичні і природні рекреаційні ресурси [331, с. 54; 253, с. 11].

Проблеми оцінки, раціонального використання та відтворення природного ресурсного потенціалу України та його окремих складових глибоко дослідженні в вітчизняній науковій економічній літературі, зокрема в працях Дорогунцова С.І., Бистрякова І.К., Ковалю Я.В., Руденка В.П., Руснака П.П., Хвесика М.А. та інших [40, 66, 99, 102, 253, 256]. Дослідженню аграрного при-

родно-ресурсного потенціалу та проблемам природокористування в агропромисловому комплексі присвячені роботи Дорогунцова С.І., Борщевського П.П., Данилишина Б.М., Гладія М.В. Івануха Р.А., Трегобчука В.М., Царенка О.М., Юзефовича А.Е. та інших [24, 42, 54, 100, 130, 300, 301, 319, 320, 336].

Слід зазначити, що до цього часу питання оцінки та використання природного ресурсного потенціалу в харчовій промисловості, забезпечення екологічно стійкого розвитку галузі окремо не розглядалось, а здійснювалось лише в контексті дослідження економіко-екологічних проблем розвитку агропромислового комплексу. Це можна пояснити тим, що природні ресурси та природні умови вирішальним чином впливають на розвиток та розміщення сировинної бази харчової промисловості, опосередковано впливаючи на розвиток останньої. Проте, харчова промисловість зазнає і прямого впливу природних ресурсів. Так, від наявності і якісної характеристики водних ресурсів залежить розвиток та якість кінцевої продукції таких галузей харчової промисловості, як: виробництво безалкогольних напоїв (і в першу чергу мінеральних вод), пивоварна, лікєро-горілчана, плодово-овочеконсервна та ін. Крім того підприємства харчової промисловості здійснюють прямий вплив на стан природного ресурсного потенціалу, не тільки використовуючи його в як складову при виробництві продукції, а й через його забруднення в процесі своєї економічної діяльності. Тому, на наш погляд, вивчення та узагальнення проблем використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу в харчовій промисловості заслуговує окремої уваги.

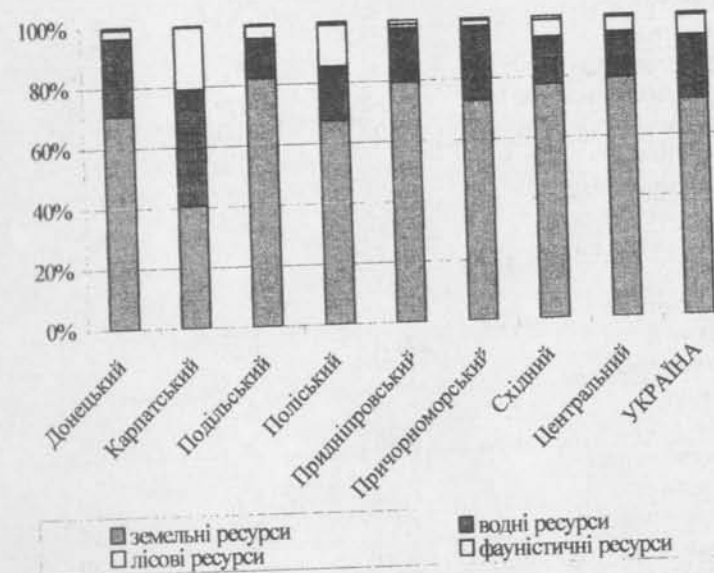
За своїм складом природний ресурсний потенціал харчової промисловості включає :

- кліматичні умови і ресурси;
- земельні ресурси;
- водні ресурси;
- лісові ресурси;
- фауністичні ресурси;
- інші види ресурсів.

Україна має багатий природно-ресурсний потенціал для розвитку харчової промисловості, який має суттєві регіональні особливості. Територіальну диференціацію в рівні забезпеченості регіонів і областей країни окремими його складовими характеризують дані діаграми та табл. 5.1.1.

Діаграма 5.1.1.

Структура природно-ресурсного потенціалу України та її регіонів.

Таблиця 5.1.1.

Територіальна диференціація природно-ресурсного потенціалу харчової промисловості України (%)

Регіон, область	Земельні ресурси	Водні ресурси	Лісові ресурси	Фауністичні ресурси
1	2	3	4	5
Донецький	7,37	9,09	3,08	6,73
Донецька	4,64	4,54	1,29	3,20
Луганська	2,74	4,55	1,79	3,54
Карпатський	6,22	19,99	33,67	3,02
Закарпатська	1,07	5,93	10,30	0,42
Івано-Франківська	1,23	5,76	9,55	0,63
Львівська	2,48	6,53	10,00	1,39
Чернівецька	1,43	1,78	3,83	0,57
Подільський	14,34	7,66	7,85	6,32
Вінницька	6,41	2,66	3,06	3,61

1	2	3	4	5
Тернопільська	3,56	2,19	2,36	0,68
Хмельницька	4,37	2,81	2,43	2,04
Поліський	13,09	11,70	28,08	15,68
Волинська	2,10	2,33	6,59	1,46
Житомирська	3,92	3,54	8,79	4,03
Рівненська	2,18	2,21	6,81	2,78
Чернігівська	4,88	3,61	5,88	7,41
Придніпровський	10,48	7,97	1,80	16,50
Дніпропетровська	5,24	3,98	0,90	8,25
Запорізька	4,38	5,99	0,62	5,39
Причорноморський	20,04	22,20	4,72	20,53
Авт. респ. Крим	5,22	8,76	2,54	3,54
Миколаївська	4,39	5,19	0,32	5,94
Одеська	6,00	3,16	1,16	3,75
Херсонська	4,42	5,09	0,71	7,29
Східний	14,61	9,96	11,35	20,13
Полтавська	5,43	2,98	2,50	8,55
Сумська	3,89	3,22	4,84	6,01
Харківська	5,28	3,75	4,01	5,57
Центральний	14,73	9,43	9,73	13,94
Київська	5,34	3,76	5,28	4,29
Кіровоградська	4,82	2,77	1,16	3,99
Черкаська	4,56	2,90	3,29	5,66
УКРАЇНА	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано за даними: Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України.- К.: Вища школа., 1993.- С. 41,42.

Кліматичні умови та ресурси, поряд з іншими складовими природно-ресурсного потенціалу визначають умови для розвитку сировинної бази харчової промисловості, регіональну спеціалізацію рослинницьких і тваринницьких галузей сільського господарства. Основними кліматичними ресурсами є кількість енергії у вигляді сонячного тепла і світла та атмосферних опадів. Технології вирощування, видовий та сортовий склад рослинницьких культур в кожному конкретному регіоні чи області в значній мірі зумовляються тепловими ресурсами, а їх урожайність при достатній кількості тепла і поживних речовин залежить від кількості опадів за вегетаційний період і за рік. Найбільш важливим показником, що характеризує ресурси сонячного тепла є сума середньодобових температур понад 10°C, а умови вологозабезпеченості сільськогосподарських культур визначаються за допомогою коефіцієнта зволоження, розрахованого як відношення кількості опадів і випаровування. Дані про кліматичні

умови і кліматичні ресурси та їх територіальну диференціацію наведені в табл. 5.1.2.

Таблиця 5.1.2.

Кліматичні умови та ресурси економічних районів і областей України*

Регіон, область	Сума ефективних температур (понад 10°C)	Кількість днів з температурою понад 10°C	Тривалість безморозного періоду	Сума опадів за рік, мм	Коефіцієнт зволоження
1	2	3	4	5	6
Донецький	2785-3330	160-180	150-175	390-550	0,6
Донецька	2785-3330	160-180	160-190	400-540	0,6
Луганська	2820-3060	160-170	150-175	390-550	0,5
Карпатський	1000-3270	85-190	110-200	500-1600	1,1
Закарпатська	1225-3270	100-190	130-190	530-1600	1,2
Івано-Франківська	1000-2775	85-170	150-165	550-1000	1,1
Львівська	1820-1630	130-165	120-200	580-960	1,2
Чернівецька	1720-2740	125-170	110-180	500-980	1,0
Подільський	2400-3060	155-175	150-175	460-690	1,0
Вінницька	2460-3060	155-175	165-175	460-590	0,9
Тернопільська	2400-2610	155-165	150-165	570-690	1,1
Хмельницька	2420-2760	155-170	150-175	510-580	1,0
Поліський	2300-2650	150-160	140-175	480-620	1,1
Волинська	2490-2580	155-160	155-165	550-165	1,2
Житомирська	2300-2600	150-160	140-165	480-620	1,0
Рівненська	2470-2530	155-160	160-165	570-590	1,1

1	2	3	4	5	6
Чернігівська	2400-2650	150-160	150-175	500-620	1,0
Придніпровський	2890-3455	165-180	155-205	350-450	0,6
Дніпропетровська	2890-3275	165-175	150-190	400-450	0,6
Запорізька	2940-3455	165-180	155-205	350-450	0,6
Причорноморські	1800-4195	130-210	150-270	310-1220	0,5
Авт. Респ. Крим	1800-4195	130-210	150-270	310-1220	0,5
Миколаївська	3020-3475	170-185	160-230	330-470	0,5
Одеська	2880-3610	170-195	170-235	350-460	0,5
Херсонська	3285-3525	175-190	170-220	300-430	0,4
Східний	2370-3060	150-170	145-180	460-590	0,8
Полтавська	2640-3060	160-170	160-180	460-560	0,8
Сумська	2370-2680	150-160	150-170	470-590	0,9
Харківська	2620-2970	155-165	145-175	460-550	0,7
Центральний	2440-3060	155-170	140-180	400-630	0,8
Київська	2440-2700	155-160	140-180	480-630	0,9
Кіровоградська	2735-3060	165-170	160-175	400-450	0,6
Черкаська	2600-2925	160-170	160-170	450-510	0,8
УКРАЇНА	2300-4195	85-210	110-270	310-1600	0,8

* Складено за даними: Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу агропромислового сектора економіки України (питання теорії, методології і практики). - Львів: ІРД НАН України, 1998. - С. 169.

Серед природного ресурсного потенціалу особливе місце займають земельні ресурси (табл. 5.1.3). З одного боку земля є просторовою базою для розміщення підприємств галузі, посаджуючи на собі всі умови і основні чинники територіальної орга-

нізації виробництва, а з іншого - вона визначає особливості розвитку сировинної бази харчової промисловості. Від типу ґрунтів, їх родючості, структури земельного фонду залежать спеціалізація, обсяги та ефективність виробництва продовольчої сировини.

Найбільше значення як просторової основи територіальної організації та формування регіональних резервів збільшення виробництва продовольства мають сільськогосподарські угіддя в усьому їх структурному різноманітті, серед яких особливе значення мають рілля, сіножаті та пасовища. За станом на 01.01.1998 р. площа сільськогосподарських угідь країни становила 46619 тис. га, або 0,9 % сільськогосподарських угідь світу. До того ж в Україні за даними різних спеціалістів зосереджено від 1/3 до 2/5 загальної площі високоякісних родючих чорноземів світу, що є передумовою ефективного вирощування сільськогосподарської продукції. Україна має найбільшу в світі сільськогосподарську освоєність території.

Таблиця 5.1.3.
Земельна площа і площа сільськогосподарських угідь
по економічних районах і областях України
на початок 1998 року (тис.га)*

Регіон, область	Загальна земельна площа	Площа сільськогосподарських угідь		у тому числі сільськогосподарські угіддя	з них	
		всього	на душу населення, га		рілля	сіножаті й пасовища
1	2	3	4	5	6	7
Донецький	5320	4440	0,571	3877	3035	745
Донецька	2652	2251	0,444	2012	1653	295
Луганська	2668	2189	0,809	1865	1382	450
Карпатський	5661	3129	0,487	2613	1758	759
Закарпатська	1275	624	0,484	451	199	220
Івано-Франківська	1393	563	0,385	528	409	103
Львівська	2183	1378	0,503	1166	811	333
Чернівецька	810	564	0,601	468	339	103
Подільський	6094	5119	1,137	4548	3809	630
Вінницька	2649	2226	1,205	1959	1691	216
Тернопільська	1382	1148	0,983	1044	873	156
Хмельницька	2063	1745	1,175	1545	1245	258
Поліський	10192	7219	1,434	5562	3979	1512
Волинська	2014	1384	1,296	1018	680	327
Житомирська	2983	2026	1,390	1548	1200	325
Рівненська	2005	1229	1,031	916	660	243
Чернігівська	3190	2580	1,957	2080	1439	617
Придніпровський	5910	5116	0,879	4687	3973	607

1	2	3	4	5	6	7
Дніпропетровська	3192	2723	0,721	2487	2098	326
Запорізька	2718	2393	1,172	2200	1875	281
Причорноморські	11331	8976	1,170	8123	6713	1111
Авт. Респ. Крим	2695	1919	0,751	1710	1226	363
Миколаївська	2459	2146	1,623	1971	1681	250
Одеська	3331	2774	1,089	2514	2052	354
Херсонська	2846	2137	1,714	1928	1754	144
Східний	8400	6962	1,141	6176	5044	1029
Полтавська	2875	2380	1,393	2115	1795	291
Сумська	2383	1966	1,435	1671	1299	347
Харківська	3142	2616	0,865	2390	1950	391
Центральний	7447	5658	0,789	5066	4432	531
Київська	2896	1867	0,416	1651	1391	215
Кіровоградська	2459	2170	1,812	1995	1758	208
Черкаська	2092	1621	1,096	1420	1283	108
УКРАЇНА	60355	46619	0,923	40652	32743	6924

*Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.-К.: Українська енциклопедія,1999.- С.164.

Питома вага сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі становить 77,2 %, в тому числі ріллі – 54,3 %. В ряді областей України рівень освоєності території сягає 90-95 %, а в розораності – 80-85 %.

Забезпеченість земельними ресурсами характеризується розмірами земельних угідь, в тому числі сільськогосподарських угідь в розрахунку на душу населення, які відбивають забезпеченість окремих регіонів одним з основних засобів виробництва продовольства. Як свідчать дані, наведені в табл. 5.1.3., в Україні має місце значна територіальна диференціація забезпеченості земельними ресурсами. Так, міжрегіональна диференціація показника середньодушової забезпеченості сільськогосподарськими угіддями по відношенню до середнього рівня по країні коливається в межах від 52,8 % в Карпатському регіоні до 155,4 % в Поліському. Ще більш значне коливання цього показника є характерним для обласного рівня: від 52,4 % в Закарпатській області до 212,0 % в Чернігівській.

За узагальнюючим показником оцінки потенціалу земельних ресурсів, розрахованого як середня величина валової продукції з 1 га в єдиних кадастрових цінах, помножена на всю площу сільськогосподарських угідь регіонів і областей України [253, с. 7], близько половини потенціалу земельних ресурсів України припадає на Причорноморський (20,0%), Східний (16,6%) та Подільський (14,3%) економічні райони. Серед областей України най-

більший потенціал земельних ресурсів мають Одеська (6,0%), Полтавська (5,4%), Харківська (5,3 %) і Київська області (5,3%) (див. табл. 5.1.1 та діагр. 5.1.1).

Важливим ресурсом для розвитку сировинної бази харчової промисловості є ліси. Основними лісовими харчовими ресурсами є дикоростучі плоди та ягоди (горобина, шипшина, чорниця та інші, гриби, березовий сік, лікарські рослини. Ліси також формують харчову базу для розвитку тваринницьких галузей, зокрема бджільництва та скотарства. Лісовими ресурсами Україна забезпечена недостатньо і нерівномірно. Середня лісистість країни становить 14,3 %. Найвищий потенціал лісових ресурсів мають Карпатський та Поліський економічні райони, на які припадає 61,8 % загального потенціалу лісових ресурсів (див. табл. 5.1.1), а в структурі природного ресурсного потенціалу харчової промисловості цих регіонів лісові ресурси складають близько 20,0 %, тоді як в середньому по Україні цей показник становить лише близько 7,5 % (див. діагр. 5.1.1.). Слід зазначити, що значна частина лісових ресурсів Поліського і Центрального регіону зазнала негативного впливу наслідків Чорнобильської катастрофи, що певною мірою вплинуло на розвиток окремих галузей та підгалузей сільського господарства й харчової промисловості і їх спеціалізацію.

Основними складовими фауністичних ресурсів є медоносні ресурси, на які припадає 68,6 %, рибні (28,8 %) та мисливські (2,6 %) [253, с. 44]. Територіальна диференціація фауністичних ресурсів зумовлюється розміщенням водних і лісових ресурсів, а також економічною діяльністю людини. Близько 90 % фауністичних ресурсів країни зосереджено в Причорноморському, Східному, Придніпровському, Поліському та Центральному економічних районах. Серед областей України найбільш забезпеченими фауністичними ресурсами є Полтавська, Дніпропетровська, Херсонська та Чернігівська (див. табл. 5.1.1.).

Забезпеченість регіонів і областей України водними ресурсами впливає на розвиток всіх галузей їх господарських комплексів, а найбільше на сільськогосподарське виробництво. Водні ресурси складаються із запасів поверхневих і підземних вод, запаси яких в країні відносно невеликі, що ускладнює водозабезпеченість народного господарства. Основними чинниками, що впливають на запаси поверхневих і підземних вод, є геологічна будова, рослинність і кліматичні умови.

Всього територією України протікає 73, 4 тис. річок, сумарна довжина яких становить 259792 км. Близько 95 % з них - це невеликі і дуже малі річки довжиною не більше 10 км. Основне економічне значення мають ресурси середніх та великих річок довжиною від 100 до 500 км. Найбільшими з них є Дніпро (981

км), Південний Буг (806 км), Сіверський Донець (672 км), та Десна (591 км), вода яких використовується у всіх галузях народного господарства України. Важливе значення для розвитку таких галузей харчової промисловості, як пивоварна, лікеро-горілчана, виробництво безалкогольних напоїв, мають запаси підземних прісних та мінеральних вод.

Таблиця 5.1.4.

Водні ресурси економічних районів і областей України*

Регіон, область	Територія, тис. км ²	Обсяг стоку, млн.м ³ транзитного стоку	Обсяг загального стоку	Місцевий стік на 1 км ² площі	на одного жителя	Споживання свіжої води в 1997 р., млн.м ³
1	2	3	4	5	6	7
Донецький	53,2	6908	9383	46478	310	2835
Донецька	26,5	3164	4201	39100	202	2039
Луганська	26,7	3744	5182	53800	511	796
Карпатський	56,6	13554	32207	248758	2887	596
Закарпатська	12,8	-	8000	625000	7050	88
Івано-Франківська	13,9	4358	8690	312000	3300	169
Львівська	21,8	665	5688	20500	1190	263
Чернівецька	8,1	8531	9829	160000	1480	76
Подільський	60,9	20764	25795	97340	1233	1070
Вінницька	26,5	7821	9873	77400	991	712
Тернопільська	13,8	6147	6946	123000	1430	123
Хмельницька	20,6	6796	8976	105800	1380	235
Поліський	102,1	34015	43083	88932	1733	635
Волинська	20,2	1742	3559	90700	1800	168
Житомирська	29,9	602	3357	92000	1730	127
Рівненська	20,1	3714	5434	85500	1570	157
Чернігівська	31,9	27957	30733	87100	1830	183
Придніпровський	59,1	105184	106702	25685	277	3872
Дніпропетровська	31,9	52309	53215	28400	251	2160
Запорізька	27,2	52875	53487	22500	324	1712
Причорноморський	113,1	67177	69023	16178	273	3241
Авт. Респ. Крим	27	-	830	30700	402	1357
Миколаївська	24,6	3363	3862	20300	411	308
Одеська	33,0	10334	10706	10790	142	496
Херсонська	28,5	53480	53625	5100	131	1080
Східний	84	54949	61214	74640	1009	860
Полтавська	28,8	49698	51538	63900	1060	224
Сумська	23,8	3528	6036	105500	1750	176
Харківська	31,4	1723	3640	61100	644	460

1	2	3	4	5	6	7
Центральний	74,4	139151	143280	56186	606	1702
Київська	28,9	44204	46059	64200	478	1117
Кіровоградська	24,6	48768	49833	45400	875	137
Черкаська	20,9	46179	47388	57800	777	448
УКРАЇНА	603,7	35903	85807	82700	1020	15623

* Складено за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 11, 507; Левковський С.С. Водные ресурсы Украины.- К.: Высшая школа, 1979.- С. 24-25.

Як свідчать дані, наведені в табл. 5.1.4., серед економічних районів України найбільш водозабезпеченими є Карпатський, де на 1 км² території припадає 249 тис. мі місцевого стоку, Подільський (97 тис. м³ на км²) та Поліський (89 тис. м³ на км²). Найменш водозабезпеченим є Причорноморський (16 тис. м³ на км²), Придніпровський (26 тис. м³ на км²) та Донецький (46 тис. м³ на км²) економічні райони, але, водночас саме вони є найбільшими споживачами водних ресурсів. Споживання свіжої води у 1997 р. в цих регіонах становило, відповідно, 3241, 3872 та 2835 млн. м³ що складає понад дві третини загального рівня споживання цього ресурсу в країні. Основними споживачами водних ресурсів є зрошувальні сільськогосподарські угіддя, галузі тваринництва та переробні підприємства.

Визначення ефективності використання природних ресурсів в харчовій промисловості доцільно здійснювати шляхом зіставлення обсягів виробленої продукції у вартісному або натуральному вимірі з розмірами використаних природних ресурсів за певний період часу. Обчислення показників ефективності використання окремих видів природних ресурсів у різних галузях харчової промисловості повинно здійснюватись з урахуванням їх специфічних особливостей. Так, наприклад, в цукровій промисловості ефективність використання земельних ресурсів визначається показником виробництва цукру-піску на 1 гектар посівних площ цієї культури, а ефективність використання земельних ресурсів в олійно-жировій промисловості визначається показником виробництва олії у розрахунку на один га посівних площ олійних культур. Важливою характеристикою ефективності використання природно-ресурсного потенціалу в харчовій промисловості є рівень забруднення його окремих складових шкідливими викидами підприємств галузі.

В табл. 5.1.5. наведені данні, що характеризують ефективність використання земельних ресурсів у виробництві цукру-піску з цукрових буряків та соняшникової олії. З наведених даних видно, що протягом 1990-1997 рр. спостерігалось помітне скорочення ефективності використання земельних ресурсів. У

1997 р. в порівнянні з 1990 р. ефективність використання земельних ресурсів для виробництва цукру скоротилась більш як вдвічі, а для виробництва олії - у 2,6 рази. Однією з причин цього явища є негативні наслідки нераціонального використання земельних угідь (надмірна розораність, забруднення ґрунтів залишками пестицидів, нітратами та іншими відходами сільськогосподарського виробництва) в результаті чого земля втрачає свої природні якості, знижується її родючість.

Таблиця 5.1.5.

**Динаміка ефективності використання земельних ресурсів
для виробництва цукру та олії, тонн/га***

Рік	Цукор-пісок з цукрових буряків			Олія		
	Посівна площа цукрового буряку, тис. га	Виробництво цукру, тис. т	Ефективність використання ресурсу	Посівна площа соняшнику тис. га	Виробництво олії, тис. т	Ефективність використання ресурсу
1990	1605	6791,0	4,231	1626	1070,0	0,658
1991	1558	4786,5	3,072	1585	1003,8	0,633
1992	1498	3647,4	2,435	1630	857,5	0,526
1993	1519	3992,7	2,629	1629	802,3	0,493
1994	1467	3368,3	2,296	1725	634,3	0,368
1995	1448	3857,1	2,664	2008	696,2	0,347
1996	1260	3293,5	2,614	2025	705,0	0,348
1997	1005	2033,5	2,023	2001	509,0	0,254

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.-К.:Держкомстат України, 1998. — С. 29; Агропромислове виробництво України стан і тенденції — (1990-1997).-К.:ІАЕ УААН,1997.- С. 89-90, 109, 111.

Кількість забруднюючих та отруйних речовин, що потрапляють у ґрунт внаслідок економічної діяльності підприємств харчової промисловості, незначна. Зокрема, в цукровій промисловості кількість забруднюючих речовин, що потрапляють у ґрунт складає 2,55% маси переробленого буряка, а отруйні відходи 1-4 класів токсичності складають 0,04% загальної маси відходів. Однак, за оцінками спеціалістів, щорічно з цукровими буряками, овочами і коренеплодами вивозиться понад 200 тис.тонн родючого шару ґрунту, який потім здебільшого не використовується. Через ігнорування екологічних вимог до використання земельних ресурсів у зоні діяльності підприємств основних галузей харчової промисловості знаходиться близько 350 тисяч гектарів земельних угідь, засолених і ущільнених - близько 250 тисяч гектарів. Зростає відторгнення земель з використанням їх для буді-

вництва полів фільтрації, складування відходів та звалищ, а також відбувається розширення кордонів територій, які відведені для потреб переробного виробництва, внаслідок горизонтальної інфільтрації відпрацьованих вод навколо очисних споруд. Намітилась тенденція до збільшення забруднення ґрунтів важкими металами, відходами виробництва /промисловими, побутовими, харчовими/, попадання у відходи різних видів бактерій, які беруть участь у технологічних процесах деяких переробних виробництв. Найбільш характерними ці явища є для цукрової, м'ясо-молочної та тютюново-ферментаційної галузей [198, с. 9; 306, с. 25].

Зменшення негативного впливу від діяльності підприємств харчової промисловості на земельні ресурси можливо досягти шляхом: вивозу на малородючі землі ґрунту, який залишається на підприємствах після проведення помиву сільськогосподарської сировини, використання його для теплиць, а також для засипання вироблених дільниць; відведення ділянок для розміщення звалищ відходів та очисних споруд на землях, не придатних для сільськогосподарського використання; проведення відновних та рекультиваційних робіт на землях, які були зайняті під відстійниками, бардо- і дефекатонакопичувачами та полями фільтрації; здійснення технічного переоснащення в першу чергу цукрової, плодоовочеконсервної та олійно-жирової галузей харчової промисловості з метою захисту земельних угідь від підтоплення, заболочення і засолення; врахування при розміщенні підприємств харчової промисловості типу і структури ґрунтів, можливостей відтворення органічної речовини ґрунту при експлуатації земельних ресурсів тощо.

Найбільший вплив серед об'єктів навколишнього середовища харчова промисловість спричиняє на водні ресурси. За витратами води на одиницю продукції харчова промисловість посідає одне з перших місць серед галузей народного господарства. За даними Мінводгоспу, у 1996 році підприємствами харчової промисловості було забрано 237,5 млн.куб.м води, або 1,1 % від її загального забору по народному господарству України, а скинуто у водні об'єкти поверхні — 102,1 млн.куб.м, або 0,8 %, в тому числі забруднених — 27,1 млн.куб.м, або 0,7 %. Безповоротне водоспоживання в процесі використання відносно природних об'єктів складало 88,3 млн.куб.м, або 1,4 % від аналогічного показника по народному господарству. Найбільш водомісткими галузями харчової промисловості є м'ясна (14,2-24,0 м води на 1 т м'яса, що переробляється), молочна (5,0 м на 1 т молока), крохмале-паточкова (15,4 м на 1 т картоплі), цукрова (2,5 м на 1 т. бурякоцукрової сировини). Навіть для підприємств, які обладнані системами оборотного водопостачання, кількість спожитої води

в декілька разів перевищує обсяги сировини, що переробляється.

Таблиця 5.1.6.

**Ефективність використання водних ресурсів
у харчовій промисловості України (1996 р., у % до підсумку)***

Регіони, області	Споживання води		Індекс ресурсо-збереження	Обсяг про-дукції	Індекс ефек-тивності використан-ня ресурсу
	з природ-них джерел	обігове повторно-послідовне			
Донецький	2,0	5,6	277,2	9,6	171,4
Донецька	1,3	4,3	338,9	6,6	507,7
Луганська	0,7	1,3	175,0	3,0	428,6
Карпатський	11,1	9,5	85,4	9,4	84,7
Закарпатська	3,5	1,8	52,4	2,1	60,0
Івано-Франківська	0,5	1,3	254,0	2,3	460,0
Львівська	3,0	4,0	131,8	3,6	120,0
Чернівецька	4,1	2,4	58,8	1,4	34,1
Подільський	19,9	17,7	88,8	10,1	50,8
Вінницька	10,9	7,3	67,1	4,4	40,4
Тернопільська	4,5	5,0	109,7	2,3	51,1
Хмельницька	4,5	5,4	119,9	3,4	63,0
Поліський	12,8	14,2	110,9	16,9	132,0
Волинська	2,0	2,9	145,0	3,3	165,0
Житомирська	5,0	3,4	67,7	5,0	100,0
Рівненська	2,8	3,4	123,1	3,3	117,9
Чернігівська	3,0	4,5	149,7	5,3	176,7
Придніпровський	3,0	6,5	214,2	9,3	310,0
Дніпропетровська	1,7	3,2	180,7	4,9	288,2
Запорізька	1,3	3,3	261,1	4,4	338,5
Причорноморський	15,4	13,9	174,2	18,8	150,6
Авт. Респ. Крим	2,3	4,4	193,4	4,5	195,7
Миколаївська	2,0	3,1	151,5	4,1	205,0
Одеська	8,1	4,8	59,3	5,5	67,9
Херсонська	3,0	1,6	53,6	4,7	156,7
Східний	15,4	16,2	105,3	13,9	90,3
Полтавська	6,6	4,7	71,5	4,8	72,7
Сумська	4,5	5,3	55,6	3,9	86,7
Харківська	4,3	6,2	145,8	5,2	120,9
Центральний	20,4	16,8	82,4	12,3	60,3
Київська	5,8	7,2	123,7	4,8	82,8
Кіровоградська	5,0	3,4	68,7	4,1	82,0
Черкаська	9,6	6,2	64,6	3,4	35,4
УКРАЇНА	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* - Розраховано за даними Міністерства статистики та Міністерства водного господарства України.

Основними принципами при визначенні ефективності використання водних ресурсів в харчовій промисловості є комплексність у використанні водних джерел, збереження первісних показників якості вод, збереження кількісних співвідношень у природному складі компонентів водного балансу території. Показники ефективності використання водних ресурсів в галузях харчової промисловості можуть визначатись залежно від специфічних особливостей окремих галузей як в розрахунку на обсяги переробленої сировини, так і в розрахунку на розміри виробленої продукції у вартісній або натуральній оцінці. Специфічним узагальнюючим показником ефективності використання водних ресурсів є питома вага оборотної та послідовно-використаної води у загальному обсязі використання води на виробничі потреби, який характеризує рівень раціональності використання водних ресурсів, або ресурсозбереження.

За рівнем ресурсозбереження і ефективності використання водних ресурсів спостерігається значна диференціація (див. табл. 5.1.6), яка залежить від природних умов, галузевої спеціалізації харчової промисловості окремих регіонів, технологічного рівня підприємств, масштабів застосування мало- та безводних технологій виробництва харчових продуктів, наявності, технічного рівня та ефективності використання очисних споруд. Так, оборотне та повторно-послідовне використання води в харчовій промисловості складало у 1996 році 1209 млн.куб.м, або 2,5 % від його рівня по народному господарству, а співвідношення між оборотним і повторно-послідовним водозабезпеченням і забором води з природних джерел складало 5:1. Найвищий рівень ресурсозбереження спостерігався в Донецькому регіоні, де співвідношення між оборотним та повторно-послідовним водозабезпеченням і забором води з природних джерел було вищим майже втричі, а найнижчий - в Причорноморському регіоні, де це співвідношення складало лише 72,2 % від середнього рівня по галузі і було майже в 4 рази нижчим, ніж в Донецькому регіоні.

Особливість використання в харчовій промисловості повітряних ресурсів окремих територій та регіонів полягає в хімічному і тепловому забрудненні атмосфери, що відбуваються шляхом викидів в атмосферу різноманітних хімічних сполук (органічного пилу, сірчаного ангідриду, паперового пилу, продуктів згорання природного газу тощо) з різних джерел: відкритих процесів переробки сировини, котелень, транспорту, внаслідок негерметичного стикування трубопроводів та нещільного закриття технологічних резервуарів, а також надходження неприємних запахів з відстійників відпрацьованих вод, барди, дефека-ту, очисних споруд, звалищ органічних відходів виробництва та

ін. Найбільш шкідливими речовинами, що потрапляють у повітря внаслідок діяльності харчових виробництв, є діоксид та оксид вуглецю, органічний пил, викиди від використання паливних ресурсів тощо. Питомі викиди специфічних забруднюючих речовин по різних підприємствах харчової промисловості в атмосферу відрізняються в залежності від галузі, сировини, яка використовується, і технології виробництва. Зокрема, в спиртовій промисловості питомі викиди в повітря сухих дріжджів при дріжджогенерації з зернової барди складають 9-21 тис. куб.м. на 1 т дріжджів, з картопляної — 12-40 тис. куб.м., а при сушці — відповідно, 90-170 тис. куб.м. та 100-300 тис. куб.м.; в зернопереробній промисловості — зернового пилу - 0,257 кг на тонну зерна, мучного пилу — 0,168 кг/т муки; в цукровій промисловості - жомового пилу - 0,14 кг/т сухого жому, парів вапна — 0,175 кг на 1 тонну вапна [148, с. 9].

У 1996 році викиди шкідливих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення по харчовій промисловості складала 112,2 тис. т, або 2,3 % від загального обсягу цих викидів по країні. В порівнянні з 1995 роком обсяги викидів шкідливих речовин підприємствами галузі скоротились на 37,6 %, що було зумовлено переважно значним скороченням обсягів виробництва продукції харчової промисловості.

Таким чином, забезпечення умов раціонального використання та відтворення всіх складових природно-ресурсного потенціалу є важливим резервом підвищення ефективності функціонування харчової промисловості та збільшення виробництва продовольства в країні.

5.2. Особливості розвитку сировинної бази харчової промисловості

Одним із визначальних чинників ефективного розвитку харчової промисловості є сировинні ресурси і сирі матеріали, які виступають у перетвореній формі головним субстантом готової продукції. Сировина, що використовується для виробництва продукції в харчовій промисловості, поділяється на основну і допоміжну. Основна сировина складає матеріальну основу виробництва харчових продуктів, вона включає предмети праці, які профільтовані процесом праці. Всі інші предмети праці, які входять до складу готової продукції або сприяють її виробництву, відносяться до допоміжних матеріалів, до складу яких входять також паливно-енергетичні та інші матеріали.

Характерною особливістю харчової промисловості є висока матеріалоємність одиниці виробленої готової продукції, тобто

високі витрати основної сировини і допоміжних матеріалів як у натуральному, так і в грошовому виразі у розрахунку на одиницю кінцевої продукції. Так, за даними Державного комітету статистики України у структурі витрат на виробництво харчової промисловості питома вага сировини і матеріалів складала: у 1995 р. — 78,4 %, а у 1997 р. — 73,4 %.

За нашими розрахунками, середньорічна ємність одиниці готової продукції за 1991-1995 роки в натуральному виразі у двох найбільш важливих галузях харчової промисловості — цукровій і олійно-жировій — становила: витрати цукрових буряків на виробництво 1 тонни цукру-піску — 8,425 тонн; витрати насіння соняшнику на виробництво 1 тонни соняшникової олії: пресовим способом — 2,510 тонн, екстракційним способом — 2,237 тонн [232, с. 245].

За рівнем питомої матеріалоємності продукції у вартісному виразі серед інших галузей промислового комплексу харчова промисловість займає друге місце, поступаючись за цим показником тільки чорній металургії. Зазначимо, що питомий показник матеріалоємності продукції в харчовій промисловості у 1997 році на 6,7 процентних пунктів, або на 10 % перевищував її середній рівень у промисловості в цілому [286, с. 97].

Сказане визначає особливу роль і значущість сировинного чинника у розвитку харчової промисловості та її окремих галузей, що надає особливого значення питанням формування і створення стабільної сировинної бази розвитку харчової промисловості, вивченню та узагальненню тенденцій і закономірностей її розвитку, вияву основних напрямів і шляхів підвищення ефективності її функціонування.

За характером сировини, що постачається і переробляється на підприємствах, галузі харчової промисловості поділяються на три основні групи:

1) галузі, що здійснюють первинну переробку сільськогосподарської сировини, до яких відносяться м'ясна, молочна, борошномельно-круп'яна, цукрова, олійно-жирова, спиртова, крохмале-паточкова, консервна, виноробна, тютюно-ферментаційна, чайна промисловість;

2) галузі, що здійснюють вторинну переробку сільськогосподарської сировини, до яких відносяться хлібопекарна, макаронна, кондитерська, м'ясна (виробництво ковбасних виробів, м'ясних консервів та інших продуктів з м'яса), цукрорафінадна, лікєро-горілчана, виноробна (виробництво вина з виноматеріалів), тютюнова (виробництво цигарок), олійно-жирова (виробництво маргарину, майонезу, мила), чайна та інші галузі промисловості;

3) галузі видобувної промисловості, які включають рибну,

соляну промисловість і виробництво мінеральних вод.

Особливістю сільськогосподарської сировини, що переробляється на підприємствах харчової промисловості, є те, що вона щорічно відтворюється, а її виробництво, як правило, має сезонний характер. На відміну від промисловості сільськогосподарська сировина являє собою живий організм, в якому при транспортуванні, зберіганні та переробці відбуваються біологічні процеси, які призводять до її зміни, втрати корисних споживчих речовин, що містяться у ній. До таких швидкопсувних видів відноситься сировина цукрової, консервної, виноробної, молочної, рибної та інших галузей харчової промисловості.

Основними видами сільськогосподарської сировини, що виробляється і переробляється на підприємствах харчової промисловості, є зернові і зернобобові культури, технічні культури (цукровий буряк, соняшник), картопля і овоче-баштанні культури, плоди та ягоди, продукція тваринництва (м'ясо, молоко, яйця), які формують основну сировинну базу цієї галузі.

Найбільш узагальнюючими показниками розвитку сировинної бази харчової промисловості є розміри посівних площ сільськогосподарських культур, їх урожайність, валові збори та обсяги заготівлі для переробки, поголів'я худоби і птиці, їх продуктивність та обсяги виробництва і заготівлі їх продукції.

Слід зазначити, що в останні роки відбулися значні динамічні зміни у розвитку сировинної бази харчової промисловості, які за зазначеними показниками мали головним чином від'ємний характер, що підтверджується результатами їх всебічного аналізу.

Вихідними узагальнюючими показниками розвитку сировинної бази харчової промисловості є розміри посівних площ сільськогосподарських культур та поголів'я худоби і птиці, динаміка яких за останні роки характеризується даними, наведеними в табл. 5.2.1.

Як свідчать розрахункові дані, у 1997 р., порівняно з 1985 р., площі основних видів сільськогосподарських культур зменшилися таким чином: зернових культур — на 1026 тис. га, або на 6,4 %; технічних культур — на 321 тис. га, або на 8,7 %, у тому числі цукрових буряків — на 537 тис. га, або на 32,7 %; картоплі та овоче-баштанних культур — на 23 тис. га, або на 1,1 %, у тому числі овочів — на 19 тис. га, або на 3,8 %; плодоягідних насаджень у плодоносному віці — на 96 тис. га, або на 14,3 %. У ці роки мало місце різке скорочення поголів'я худоби та птиці, зокрема великої рогатої худоби — 13879 тис. голів, або на 52,1 %, у тому числі корів — на 2586 тис. голів, або на 29,8 %; свиней — на 10609 тис. голів, або на 52,8 %; овець і кіз — на 1860 тис. голів, або на 45 %.

Таблиця 5.2.1.

Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур, плодоягідних насаджень у плодоносному віці, поголів'я худоби і птиці (всі категорії господарств; тис. га і тис. голів)*

	Р О К И				1997 р. у % до		
	1985	1990	1995	1997	1985	1990	1995
Зернові культури	16077	14583	14152	15051	93,6	103,2	106,4
озимі зернові	7554	8614	6310	7588	100,5	88,1	120,3
пшениця	6651	7568	5324	6486	97,5	85,7	121,8
жито	652	518	609	710	108,9	137,1	116,6
ячмінь	251	528	377	392	156,2	74,2	104,0
ярі зернові	8523	5969	7842	7464	87,6	125,0	95,2
пшениця	15	8	185	188	1253,3	2350,0	101,6
ячмінь	2897	2201	4130	3516	121,4	159,7	85,1
овес	634	492	570	574	90,5	116,7	100,7
кукурудза	2581	1234	1174	1678	65,0	136,0	142,9
просо	302	205	167	230	76,2	112,2	137,7
гречка	344	350	459	472	137,2	134,9	102,8
рис	34	28	22	23	67,6	82,1	104,5
зернобобові	1626	1424	1103	750	46,1	52,7	68,0
з них							
горох	1446	1287	996	638	44,1	49,6	64,1
вика	84	79	65	65	77,4	82,3	100,0
Технічні культури	3669	3751	3748	3348	91,3	89,3	89,3
у тому числі							
цукрові буряки (фабричні)	1641	1607	1475	1104	67,3	68,7	74,8
соняшник	1480	1636	2020	2065	139,5	126,2	102,2
Картопля і овочеваштанні							
у тому числі							
картопля	1528	1429	1532	1579	103,3	110,5	103,1
овочі	499	456	503	480	96,2	105,3	95,4
Плодоягідні насадження	724	680	637	628	86,7	92,4	98,6
Поголів'я худоби і птиці							
велика рогата худоба	26638	24623	17557	12759	47,9	51,8	72,7
у тому числі корови	8851	8378	7531	6265	70,8	74,8	83,2
свині	20088	19427	13144	9479	47,2	48,8	72,1
вівці та кози	4222	8419	4099	2362	55,9	28,1	57,6
птиця (млн. голів)		246,1	149,7	123,3	...	50,1	82,4

*Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- С. 165, 186; Сільське господарство України.- К., Держкомстат України, 1998.- С. 127, 138.

Деякі зміни у тенденціях динаміки посівних сільськогосподарських культур, поголів'я худоби і птиці відбулися у 1991-1997 роках, хоча за основними позиціями вони продовжували поглиблюватися у напрямках, що були характерними порівняно з попереднім п'ятирічним періодом. Так, у 1997 р., порівняно з 1990 р., мало місце зростання посівних площ зернових культур на 468 тис. га, або на 6,4 %, картоплі та овоче-баштанних культур — на 112 тис. га, або на 5,4 %.

У 1991-1997 роках тривала тенденція скорочення поголів'я худоби та птиці: великої рогатої худоби — на 11864 тис. голів, або на 48,2 %, у тому числі корів — на 2113 тис. голів, або на 25,2 %; свиней — на 9948 тис. голів, або на 51,2 %; овець і кіз — на 6057 тис. голів, або на 71,9 %; птиці — на 122,8 млн. голів, або на 49,9 %.

В аналізованому періоді до позитивних тенденцій слід віднести збільшення посівних площ окремих видів сільськогосподарських культур, зокрема, жита — на 192 тис. га, або на 37,1 %; ячменю ярого — на 1315 тис. га, або на 59,7 %; вівса — на 82 тис. га, або на 16,7 %; кукурудзи — на 444 тис. га, або на 36 %; проса — на 25 тис. га, або на 12,2 %; гречки — на 22 тис. га, або на 34,9 %; соняшнику — на 429 тис. га, або на 26,2 %; картоплі — 150 тис. га, або на 10,5 %; овочів — на 24 тис. га, або на 5,3 %.

Слід відмітити, що в аналізованому періоді приблизно такими ж тенденціями характеризується динаміка посівних площ основних видів сільськогосподарських культур та поголів'я худоби і птиці в розрізі економічних районів і областей, які призвели до значних динамічних зрушень у розвитку сировинної бази харчової промисловості.

Узагальнюючим показником розвитку сировинної бази харчової промисловості є виробництво сільськогосподарської продукції як у натуральному, так і в грошовому виразі, динаміка якого за останні роки характеризується наступними тенденціями (табл. 5.2.2).

Розрахунки показують, що в 1991-1998 роках мало місце значне зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції як сировини для підприємств харчової промисловості, причому воно було характерне як для загального обсягу продукції у вартісному вимірі, так і в розрізі основних видів сировини для виробництва харчових продуктів у натуральному вимірі.

У середньому за 1991-1998 роки загальний обсяг продукції сільського господарства скоротився порівняно з попереднім п'ятирічним періодом з 48745 до 33675 млрд. грн., тобто на 15070 млн. грн., або на 30,9 %, у тому числі в 1990-1995 роки — на 11735 млн. грн., або на 24,1 % і в 1996-1998 роки на 20627 млн.

грн., або на 42,3 %. Такі ж тенденції динаміки загального обсягу продукції сільського господарства прослідковуються при оцінці їх у щорічному порівнянні з базовими періодами. У 1998 р. загальний обсяг виробництва продукції сільського господарства скоротився, порівняно з 1990 р., на 42,2 %, а порівняно з 1995 р. — на 11,1 %.

Таблиця 5.2.2.

**Динаміка виробництва основних видів
сільськогосподарської продукції (у середньому за рік; тис.
тонн)***

	1986- 1990 рр.	1991- 1995 рр.	1996- 1998 рр.	1996-1998 рр. у % до	
				1986- 1990рр.	1991- 1995рр.
Зернові культури	47341	38452	28835	60,9	75,0
пшениця	23510	18525	15629	66,5	84,3
жито	1198	1094	1203	100,4	110,0
ячмінь	10035	11169	6334	63,1	56,7
кукурудза на зерно	7344	3263	3159	43,0	96,8
овес	1384	1234	845	61,1	68,5
просо	498	257	225	45,2	87,5
гречка	335	387	349	104,2	90,2
рис	159	84	73	45,9	86,9
зернобобові	2911	2411	990	34,0	41,1
Цукрові буряки (фабричні)	43845	31291	18668	42,6	59,7
Соняшник	2602	2188	2231	85,7	102,0
Картопля	17965	17433	16816	93,6	96,5
Овочі	7449	5664	5231	70,2	92,4
Плоди та ягоди	2611	1902	1966	75,3	103,4
Виноград	765	570			
М'ясо всіх видів, у т.ч. свинина	4309	3043	2208	51,3	72,6
Молоко, тис. т	24060	19100	14440	60,0	75,6
Яйця, млн. шт.	17215	12007	8425	48,9	70,2
Вся продукція, млн. грн.	48745	37010	28118	75,9	76,0

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1995 рік.- К.: Техніка, 1996.- С. 241, 247, 258; Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 171, 177, 189; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- С. 32, 33, 34, 36, 41.

Наведені дані підтверджують тенденції загального спаду обсягу вітчизняного сировинного ресурсного потенціалу для výro-

бництва продукції харчової промисловості, що призвело до суттєвого зменшення обсягів переробки сільськогосподарської сировини на підприємствах цієї галузі і виробництва харчових продуктів.

Слід зазначити, що ще більш вражаючим є зменшення виробництва окремих видів сільськогосподарської сировини для випуску харчових продуктів. Так, у середньому за 1991-1998 рр., порівняно з попереднім п'ятиріччям, валові збори зернових культур зменшилися на 12586 тис. тонн, або на 26,5 %, а проти 1990 р.- на 16164 тис. тонн, або на 31,7 %.

У 1998 р., порівняно з 1990 р., виробництво окремих видів зернових культур скоротилося: пшениці — на 15437 тис. тонн, або на 50,8 %, ячменю — на 3299 тис. тонн, або на 36 %, кукурудзи на зерно — на 2436 тис. тонн, або на 48,5 %, вівса — на 562 тис. тонн, або на 43,1 %, проса — на 90 тис. тонн, або на 26,6 %, гречки — на 79 тис. тонн, або на 18,8 %, рису — на 46 тис. тонн, або на 37 %, зернобобових культур — на 2494 тис. тонн, або на 76,3 %.

Зменшення обсягів виробництва зернових культур в аналізованому періоді відбулося головним чином за рахунок значного зниження їх урожайності. У 1980 р. урожайність зернових культур знизилася, порівняно з 1990 р., на 14,3 ц з 1 гектара зібраної площі, або на 40,7 %, а проти 1995 р.- на 3,5 ц, або на 14,5 %.

Скорочення обсягів виробництва зернових культур призвело до значного зменшення їх продажу заготівельним організаціям. Якщо у 1990 р. обсяги продажу зерна заготівельним організаціям становили 15406 млн. тонн, то в 1995 р. вони зменшилися до 6043 тис. тонн, або на 60,8 %, а в 1997 р.- відповідно, до 3860 тис. тонн, або на 75 %.

В останні роки найбільш вагомими втрати сировинного ресурсного потенціалу характерні для цукрової промисловості, що було зумовлено значним скороченням обсягу виробництва цукрових буряків (фабричних). У середньому за 1991-1998 р. валовий збір цукрових буряків (фабричних) складав 26558 тис. тонн, що на 17287 тис. тонн, або на 39,2 % менше, порівняно з його обсягом за попередні п'ять років. У середньому за 1996-1998 роки валовий збір цукрових буряків скоротився, порівняно з 1990 р., на 25596 тис. тонн, або на 57,8 %, а в 1998 р., порівняно з 1995 р.- на 14317 тис. тонн, або на 48,3 %.

Це призвело до значного скорочення обсягів реалізації цукрових буряків з 43283 тис. тонн у 1990 р. до 29550 тис. тонн, тобто на 13733 тис. тонн, або на 31,7 %, а в 1997 р.- до 16197 тис. тонн, тобто на 27086 тис. тонн, або на 62,5 %.

Зменшення обсягів виробництва і реалізації цукрових буряків як сировини для виробництва цукру-піску відбулося за раху-

нок значного зменшення посівів цієї стратегічної культури та її урожайності. У 1998 р. посівні площі цукрових буряків (фабричних), порівняно з 1990 р., зменшилися з 1607 до 892 тис. гектарів, або на 44,5 %, а їх урожайність — з 276 до 172 ц/га, або на 35,7 %.

Необхідно відмітити, що в останні роки Кабінетом Міністрів України було прийнято декілька постанов, спрямованих на збільшення обсягів виробництва цукрових буряків. Заслугує на увагу прийнята 27 лютого 1998 року постанова Кабінету Міністрів України № 222 "Про нарощування обсягів виробництва цукрових буряків та цукру у 1998 і 1999 роках", яка передбачає збільшення посівів цукрових буряків (фабричних) у зазначені роки, відповідно, до 1200 і 1500 тис. гектарів, а обсягів виробництва — до 30000 і 37500 тис. тонн. На жаль, у зв'язку з недосконалим економічним механізмом управління розвитком буряко-цукрового виробництва досягти зазначених обсягів виробництва цукрових буряків не вдалося.

Стримуючим фактором розвитку буряківництва в ринкових умовах господарювання була відсутність його законодавчого забезпечення. У прийнятому в червні 1999 року Законі України "Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру" визначені організаційні, економічні та правові засади державної політики щодо виробництва і реалізації цукру в ринкових умовах господарювання, впровадження яких повинно забезпечити підвищення ефективності розвитку буряківництва як провідної галузі агропромислового виробництва.

Всебічний аналіз рівня розвитку буряківництва дозволяє зробити висновок про те, що оптимальний рівень посівів цієї провідної технічної культури становить 1100-1200 тис. гектарів, а оптимальний рівень її урожайності — 450-500 ц/га, досягнення яких дасть змогу забезпечити у перспективі виробництво 50-55 млн. тонн цукрової сировини.

У середньому за 1996-1998 рр. зменшилися обсяги виробництва соняшнику, порівняно з 1990 р. на 340 тис. тонн, або на 14,3 %, а в 1998 р.- на 309 тис. тонн, або на 12 %. Слід відмітити, що в останні роки мало місце значне зростання посівних площ соняшнику на зерно, розміри яких збільшились у 1998 р. проти 1990 р. на 796 тис. гектарів, або на 48,7 %. Водночас урожайність соняшнику в середньому за 1996-1998 рр. знизилася, порівняно з 1990 р., на 5,4 ц/га, або на 34,2 %.

Розрахунки свідчать, що оптимальні розміри посівів соняшнику становлять 1500 тис. гектарів, а при досягненні оптимальної урожайності 20 ц/га потенціальні сировинні ресурси для виробництва рослинної олії можуть становити 3000 тис. тонн.

В аналізованому періоді зберігалися обсяги виробництва

картоплі, які в середньому за 1996-1998 рр. на 0,5 % перевищували їхній рівень у 1990 р., причому вони були забезпечені за рахунок зростання її посівних площ, а урожайність за порівнювани періоди знизилася на 8 ц/га, або на 6,9 %.

Значні негативні зміни мали місце у виробництві овочів, валові збори яких у середньому за 1996-1998 рр., порівняно з 1990 р., зменшилися на 1435 тис. тонн, або на 21,5 %, що відбулося при зростанні їхніх посівних площ на 2,8 %. Головним чинником зниження обсягів виробництва овочів стало зменшення їх урожайності на 33 ц/га, або на 22,1 %.

У 1991-1998 рр. зменшились обсяги валових зборів плодів, ягід і винограду. Порівняно з 1990 р., у 1995 р. обсяги виробництва плодів і ягід зменшилися на 1004 тис. тонн, або на 34,6 %, а в 1998 р.- на 1722 тис. тонн, або на 59,3 %. У середньому за 1996-1998 рр. валові збори плодів і ягід зменшилися, порівняно з 1990 р., на 936 тис. тонн, або на 32,3 %. Зменшення плодово-ягідних сировинних ресурсів відбулося як за рахунок скорочення площі їхніх насаджень, так і за рахунок зниження урожайності.

В аналізованому періоді значно скоротилися обсяги сировинних ресурсів виноробної промисловості. У середньому за 1996-1998 рр. валовий збір винограду зменшився, порівняно з 1990 р., на 474 тис. тонн, або на 56,7 %, а в 1998 р.- на 566 тис. тонн, або на 67,7 %. Таке значне скорочення валового збору винограду також було зумовлене зменшенням площ виноградних насаджень та їхньої урожайності.

Виявлені тенденції розвитку сировинної бази харчової промисловості рослинного походження в цілому у країні в розглянутому часовому просторі були характерні також для економічних районів та областей, що, зокрема, підтверджують дані про динаміку розвитку виробництва рослинницької продукції в регіональному розрізі як джерела сировинних ресурсів харчосмакової промисловості (табл. 5.2.3.).

Таблиця 5.2.3.

Динаміка виробництва продукції рослинництва в розрізі економічних районів і областей України*

(всі категорії господарств; у порівнянних цінах 1996 року, млн. грн.)

Регіон, область	Р О К И			1997 р. у % до	
	1990	1995	1997	1990 р.	1995 р.
1	2	3	4	5	6
Донецький	1729,0	1359,9	1272,2	73,6	93,6
Донецька	1047,5	879,8	801,2	76,5	91,1
Луганська	681,5	480,1	471	69,1	98,1
Карпатський	2259,0	1778,8	1639,3	72,6	92,2

1	2	3	4	5	6
Закарпатська	371,4	298,8	294,6	79,3	98,6
Івано-Франківська	494,9	434,8	411,1	83,1	94,5
Львівська	956,9	704,2	615,7	64,3	87,4
Чернівецька	435,8	341	317,9	72,9	93,2
Подільський	3727,6	2666,9	2594,5	69,6	97,3
Вінницька	1647,7	1208,2	1228,4	74,6	101,7
Тернопільська	907,1	622,4	583,6	64,3	93,8
Хмельницька	1172,8	836,3	782,5	66,7	93,6
Поліський	3609,2	2578,9	2213,2	61,3	85,8
Волинська	809,1	507,4	470,1	58,1	92,6
Житомирська	946,2	727,4	596,7	63,1	82,0
Рівненська	705,7	496,5	412,9	58,5	83,2
Чернігівська	1148,2	847,6	733,5	63,9	86,5
Придніпровський	2127,8	1749,9	1727,2	81,2	98,7
Дніпропетровська	1227,3	1091	1059,1	86,3	97,1
Запорізька	900,5	658,9	668,1	74,2	101,4
Причорноморський	3819,9	2367,0	2849,6	74,6	120,4
Авт. респ. Крим	1136,3	652,2	575,7	50,7	88,3
Миколаївська	849,3	564,7	586,4	69,0	103,8
Одеська	1033,9	661,1	986,5	95,4	149,2
Херсонська	800,4	489	701	87,6	143,4
Східний	3616,2	2645,7	2557,9	70,7	96,7
Полтавська	1364,2	989,7	910,7	66,8	92,0
Сумська	1021,1	649,1	587	57,5	90,4
Харківська	1230,9	1006,9	1060,2	86,1	105,3
Центральний	3456,8	2802,1	2510,2	72,6	89,6
Київська	1287,1	1150,6	918,3	71,3	79,8
Кіровоградська	978,1	767,2	715,4	73,1	93,2
Черкаська	1191,6	884,3	876,5	73,6	99,1
УКРАЇНА	24346	17949	17364	71,3	96,7

* - Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.- К.:Держкомстат України, 1998.- С. 87.

Як свідчать наведені дані, рослинний ресурсний потенціал харчосмакової промисловості в узагальненій вартісній оцінці зменшився у 1997 р., порівняно з 1990 р., в цілому по Україні на 28,7 %, у тому числі в межах економічних районів від 18,8 % у Придніпровському до 30,4 % у Подільському, а в розрізі областей — від 4,5 % в Одеській до 49,3 % в Автономній Республіці Крим.

Суттєвими змінами характеризується динаміка розвитку виробництва окремих видів рослинницької сільськогосподарської

продукції, особливо таких її провідних видів, як зерно, цукрові буряки, соняшник, картопля, овочі, плоди і ягоди, виноград. Це можна прослідкувати на прикладі такої провідної технічної культури, як цукрові буряки (фабричні), які є основною сировиною для виробництва цукру-піску (табл. 5.2.4).

Таблиця 5.2.4.

**Динаміка виробництва цукрових буряків (фабричних)
у розрізі економічних районів і областей України
(в середньому за рік, тис. тонн)***

Регіон, область	1986- 1990 рр.	1991- 1995 рр.	1996- 1998 рр.	1996-1998 рр. у % до	
				1986- 1990рр.	1991- 1995рр.
1	2	3	4	5	6
Донецький	-	98	105	-	107,1
Донецька	-	71	51	-	71,8
Луганська	-	27	54	-	200,0
Карпатський	3198	2244	1425	44,6	63,5
Закарпатська	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	684	447	308	45,0	68,9
Львівська	1587	1171	659	41,5	56,3
Чернівецька	927	626	458	49,4	73,2
Подільський	13853	9055	5899	42,6	65,2
Вінницька	6119	4023	2683	43,8	66,7
Тернопільська	3606	2218	1596	44,3	72,0
Хмельницька	4128	2814	1620	39,2	57,6
Поліський	5217	3656	2307	44,2	63,1
Волинська	1142	775	589	51,6	76,0
Житомирська	1357	1015	631	46,5	62,2
Рівненська	1620	1015	609	37,6	60,0
Чернігівська	1098	851	478	43,5	56,2
Придніпровський	646	708	405	62,7	57,2
Дніпропетровська	646	640	357	55,3	55,8
Запорізька	-	68	48	-	70,6
Причорноморський	1851	1316	703	38,0	53,4
Авт. респ. Крим	-	11	9	-	81,8
Миколаївська	896	623	263	29,4	42,2
Одеська	955	645	360	37,7	55,8
Херсонська	-	37	71	-	191,9
Східний	9533	6874	3365	35,3	48,9
Полтавська	4128	2729	1388	33,6	50,9
Сумська	2711	1879	943	34,8	50,2
Харківська	2694	2266	1034	38,4	45,6
Центральний	9547	7340	4459	46,7	60,7

1	2	3	4	5	6
Київська	3364	2651	1889	56,1	71,3
Кіровоградська	2369	1881	903	38,1	48,0
Черкаська	3814	2808	1667	43,7	59,4
УКРАЇНА	43845	31291	18668	42,6	59,7

* - Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1995 рік.- К.: Техніка, 1996.- С.243; Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С.173; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- С.33.

Наведені аналітичні дані показують, що в аналізованому довгостроковому періоді діяла стабільна тенденція значного скорочення обсягів виробництва цукрових буряків як сировини для виробництва цукру не тільки у країні в цілому, але й у розрізі економічних районів та областей. Так, якщо в середньому за 1996-1998 рр., порівняно з 1986-1990 рр., валові збори цукрових буряків (фабричних) зменшилися на 53,4 %, то в розрізі економічних районів їх скорочення коливалося від 33,3 % у Придніпровському до 64,7 % у Східному регіоні, а в межах областей — від 43,9 % у Київській до 70,6 % у Миколаївській області. При цьому слід відмітити наявну тенденцію значного зменшення обсягів виробництва цукрової сировини в таких історично спеціалізованих на вирощуванні фабричних цукрових буряків регіонах, як Вінницька, Київська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька та Черкаська області, що суттєво негативно вплинуло на формування сировинного ресурсного потенціалу цукрової промисловості.

Водночас привертає до себе увагу поява в останні роки вирощування цукрових буряків (фабричних) у деяких нових регіонах, зокрема, в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Запорізькій, Луганській та Херсонській областях, у яких їх посіви за обсягами є незначними, а урожайність — низькою, в результаті порівняльна ефективність їх виробництва у цих регіонах є дуже низькою.

В Україні є значні можливості для створення розвиненої сировинної бази м'ясної і молочної промисловості як провідної галузі харчової промисловості, які не в повній мірі використовуються, про що свідчать тенденції розвитку виробництва сільськогосподарської сировини тваринного походження.

У середньому за 1996-1998 рр. виробництво м'яса всіх видів зменшилося, порівняно з 1986-1990 рр., на 2101 тис. тонн, або на 51,1 %, а проти 1991-1995 рр. — на 835 тис. тонн, або на 27,4 %; виробництво молока, порівняно з 1986-1990 рр. — на 9620 тис. тонн, або на 40 %, а порівняно з 1991-1995 рр. — на 4660 тис. тонн, або на 24,4 %; виробництво яєць, порівняно з 1986-1990 рр. — на

8790 млн. штук, або на 51,1 %, а порівняно з 1991-1995 рр. - на 5208 млн. штук, або на 29,8 %. Такий значний спад обсягів виробництва тваринницької продукції як сировини для м'ясної і молочної промисловості відбувся за рахунок дії двох чинників - значного скорочення поголів'я худоби і птиці та їх продуктивності. У 1998 р., порівняно з 1990 р., поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 12926 тис. голів, або на 52,5 %, у тому числі корів - на 2514 тис. голів, або на 30 %, свиней - 9518 тис. голів, або на 49 %, овець і кіз - на 6403 тис. голів, або на 76 %, птиці - на 117,3 тис. голів, або на 47,7 %. У 1997 р., порівняно з 1990 р., середня вага голови худоби, що продана заготівельним організаціям, зменшилася у господарствах усіх категорій: великої рогатої худоби - з 393 до 318 кг, або на 9,1 %, свиней - зі 127 до 93 кг, або на 26,8 %, овець і кіз - із 36 до 33 кг, або на 8,3 %. У 1998 р., порівняно з 1990 р., середній надій молока від однієї корови у сільськогосподарських підприємствах зменшився на 1294 кг, або на 44 %, а середня річна несучість курей-несучок скоротилася на 15 штук, або на 7 %.

Довгостроковий аналіз динаміки виробництва тваринницької продукції як сировини для розвитку м'ясної і молочної промисловості підтверджує наявність тенденції значного скорочення її обсягів у просторовому розрізі, тобто в межах економічних районів і областей, про що свідчать дані про динаміку загального обсягу її виробництва у вартісному вимірі (табл. 5.2.5.).

Таблиця 5.2.5.

Динаміка виробництва продукції тваринництва в розрізі економічних районів і областей України
(всі категорії господарств; у порівнянних цінах 1996 року, млн. грн.)*

Регіон, область	Р О К І			1997 р. у % до	
	1990	1995	1997	1990 р.	1995 р.
1	2	3	4	5	6
Донецький	2270,6	1154,1	903,3	39,8	78,3
Донецька	1348,6	700,7	534,5	39,6	76,3
Луганська	922	453,4	368,8	40,0	81,3
Карпатський	2323,9	1569,2	1524,7	65,6	97,2
Закарпатська	387,6	307	301,1	77,7	98,1
Івано-Франківська	521,1	391,7	375,2	72,0	95,8
Львівська	977,7	588,1	605,3	61,9	102,9
Чернівецька	437,5	282,4	243,1	55,6	86,1
Подільський	2966,5	1871,9	1474,4	49,7	78,8
Вінницька	1309,3	779,1	606	46,3	77,8
Тернопільська	729,6	462,1	358,6	49,2	77,6

1	2	3	4	5	6
Хмельницька	927,6	630,7	509,8	55,0	80,8
Поліський	3418,3	2045,8	1624,6	47,5	79,4
Волинська	693,4	388,5	321,5	46,4	82,8
Житомирська	942,7	574,6	475,7	50,5	82,8
Рівненська	684	429,7	361,2	52,8	84,1
Чернігівська	1098,2	653	466,2	42,5	71,4
Придніпровський	2503,1	1253,6	873,2	34,9	69,7
Дніпропетровська	1409,1	732,5	503,4	35,7	68,7
Запорізька	1094	521,1	369,8	33,8	71,0
Причорноморський	3880,9	1940,5	1493,0	38,5	76,9
Авт. респ. Крим	1058,5	510,5	384	36,3	75,2
Миколаївська	768,2	373,3	297,5	38,7	79,7
Одеська	1175	617	504,9	43,0	81,8
Херсонська	879,2	439,7	306,6	34,9	69,7
Східний	3466,8	1947,7	1469,6	42,4	75,5
Полтавська	1247,9	734,1	523,6	42,0	71,3
Сумська	899,2	550,4	432,3	48,1	78,5
Харківська	1319,7	663,2	513,7	38,9	77,5
Центральний	3453,8	1902,0	1385,0	40,1	72,8
Київська	1558,8	904	659,5	42,3	73,0
Кіровоградська	864,6	408,5	301,4	34,9	73,8
Черкаська	1030,4	589,5	424,1	41,2	71,9
УКРАЇНА	24346	17949	17364	71,3	96,7

* - Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік. - К.: Держкомстат України, 1998. - С. 88.

Як свідчать наведені дані, у 1991-1997 рр., при зменшенні виробництва валової продукції тваринництва в країні на 28,7 %, у межах економічних районів її скорочення в зазначений період коливалося від 34,4 % у Карпатському до 65,1 % у Придніпровському регіоні, а в межах областей - від 22,3 % у Закарпатській до 66,2 % у Запорізькій області.

Тотожні тенденції динаміки виробництва продукції тваринництва в територіальному розрізі характерні для основних її видів, зокрема, для м'яса, молока і яєць, про що свідчать дані про зміни обсягів їх виробництва в межах економічних районів і областей (табл. 5.2.6).

При зменшенні виробництва м'яса всіх видів у живій вазі як сировини для м'ясної промисловості в цілому у 1998 р., порівняно з 1990 р., на 358,9 тис. тонн, або на 82,2 %, скорочення його обсягів у розрізі економічних районів становило в цей період від 75 % у Поліському до 89,8 % у Карпатському регіоні, а в обласному розрізі - від 70,2 % у Хмельницькій до 92,5 % у Закарпат-

ській області. Такі ж тенденції характерні для динаміки виробництва молока як сировини для молочної промисловості: при скороченні молока в цілому у зазначений період на 19384 тис. тонн, або на 79,1 %, у розрізі економічних районів зменшення його обсягів коливалось від 74,2 % у Східному до 90,9 % у Карпатському регіоні, а в обласному масштабі — від 72,8 % у Харківській і Черкаській до 93,7 % у Закарпатській області.

Таблиця 5.2.6.

**Динаміка виробництва продукції тваринництва
у розрізі економічних районів і областей України***

Регіон, область	М'ясо, тис. тонн		Молоко, тис. тонн		Яйця, млн. шт.	
	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.
1	2	3	4	5	6	7
Донецький	407,8	53,3	2080,2	424,4	1992,2	699,1
Донецька	241,1	28,8	1193	258,9	1286,6	349,2
Луганська	166,7	24,5	887,2	165,5	705,6	349,9
Карпатський	422,5	43,2	2504,5	251,9	1570,1	205,9
Закарпатська	66,7	5	375,1	23,6	277,9	38,5
Івано-Франківська	94,3	9,3	571,3	56,1	298,2	55,8
Львівська	180,9	18,1	1083,9	109,3	728,6	107,9
Чернівецька	80,6	10,8	474,2	62,9	265,4	3,7
Подільський	512,2	116,1	3171,7	687,0	1461,4	135,5
Вінницька	233,3	47,6	1276,9	282,4	682,9	67
Тернопільська	123,3	22,1	808,3	132,2	359,2	39,1
Хмельницька	155,6	46,4	1086,5	272,4	419,3	29,4
Поліський	572,7	142,9	3992,5	814,4	1440,6	177,5
Волинська	108,2	28,6	848,1	141,2	311,4	15,8
Житомирська	158,8	37	1123,9	266,8	384,7	62,5
Рівненська	116,4	26,4	765,6	137,5	261,6	50,2
Чернігівська	189,3	50,9	1254,9	268,9	482,9	49,0
Придніпровський	462,9	93,7	2254,9	504,5	1899,6	248,0
Дніпропетровська	264,7	62,3	1262,6	298,5	1066,1	151,8
Запорізька	198,2	31,4	992,3	206	833,5	96,2
Причорноморський	753,7	94,9	3420,2	695,2	3117,2	428,0
Авт. респ. Крим	201,6	23,8	890,4	160,9	1117,0	94,7
Миколаївська	151,4	18,7	743,4	143,6	456,6	40,3
Одеська	232,8	27,9	987,4	215,3	1150,8	211,4
Херсонська	167,9	24,5	799,0	175,4	392,8	81,6
Східний	605,8	120,1	3611,4	931,6	2325,9	529,5
Полтавська	224,5	39,1	1316,1	322,1	687,0	271,5

1	2	3	4	5	6	7
Сумська	153,6	37,6	1024,7	263,9	532,2	92,3
Харківська	227,7	43,4	1270,6	345,6	1106,7	165,7
Центральний	620,3	110,7	3549,7	815,3	2479,7	525,3
Київська	265,4	45,7	1592,2	354,6	1456,4	408
Кіровоградська	159,5	22,1	871,0	164,7	462,1	20,6
Черкаська	195,4	42,9	1086,5	296	561,2	96,7
УКРАЇНА	4358	774,9	24508,3	5124,3	16286,7	2948,8

* - Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 139,140,141; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- С. 44.

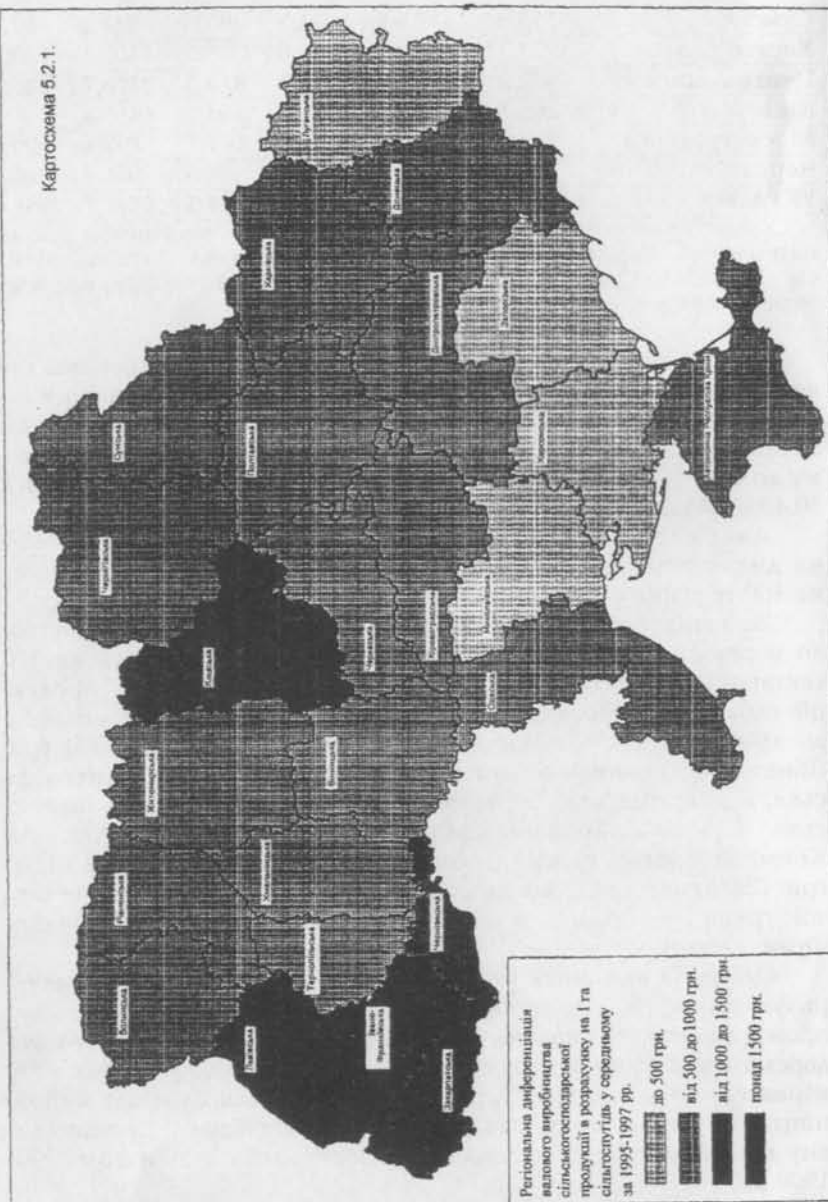
Якщо зменшення обсягів виробництва яєць як сировини для виробництва харчових продуктів у 1991-1998 рр. становило в цілому по країні 13337,9 млн. штук, або 81,9 %, то в розрізі економічних районів їх скорочення коливалось від 64,9 % у Донецькому до 90,7 % у Подільському регіоні, а в обласному розрізі — від 50,4 % у Луганській до 98,6 % у Чернівецькій області.

Аналіз свідчить, що в Україні має місце значна територіальна диференціація виробництва валової продукції в розрахунку на 100 гектарів сільськогосподарських угідь (картосхема 5.2.1).

За зазначеними показниками виділяються 4 групи областей: до першої групи відносяться ті області, які виробляють на 100 гектарів сільськогосподарських угідь до 500 грн. валової продукції сільського господарства (Луганська та Херсонська області); до другої групи — області з показником від 500 до 1000 грн. (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Чернігівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, АР Крим); до третьої групи — області з показником від 1000 до 1500 грн. (Закарпатська, Київська, Львівська, Чернівецька); до четвертої групи — області з показником понад 1500 грн. (Івано-Франківська).

Одним із важливих узагальнюючих показників, що характеризує розвиток сировинного ресурсного потенціалу харчової промисловості, є показник динаміки виробництва сільськогосподарської продукції у вартісному виразі, який дає узагальнюючу характеристику тенденції розвитку сировинної бази для виробництва харчових продуктів. Дані рис. 5.2.1. свідчать про негативну динаміку цього показника, що спостерігалась протягом 1990-1998 рр.

Як свідчать розрахунки, в середньому за 1991-1998 рр. валова продукція сільського господарства в країні зменшилася, порівняно з 1990 р. у порівнянних цінах 1986 р., на 14954 млн. грн.,

або на 30,8 %, у тому числі в 1991-1995 рр.- на 11589 млн. грн., або на 23,8 %; у 1996-1998 рр.- на 20510 млн. грн., або на 42,2 %. Порівняно з 1990 р. скорочення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства становило 16995 тис. грн., або 35 %, а в 1998 р.- 21029 млн. грн., або 43,2 %.

Від'ємними тенденціями характеризується динаміка виробництва сільськогосподарської продукції у просторовому вимірі, причому вони різняться за своїми масштабами в межах економічних районів і областей (табл. 5.2.7).

Таблиця 5.2.7.

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства на душу населення в розрізі економічних районів і областей України

(всі категорії господарств; у порівнянних цінах 1996 року, гривень)*

Регіон, область	Р О К И			1997 р. у % до	
	1990	1995	1997	1990 р.	1995 р.
1	2	3	4	5	6
Донецький	1007	635	570	56,6	89,8
Донецька	448	302	262	58,5	86,8
Луганська	559	333	308	55,1	92,5
Карпатський	2940	2160	2041	69,4	94,5
Закарпатська	601	470	462	76,9	98,3
Івано-Франківська	707	563	537	76,0	95,4
Львівська	701	467	445	63,5	95,3
Чернівецька	931	660	597	64,1	90,5
Подільський	4315	2947	2660	61,6	90,3
Вінницька	1540	1055	989	64,2	93,7
Тернопільська	1395	922	805	57,7	87,3
Хмельницька	1380	970	866	62,8	89,3
Поліський	5425	3588	3027	55,8	84,4
Волинська	1409	832	740	52,5	88,9
Житомирська	1239	876	733	59,2	83,7
Рівненська	1183	775	649	54,9	83,7
Чернігівська	1594	1105	905	56,8	81,9
Придніпровський	1627	1037	918	56,4	88,5
Дніпропетровська	675	471	412	61,0	87,5
Запорізька	952	566	506	53,2	89,4
Причорноморський	4255	2362	2428	57,1	102,8
Авт. респ. Крим	869	443	374	43,0	84,4
Миколаївська	1208	696	666	55,1	95,7
Одеська	838	492	583	69,6	118,5
Херсонська	1340	731	805	60,1	110,1

1	2	3	4	5	6
Східний	3627	2379	2094	57,7	88,0
Полтавська	1487	987	836	56,2	84,7
Сумська	1342	854	740	55,1	86,7
Харківська	798	538	518	64,9	96,3
Центральний	3555	2382	2070	58,2	86,9
Київська	621	452	350	56,4	77,4
Кіровоградська	1483	955	844	56,9	88,4
Черкаська	1451	975	876	60,4	89,8
УКРАЇНА	24346	17949	17364	71,3	96,7

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 86.

Якщо в 1997 р., порівняно з 1990 р., обсяги продукції сільськогосподарства в цілому зменшилися на 28,7 %, то в розрізі економічних районів зниження цього показника було в межах від 30,6 % у Карпатському до 44,2 % у Поліському регіоні, а в обласному масштабі – від 23,1 % у Закарпатській області до 67 % в Автономній Республіці Крим.

В аналізованому періоді мали місце зміни в територіальних пропорціях виробництва валової продукції сільськогосподарства, які відображають у певній мірі просторові зрушення в розвитку сировинного ресурсного потенціалу харчової промисловості (табл. 5.2.8).

Таблиця 5.2.8.

Питома вага економічних районів і областей у виробництві валової продукції сільськогосподарства України (%)*

Регіон, область	Р О К И			зміни в 1997р., +, - до	
	1990	1995	1997	1990 р.	1995 р.
1	2	3	4	5	6
Донецький	8,2	8,0	7,8	- 0,1	- 0,2
Донецька	4,9	5,0	4,8	- 0,1	- 0,2
Луганська	3,3	3,0	3,0	0,0	0,0
Карпатський	9,5	8,6	9,2	+ 1,7	+ 0,8
Закарпатська	1,6	1,9	2,1	+ 0,5	+ 0,2
Івано-Франківська	2,1	2,6	2,8	+ 0,7	+ 0,2
Львівська	4,0	4,1	4,3	+ 0,3	+ 0,2
Чернівецька	1,8	2,0	2,0	+ 0,2	+ 0,2
Подільський	11,8	14,3	14,5	+ 0,7	+ 0,2
Вінницька	6,1	6,3	6,5	+ 0,4	+ 0,2
Тернопільська	3,4	3,4	3,4	0,0	0,0
Хмельницька	4,3	4,6	4,6	+ 0,3	0,0

1	2	3	4	5	6
Поліський	14,5	14,5	13,7	- 0,8	- 0,8
Волинська	3,1	2,8	2,8	- 0,3	0,0
Житомирська	3,9	4,1	3,8	- 0,1	- 0,3
Рівненська	2,9	2,9	2,8	- 0,1	- 0,1
Чернігівська	4,6	4,7	4,3	- 0,3	- 0,4
Придніпровський	10,0	10,5	9,9	- 0,1	- 0,6
Дніпропетровська	5,4	5,8	5,6	+ 0,2	- 0,2
Запорізька	4,6	4,7	4,3	- 0,3	- 0,4
Причорноморський	15,8	13,6	15,4	- 0,4	+ 1,8
Авт. респ. Крим	4,5	3,7	3,4	- 1,1	- 0,3
Миколаївська	3,3	3,0	3,1	- 0,2	+ 0,1
Одеська	4,5	4,0	5,3	+ 0,8	+ 1,3
Херсонська	3,5	2,9	3,6	+ 0,1	+ 0,7
Східний	14,5	14,5	14,3	- 0,2	- 0,2
Полтавська	5,4	5,4	5,1	- 0,3	- 0,3
Сумська	3,9	3,8	3,6	- 0,3	- 0,2
Харківська	5,2	5,3	5,6	+ 0,4	+ 0,3
Центральний	14,2	14,9	13,8	- 0,4	- 1,1
Київська	5,8	6,5	5,6	- 0,2	- 0,9
Кіровоградська	3,8	3,7	3,6	- 0,2	- 0,1
Черкаська	4,6	4,7	4,6	0,0	- 0,1
УКРАЇНА	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 85.

Наведені дані підтверджують зростання частки Донецького, Карпатського та Подільського економічних районів і областей, що входять до їх складу, у виробництві валової продукції сільськогосподарства, та зниження в ньому питомої ваги Поліського, Придніпровського, Причорноморського, Східного і Центрального економічних районів і областей, що входять до їх складу (за винятком Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей, частка яких у загальному виробництві сільськогосподарської продукції зростає).

Узагальнення тенденцій і закономірностей розвитку вітчизняного сировинного ресурсного потенціалу харчової промисловості дозволяє зробити висновок про те, що в 1991-1998 роках відбулося значне скорочення його обсягів, що призвело до середньорічного зниження його, порівняно з 1990 р., в розрізі окремих видів сировинних ресурсів у таких розмірах: зернових культур – на 16163 тис. тонн, або на 31,7 %; цукрових буряків (фабричних) – на 17706 тис. тонн, або на 40 %; соняшнику – на 367 тис. тонн, або на 14,3 %; сої – на 53 тис. тонн, або на 53,5 %;

овочів — на 1164 тис. тонн, або на 17,5 %; плодів і ягід — на 976 тис. тонн, або на 33,6 %; винограду — на 344 тис. тонн, або на 41,2 %; м'яса у живій вазі — на 1628 тис. тонн, або на 37,3 %; молока — на 7200 тис. тонн, або на 29,4 %; яєць — на 5623 млн. штук, або на 34,5 %.

Зазначене свідчить про необхідність виявлення науково обґрунтованих напрямків та шляхів використання значних можливостей не тільки відновлення втраченого, але й створення сучасного розвинутого ресурсного потенціалу харчової промисловості.

5.3. Основні напрямки і шляхи створення розвинутого ресурсного потенціалу харчової промисловості

Проблема створення розвинутого ресурсного потенціалу є надзвичайно актуальною для переважної більшості галузей, підприємств та виробництв харчової промисловості. Відсутність належного забезпечення сировиною мінерального, рослинного та тваринного походження є основною причиною низького проценту використання потужностей з виробництва мінеральних вод (26,5 %), цукру-піску з цукрових буряків (78,8 %), плодоовочевих консервів (15,2 %), м'яса (23,5%), м'яса птиці (8,0 %), ковбасних виробів (22,8 %), тваринного масла (30,4 %), продукції з незбираного молока (8,3 %), олії (32,8 %), борошна (47,7 %), крупи (28,6 %) та ін. (див. додаток Д). З іншого боку, низький техніко-технологічний рівень сільськогосподарських та харчових підприємств спричиняє надмірну ресурсомісткість виробництва, призводить до значних перевитрат природних і сировинних ресурсів.

Важливою умовою створення розвинутого природно-ресурсного потенціалу харчової промисловості є дотримання при його використанні наступних принципів:

- єдність використання і охорони природних ресурсів;
- комплексність використання природно-ресурсного потенціалу;
- оптимальність норм природокористування, дотримання балансу між використанням і відтворенням природних ресурсів;
- збільшення обороту природних ресурсів, що використовуються;
- зниження природомісткості готової продукції.

Необхідним кроком до реалізації цих принципів є усвідомлення негативних наслідків господарської діяльності підприємств сільського господарства і харчової промисловості відносно при-

родного ресурсного потенціалу, особливо земельних і водних ресурсів, екстенсивного характеру їх використання.

Так, зокрема, сільськогосподарська освоєність земельного фонду України досягає сьогодні 70 %, а розораність сільськогосподарських угідь перевищує 80 %, тоді як сільськогосподарська освоєність земель, наприклад, у Франції сягає 41,9 %, у ФРН — 32,5, у США — 26,5%, розораність сільськогосподарських угідь у Франції становить 48 %, Угорщині — 37, Англії — 25, США — 20. Таке нераціональне використання земельних ресурсів в Україні призводить до зниження родючості ґрунтів, їх руйнування шляхом розвитку ерозії та переосушення. Це, в свою чергу, зумовлює розвиток нерентабельного землеробства з величезними перевитратами енергоресурсів та негативно відбивається на собівартості сільськогосподарської продукції. Майже цілорічне стійлове утримання худоби на привізних кормах є однією з суттєвих причин хронічної збитковості тваринницьких галузей [168].

Оскільки загальний рівень ефективності сільськогосподарського виробництва в значній мірі визначається рівнем ефективності використання земельних ресурсів, досягнення високих рівнів урожайності сільськогосподарських культур є важливою умовою її підвищення.

Таблиця 5.3.1.

Динаміка урожайності сільськогосподарських культур, плодоягідних та виноградних насаджень (ц з 1 га зібраної площі)*

	1986-1990 рр.	1991-1995 рр.	1996-1998 рр.	1996-1998 рр. у % до	
				1986-1990рр.	1991-1995рр.
Зернові культури	30,7	27,5	21,6	70,3	78,5
Цукрові буряки (фабричні)	267,0	209,5	177,0	66,3	84,5
Соняшник на зерно	16,5	12,8	10,4	63,0	81,2
Соя	12,0	9,7	10,3	85,8	106,2
Картопля	122,0	110,7	108,8	89,2	98,3
Овочі	151,0	120,8	116,4	77,1	96,4
Плоди і ягоди	37,4	29,2	31,3	83,7	107,2
Виноград	57,2	40,8	29,9	52,3	73,3

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1995 рік.- К.: Техніка, 1996.- С. 238-241, 247; Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 168, 169, 171, 177; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- С. 32-34, 36-39.

Значні можливості створення розвиненого сировинного ресурсного потенціалу харчової промисловості пов'язані з використанням наявних резервів підвищення урожайності сільськогосподарських культур, плодоягідних і виноградних насаджень і продуктивності худоби та птиці.

Як свідчить аналіз, в останні роки відбулося значне зниження урожайності сільськогосподарських культур, плодоягідних і виноградних насаджень, що призвело до суттєвого зменшення обсягів виробництва їх продукції як сировини для харчової промисловості (табл. 5.3.1).

У 1996-1998 рр. середньорічна урожайність основних видів сільськогосподарських культур скоротилася, порівняно з її рівнем у 1986-1990 рр., таким чином: зернових культур — на 9,1 ц/га, або на 29,7 %; цукрових буряків (фабричних) — на 90 ц/га, або на 33,7 %; соняшнику — на 6,1 ц/га, або на 37 %; сої — на 1,7 ц/га, або на 14,2 %; картоплі — на 11,2 ц/га, або на 10,8 %; овочів — на 34,7 ц/га, або на 22,9 %; плодів і ягід — на 6,1 ц/га, або на 16,3 %; винограду — на 27,1 ц/га, або на 47,7 %. Це призвело до значного зменшення обсягів сировинних ресурсів для виробництва відповідних видів продукції харчової промисловості.

Значне зниження урожайності основних видів сільськогосподарської продукції мало місце майже в усіх економічних районах та областях, про що свідчать дані про динаміку цього показника за останні роки в регіональному розрізі (табл. 5.3.2).

Як свідчать наведені дані, за 1991-1998 рр. мало місце значне зниження урожайності зернових культур, картоплі, овочів, цукрових буряків (фабричних), плодоягідних та виноградних насаджень майже в усіх економічних районах і областях, причому амплітуда його коливання була великою як у розрізі регіонів, так і за видами сільськогосподарських культур. Вона характеризується такими показниками: в розрізі економічних районів — по зернових культурах — від 33,5 % у Подільському до 53,4 % в Донецькому; картоплі — від 4,1 % у Подільському до 38,2 % в Карпатському; овочах — від 1,2 % у Східному до 37,4 % в Причорноморському; цукровому буряку — від 26,9 % у Центральному до 44,6 % в Карпатському; соняшнику — від 28,7 % в Придніпровському до 75,5 % в Подільському; плодоягідних культурах — від 8,4 % в Центральному до 72,5 % в Донецькому; по винограду — від 20,8 % в Карпатському до 77,7 % у Придніпровському економічному районі.

Таблиця 5.3.2.

Динаміка урожайності основних видів сільськогосподарських культур в розрізі економічних районів і областей України (1998р. у % до 1990 р.)

Регіон, область	Зернові	Картопля	Овочі	Цукровий буряк	Соняшник	Плодоягідні	Виноград
Донецький	46,6	74,7	69,3	х	59,8	27,5	76,1
Донецька	53,4	65,9	55,9	х	59,1	12,0	76,1
Луганська	39,5	85,5	92,0	х	60,7	45,3	х
Карпатський	58,3	63,6	71,4	55,4	39,8	75,9	79,2
Закарпатська	58,5	69,0	47,5	-	72,4	66,5	79,2
Івано-Франківська	58,4	67,5	75,2	62,6	79,6	54,3	х
Львівська	59,5	58,3	81,9	52,8	-	151,3	х
Чернівецька	55,3	66,1	82,2	55,3	23,4	24,2	х
Подільський	66,5	95,9	97,6	64,0	24,5	35,7	х
Вінницька	65,7	119,3	92,7	65,6	23,6	38,2	х
Тернопільська	58,8	65,1	79,1	58,6	23,7	50,1	х
Хмельницька	72,8	86,4	117,2	65,7	68,9	28,8	х
Поліський	56,2	104,5	109,0	53,7	35,0	105,8	х
Волинська	51,9	87,1	79,6	58,7	100,0	111,1	х
Житомирська	61,9	90,9	100,8	42,6	65,8	152,3	х
Рівненська	53,3	89,5	87,9	54,8	-	44,2	х
Чернігівська	55,5	134,5	150,0	61,2	29,0	192,9	х
Придніпровський	54,5	61,8	81,8	55,6	71,3	57,1	22,3
Дніпропетровська	54,9	48,1	91,6	41,1	72,3	94,4	х
Запорізька	54,1	79,9	68,4	123,6	70,5	17,2	22,3
Причорноморський	61,1	94,6	62,6	65,9	63,8	46,2	39,3
Авт. респ. Крим	56,7	114,7	48,0	х	66,7	35,8	38,5
Миколаївська	50,0	106,8	64,0	60,3	47,1	41,5	44,4
Одеська	72,8	78,7	68,5	83,0	66,2	78,5	42,0
Херсонська	60,6	83,7	65,8	х	82,8	67,4	28,9
Східний	57,8	83,3	99,8	52,1	55,7	68,9	х
Полтавська	57,8	69,4	95,1	56,4	46,3	98,7	х
Сумська	59,5	97,4	78,5	59,1	41,9	63,3	х
Харківська	56,5	80,9	111,6	41,2	64,8	50,5	х
Центральний	64,5	101,9	100,3	73,1	44,6	91,6	
Київська	73,6	112,1	93,0	77,1	60,3	69,0	х
Кіровоградська	54,7	92,3	129,1	80,4	47,7	102,5	х
Черкаська	69,1	95,5	80,3	63,6	33,0	118,2	х
УКРАЇНА	59,4	86,7	82,6	62,3	58,9	59,5	41,9

* Розраховано за даними: Агропромислове виробництво: стан і тенденції (1990-1997). — К.: ІАЕ УААН, 1997.- СС. 164, 179, 193, 208, 225, 247, 260; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- СС. 33,34,36-39.

Слід наголосити, що такі ж тенденції зниження урожайності основних видів сільськогосподарських культур, плодоягідних і виноградних насаджень були характерними для областей; вони призвели до значного зменшення обсягів виробництва, сировини для підприємств харчової промисловості.

В аналізованому часовому періоді мало місце суттєве зниження продуктивності худоби і птиці, що підтверджується показниками їх динаміки в сільськогосподарських підприємствах (табл. 5.3.3).

Таблиця 5.3.3.

**Динаміка продуктивності худоби і птиці
у сільськогосподарських підприємствах (кг)***

	1990 р.	1995 р.	1998 р.	1998 р. у % до 1990 р. 1995 р.	
Середня вага голови худоби, що продана заготівельним організаціям:					
велика рогата худоба	393	326	318**	80,9	97,5
свині	127	102	86**	67,7	84,3
вівці і кози	36	32	31**	86,1	96,9
Середній річний удій молока від однієї корови	2941	1908	1647	56,0	86,3
Середня річна несучість курей-несучок, шт.	214	171	187	87,4	109,4

* Складено і розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Укр. енциклопедія, 1999.- С. 193; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- С. 45.

** - 1997 р.

Як свідчать наведені дані, у 1998 р., порівняно з 1990 р. середня вага проданої голови великої рогатої худоби зменшилася на 75 кг, або на 19,1 %; свині — на 41 кг, або на 33,3 %; овець і кіз — на 5 кг, або на 13,9 %; середній надій молока від однієї корови — на 1294 кг, або на 44 %; середня несучість курки-несучки — на 27 яєць, або на 12,6 %.

Значне зниження продуктивності худоби та птиці було характерне для всіх економічних районів та областей, про що свідчать дані про їхню динаміку в територіальному розрізі за останні роки (табл. 5.3.4).

У 1997 р., порівняно з 1990 р., скорочення середньодобового приросту великої рогатої худоби в межах економічних районів коливалося від 186 грамів, або 39,4 % в Подільському до 248 грамів, або 62,1 % в Донецькому економічному районі; в межах областей — від 137 грамів, або 30,9 % в Хмельницькій до 263 грамів, або 64,6 % в Донецькій області. У 1998 р., порівняно з

Таблиця 5.3.4.

**Динаміка продуктивності худоби і птиці
в розрізі економічних районів і областей України**

Регіон, область	Середньодобовий приріст ВРХ (грамів)		Середня несучість курки-несучки (штук)		Середній надій молока від корови (кг)	
	1990 р.	1997 р.	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.
Донецький	399	151	220	240	2979	1607
Донецька	407	144	218	232	3066	1646
Луганська	388	159	223	248	2868	1556
Карпатський	442	196	225	196	2734	1846
Закарпатська	367	150	230	247	2647	1367
Івано-Франківська	450	219	225	231	2533	1776
Львівська	442	180	227	201	2704	2100
Чернівецька	492	240	215	85	3207	1781
Подільський	472	286	200	189	2795	1843
Вінницька	486	280	202	185	2928	1796
Тернопільська	490	267	223	194	2650	1803
Хмельницька	443	306	178	189	2760	1916
Поліський	432	230	195	201	2716	1442
Волинська	446	230	235	141	2699	1393
Житомирська	424	247	193	212	2739	1476
Рівненська	441	233	191	244	2769	1482
Чернігівська	423	211	179	199	2675	1414
Придніпровський	370	156	210	174	2765	1495
Дніпропетровська	351	156	207	180	2832	1552
Запорізька	393	157	216	162	2685	1409
Причорноморський	373	180	213	189	2883	1545
Авт. респ. Крим	429	179	235	188	3467	1634
Миколаївська	356	186	205	165	2585	1489
Одеська	332	192	199	199	2651	1570
Херсонська	386	162	197	182	2945	1482
Східний	422	205	215	195	3004	1671
Полтавська	423	205	209	225	3167	1761
Сумська	458	261	210	201	2842	1669
Харківська	394	158	221	165	2979	1587
Центральний	466	236	211	173	3062	1906
Київська	485	241	233	175	3228	2046
Кіровоградська	398	188	169	128	2690	1547
Черкаська	502	261	210	199	3185	2024
УКРАЇНА	431	213	214	199	2863	1647

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.- К.: Держкомстат України, 1998.- С.134,135,138,146, 147, 149; Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України, 1999.- СС. 42, 43, 45, 47.

1990 р., середній надій молока від корови скоротився в межах економічних районів від 888 кг, або 32,5 % в Карпатському до 1274 кг, або 46,9 % в Поліському економічному районі, а в межах областей — від 844 кг, або 30,6 % в Хмельницькій до 1463 кг, або 49,7 % в Херсонській області. За цей же період часу середня несучість курки-несучки скоротилася в межах економічних районів від 20 штук, або 9,3 % у Східному до 38 штук, або 18 % в Центральному економічному районі; в межах областей — від 9 штук, або 4,3 % в Сумській до 130 штук, або 60,5 % в Чернігівській області.

Всебічний аналіз загальної та регіональної диференціації урожайності сільськогосподарських культур, плодоягідних і виноградних насаджень та продуктивності тваринництва свідчить про наявність значних можливостей і резервів збільшення обсягів виробництва рослинної і тваринної продукції як сировини для зростання випуску продукції підприємствами харчової промисловості.

Багаторічний досвід вирощування сільськогосподарської продукції дає змогу визначити науково обґрунтовані рівні урожайності основних видів рослинницьких культур та продуктивності тваринництва, досягнення яких сприятиме створенню розвинутої сировинної бази підприємств харчосмакової, м'ясної і молочної промисловості.

Виходячи із зазначених науково обґрунтованих рівнів урожайності основних видів рослинних культур, плодоягідних і виноградних насаджень, продуктивності худоби і птиці та досягнутих їх фактичних розмірів, можна визначити потенціальні резерви збільшення обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції як сировини для виготовлення харчових продуктів (табл. 5.3.5).

Наведені розрахункові дані свідчать про те, що резерви підвищення урожайності основних видів сільськогосподарських культур, плодоягідних і виноградних насаджень сягають більше двократного розміру, а продуктивності худоби і птиці — 1,5-2,5-кратної величини, що підтверджує наявність великих можливостей докорінного збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва та створення сучасної розвинутої сировинної бази підприємств харчової промисловості.

Про значні невикористані можливості збільшення обсягів сировинних ресурсів для виробництва харчових продуктів свідчить досвід отримання високих урожаїв сільськогосподарських продуктів та продуктивності худоби і птиці в агропромислових підприємствах, у яких широко використовуються новітні технології їх вирощування.

За даними Міністерства агропромислового комплексу

України, вирощування зернових культур за інтенсивними технологіями дає змогу отримувати 50 ц пшениці з гектара, що забезпечує отримання її валового збору на сучасних її посівних площах в розмірі близько 30-35 млн. тонн.

Таблиця 5.3.5.

Потенціальні можливості збільшення урожайності основних видів сільськогосподарських культур і продуктивності худоби та птиці*

	Оптимальний показник	Фактичний показник за 1991-1998 рр.	Резерви (+, -)	
			в абсолютному вимірі	у відсотках
Урожайність, ц/га:				
зернові культури	50	21,6	28,4	56,8
цукрові буряки (фабричні)	500	177	323	64,6
соняшник	25	10,4	14,6	58,4
соя	30	11,5	18,5	61,7
картопля	150	109,0	41,0	27,3
овочі	200	116,3	83,7	41,8
плоди і ягоди	60	34,5	25,5	42,5
виноград	50	29,0	21,0	42,0
Продуктивність худоби і птиці:				
Середньодобовий приріст ваги (г):				
великої рогатої худоби	850	236	614	72,2
свиней	470	110	360	76,5
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	6000	2088	3912	65,2
Середня річна несучість курей-несучок, штук		185	25	11,9

* - Розраховано за даними: Агроінком.- 1998.- № 1-2.- С. 5-11.

Використання індустріальної технології вирощування цукрових буряків (фабричних) в агрофірмі "Світанок" Васильківського району Київської області дає змогу цьому господарству систематично отримувати високі показники економічної ефективності розвитку виробництва цього виду сільськогосподарської продукції, які багаторазово перевищують загальнодержавні та регіональні показники (табл. 5.3.6).

Таблиця 5.3.6.

Економічна ефективність вирощування цукрових буряків
(фабричних) в агрофірмі "Світанок"

	Р О К И						
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Посівна площа, га	810	810	810	810	810	810	810
Частка посівів цукрових буряків у структурі посівних площ, %	16,4	16,4	16,7	17,5	17,5	17,5	17,2
Урожайність, т/га	50,9	41,2	44,8	48,8	65,2	72,7	69,1
Затрати праці на 1 т, люд.-год.	2,86	3,27	3,97	3,47	0,68	0,73	1,23
Собівартість 1 т, крб.	31,1	43,5	609,5	17064,6	66800,5	1540494,5	19,1
Середня собівартість 1 т в Україні, крб. %	38,1	69,4	1235,7	57505,0	569730,0	3167914,0	57,2
	122,5	159,5	202,7	337,0	852,9	205,6	297,9

* - Агропромислове виробництво: стан і тенденції (1990-1997 рр.).- К.: ІАЕ УААН, 1997.- С. 184.

З наведених даних видно, що середньорічна врожайність цукрових буряків (фабричних) в агрофірмі "Світанок" становила 570 ц/га, тобто вона перевищувала її рівень в цілому по Україні на 365 ц/га, або в 2,8 рази, в тому числі по Київській області — на 330 ц/га, або в 2,4 рази. Собівартість 1 ц цукрових буряків в агрофірмі в середньому за зазначені роки, за винятком 1994 року, майже в 2,7 раз була меншою, порівняно із середньою її величиною в країні.

Про наявність значних резервів підвищення урожайності сільськогосподарських культур в Україні свідчать порівняльні дані про її величину в цілому у світі, Європі та в деяких зарубіжних країнах (табл. 5.3.7).

Таблиця 5.3.7.

Порівняльна урожайність основних видів сільськогосподарських культур в Україні і зарубіжних країнах
(в середньому за 1994-1996 рр.)*

Країни	Зернові культури		Цукровий буряк		Соняшник		Картопля	
	ц/га	%	ц/га	%	ц/га	%	ц/га	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	23,6	100,0	192,6	100,0	11,3	100,0	106,8	100,0
Весь світ	26,3	111,4	333,8	173,3	12,0	106,2	156,0	146,1
Австрія	52,9	224,2	537,0	278,8	23,3	206,2	256,5	240,2
Бельгія	72,1	305,5	601,2	312,1	-	-	394,7	369,6
Білорусь	30,2	128,0	208,0	108,0	-	-	132,6	124,2
Болгарія	26,2	111,0	145,0	75,3	11,9	105,3	97,6	91,4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Великобританія	83,4	353,4	461,9	239,8	-	-	390,1	365,3
Греція	35,5	150,4	626,1	325,1	14,5	128,3	220,2	206,2
Данія	57,9	245,3	449,1	233,2	-	-	353,5	331,0
Іспанія	23,5	99,6	449,9	233,6	7,9	69,9	195,8	183,3
Італія	46,2	195,8	452,1	234,7	23,1	204,4	234,1	219,2
Канада	26,5	112,3	437,3	227,1	14,4	127,4	267,0	250,0
Китай	45,4	192,4	190,6	99,0	16,4	145,1	138,9	130,1
Нідерланди	76,2	322,9	585,5	304,0	-	-	422,3	395,4
Німеччина	60,2	255,1	497,3	258,2	22,9	202,7	334,1	312,8
Польща	28,4	120,3	325,0	168,7	-	-	150,5	140,9
Росія	13,1	55,5	153,6	79,8	8,7	77,0	112,1	105,0
Румунія	28,1	119,1	221,6	115,1	12,7	112,4	122,2	114,4
США	51,0	216,1	462,7	240,2	14,5	128,3	377,5	353,5
Угорщина	38,8	164,4	345,9	179,6	17,5	154,9	142,8	133,7
Фінляндія	34,5	146,2	300,3	155,9	-	-	213,3	199,7
Франція	65,9	279,2	668,1	346,9	21,6	191,2	345,2	323,2
Швейцарія	62,4	264,4	626,6	325,3	-	-	379,8	355,6
Швеція	43,3	183,5	429,4	222,9	-	-	337,7	316,2

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України».- К.: Держкомстат України, 1997.- С. 181-189; Статистичний щорічник «Сільське господарство України за 1997 р.».- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 202-210.

Порівняння урожайності основних видів сільськогосподарських культур в Україні і зарубіжних країнах стверджують, що за цим важливим узагальнюючим показником вона значно поступається зарубіжним країнам, зокрема таким, як Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, США, Угорщина, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, причому розрив у рівнях урожайності зернових і зернобобових культур, цукрових буряків (фабричних), соняшнику та картоплі по окремих із них досягає чотирикратно го розміру.

Слід зазначити, що значне відставання від зарубіжних країн для України характерне за продуктивністю худоби і птиці. Так, у середньому за 1991-1995 роки надій молока від однієї корови в зарубіжних країнах перевищував його рівень в Україні таким чином: Австрія — на 68,9 %, Бельгія — в 2 рази; Білорусь — на 9,1 %, Болгарія — 30,7 %, Великобританія — в 2,3 рази; Греція — на 26 %, Данія — в 2,7 рази; Іспанія — на 79,8 %, Італія — 3,4 %, Канада - в 2,5 рази, Нідерланди — в 2,7 рази, Німеччина — в 2,2 рази, Польща — на 35 %, США — в 3 рази, Угорщина — в 2 рази, Фінляндія — в 2,5 рази, Франція — 2,2 рази, Швейцарія — в

2,2 рази, Швеція — в 2,7 рази [Розраховано за 264, с. 197].

Таким чином, всебічне вивчення та узагальнення сучасного стану, тенденцій і закономірностей розвитку виробництва продукції рослинництва і тваринництва дає підстави зробити висновок про те, що в діючих трансформаційних умовах функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання є наявні значні можливості і резерви для створення розвинутої високоефективної вітчизняної сировинної бази підприємств харчової промисловості, використання яких є важливою передумовою формування потужного продовольчого потенціалу країни.

Для вирішення проблеми підвищення урожайності сільськогосподарських культур потрібно створення ефективної системи насінництва, прискорення її технічного переоснащення. Необхідно перейти на використання лише першокласного насіння, широко використовуючи їх обробку плівкоутворюючими препаратами з включенням високоякісних протравників та мікроелементів. Необхідно підвищити віддачу від застосування мінеральних добрив за рахунок прогресивних систем і способів їх використання, дотримання оптимального співвідношення споживних речовин, широкого застосування рідких добрив, інгібіторів нітрофікації, регуляторів росту рослин. Повинен бути покращений асортимент хімічних засобів захисту рослин за рахунок високоефективних не шкідливих для здоров'я людей і оточуючого середовища пестицидів і дефоліантів, а також заміни пестицидів контактної дії на системні препарати.

Для зміцнення кормової бази тваринництва в регіоні необхідно збільшити валові збори зерна, особливо фуражних культур, шляхом підвищення їх урожайності, а також збільшення посівних площ за рахунок інтенсифікації вирощування інших сільськогосподарських культур.

Поряд зі збільшенням валових зборів різних сільськогосподарських культур, потрібно належну увагу приділяти якісним характеристикам продукції, не допускати зниження вмісту корисних речовин, зокрема, в цукровому буряку, соняшнику, картоплі та інших видах сировини, що призводить до зменшення виробництва харчових продуктів.

Для підвищення ефективності розвитку сировинної бази харчової промисловості важливе значення має забезпечення збереження виробленої сировини, скорочення її невиправданих втрат при зберіганні та транспортуванні, особливо в картоплярстві, овочівництві, виробництві плодів і ягід, що виникають внаслідок слабкої забезпеченості тарою, транспортом, недостатньою технічною оснащенням фрукто- та овочесховищ, особливо в районах їх виробництва.

В розвитку і вдосконаленні сировинної бази харчової промисловості важливе значення також має раціональне використання сировинних ресурсів, оскільки їх економія сприяє ефективному використанню виробничих ресурсів, зменшенню витрат виробництва і є одним з основних напрямків інтенсифікації виробництва продовольчих товарів.

Важливим напрямом створення розвинутого ресурсного потенціалу харчової промисловості є використання вторинної сировини та відходів, широке впровадження маловідходних та безвідходних технологій виробництва, оскільки скорочення обсягів відходів виробництва не тільки забезпечує розширення сировинного потенціалу без відповідної додаткової експлуатації природних ресурсів, але й зменшення викидів недовикористаних відходів у повітря, воду і ґрунт.

Необхідною умовою створення розвинутої ресурсної бази харчової промисловості є також розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства, агросервісного обслуговування вирощування сільськогосподарської сировини, що передбачає створення високомеханізованих машинно-технологічних станцій на основі передових зразків зерно- і бурякозбиральних комбайнів, ґрунтообробної техніки вітчизняного та іноземного виробництва; впровадження прогресивних технологій вирощування високих врожаїв основних рослинницьких культур; забезпечення своєчасного збирання і переробки зернових, цукрових буряків, соняшнику та інших культур з мінімальними втратами сировини та готової продукції; проведення маркетингових, науково-дослідних та навчально-консультаційних робіт для підприємств різних форм власності, спрямованих на підвищення ефективності їх виробничої діяльності та реалізації виробленої продукції.

Створення розвинутого ресурсного потенціалу неможливе без впровадження досягнень науково-технічного прогресу, який забезпечує:

- ♦ використання для виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської сировини та продовольчих товарів раніш недоступних природних ресурсів;

- ♦ розширення ареалів виробництва певних видів сільськогосподарської сировини шляхом освоєння нових культур та сортів, виведення нових порід тварин;

- ♦ регулювання за допомогою технічних засобів умов зовнішнього середовища у тваринництві та рослинництві;

- ♦ застосування адаптивної системи землеробства, що включає комплекс технічних, технологічних, біологічних, організаційно-економічних заходів, орієнтованих на максимальне при-

стосування до конкретних умов того чи іншого регіону.

Комплексною програмою науково-технічного прогресу в агропромисловому комплексі передбачене створення прогресивних технологій у землеробстві за наступними напрямками: виведення високоефективних сортів та гібридів; удосконалення насінництва сільськогосподарських культур; вдосконалення способів зрошення, розробка та впровадження науково-обґрунтованих сівозмін, систем обробки ґрунтів та удобрення культур, що має забезпечити підвищення родючості ґрунтів, охорону навколишнього середовища, отримання високих врожаїв та підвищення якості продукції; докорінне покращення структури посівних площ на зрошувальних та богарних землях; розробка високоефективних методів боротьби з шкідниками, хворобами, бур'янами, скорочення застосування хімічних засобів захисту рослин; створення нових типів насаджень плодоягідних культур ущільненої посадки з малогабаритними кронами, пристосованими до механізації робочих процесів догляду за рослинами та збору врожаю; застосування штучних субстратів, плівкової та вертикальної гідропоніки для вирощування культур у захищеному ґрунті. Впровадження досягнень науково-технічного прогресу в тваринництві має бути спрямоване на забезпечення повноцінної відгодівлі тварин; ліквідацію білкового дефіциту в кормах; збільшення в раціонах тих видів кормів, які найбільше сприяють росту виходу продукції та підвищенню її якості; розробку і впровадження найпрогресивніших технологій утримання худоби та птиці; покращення існуючих і створення нових порід і порідних груп тварин. За підрахунками спеціалістів, впровадження досягнень науково-технічного прогресу зможе забезпечити вже в найближчій перспективі стабілізацію і мінімальний приріст 12-13 % обсягів сільськогосподарської продукції, а в більш віддаленій перспективі — 28-32 до 2005 р. та 60-70 % до 2010 р. [329].

Негативно впливають на розвиток сировинної бази харчової промисловості прорахунки в зовнішньоекономічній діяльності. Так, майже на 90 % скоротилося вирощування та переробка високоякісного тютюну сортів "Подільський гостролистий", "Подільський-23", "Дюбек" та ін. у Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернівецькій областях. В той же час іноземні компанії, що працюють на ринку України, щорічно імпортують 45-47 тис. тонн дешевого і не завжди високої якості тютюну китайського, індонезійського, турецького виробництва. Низькі експортні мита на вітчизняну сільськогосподарську сировину призводять до її вимивання з внутрішнього ринку, що спричиняє низький рівень використання потужностей переробних підприємств харчової промисловос-

ті. Підвищення ставок ввізного мита на сільськогосподарську сировину, яка може вироблятися в достатній кількості і належної якості в Україні та підвищення вивізних мит на сільськогосподарську сировину, або квотування її експорту в інтересах вітчизняних переробних підприємств має сприяти формуванню розвиненої сировинної бази харчової промисловості.

Створення розвиненого природного і сировинного ресурсного потенціалу є актуальним завданням для України, вирішення якого забезпечить реальні передумови для покращення кількісних та якісних показників розвитку харчової промисловості, перетворення її в високорозвинену галузь спеціалізації в світовому територіальному поділі праці, що здатна забезпечити не тільки внутрішні потреби країни в основних видах продуктів харчування, але й забезпечувати значний внесок у формування продовольчого фонду і експортного потенціалу України.

Глава 6.

Тенденції і закономірності розвитку промислово-виробничого потенціалу харчової промисловості

6.1. Трудовий ресурсний потенціал харчової промисловості

Однією з важливих провідних складових виробничого ресурсного потенціалу харчової промисловості є трудовий ресурсний потенціал, який характеризується кількістю зайнятих у ній працівників, їх кваліфікацією та мотивацією діяльності. Зазначимо, що харчова промисловість відзначається надзвичайною складністю технологічного процесу виробництва, його організація, що потребує постійної копіткої роботи з підготовки та формування її трудового ресурсного потенціалу.

Одним з узагальнюючих параметрів, який кількісно характеризує трудовий ресурсний потенціал промисловості та його галузей, є промислово-виробничий персонал, до складу якого відносяться працівники основних, допоміжних і обслуговуючих виробництв, науково-дослідних підрозділів та лабораторій, заводоуправлінь, складів, охорони, тобто всі зайняті у виробництві

або його безпосередньому обслуговуванні.

Структурно-динамічні процеси розвитку трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості характеризуються різноманітними тенденціями й закономірностями, які відображають зміни в ньому під впливом дії різноманітних чинників.

Як свідчать аналітичні дані, трудовий потенціал харчової промисловості займає вагоме місце у структурі зайнятого населення в усіх сферах економічної діяльності України, причому воно протягом останніх років у дольовому вимірі є відносно стійким. Так, у 1997 р. частка промислово-виробничого персоналу цієї комплексної галузі в чисельності всіх зайнятих в галузях економіки, порівняно з 1985 р. зменшилася на 0,083 проц. пункти, або на 3,1 %, з 1990 р. — на 0,065 проц. пункти, або на 2,4 %, а порівняно з 1995 р. вона зросла на 0,006 проц. пункти, або на 0,2 %.

Таблиця 6.1.1.

Структурно-динамічні тенденції розвитку трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості України (тис. чол.)*

	Р О К И				1997 р. у % до		
	1985	1990	1995	1997	1985	1990	1995
Кількість зайнятих у галузях економіки	25600	25400	22000	20200	78,9	79,5	92,7
Загальна кількість промислово-виробничого персоналу в економіці	20698	19888	15304	13107	63,3	65,9	85,6
Промислово-виробничий персонал всієї промисловості	7534	7100	5035	4273	56,7	60,2	84,9
Промислово-виробничий персонал харчової промисловості	693	683	576	530	76,5	77,6	92,0
Частка промислово-виробничого персоналу харчової промисловості:							
у чисельності всіх зайнятих в галузях економіки	2,707	2,689	2,618	2,624	96,9	97,6	100,2
у чисельності зайнятого промислово-виробничого персоналу галузей економіки	3,348	3,434	3,763	4,043	120,8	117,7	107,4

у чисельності зайнятого промислово-виробничого персоналу промисловості	9,198	9,620	11,440	12,403	134,8	128,9	108,4
--	-------	-------	--------	--------	-------	-------	-------

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 89, 359; Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 107.

Привертає увагу тенденція зростання частки промислово-виробничого персоналу харчової промисловості в чисельності зайнятих виробничих працівників у галузях економіки та в чисельності промислово-виробничого персоналу промисловості. У 1997 р., порівняно з 1985 р., перша з них зросла на 0,695 проц. пункти, або на 20,8 %; з 1990 р.- на 0,609 проц. пункти, або на 17,7 %; з 1995 р.- на 0,280 проц. пункти, або на 107,4 %, а друга, порівняно з 1985 р.- на 3,205 проц. пункти, або на 34,8 %; з 1990 р.- на 2,783 проц. пункти, або на 28,9 %; з 1995 р.- на 0,963 проц. пункти, або на 8,4 %.

Таблиця 6.1.2.

Структурно-динамічні зрушення внутрішньої структури трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості України*

	Р О К И				1997 р. у % до		
	1985	1990	1995	1997	1985	1990	1995
Харчова промисловість у тому числі:	693	683	576	530	76,5	77,6	92,0
харчосмакова промисловість, тис. чол.	456	438	397	376	82,5	85,8	94,7
% до підсумку	65,8	64,1	68,9	70,9	107,8	110,6	102,9
м'ясна промисловість, тис. чол.	177	181	159	133	75,1	73,5	83,6
% до підсумку	25,5	26,5	27,6	25,1	98,4	94,7	90,9
рибна промисловість, тис. чол.	38	40	20	21	55,3	52,5	105,0
% до підсумку	5,5	4,1	3,5	4,0	72,7	97,5	114,3

* Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 107.

Незважаючи на те, що в аналізованому часовому періоді мала місце тенденція зменшення трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості в абсолютному вимірі (зокрема, в

1997 р., порівняно з 1985 р.- на 163 тис. чоловік, або на 23,5 %, 1990 р. — на 153 тис. чоловік, або на 22,4 %, 1995 р. — на 46 тис. чоловік, або на 8 %), темпи зниження його рівня були значно повільнішими, порівняно з їх динамікою в економіці та промисловості в цілому, що свідчить про економічну значущість цієї комплексної галузі та її більш швидку пристосованість до глибоких трансформаційних перетворень, які відбуваються в період формування ринкової економіки.

Певні структурно-динамічні зміни внутрішньої структури трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості, які мали місце в останні роки, наведені в табл. 6.1.2.

Провідне місце у структурі ресурсного потенціалу харчової промисловості займає промислово-виробничий потенціал харчосмакової промисловості, частка якого в загальній структурі складала у 1997 р. 70,9 %, причому, порівняно з 1985 р., вона зросла на 5,1 проц. пункти, або на 7,8 %, 1990 р.- на 6,8 проц. пункти, або на 10,6 %, з 1995 р.- на 2 проц. пункти, або на 2,9 %. Як свідчить аналіз, скорочення трудового ресурсного потенціалу цієї провідної підгалузі харчової промисловості відбувалося більш уповільненими темпами порівняно із загальногалузевими показниками. У 1997 р., порівняно з 1985 р., за зменшення чисельності промислово-виробничого персоналу харчової промисловості в цілому на 23,5 %, у 1990 р.- на 22,4 %, в 1995 р.- на 8 %, у харчосмаковій підгалузі він скоротився, відповідно, тільки на 17,5, 14,2 і 5,3 %.

Друге місце у загальній структурі трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості займає промислово-виробничий потенціал м'ясної і молочної промисловості, чисельність якого найбільш суттєво зменшилася в останні роки як у абсолютному, так і у відносному вимірі. У 1997 р. трудовий ресурсний потенціал цієї підгалузі скоротився, порівняно, з 1985 р., на 44 тис. чоловік, або на 24,9 %, 1990 р.- на 48 тис. чоловік, або на 26,5 %, 1995 р. — на 26 тис. чоловік, або на 16,4 %, а питома вага його в загальному трудовому потенціалі харчової промисловості зменшилася у зазначені часові періоди, відповідно, на 0,4, 1,4 і 2,5 %.

Значне скорочення трудового ресурсного потенціалу відбулося в рибній промисловості, промислово-виробничий персонал якої зменшився у 1997 р., порівняно з 1985 р., на 17 тис. чоловік, або на 44,7 %, з 1990 р.- на 19 тис. чоловік, або на 47,5 %, і тільки порівняно з 1995 р. він зріс на 1 тис. чоловік, або на 5 %, в результаті чого питома вага цієї підгалузі в загальній структурі трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості у зазначені часові періоди зросла, відповідно, на 1,5, 0,1 і 0,5 %.

Зменшення трудового ресурсного потенціалу харчової про-

мисловості та її підгалузей відбулося за рахунок ліквідації значного числа робочих місць, яке сталося в результаті відсутності належного державного регулювання ринкових трансформаційних процесів в економіці в цілому, її галузях, у тому числі в промисловості, зокрема, в харчовій промисловості, її галузях, підгалузях і на підприємствах з урахуванням їх специфічних особливостей розвитку в ринкових умовах господарювання.

Слід зазначити, що однією з важливих якісних характеристик трудового ресурсного потенціалу є структура його функціональної спрямованості, тобто розподіл на робітників і службовців (табл. 6.1.3).

Таблиця 6.1.3.

**Динаміка функціональної структури
трудоного ресурсного потенціалу харчової промисловості
України***

	Р О К И				1997 р. у % до		
	1985	1990	1995	1997	1985	1990	1995
Робітники:							
тис. чоловік	576	574	476	428	74,3	74,6	89,9
% до підсумку	83,1	84,0	82,6	80,8	97,2	96,2	97,8
Службовці:							
тис. чоловік	117	109	99	102	87,2	93,6	103,0
% до підсумку	16,9	16,0	17,4	19,2	113,6	120,0	110,3
Всього:							
тис. чоловік	693	683	576	530	76,5	77,6	92,0

* Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 107.

Як свідчать аналітичні дані, в аналізованому часовому періоді відбулися структурно-динамічні зміни функціонального спрямування в трудовому ресурсному потенціалі харчової промисловості.

Відомо, що вирішальну роль у виробничому процесі відіграють робітники, які безпосередньо зайняті у процесі створення матеріальних цінностей, а також ремонтом устаткування, переміщенням вантажів, перевезенням людей, наданням матеріальних послуг і виконанням інших операцій. Ця категорія промислово-виробничого персоналу найбільш суттєво впливає на обсяги виробництва та якість продукції, є одним з вирішальних чинників розвитку матеріального виробництва та надання відповідних виробничих послуг.

У харчовій промисловості в останні роки панувала тенденція прискореного зменшення чисельності робітників у загальній динаміці промислово-виробничого потенціалу. У 1997 р. чисельність робітників зменшилась, порівняно з 1985 р., на 148 тис.

чоловік, або на 25,7 %, 1990 р.- на 146 тис. чоловік, або на 25,4 %, 1995 р.- на 48 тис. чоловік, або на 10,1 %. Частка цієї категорії промислово-виробничого потенціалу скоротилася на 2,3 проц. пункти, або на 2,8 %, 1990 р.- на 3,2 проц. пункти, або на 3,8 %, 1995 р.- на 1,8 проц. пункти, або на 2,2 %.

Водночас, як стверджують наведені розрахунки, в аналізованому часовому періоді більш уповільненими темпами скорочувалася чисельність службовців як складового структурного елементу трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості. У 1997 р. чисельність цієї категорії промислово-виробничого потенціалу зменшилася, порівняно з 1985 р., на 15 тис. голів, або на 12,8 %, 1990 р.- на 7 тис. чоловік, або на 6,4 %, а порівняно з 1995 р. вона зросла на 3 тис. чоловік, або на 3 %. Питома вага службовців у структурі трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості зросла у 1997 р., порівняно з 1985 р. на 2,3 проц. пункти, або на 13,6 %, 1990 р.- на 3,2 проц. пункти, або на 20 %, 1995 р.- на 1,8 проц. пункти, або на 10,3 %.

Важливими показниками використання трудового ресурсного потенціалу є коефіцієнти плинності і змінності робітників і службовців, які характеризують, відповідно, розміри витрат та ефективність добового їх використання (табл. 6.1.4).

Таблиця 6.1.4.

Динаміка коефіцієнтів плинності та змінності робітників у харчовій промисловості України*

	Р О К И				1997 р. у % до		
	1985	1990	1995	1997	1985	1990	1995
Коефіцієнт плинності							
Вся промисловість	11,8	12,0	15,7	13,3	112,7	110,8	84,7
Харчова промисловість	16,6	15,8	14,2	14,9	89,8	94,3	104,9
у тому числі:							
харчосмакова	17,3	16,1	14,3	14,0	80,9	87,0	97,9
м'ясна і молочна	15,3	15,1	13,2	15,9	103,9	105,3	120,5
рибна	15,9	16,0	18,7	25,1	157,9	156,9	134,2
Коефіцієнт змінності							
Вся промисловість	1,41	1,41	1,32	1,27	90,1	90,1	96,2
Харчова промисловість	1,34	1,39	1,32	1,27	94,8	91,4	96,2
у тому числі:							
харчосмакова	1,36	1,45	1,37	1,31	96,3	90,3	95,6
м'ясна і молочна	1,29	1,28	1,22	1,19	92,3	93,0	97,5
рибна	1,28	1,19	1,15	1,17	91,4	98,3	101,7

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 109-110.

Як свідчать аналітичні розрахункові дані, у довгостроковому періоді дещо знизився коефіцієнт плинності робітників, який у 1997 р., порівняно з 1985 р., скоротився на 1,7 проц. пункти, або на 10,2 %, з 1990 р.- на 0,9 проц. пункти, або на 5,7 %, а порівняно з 1995 р. він підвищився на 0,7 проц. пункти, або на 4,9 %. Привертає увагу те, що в харчовій промисловості величина цього показника значно перевищує його рівень в цілому по промисловості: в 1985 р. — на 4,8 проц. пункти, або на 40,6 %, у 1990 р.- на 3,8 проц. пункти, або на 31,7 %, у 1997 р.- на 1,6 проц. пункти, або на 12 %.

Специфічними особливостями характеризуються внутрішні структурно-динамічні тенденції коефіцієнта плинності робітників харчової промисловості. Так, у харчосмаковій підгалузі більш високий його рівень порівняно з харчовою промисловістю в цілому, але в часовому вимірі серед інших підгалузей для нього характерна тенденція зниження, зокрема, у 1997 р., порівняно з 1985 р.- на 3,3 проц. пункти, або на 19,1 %, 1990 р.- на 2,1 проц. пункти, або на 13 %, 1995 р.- на 0,3 проц. пункти, або на 2,1 %.

У м'ясній і молочній промисловості відмічається більш низький рівень коефіцієнта плинності робітників порівняно з його величиною у харчовій промисловості в цілому, зокрема, в 1985 р.- на 1,3 проц. пункти, або на 7,8 %, у 1990 р.- на 0,7 проц. пункти, або на 4,6 %, у 1995 р.- на 1 проц. пункт, або на 7 %. Водночас у динамічному вимірі величина цього показника у м'ясо-молочній промисловості характеризується тенденцією зростання: у 1997 р., порівняно з 1985 р.- на 0,6 проц. пункти, або на 3,9 %, 1990 р.- на 0,8 проц. пункти, або на 5,3 %, 1995 р.- на 2,7 проц. пункти, або на 20,5 %.

Більш стабільними структурно-динамічними тенденціями характеризується коефіцієнт змінності робітників у харчовій промисловості та її підгалузях, який відображає ступінь інтенсивності добового використання трудового ресурсного потенціалу. Як свідчать аналітичні дані, коефіцієнт змінності робітників у харчовій промисловості за своєю величиною у 1985 р. та в 1990 р. був меншим порівняно з його величиною в промисловості, відповідно, на 0,07 і 0,02 проц. пункти, або на 5 і 1,4 %, а в 1995 р. та у 1997 р. вони були однорівневими. Тенденція зниження коефіцієнта змінності робітників у харчовій промисловості в 1997 р., порівняно з попередніми роками, характеризується такими показниками: з 1985 р.- на 0,07 проц. пункти, або на 5,2 %, 1990 р.- на 0,12 проц. пункти, або на 8,6 %, 1995 р.- на 0,05 проц. пункти, або на 3,8 %.

У внутрішніх структурно-динамічних тенденціях коефіцієнта змінності робітників у харчовій промисловості слід виділити його більш високий рівень у харчосмаковій промисловості

та більш високі темпи його зниження, порівняно із середньогалузевими показниками та показниками інших підгалузей. У 1997 р. коефіцієнт змінності робітників у харчовій промисловості знизився, порівняно з 1985 р. на 0,05 проц. пункти, або на 3,7 %, 1990 р.- на 0,14 проц. пункти, або на 9,7 %, 1995 р.- на 0,06 проц. пункти, або на 4,4 %.

Більш низький рівень коефіцієнта змінності робітників характерний для м'ясної, молочної та рибної промисловості. У м'ясній і молочної підгалузях харчової промисловості він був нижчий за загальногалузевий показник: у 1985 р.- на 0,05 проц. пункти, або на 3,7 %; у 1990 р.- на 0,11 проц. пункти, або на 7,1 %; у 1995 р.- на 0,10 проц. пункти, або на 7,6 %; у 1997 р.- на 0,08 проц. пункти, або на 6,3 %. У рибній промисловості цей показник використання трудового ресурсного потенціалу був ще нижчим: у 1985 р.- на 0,06 проц. пункти, або на 4,5 %; у 1990 р.- на 0,20 проц. пункти, або на 14,4 %; у 1995 р.- на 0,17 проц. пункти, або на 1,9 %; у 1997 р.- на 0,10 проц. пункти, або на 7,9 %.

У зазначених підгалузях харчової промисловості дещо відрізняються динамічні тенденції коефіцієнта змінності робітників. Так, у 1997 р. він знизився, порівняно з 1985 р., на 0,10 проц. пункти, або на 7,3%; 1990 р.- на 0,09 проц. пункти, або на 7%; з 1995 р.- на 0,03 проц. пункти, або на 2,5%. У рибній промисловості зниження цього показника в 1997 р., порівняно з 1985 р., становило 0,11 проц. пункти, або 8,6%; у 1990 р.- 0,02 проц. пункти, чи 1,7%, а порівняно з 1995 р. він зріс на 0,02 проц. пункти, чи на 1,7%.

Трудовий ресурсний потенціал харчової промисловості та її підгалузей вирізняється своїми регіональними пропорційними особливостями, які в розрізі економічних районів і областей України характеризуються даними, що наведені в табл. 6.1.5.

Наведені розрахункові дані про територіальні пропорції розміщення трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості показують, що в межах економічних районів найбільша його частина зосереджена у Причорноморському, Подільському, Центральному економічних районах, на які припадає близько двох третин промислово-виробничого персоналу галузі.

Найбільша частина в регіональній структурі промислово-виробничого персоналу харчової промисловості припадає на Вінницьку (7,1 %), Донецьку (6,2), Автономну Республіку Крим (5,8), Харківську (5,7), Черкаську (5,3), Одеську (5,2), Львівську (4,7), Полтавську (4,6), Дніпропетровську (4,4), Хмельницьку (4,4), Сумську (4,0), Київську (3,7), Тернопільську (3,7 %) області і за підсумком складає 64,8 % трудового ресурсного потенціалу.

Таблиця 6.1.5.

Регіональна структура трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості України у 1997 р. (%)

Регіон, область	Харчова, вкл. борошно-мел'яно-круп'яну	Харчова	Харчо-смакова	М'ясна і молочна	Рибна	Борошно-мел'яно-круп'яна
Донецький	9,43	9,37	9,12	10,58	5,44	10,26
Донецька	6,22	6,23	6,36	6,09	4,49	6,07
Луганська	3,21	3,14	2,75	4,49	0,94	4,19
Карпатський	10,86	10,91	11,95	9,02	3,22	10,99
Закарпатська	2,03	2,02	2,40	1,21	0,05	2,15
Івано-Франківська	2,13	2,12	2,11	2,39	0,13	3,15
Львівська	4,72	4,73	5,10	3,98	2,73	4,46
Чернівецька	1,99	2,04	2,34	1,45	0,30	1,23
Подільський	15,13	15,12	16,55	12,98	0,90	15,36
Вінницька	7,07	7,09	8,06	5,24	0,49	6,76
Тернопільська	3,70	3,75	4,19	2,99	0,10	3,05
Хмельницька	4,37	4,28	4,30	4,74	0,31	5,56
Поліський	11,24	11,18	10,66	13,78	2,03	12,03
Волинська	1,88	1,88	1,83	2,06	1,52	1,81
Житомирська	3,49	3,43	3,33	4,12	0,12	4,41
Рівненська	2,60	2,56	2,50	3,04	0,17	3,04
Чернігівська	3,27	3,31	3,00	4,56	0,22	2,77
Придніпровський	7,33	7,45	6,44	10,12	8,19	5,79
Дніпропетровська	4,35	4,45	3,74	6,12	6,72	3,00
Запорізька	2,98	3,00	2,70	3,99	1,47	2,78
Причорноморські	16,57	16,69	14,58	13,88	84,66	14,95
Авт. респ. Крим	5,80	5,94	4,44	3,28	59,52	3,89
Миколаївська	2,81	2,77	2,65	3,01	3,50	3,43
Одеська	5,23	5,34	4,93	4,66	19,75	3,69
Херсонська	2,72	2,63	2,56	2,93	1,89	3,93
Східний	14,36	14,32	14,22	16,19	1,90	14,89
Полтавська	4,64	4,63	4,31	6,08	0,20	4,67
Сумська	4,03	3,94	3,78	4,82	0,25	5,32
Харківська	5,70	5,75	6,12	5,29	1,45	4,90
Центральний	15,06	15,15	16,03	14,48	0,00	17,37
Київська	3,71	3,62	3,64	4,02	0,00	8,50
м. Київ	2,90	2,98	3,15	2,80	0,53	1,89
Кіровоградська	3,12	3,09	3,41	2,54	0,29	3,61
Черкаська	5,33	5,47	5,82	5,11	0,50	3,38
УКРАЇНА	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано за даними: Форма СО «Кількість підприємств, чисельність промислово-виробничого персоналу, обсяг продукції промисловості за 1997 р.» Держкомстату України.

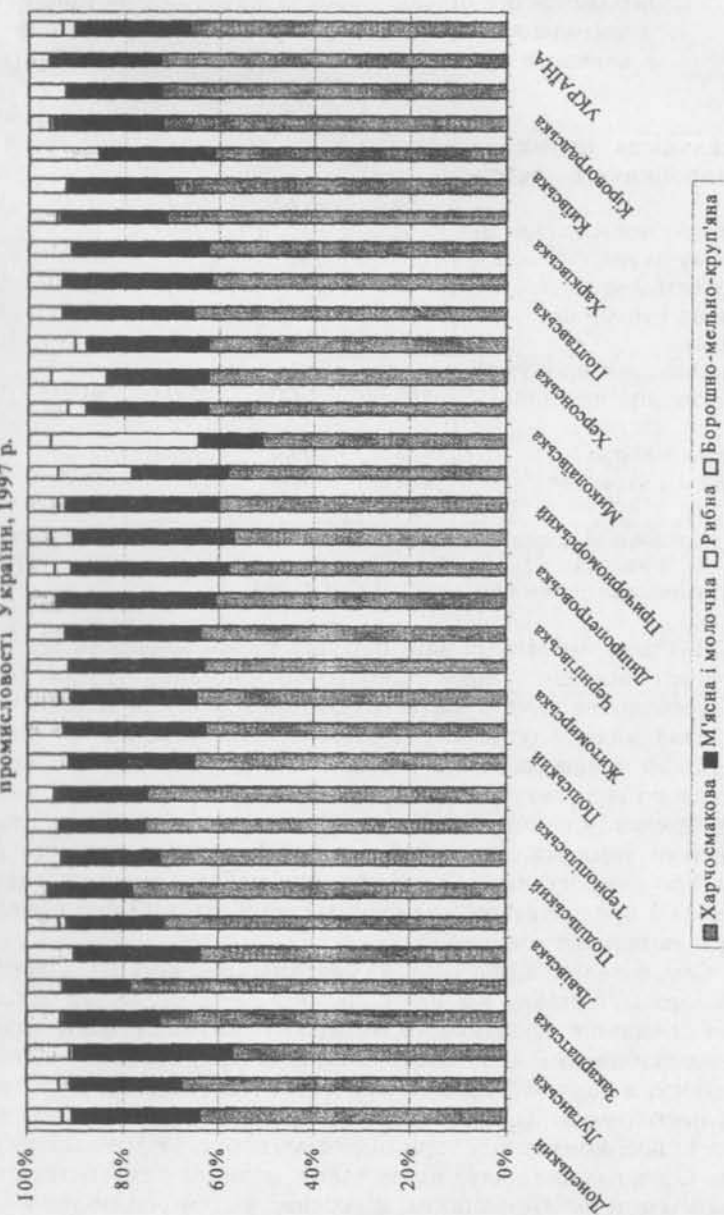
Приблизно такі ж регіональні пропорції в розміщенні промислово-виробничого персоналу характерні для харчосмакової, м'ясної, молочної та борошномельно-круп'яної підгалузей харчової промисловості. Специфічними особливостями вирізняються регіональні пропорції розміщення трудового ресурсного потенціалу рибної промисловості, які характеризуються високою часткою їхньої концентрації у Причорноморському (84,7 %), Придніпровському (8,2) та Донецькому (5,4 %) економічних районах, а в межах окремих регіонів — в Автономній Республіці Крим (59,5 %), Одеській (19,8), Донецькій (4,5) та Миколаївській (3,5 %) областях.

Певними регіональними особливостями вирізняється галузева структура трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості, котра диференційована за пропорціями промислово-виробничого персоналу в розрізі економічних районів і областей України (рис. 6.1.1.).

Як свідчать наведені дані, питома вага харчосмакової підгалузі у структурі промислово-виробничого персоналу в розрізі економічних районів знаходиться в межах від 58,2 % у Придніпровському до 72,8 % у Карпатському економічному районі, а в межах областей — від 50,7 % в Автономній Республіці Крим до 78,5 % у Закарпатській області. Питома вага м'ясної і молочної промисловості у структурі промислово-виробничого персоналу харчової промисловості коливається в межах економічних районів від 20,1 % у Причорноморському до 27,1 % у Східному економічному районі, а в межах областей — від 13,6 % в Автономній Республіці Крим до 33,5 % у Луганській області. Частка промислово-виробничого персоналу рибної промисловості у структурі трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості диференціюється в межах економічних районів від 0,5 % у Поліському до 15,6 у Причорноморському економічному районі, а в межах областей — від 0,1 у Закарпатській і Тернопільській областях до 31,2 % в Автономній Республіці Крим.

Узагальнюючи структурно-динамічні тенденції трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості України за період проведення ринкових перетворень, слід зіставити показники його динаміки з показниками динаміки загального обсягу виробництва продукції, що дає змогу визначити тенденції ефективності його використання (табл. 6.1.6).

Рисунок 6.1.1. Галузева структура промислово-виробничого персоналу харчової промисловості України, 1997 р.

Таблиця 6.1.6.

**Співвідношення індексів обсягів виробництва продукції
і чисельності промислово-виробничого персоналу
в харчовій промисловості України (у % до 1985 р.)***

	1990 р.	1995 р.	1997 р.	1997 р. у % до	
				1990 р.	1995 р.
Чисельність промислово-виробничого персоналу	98,5	83,1	76,5	77,7	92,1
Харчова промисловість у тому числі:					
харчосмакова	96,1	87,1	82,5	85,8	94,7
м'ясна і молочна	102,3	89,8	75,1	73,4	83,6
рибна	105,3	52,6	55,3	52,5	105,1
Виробництво продукції					
Харчова промисловість у тому числі:	116,0	54,0	45,0	38,8	83,3
харчосмакова	112,0	69,0	...	...	...
м'ясна і молочна	121,0	39,0	29,2	24,2	74,3
рибна	121,0	49,0	52,8	43,6	107,8

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1995 рік. - К.: Техніка, 1996.- СС. 77, 158; Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- СС. 129, 384.

Наведені аналітичні дані підтверджують наявність тенденції значного зниження ефективності використання трудового ресурсного потенціалу в харчовій промисловості та її підгалузях, яка мала місце в останні роки, що негативно вплинуло на розвиток цієї провідної галузі економіки, агропромислового та промислового комплексів України. В аналізованому періоді чисельність промислово-виробничого персоналу скорочувалася значно нижчими темпами, ніж обсяги виробленої продукції, що свідчить про непродуктивне резервування робочої сили як головної складової продуктивних сил суспільства в цілому і цієї провідної галузі економіки зокрема.

Слід зазначити, що раціональне використання трудового ресурсного потенціалу харчової промисловості можливе лише за умов створення ефективного механізму мотивації праці промислово-виробничого персоналу галузі. Реформування відносин власності в харчовій промисловості має відбуватись з урахуванням необхідності формування у працівників галузі відчуття власника і своєї конкретної міри відповідальності за загальні результати. Організація оплати праці також повинна вписуватись в загальну систему виробничих відносин, які реформуються. Має бути відновлена стимулююча роль оплати праці, яка повинна заохочувати працівників до покращення своїх виробничих пока-

зників, підвищувати їхню зацікавленість у застосуванні новітніх, економічно ефективних і екологічно чистих технологій виробництва, поліпшенні збуту продукції.

6.2. Особливості розвитку матеріально-технічної бази харчової промисловості

Матеріально-технічна база харчової промисловості, її техніко-технологічний рівень мають вирішальне значення для відновлення та прискорення розвитку харчової промисловості, визначаючи можливості для збільшення обсягів виробництва продукції, підвищення продуктивності праці, забезпечення раціонального та ефективного використання природних та сировинних ресурсів. Її постійне якісне оновлення в сучасних мовах є необхідною передумовою розширеного відтворення виробництва в галузі.

У 1997 р. в харчовій промисловості України було зосереджено промислово-виробничих основних фондів на суму 2017298 тис. грн., що складає 7,9 % вартості промислово-виробничих основних фондів промисловості. Переважна частина (62,0 %) промислово-виробничих основних фондів галузі припадає на харчосмакову промисловість, в м'ясній і молочній промисловості зконцентровано 23,5 % фондів галузі, в рибній – 6,6, борошномельно-круп'яній – 8,0 %.

Більше половини промислово-виробничих основних фондів харчової промисловості України зосереджено в Причорноморському (4313467 тис. грн., або 21,4 %), Центральному (3245375 тис. грн., або 16,1 %) та Подільському (2980120 тис. грн., або 14,8 %) регіонах. Як свідчать дані про регіональну структуру промислово-виробничих основних фондів харчової промисловості та її галузей, наведені в табл. 6.2.1., основна частка виробничих фондів харчосмакової промисловості (53,1 %) зосереджена в Подільському, Центральному та Причорноморському регіонах, 61,1 % промислово-виробничих основних фондів м'ясної і молочної промисловості зосереджено в Центральному, Причорноморському, Східному та Поліському регіонах. Основні фонди рибної промисловості сконцентровані в Причорноморському регіоні, де їх питома вага в регіональній структурі становить 93, 6 %. Близько 58,5 % промислово-виробничих основних фондів борошномельно-круп'яної галузі припадає на Центральний, Причорноморський, Подільський і Поліський регіони.

Виробничий апарат харчової промисловості та її галузей наявністю великої кількості застарілого і зношеного технологічного устаткування, відбувається його абсолютне скорочення.

Таблиця 6.2.1.

Регіональна структура промислово-виробничих основних фондів харчової промисловості України у 1997 р. (%)

Регіон, область	Харчова, вкл. борошномельно-круп'яну	Харчова	Харчо-смакова	М'ясна і молочна	Рибна	Борошномельно-круп'яна
Донецький	7,84	7,61	6,95	10,91	2,01	10,55
Донецька	5,15	5,04	4,93	6,23	1,78	6,53
Луганська	2,69	2,57	2,02	4,67	0,23	4,02
Карпатський	9,30	9,24	10,76	7,74	0,25	12,10
Закарпатська	1,82	1,66	2,03	1,11	0,05	3,71
Івано-Франківська	1,49	1,39	1,40	1,74	0,04	4,18
Львівська	4,19	4,36	5,15	3,46	0,08	2,78
Чернівецька	1,80	1,83	2,17	1,42	0,08	1,42
Подільський	14,77	14,90	18,17	10,32	0,35	13,30
Вінницька	6,52	6,45	7,99	4,13	0,24	7,34
Тернопільська	3,44	3,59	4,40	2,46	0,02	1,71
Хмельницька	4,81	4,85	5,78	3,73	0,09	4,24
Поліський	10,31	9,89	9,58	14,28	0,28	13,01
Волинська	1,97	1,77	2,07	2,36	0,04	2,14
Житомирська	3,01	2,93	2,74	4,23	0,06	3,96
Рівненська	2,11	1,99	2,07	2,29	0,12	3,57
Чернігівська	3,21	3,20	2,70	5,39	0,06	3,34
Придніпровський	6,94	7,02	6,13	9,97	1,60	5,99
Дніпропетровська	4,27	4,31	3,72	5,99	0,53	3,82
Запорізька	2,67	2,71	2,40	3,98	1,08	2,17
Причорноморський	21,38	21,98	16,75	15,76	93,60	14,38
Авт. респ. Крим	9,46	9,86	5,75	4,72	67,00	4,80
Миколаївська	2,51	2,44	2,44	2,70	1,41	3,41
Одеська	6,77	7,07	6,00	4,97	24,71	3,28
Херсонська	2,63	2,61	2,55	3,37	0,48	2,88
Східний	13,39	13,43	14,07	15,22	1,05	12,94
Полтавська	4,43	4,56	4,80	5,19	0,05	2,91
Сумська	3,63	3,49	3,45	4,59	0,03	5,24
Харківська	5,33	5,38	5,82	5,45	0,97	4,79
Центральний	16,08	15,94	17,60	15,80	0,85	17,74
Київська	4,69	4,47	5,11	4,04	0,00	7,27
м. Київ	2,96	2,93	2,73	4,24	0,06	3,32
Кіровоградська	3,39	3,38	4,00	2,55	0,39	3,65
Черкаська	5,04	5,17	5,75	4,97	0,41	3,50
УКРАЇНА	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Розраховано за даними: Форма СО «Кількість підприємств, чисельність промислово-виробничого персоналу, обсяг продукції промисловості за 1997 р.» Держкомстату України.

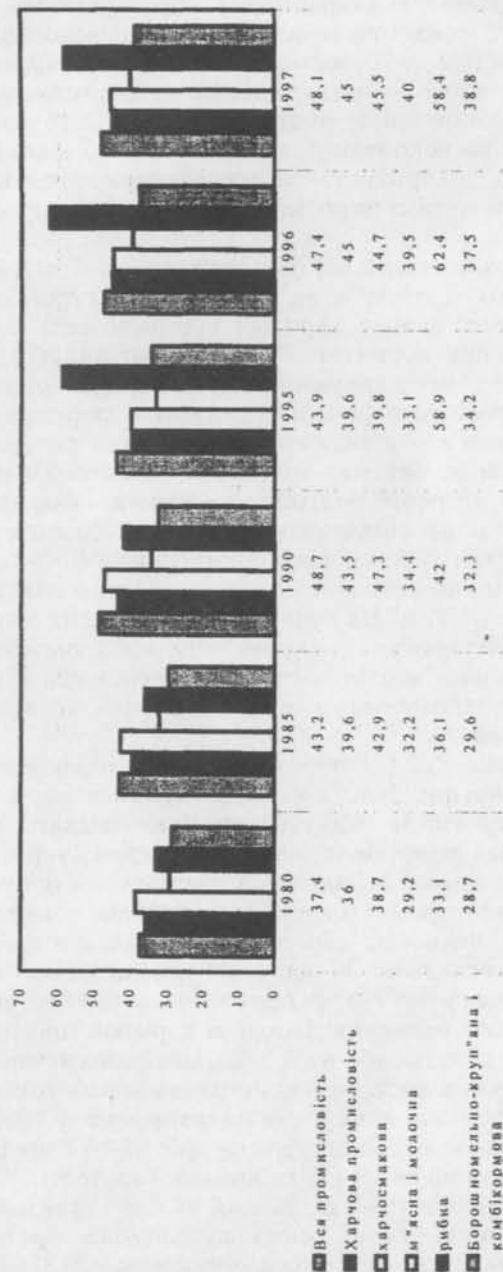
За даними Укрхарчопрому, спрацьованість активної частини основних фондів по різних галузях харчової промисловості становить від 50 до 70 відсотків, а коефіцієнт відновлення протягом останніх п'яти років має тенденцію до зниження і не перевищує двох відсотків при нормативному рівні 12-15 відсотків. Інвестиції в галузь не покривають зносу основного капіталу. На більшості харчових підприємств застосовуються технології, обладнання, засоби та методи виробничого контролю розробки 50-60-х років [128].

Виразом загальної неефективності і морального старіння основного капіталу є те, що середній строк служби основних виробничих фондів харчової промисловості сьогодні становить 25 років при нормативі 8. Коефіцієнт вибуття не перевищує 5-6%, а коефіцієнт введення - 6-7 % середньорічної вартості основних виробничих фондів. В результаті порушення відтворювального процесу знос основних виробничих фондів перевищує 40%, досягаючи по окремих галузях 60 %; питома вага застарілої техніки, що потребує невідкладної заміни, складає майже третину. Потреба в найважливіших видах обладнання задовольняється менш як наполовину. Доля прогресивного обладнання, що відповідає світовим стандартам, на вітчизняних підприємствах не перевищує 20-30 %. На сучасному етапі навіть нарощування виробництва експортної конкурентоздатної продукції відбувається на базі більшою мірою застарілих технологій і при експлуатації старого технологічного обладнання, яке не відповідає світовим стандартам.

На рис. 6.2.1 наведені дані, які характеризують динаміку зносу основних фондів харчової промисловості та її укрупнених галузей протягом 1980-1997 рр. Вони свідчать, що за аналізований період коефіцієнт зносу промислово-виробничих основних фондів в цілому по харчовій промисловості був дещо нижчим, ніж по всій промисловості, що виробляє товари народного споживання. Водночас, спостерігалась стійка тенденція до зростання цього показника по харчовій промисловості та її окремим галузям. Так, у 1997 р. в порівнянні з 1990 р. знос промислово-виробничих основних фондів в харчовій промисловості зріс на 1,5 проц. пункти, або на 3,5 %. Найгірша ситуація склалась в рибній промисловості, де спостерігались найстрімкіші темпи зростання зносу основних виробничих фондів: у 1997 р. в порівнянні з 1990 р. знос основних фондів зріс на 16,4 проц. пункти, або на 15,3 % і становив 58,4 % їх загальної вартості.

Станом на 1997 р., вищий ніж в середньому по харчовій промисловості рівень зносу промислово-виробничих основних фондів мали також крохмале-паточкова (56,3 %), цукрова (52,6), молочноконсервна (51,3), плодоовочеконсервна (49,7), соляна

Рис. 6.2.1. Знос промислово-виробничих основних фондів в харчовій промисловості (у відсотках до загальної вартості фондів на кінець року)*

* Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 101.

(48,7), виноробна (46,5), парфумо-косметична (45,6), дріжджова (45,3) галузі. Від 40 до 45 % становила зношеність промислово-виробничих основних фондів в масложировій (без мила і миючих засобів) (40,0%), клеєжелатиновій (40,6), борошномельній (41,1), маслосироробній і молочній (без молочноконсервної) (41,6), спиртовій (40,2), макаронній (41,5), кондитерській (43,5) галузях та інших виробництвах харчової промисловості (42,3%). Зношеність промислово-виробничих основних фондів на рівні 30-40 % їх вартості мали виробництво харчових концентратів (33,3 %), виробництво безалкогольних напоїв (33,5), круп'яна (33,9), тютюно-махоркова (30,7), лікєро-горілчана (34,9), пивоварна (36,1), хлібопекарська (38,9) галузі [107, с. 31-32].

Оновлення промислово-виробничих основних фондів, особливо їх застарілої частини відбувається надто низькими темпами, які не забезпечують досягнення оптимальних термінів їх відтворення, що приводить до зниження рівня ефективності розвитку галузі. В цілому по харчовій промисловості у 1997 р. було оновлено лише 7 % промислово-виробничих основних фондів, в тому числі в парфумо-косметичній промисловості цей показник становив 5,1 %, виноробній — 6,3, соляній — 4,0, плодоовочевій (без плодоовочеконсервної) — 7,7, плодоовочеконсервній — 2,7, маслосироробній і молочній (без молочноконсервної) — 4,0, молочноконсервній — 9,1, цукровій — 4,8, рибній (без рибоконсервної) — 8,6, рибоконсервній — 6,2, крохмалепаточковій — 6,2, виробництві харчових концентратів — 2,3, круп'яній — 5,5, борошномельній — 8,4, м'ясній (без клеєжелатинової) — 5,8, клеєжелатиновій — 0,0, хлібопекарській — 6,7, масложировій (без мила і миючих засобів) — 7,3, виробництві мила і миючих засобів — 1,4, інших виробництвах харчової промисловості — 4,6 %. Відносно високі показники оновлення промислово-виробничих основних фондів відмічались в тютюново-махорковій (22,9 %), лікєро-горілчаній (14,5), пивоварній (13,4), спиртовій (11,9), макаронній (11,6), кондитерській (15,4) галузях, виробництві безалкогольних напоїв (18,2 %), проте і вони є далекими від оптимальних. Данні, що характеризують введення в дію основних фондів в харчовій промисловості та її укрупнених галузях за період з 1980 р. по 1997 р. наведені в табл. 6.2.2.

Протягом 1990-1997 рр. помітно уповільнилися темпи вибуття основних виробничих фондів, що підтверджують дані, наведені в табл. 6.2.3. В середньорічному вимірі вибуття застарілих промислово-виробничих основних фондів в харчовій промисловості в 1991-1995 роки становило 1,7 %. Воно зменшилося порівняно з попереднім п'ятирічним періодом на 0,8 процентних пунктів, або на 32 %. У 1997 р., в порівнянні з середньорічним показником за 1985-1990 рр., вибуття застарілих промислово-вироб-

ничих основних фондів в цілому по харчовій промисловості скоротилось більш ніж втричі, в тому числі в м'ясній та молочній промисловості — в 3,6 рази. Розрахунки свідчать, що за збереження таких темпів виведення з експлуатації застарілих засобів праці для їх повної заміни в галузі потрібно близько 60 років.

Таблиця 6.2.2.

Введення в дію основних фондів у харчовій промисловості України (у фактичних цінах)*

	млрд. крб.				млн. грн.		
	1981-1985 рр.		1986-1990 рр.		1995р.	1996р.	1997р.
	всього	в середньому за рік	всього	в середньому за рік			
Вся промисловість**	40,0	8,0	46	9,2	163500	3833,1	6787
Харчова	3,0	0,6	3,6	0,7	27025	588,0	585,9
харчосмакова	1,8	0,4	2,2	0,4	20417	441,5	463,8
м'ясна і молочна	0,6	0,1	0,9	0,2	6150	137,4	117,6
рибна	0,6	0,1	0,5	0,1	458	8,9	4,5
Борошномельно-круп'яна і комбікормова	0,6	0,1	0,53	0,1	2843	47,1	90,6

* Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 104.

** Галузі, що виробляють товари народного споживання.

Таблиця 6.2.3.

Вибуття застарілих промислово-виробничих основних фондів в харчовій промисловості України (по підприємствах, що перебувають на самостійному балансі; у % до загальної вартості фондів на початок періоду)

	млрд. крб.				млн. грн.		
	1981-1985 рр.		1986-1990 рр.		1995р.	1996р.	1997р.
	всього	в середньому за рік	всього	в середньому за рік			
Вся промисловість**	8,2	1,6	11	2,2	1,2	1,2	1,2
Харчова	9,6	1,9	12,3	2,5	1,4	1,1	0,8
харчосмакова	10	2	12,4	2,5	1,1	0,9	0,9
м'ясна і молочна	9,8	2	14,4	2,9	1,7	0,9	0,8
рибна	4,8	1	8,9	1,8	0,5	0,9	0,9
Борошномельно-круп'яна і комбікормова	0,6	0,1	0,53	0,1	2843	47,1	90,6

* Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 102.

** Галузі, що виробляють товари народного споживання.

Як негативну тенденцію, слід відзначити те, що вибуття застарілих промислово-виробничих основних фондів в харчовій промисловості відбувалось більш повільнішими темпами, ніж введення нових. Це є свідченням екстенсивного характеру розвитку матеріально-технічної бази харчової промисловості, оскільки значна частка основних фондів, що вводяться, спрямовується не на оновлення існуючих і діючих, а на приріст нових потужностей. В результаті нова техніка фактично поглинається масою застарілого обладнання і техніко-технологічний рівень галузі лишається низьким.

Кількісну характеристику матеріально-технічної бази харчової промисловості в натуральному виразі надають показники наявних виробничих потужностей, їх динаміки та коефіцієнту використання.

Наявні виробничі потужності харчової промисловості України дозволяють їй переробляти за добу 502,8 тис. тонн цукрових буряків і 8,2 тис. тонн насіння соняшнику, випікати 33,9 тис. тонн хліба і хлібобулочних виробів; виробляти за зміну 5,1 тис. тонн м'яса, худоби та птиці, 1,5 тис. тонн ковбасних виробів, 1,6 тис. тонн тваринного масла, 12,7 тис. тонн продукції з незбираного молока (в перерахунку на молоко), 230,2 тонни сичужних сирів, 2,4 млн. умовних банок молочних консервів. За рік підприємства галузі можуть випустити 7,2 млн. тонн борошна, 833,9 тис. тонн круп, 381,6 тис. тонн макаронних виробів, 1,0 млн. тонн кондитерських виробів, 359,8 тис. тонн маргаринової продукції, 3489,2 млн. умовних банок плодоовочевих консервів, 56,0 млн. декалітрів мінеральної води, 32,7 млн. декалітрів виноградного вина, 849,0 тис. декалітрів коньяку, 849 млн. декалітрів безалкогольних напоїв.

Аналіз динаміки виробничих потужностей за період з 1990-1997 рр. (див. табл. 6.2.4.) свідчить про стійку тенденцію до скорочення потужностей з переробки м'яса птиці, кондитерських виробів, коньяку: протягом зазначеного періоду вони скоротились на 21, 5 %, 7,5 % та 32,2 % відповідно. Водночас помітно зросли потужності по виробництву безалкогольних напоїв (на 9,7 %), макаронних виробів (на 13,4 %), тваринного масла (на 20,3 %), ковбасних виробів (на 12,2 %), сирів сичужних (на 8,8 %), молочних консервів (у 2,3 рази).

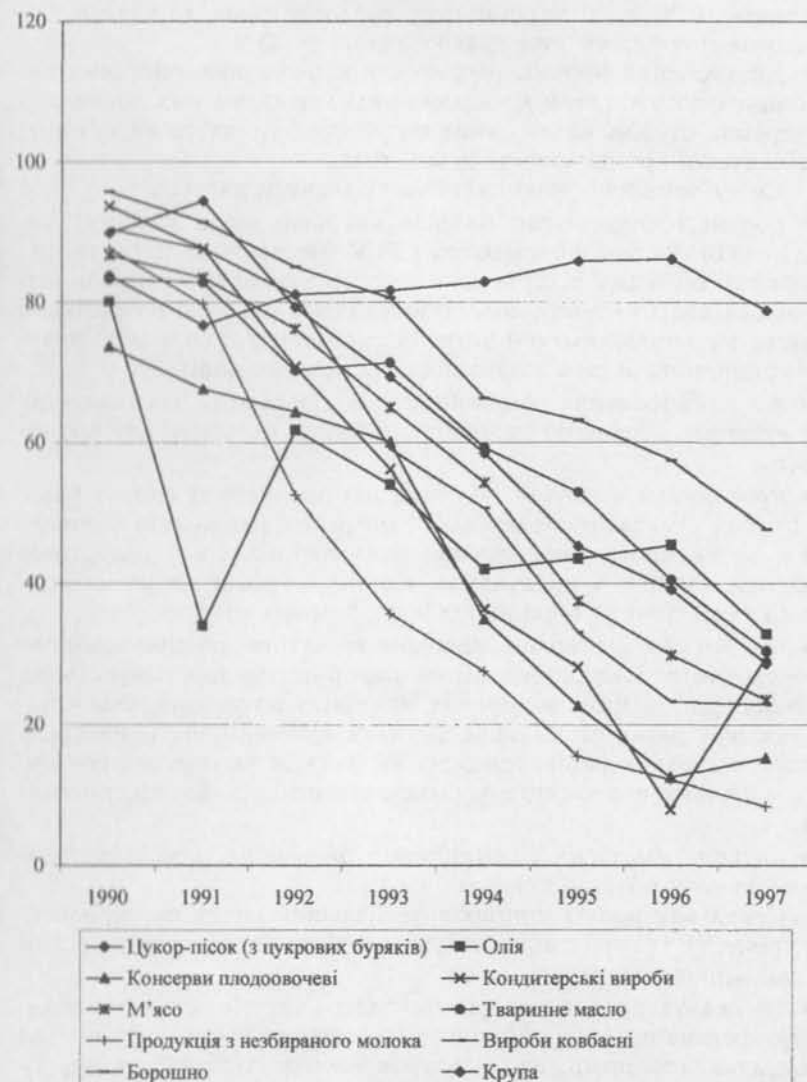
Негативною динамікою характеризується коефіцієнт використання потужностей. Як свідчать дані, наведені на рис. 6.2.2., протягом 1990-1997 рр. практично по всіх галузях харчової промисловості спостерігалось суттєве скорочення цього показника. Найбільш різко скоротився процент використання по виробництву цукру-рафінаду (на 84,9 проц. пункти, або на 92,1 %), плодоовочевих консервів (на 58,5 проц. пункти, або на 79,4 %), про-

Наявність виробничих потужностей з випуску окремих видів харчової продукції в Україні на кінець року

Галузь, продукція	Р				О				К				И	
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1994	1995	1996	1997	1996	1997
Цукор-пісок (з цукрових буряків) - тис.т	505,3	506,5	507,1	508,4	509,2	509,0	508,9	502,8	509,2	509,0	508,9	502,8	508,9	502,8
переробки буряків на добу	5836,0	5836,0	5836,0	5836,0	5836,0	5836,0	5836,0	5516,0	5836,0	5836,0	5836,0	5516,0	5836,0	5516,0
Цукор-рафінад - т на добу	10200,5	10191,3	9065,4	9753,0	10498,0	10606,3	10517,6	10228,8	10498,0	10606,3	10517,6	10228,8	10498,0	10228,8
Олій - т переробки на добу	3560,1	3728,6	3829,1	3829,3	3418,7	3487,7	3567,8	3489,2	3418,7	3487,7	3567,8	3489,2	3418,7	3489,2
Консерви плодоовочеві - куб	1116,4	1116,7	1078,2	1121,7	1114,8	1081,7	1052,3	1033,2	1114,8	1081,7	1052,3	1033,2	1114,8	1081,7
Кондитерські вироби - тис.т	195,1	190,4	187,1	190,3	190,2	185,8	194,2	214,1	190,2	185,8	194,2	214,1	190,2	185,8
Безалкогольні напої - млн дал	1318,7	1352,0	1231,5	894,0	893,6	893,6	894,0	894,0	893,6	893,6	894,0	894,0	893,6	894,0
Коньяк - тис. дал	38564,0	37007,2	42326,3	35549,1	31848,5	31337,5	33106,9	32702,3	31848,5	31337,5	33106,9	32702,3	31848,5	31337,5
Вино виноградне - тис. дал	350,8	350,8	381,5	403,9	397,3	374,9	374,9	359,8	397,3	374,9	374,9	359,8	397,3	374,9
Мargarinova продукція - тис.т	336,5	349,9	354,1	354,3	361,7	364,1	561,4	381,6	361,7	364,1	561,4	381,6	361,7	364,1
Вироби макаронні - тис.т	31451,6	...	...	35065,5	36875,8	35972,3	34843,2	33873,5	36875,8	35972,3	34843,2	33873,5	36875,8	35972,3
Хліб і хлібобулочні вироби в асортим. - т за добу	6369,3	6251,9	6238,6	6221,1	6248,3	6262,5	6077,2	6070,6	6248,3	6262,5	6077,2	6070,6	6248,3	6262,5
М'ясо - т за зміну	1809,4	1810,0	1807,2	1804,9	1753,4	1702,6	1421,1	1421,1	1753,4	1702,6	1421,1	1421,1	1753,4	1702,6
у тому числі: м'ясо птиці - т за зміну	1293,9	1201,7	1312,8	1354,4	1387,9	1783,8	1477,9	1556,7	1387,9	1783,8	1477,9	1556,7	1387,9	1783,8
Тваринне масло - т за зміну	12190,6	12284,1	12567,2	12914,2	13117,7	13137,9	12973,9	12716,1	13117,7	13137,9	12973,9	12716,1	13117,7	13137,9
Продукція з незбираного молока (у перерахунку на молоко) - т за зміну	211,6	215,0	218,8	220,9	221,1	225,9	224,5	230,2	221,1	225,9	224,5	230,2	221,1	225,9
Сири сирожжені - т за зміну	1367,8	1520,7	1479,0	1479,8	1763,5	1555,0	1549,5	1534,0	1763,5	1555,0	1549,5	1534,0	1763,5	1555,0
Вироби ковбасні - т за зміну	726,0	706,2	710,0	710,6	709,0	707,3	2487,6	2405,3	709,0	707,3	2487,6	2405,3	709,0	707,3
Консерви молочні - куб за зміну	7589,8	7312,2	7257,4	7062,4	7559,3	7014,3	7178,8	7237,8	7559,3	7014,3	7178,8	7237,8	7559,3	7014,3
Борошно - тис. т	901,8	856,1	847,0	843,1	831,4	777,3	809,4	833,9	831,4	777,3	809,4	833,9	831,4	777,3
Крупа - тис. т	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

* - Складено за даними Держкомстату України.

Рис. 6.2.2. Динаміка виробничих потужностей з випуску окремих видів промислової харчової продукції, %

дукції з незбираного молока (на 79,3 проц. пункти, або на 90,5 %), сирів сичужних (на 62,4 проц. пункти, або на 65,4 %), м'яса (на 63,2 проц. пункти, або на 72,9 %), ковбасних виробів (на 67,7 проц. пункти, або на 74,8 %). У 1997 р. процент використання середньорічних потужностей з виробництва цукру-рафінаду, м'яса птиці, продукції з незбираного молока не перевищував 10 %, а по виробництву плодоовочевих консервів, безалкогольних напоїв, виноградного вина — 20 %.

Дослідження причин різкого скорочення використання виробничих потужностей дозволило виділити серед них зовнішні і внутрішні, ступінь впливу яких по різних галузях та виробництвах харчової промисловості була різною.

Серед зовнішніх чинників слід відзначити наступні:

- розрив господарських зв'язків, які мали місце в єдиній господарській системі колишнього СРСР. Не зважаючи на те, що більшість харчових підприємств реорганізували своє виробництво відповідно до нових умов, їх потужності, які були розраховані раніше на загальносоюзні потреби, з ринкової точки зору практично припинили своє існування як основного капіталу;

- різке скорочення виробництва в сільському господарстві, що виступає основною сировинною базою для харчових виробництв;

- прорахунки в митній політиці, що призвели з одного боку, до відтоку сільськогосподарської сировини за кордон, а з іншого боку, до надмірного наповнення вітчизняного ринку імпортною дешевою харчовою продукцією, що скорочувало попит на продукцію вітчизняних виробників продовольчих товарів;

- відсутність в Україні високорозвинутого спеціалізованого продовольчого машинобудування, виробництва таропакувальних та інших допоміжних матеріалів, що призвело до нерегульованого процесу деіндустріалізації харчової промисловості, масового створення малих напівкустарних не завжди екологічно безпечних харчових виробництв у сільськогосподарських підприємствах;

- низький платоспроможний попит населення, зумовлений загальною економічною кризою.

Серед внутрішніх чинників, найбільший вплив на скорочення проценту використання потужностей по виробництву промислової харчової продукції мали:

- висока енерго- та матеріаломісткість виробництва, викликана неефективним використанням відповідних ресурсів та низька продуктивність праці, що зумовлює високу собівартість виробленої продукції, знижує її конкурентоздатність на внутрішньому і зовнішньому ринку. В результаті попит на неї, який є основ-

ним чинником, що визначає обсяги виробництва в ринкових умовах господарювання, скорочується;

- низький техніко-технологічний рівень багатьох харчових виробництв, який не забезпечує комплексну переробку сільськогосподарської сировини, та відсутність належних умов для її зберігання, що призводить до значних втрат сировинних ресурсів харчової промисловості;

- наявність, як в цілому по Україні, так і в значній кількості областей диспропорцій між виробничими потужностями та сільськогосподарською сировиною, що надходить на переробку, а також між виробничими потужностями, на яких здійснюється основний технологічний процес і переробка вторинних матеріальних ресурсів;

- відсутність належних інтеграційних зв'язків з іншими галузями продовольчого комплексу, що проявляється, зокрема, у відсутності спільної зацікавленості переробних підприємств і виробників сільськогосподарської сировини у виробництві кінцевої харчової продукції;

- недостатній розвиток маркетингових служб на більшості підприємств харчової промисловості, а також відсутність їх належного інформаційного забезпечення.

Слід зазначити, що значна частка виробничих потужностей є застарілими та технічно спрацьованими. Низький технологічний рівень виробництва спричиняє великі втрати сільськогосподарської сировини і корисних речовин, що містяться в ній, великі питомі витрати сировини на виробництво кінцевої готової продукції, високу трудо-, паливо- та енергоємність продукції, значні сукупні витрати живої та уречевленої праці на її виробництво. На виробництво одиниці продукції на вітчизняних підприємствах витрачається майже втричі більше сировини і енергії, ніж у зарубіжних країнах [274, с. 60].

Однією з головних причин такого явища є відставання розвитку вітчизняного продовольчого машинобудування. За даними Укрхарчопрому на підприємствах, що входять до його системи, експлуатується понад 1,3 мільйона одиниць, або понад 600 найменувань технологічного устаткування, близько 700 тисяч приладів 1,5 тисячі найменувань, близько 3 тисяч парових котлів, 277 турбогенераторів, 4,6 тисячі силових трансформаторів. Половина наявного устаткування і приладів — країн ближнього зарубіжжя, 42 % - з країн далекого зарубіжжя, і лише 8 % припадає на обладнання вітчизняного виробництва [128, с. 6]. Водночас, технологічний рівень вітчизняного обладнання значно відстає від рівня іноземних аналогів як за одиничною потужністю, так і за якістю виготовлення, рівнем автоматизації, енергоміст-

кістю, матеріаломісткістю, надійністю, наявністю допоміжних пристроїв, що дають змогу механізувати початкові та кінцеві етапи технічного циклу (завантаження сировини, упаковка, маркування). За оцінкою вітчизняних спеціалістів, техніко-технологічний рівень найважливішого обладнання для харчових галузей відповідає світовому рівню лише для 59,5 % всього парку обладнання.

Високий рівень спрацьованості, недостатній рівень забезпечення сучасним високотехнологічним обладнанням є характерним практично для всіх галузей харчової промисловості України.

Так, низьким рівнем розвитку характеризується матеріально-технічна база однієї з пріоритетних переробних галузей не тільки харчової промисловості, агропромислового і промислового комплексів, а й всього народногосподарського комплексу країни - бурякоцукрова промисловість, яка за обсягами виробництва цукру в недалекому минулому займала одне з провідних місць не тільки в Європі, але й у світі. Потужність 192 підприємств цукрової промисловості на 1 січня 1998 р. становила 502,8 тис.т переробки цукрових буряків за добу, яка за своїм технічним рівнем і розміром не забезпечує переробку сировини в оптимальні строки - 80-90 діб. За середньою потужністю цукрових підприємств Україна значно поступається країнам з розвинутим бурякоцукровим виробництвом, зокрема США, Франції, Німеччині, Нідерландам та іншим країнам. У структурі підприємств цукрової промисловості питома вага підприємств малої потужності /до 2000 т переробки цукрових буряків за добу/ складає 42,5 %, що значно перевищує цей показник у розвинутих країнах. Частка новітнього устаткування в цукровій промисловості сягає близько 30 %, морально і фізично зношеного - понад 40 %. Середній термін його служби сягає 18-20 років. Особливо низький технічний рівень дифузійних апаратів, жомовіджимних пресів. Як наслідок, один з основних показників, який характеризує економічність та технологічність переробки цукрових буряків на підприємствах - коефіцієнт вилучення цукру з них, в 1997 р. дорівнював на вітчизняних цукрових заводах 74,7 % порівняно з 85-88 % на підприємствах цукрової промисловості Франції, Німеччини та інших європейських країн з розвинутим бурякоцукровим виробництвом, тобто на цукрових заводах України він нижчий на 10,3-13,3 пунктів, або на 12,1-15,1 %.

В крохмале-паточковій промисловості незначна частина крохмалю виробляється на автоматичних лініях. В олійно-жировій галузі вітчизняне екстракційне обладнання за своєю одиничною потужністю поступається зарубіжним аналогам. Тільки 1/5 обладнання для рафінації рослинної олії за своїми характеристиками відповідає світовому рівню. Вітчизняні лінії кондитерської

промисловості не витримують конкуренції із зарубіжними аналогами за точністю дозування сировини, ступенем автоматизації виробничих процесів та іншими показниками. Частка прогресивного обладнання в пивобезалкогольній промисловості становить не більше третини його кількості. Продуктивність ліній розливу напоїв в 10-15 разів нижча, ніж зарубіжних зразків. В плодоовочевій промисловості, де майже 4/5 всього технологічного обладнання не відповідає сучасним світовим аналогам.

Гостру нестачу відчуває харчова промисловість у холодильних ємностях. В м'ясній і молочній галузях значна їх частина знаходиться в аварійному стані і потребує капітального ремонту, а на багатьох підприємствах вони взагалі відсутні.

Важливою проблемою розвитку підприємств харчової промисловості є розширення обсягів фасування і пакування продукції з використанням сучасного фасувально-пакувального обладнання і матеріалів. Відомо, що втрати від усушки при зберіганні і транспортуванні продукції в упакованому виді скорочуються в 10-20 разів. Сучасна упаковка зберігає продукти харчування від окислення і псування, забезпечує належний санітарний рівень, зростання продуктивності праці на подальших стадіях зберігання, транспортування і реалізації продукції, підвищення культури праці і обслуговування її споживачів.

За оцінками В.Слюсаря, для забезпечення технічного переоснащення підприємств харчової промисловості в найближчі десять років треба не менше як в 2- 2,5 рази збільшити обсяг продовольчого машинобудування [274, с. 62].

Все вищезазначене свідчить про необхідність, для відновлення і покращання роботи галузі, здійснення кардинального технічного оновлення її підприємств на основі принципово нових технічних та технологічних рішень, що базуються на переважному використанні досягнень вітчизняної науки як в царині безпосередньо харчових виробництв, так і при забезпеченні прискореного розвитку спеціалізованого продовольчого машинобудування та виробництва приладів контролю та вимірювання.

Технічні нововведення в галузях харчової промисловості повинні здійснюватись за трьома найважливішими напрямками. Першим напрямком є підвищення рівня механізації ручної праці та автоматизації виробництва та управління; збільшення швидкості дії і продуктивності машин та технологічних ліній, скорочення тривалості виробничого циклу; зменшення витратності виробництва за рахунок економії та комплексного використання сировини. Другим напрямком є підвищення стійкості в зберіганні та транспортуванні харчових продуктів, зокрема розробка нових методів консервування та зневодження, нових видів тари та упаковки тощо. Третім напрямком є забезпечення стабільнос-

ті показників якості та покращення обслуговування споживачів, більш повного задоволення їх потреб, що передбачає створення технологій виробництва нової генерації продуктів харчування, а також біологічно активних домішок, котрі дозволяють виробляти продукцію з наперед визначеними властивостями, спеціальних продуктів для дієтичного та дитячого харчування, продукції з лікувальними властивостями, швидкорозчинних, швидкого приготування та безпосередньо готових до споживання продуктів харчування тощо.

Створення сучасної розвинутої матеріально-технічної бази підприємств і об'єднань харчової промисловості має базуватися на впровадженні досягнень науково-технічного прогресу, що передбачає перехід на безперервне потокове виробництво, застосування конвеєрних, роторно-конвеєрних та інших систем машин, які здійснюють операції з усього комплексу заготівлі, транспортування, зберігання та переробки сільськогосподарської сировини на готову харчову продукцію. Нові технологічні лінії виробництва харчової продукції мають включати устаткування, що забезпечить реалізацію технології із застосуванням ультразвуку, надвисокочастотної енергії, криогенної техніки, сублімації, екструзії, ультрафільтрації, біологічно активних препаратів, ферментів, полімерних смол, нетрадиційних та місцевих видів сировини, вторинних сировинних ресурсів, що сприятиме формуванню високого техніко-технологічного рівня виробництва, збільшенню обсягів випуску продукції та її експорту на світовий продовольчий ринок.

Оновлення виробничого апарату має відбуватися за рахунок прискореного виводу з дії обладнання, що відпрацювало свій ресурс, та вводу нового обладнання, що враховує тенденції розвитку галузі в світі. Тобто розвиток виробничих фондів повинен в першу чергу супроводжуватись якісними змінами, а не кількісним зростанням апарату.

Необхідність докорінного і швидкого оновлення виробничого апарату харчової промисловості зумовлена не тільки тим, що воно відкриває дорогу для масового використання принципово нових технологічних процесів, техніки нових поколінь, які забезпечують суттєве підвищення продуктивності праці, широке використання ресурсозберігаючих, мало- і безвідходних технологій і процесів, значне поліпшення якості продукції, але й тим, що воно формує принципово новий тип розширеного відтворення, який базується на використанні якісних факторів економічного зростання, а також забезпечує значне зниження витрат на ремонт старого устаткування й обладнання.

Здійснення заходів по технічному переозброєнню, реконструкції, розширенню діючих і будівництву нових підприємств до-

зволить раціоналізувати їх розміщення по території країни, ліквідувати вузькі місця в розвитку потужностей, наблизити їх до сировинних зон.

З огляду на те, що харчова промисловість є однією з некапіталомістких галузей промисловості, ефективне використання її наявних потужностей за умов впровадження комплексу заходів по їх модернізації та оновленню може стати вагомим джерелом значного збільшення виробництва продовольчих товарів, формування потужного їх експортного потенціалу, задоволення потреб внутрішнього і зовнішнього ринків в продовольстві, збільшення бюджетних та валютних надходжень.

Безпосередньо у харчовій промисловості капітальні вкладення мають направлятися насамперед на модернізацію і техніко-технологічне переоснащення підприємств, прискорений розвиток і підвищення ефективності функціонування пріоритетних базових галузей і виробництв, які формують стійкий експортний потенціал продовольства країни - в цукрову, олійно-жирову, спиртову, лікєро-горілану, соляну, молочноконсервну, парфумо-косметичну, виноробну, плодоовочеконсервну галузі та виробництво продуктів дитячого харчування. Забезпеченню високого науково-технічного рівня структурної перебудови харчової промисловості може сприяти широке залучення інститутів НАН України, вузів, галузевих інститутів до реалізації конкретних комплексних програм з пріоритетних напрямів її розвитку, ефективніше використання частини коштів базового фінансування наукових установ у поєднанні з коштами інноваційних фондів різних галузей промисловості та Держінфонду для реалізації першорядних міжгалузевих програм.

Створення сучасної матеріально-технічної бази харчової промисловості на основі використання новітніх досягнень науки, техніки, технології, інформатики і передового досвіду є вирішальним фактором досягнення високих показників ефективності виробництва продовольчих товарів і конкурентоспроможності їх на світовому і регіональних ринках.

6.3. Проблеми інвестиційного забезпечення відтворення промислово-виробничого потенціалу галузі

Однією з головних причин сучасних кризових явищ в розвитку галузі, стримування активного реформування і забезпечення сталого її функціонування в перехідний період до розвинутої соціально орієнтованої ринкової системи господарювання є уповільнення та неупорядкованість інвестиційного та інноваційного процесів.

Важливою передумовою раціоналізації інвестиційної діяльності та забезпечення її високої ефективності є цінування і прогнозування інвестиційної привабливості окремих галузей і підгалузей харчової промисловості.

Цінування і прогнозування інвестиційної привабливості окремих галузей і підгалузей промисловості С.Ф.Покропивний та В.М.Колот [212] пропонують робити на основі системи показників, які характеризують рівень прибутковості діяльності, перспективність розвитку та інвестиційний ризик.

Для визначення рівня прибутковості пропонується окремі аналітичні показники зважувати за їх значущістю в такий спосіб: прибутковість власного капіталу — 40 %, прибутковість усіх використаних активів — 35 %, прибутковість витрат — 15 %, прибутковість реалізації продукції — 10 %.

Для оцінки перспективності розвитку галузі враховуються: значущість галузі в економіці України (за часткою продукції галузі у валовому внутрішньому продукті); соціальна значущість (за кількістю працівників); можливість забезпечення перспективного зростання власними фінансовими ресурсами; ступінь державної підтримки розвитку.

Визначення рівня інвестиційного ризику здійснюється з урахуванням: рівня конкуренції (кількість продуцентів однотипних виробів); рівня інфляційної стійкості продукції (за співвідношенням динаміки цін на основні види продукції за загального індексу оптових цін по Україні); рівнем соціального напруження (за співвідношенням середньої заробітної плати і прожиткового мінімуму).

Визначення інтегрального показника оцінки інвестиційної привабливості пропонується здійснювати послідовним додаванням рангового значення кожного узагальнюючого показника на його значення у відсотках (прибутковість діяльності — 65 %, перспективність розвитку — 20 %, рівень інвестиційних ризиків — 15 %).

За значеннями інтегральних показників, розрахованих за цією методикою, галузі харчової промисловості України поділяються на чотири групи:

- з **пріоритетною** інвестиційною привабливістю (парфумо-косметична, спиртова), які мають в цілому високомісткий і стійкий внутрішній ринок і значний експортний потенціал, а інвестиційна віддача зараз перевищує середньопромисловий показник на 40-50%;

- з **достатньо високою** інвестиційною привабливістю (вино-робна), що працюють на вітчизняній сировині і мають значний експортний потенціал, але значне технологічне відставання не

дозволяє досягти високої капіталовіддачі. Ефективність інвестицій у цих галузях на сьогодні в середньому на 20-25 % вища, ніж в цілому по промисловості України;

- з **середньою** інвестиційною привабливістю (виробництво плодоовочевих консервів, масложирова), що господарюють в режимі середньої норми віддачі інвестицій;

- з **низькою** інвестиційною привабливістю (цукрова), рівень ефективності інвестицій у яких надзвичайно низький і певна інвестиційна активність може мати місце лише за умови здійснення структурної перебудови України [212, с. 121-124].

На основі аналізу стану основних виробничих фондів, рівня їх зношеності та оновлення В.Д. Крисанов виділяє наступні чотири групи галузей харчової промисловості за рівнем їхньої інвестиційної привабливості.

До першої групи **високомодернізованих** галузей входять плодоовочева (сушіння, соління, заморожування овочів і фруктів, виробництво сиропів, екстрактів, соків та іншої продукції переробки овочів, фруктів і картоплі), круп'яну, виробництво харчових концентратів, мила і миючих засобів. Рівень зношеності основних фондів цих галузей знаходиться у межах 11,9-33,9 %, а оновлено у 1997 році — 1,4-7,7 % виробничих основних фондів.

Другу групу складають **інвестиційно привабливі** галузі — тютюново-махорочна, виробництво безалкогольних напоїв, лікеро-горілчана, пивоварна, спиртова, макаронна, кондитерська, в яких рівень зношеності основних виробничих фондів становить 30,7-43,5 %, а у 1997 році було оновлено 11,6-22,9 % вартості наявних фондів.

До третьої групи відносяться **інвестиційно малопривабливі** галузі — м'ясопереробна, клеєжелятинова, борошномельна, хлібопекарська, масложирова, масло- і сироробна, молокопереробна та інші галузі (виробництво харчових кислот — молочної, винокам'яної, яблучної тощо, виробництво вуглекислоти, оцту, сухого льоду, сахарину, розфасування харчових продуктів, розлив спирту). Зношення їхніх основних фондів становить 37,6-42,3 %, а оновлено у 1997 році лише 0,0-8,4 %.

У четверту групу входять **технічно відсталі** галузі — рибна, рибоконсервна, крохмало-патокова, цукрова, молочноконсервна, плодоовочеконсервна, сояна, виноробна, парфумо-косметична, дріжджова, чайна, ферментації тютюну, в яких зношення виробничих основних фондів досягає 45,3-58,7 %, а оновлено у 1997 році 0,0-9,1 % вартості наявних фондів [107, с. 30, 33].

Основними джерелами інвестування підприємств харчової промисловості на сучасному етапі розвитку галузі є державні

капітальні вкладення, власні кошти підприємств, внутрішні приватні інвестиції, заощадження населення, кошти, приховані в тіньовому секторі економіки та за кордоном, іноземний капітал (рис. 6.3.1.)

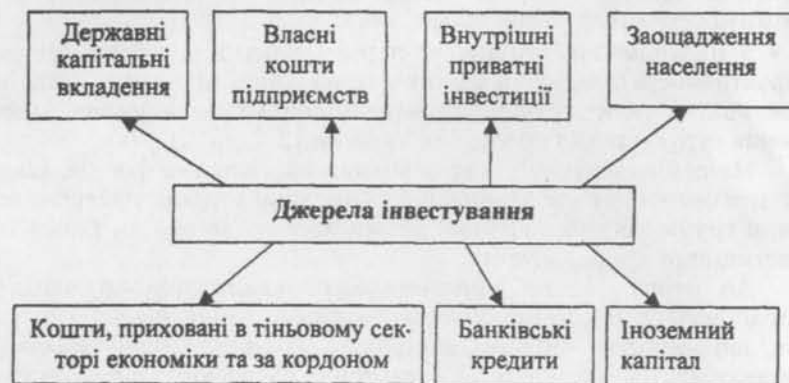

Рис.6.3.1. Джерела інвестування харчової промисловості

Державні капітальні вкладення в розвиток харчової промисловості, з одного боку є формою реалізації прав держави як власника виробництва (на підприємствах державної форми власності у 1997 році вироблялось 11,8 % загального обсягу продукції галузі), а з іншого - одним з важелів державної структурної та науково-технічної політики. Державні капітальні вкладення за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів підприємствам з 100 % державної власності надаються на безповоротній основі. Капітальні вкладення в підприємства недержавної та змішаної форми власності здійснюються на зворотній і платній основі. Плата за кредит встановлюється на рівні облікової ставки Національного банку України з коефіцієнтом 1,2, або в державну власність передається частка у статутному фонді підприємства, яка еквівалентна наданим коштам.

Протягом 1985-1997 року відбулись відчутні зміни у відтворувальній структурі державних капітальних вкладень в харчову промисловість. Більш як у півтора рази скоротились капітальні вкладення, спрямовані на будівництво нових підприємств та розширення діючих. На підприємствах державної форми власності протягом 1985-1996 р. відмічалась тенденція до збільшення питомої ваги витрат на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств, яка у 1996 р. досягла 85, 2%, проте у 1997 р.

вона скоротилась до 70,6 %. (табл. 6.3.1). В цілому ж по народному господарству України в відтворувальній структурі державних капітальних вкладень по об'єктах виробничого призначення витрати на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств становили у 1997 році 59,1, а на будівництво нових підприємств, включаючи розширення діючих підприємств - 33,2 %. Зазначене свідчить про неможливість лише за рахунок державних асигнувань забезпечити відновлення розширеного відтворення та пріоритетний розвиток харчової промисловості. Слід також наголосити, що здійснення капітальних вкладень в економіку не є головним завданням держави в ринкових умовах. Воно полягає, в першу чергу, в забезпеченні умов для створення приватного підприємництва і регулювання його діяльності.

Таблиця 6.3.1.

Відтворувальна структура капітальних вкладень державних підприємств і організацій у харчовій промисловості**

	1985	1990	1995	1996	1997
Капітальні вкладення - всього*	100	100	100	100	100
з них спрямовані					
на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств	64,7	69	80	85,2	70,6
на будівництво нових підприємств, вкл. розширення діючих підприємств	33,8	17,8	10,3	7,9	10,3

* - без витрат на обладнання, яке не входить в кошторис на будівництво (крім обладнання, що передбачається на технічне переозброєння та реконструкцію діючих підприємств); на проектно-пошукові роботи для будівництва в майбутні роки; на підтримання потужностей на діючих підприємствах.

** - Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні /статистичний збірник/. -К.: Держкомстат України, 1998. -С.103.

Основними чинниками, що стримують активність вітчизняних приватних інвесторів, є інфляційні сплески, високі відсоткові ставки за кредит, які перевищують норму доходності виробництва, значний рівень інвестиційного ризику. Утримання річних темпів інфляції на рівні не вище 10 %, проведення Національним банком України дисконтної політики, спрямованої на забезпечення позитивної відсоткової ставки по довгостроковим кредитам, дозволить, з одного боку, суттєво здешевити кредити

для позичальників, а з іншого, підвищити вигідність надання довгострокових кредитів, і, в результаті, значно розширити масштаби інвестиційного кредитування.

Високий ризик підприємницької діяльності потребує наявності відповідних гарантій для надання кредиту, якими можуть бути застава майна, цінних паперів, гарантій третіх осіб тощо. Важливим засобом зниження інвестиційного ризику може слугувати дольова участь місцевих бюджетів у фінансуванні проєктів як форма гарантій приватним інвесторам, що приймають участь у їх інвестуванні.

Традиційним джерелом інвестиційних ресурсів підприємств є їх власні кошти, які включають прибуток підприємств від виробничої діяльності та амортизаційні відрахування. Тому скорочення більш ніж вдвічі обсягів виробництва і рентабельності продовольчої продукції, яке відбулося протягом останніх семи років, відчутно зменшило власні інвестиційні та інноваційні джерела підприємств, що виробляють харчові продукти.

Використання амортизаційних відрахувань з цією метою також стало скоріш виключенням, ніж правилом, оскільки більша їх частина іде на покриття поточних витрат. Якщо в країнах з розвинутою ринковою економікою амортизаційні відрахування підприємств є важливим джерелом фінансування інвестицій і складають близько 40 % загального обсягу поточних і капітальних витрат підприємств, що здійснюються з позабюджетних джерел, то в Україні цей показник становить лише 10-15%.

Одним з засобів поліпшення ситуації, що склалася з власними інвестиційними ресурсами підприємств, має стати застосування прискореної амортизації з відповідним обґрунтуванням її коефіцієнтів для різних галузей, підгалузей та окремих виробництв продовольчого комплексу. Корисним також може бути використання досвіду Великобританії, Франції, Німеччини, США, Японії та інших країн, в яких підприємства, у випадку отримання збитків, можуть не нараховувати амортизаційні відрахування, а переносити його на більш сприятливий період без обмеження по строках.

До інших джерел власних інвестиційних ресурсів також належать довгострокові фінансові вкладення минулих періодів, строк погашення яких закінчується в поточному році; страхові суми відшкодування збитків внаслідок втрати майна; іммобілізація в інвестиції частини обігових активів. Проте питома вага їх в загальних обсягах самофінансування є такою незначною, що більшістю спеціалістів не береться до уваги [157].

Слід також наголосити, що наявність власних джерел інвестування є також чинником, що визначає привабливість їх для інших інвесторів. Так, в економічно розвинених країнах, при рі-

вні самофінансування менше 50% інвестування вважається ризиковим.

В економічно розвинених країнах світу як головне джерело інвестування розглядаються заощадження населення. Саме це, зокрема, є причиною переносу акценту в податкових системах цих країн з прямих податків (на прибуток, на доход тощо), які зменшують доходи компаній і стримують тим самим ділову активність, на непрямі (головним чином на податок на додану вартість, акцизний збір), які переносять податковий тягар на споживачів і, таким чином, стимулюють схильність населення до заощадження, що виступають джерелом інвестиційних ресурсів. Пропозиції щодо більш широкого застосування непрямих податків і в вітчизняній податковій системі надходять сьогодні від багатьох учених, практиків, політичних партій. Проте, на наш погляд, обов'язково слід враховувати те, що основна маса населення нашої держави має низький рівень доходів, і збільшення непрямих податків в цих умовах може, навпаки, призвести до скорочення їхніх заощаджень. Оскільки витрати на продовольчі товари в структурі витрат сімейних бюджетів населення України на сьогодні складають більше половини, скорочення рівня ставок непрямих податків, зокрема встановлення податку на додану вартість на продовольчі товари (крім алкогольних, тютюнових, делікатесних виробів тощо) на рівні не вище 10 %, могло б помітно вплинути на доходи домогосподарств, сприяти підвищенню купівельної спроможності населення і збільшенню споживчого попиту на продукцію харчової промисловості, створити умови для збільшення обсягів виробництва і, відповідно, збільшення маси прибутку, який отримують підприємствами галузі.

Перетворення заощаджень населення на інвестиції забезпечується фінансово-кредитними установами. Причому, чим вищі темпи зростання обсягів виробництва, тим більшої ваги набувають банківські кредити у фінансових ресурсах підприємств, оскільки внутрішні накопичення підприємств не здатні в повній мірі забезпечити потреб росту. Однак грошові кошти, зосереджені в банках, можуть перетворитись на інвестиції лише за умов зацікавленості останніх в кредитуванні підприємств. На сьогодні доля банківських кредитів в капіталовкладеннях у виробничу сферу в Україні є незначною. Це пояснюється, з одного боку, небажанням банків ризикувати своїми капіталами, вкладаючи їх у довгострокові інвестиції, а з іншого — високою вартістю самого кредиту, що суттєво обмежує коло інвестиційних проєктів, під які вони можуть бути надані. У 1997 році комерційними банками України суб'єктам господарювання були надані довгострокові кредити на суму 513 млн.грн., що складає лише 9,9% загального обсягу наданих ними кредитів. Більш широке

залучення банківських установ до інвестування промисловості можна забезпечити лише за умов зменшення ризику неповернення кредитів (прострочена заборгованість по довгострокових позиках банків у 1997 році досягала 52 млн. грн.), а також за рахунок встановлення диференційованих податкових ставок на прибутки фінансових установ по довгострокових і короткострокових кредитах, що дозволили б заохотити банки збільшити обсяги довгострокових кредитів і одночасно дещо здешевити їх для позичальників.

Як важливе потенційне джерело кредитно-інвестиційних ресурсів слід розглядати кошти, приховані в тіньовому секторі економіки та за кордоном. За оцінками спеціалістів, в грошовому обігу, що обслуговує тіньову економіку, знаходиться 15-30 млрд. дол. США, а щорічний неконтрольований витік капіталів за кордон досягає 1,5-2 млрд. дол. США. До основних причин, що зумовлюють ці явища, належать надмірний податковий тиск, бюрократичні перешкоди при реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, корумпованість чиновництва, залишки командного контролю за цінами на окремі харчові продукти та інші. Ліквідація цих передумов або пом'якшення їх впливу на економічне середовище в Україні, поряд з легалізацією капіталу, накопиченого незлочинним шляхом, дозволила б збільшити інвестиційні ресурси на 20-30 %.

Найчастіше явища тінізації економічної діяльності в харчовій промисловості приховуються під застосуванням різних альтернативних форм розрахунків, включаючи бартер і розрахунки за допомогою фінансових інструментів. Зокрема, значна питома вага готівкових розрахунків між підприємствами та фірмами створює можливості для використання неврахованого готівкового обігу. Основними факторами, що сприяють поширенню готівкових розрахунків серед підприємств харчової промисловості у міру зменшення рівня їх впливу, є ухил від податків, недосконалість системи банківських розрахунків, потреба в готівці для покриття неформальних витрат (зокрема, на хабарі деяким чиновникам), загальна економічна та політична нестабільність, вимоги постачальників.

Слід зазначити, що для більшості підприємств, незважаючи на формальну жорсткість законодавства, рівень ризику, пов'язаного з використанням напівлегальних та нелегальних альтернативних розрахунків, залишається низьким. Однак, таке переміщення підприємства до сфери тіньового бізнесу, скорочуючи його поточні видатки, одночасно обмежує можливості для його загального розвитку в майбутньому, створює труднощі для отримання довгострокових кредитів і залучення коштів великих сторонніх інвесторів. Тому рівень використання альтернативних

форм розрахунків підприємства знаходиться в зворотній залежності від його економічного стану і, як правило, збільшується при погіршенні фінансової ситуації на підприємстві.

Для радикального скорочення масштабів неврахованого готівкового обігу, що є одним із головних проявів тінізації економіки харчової промисловості, необхідно поступово переорієнтувати підприємства галузі з короткострокових на довгострокові цілі розвитку; посилити контроль за збиранням податків; здійснювати заходи щодо створення стабільного середовища для бізнесу, в межах якого держава повинна забезпечувати неухильне дотримання законодавства як підприємствами, так і державними органами управління та окремими чиновниками.

Таблиця 6.3.2.

Обсяги прямих іноземних інвестицій зарубіжних країн у харчову промисловість України (тис. дол. США)*

Країна	На 01.01. 1996 р.		На 01.01. 1997 р.		Приріст (скорочення "-") за рік (тис. дол. США)
	тис. дол. США	% у структурі інвестицій в Україну	тис.дол. США	% у структурі інвестицій в Україну	
Німеччина	32645,5	3,6	35514,5	2,6	2869,0
Великобританія	13562,4	1,5	36208,9	2,7	22646,5
Нідерланди	13354,1	1,5	13124,8	1,0	-229,3
Кіпр	16424,4	1,8	19707,9	1,5	3283,5
Швейцарія	11586,5	1,3	19381,9	1,4	7795,4
Ліхтенштейн	779,4	0,1	1019,4	0,1	240,0

* Інвестиційна газета.- 1997.- №35.- 23 вересня.- С-10.

Важливим джерелом інвестиційних ресурсів харчової промисловості в сучасних умовах є іноземний капітал. Галузь є привабливою для іноземних інвесторів завдяки швидкому обігу капіталу, що в умовах високого ризику є досить важливим чинником. Темпи росту іноземних інвестицій в харчову промисловість є досить стабільними. Найбільшим інвестором харчової промисловості України є Німеччина, її щорічні інвестиції перевищують 30 млн. дол. США. У 1996 році значно (в 2,7 рази в порівнянні з попереднім роком) збільшила інвестиції в харчову промисловість Великобританія (табл. 6.3.2). Накопичений іноземний капітал в харчовій промисловості України з початку 1992 року за станом на 01.01.1998 р. становив 422,1 млн. дол. США, або 20,6 % загального обсягу іноземних інвестицій в економіку України і складав 8,5 % вартості основних фондів галузі. У 1998

році іноземні інвестиції в харчову промисловість становили 152,7 млн.грн. Всього по Україні іноземні інвестиції отримали 506 підприємств харчової промисловості, переважна частка яких (95 %) була спрямована у сферу виробничої діяльності [107, с.38].

Розподіл іноземних інвестицій в економічних регіонах країни мав значну диференціацію (див. рис. 6.3.2, табл. 6.3.3). Більше половини (56,5%) іноземних інвестицій в харчову промисловість припадало на Центральний регіон. Значні обсяги іноземного інвестування отримали також Східний (9,2%), Придніпровський (8,4 %) та Причорноморський (8,3 %) регіони, тоді як на Донецький і Подільський економічні райони припадало, відповідно, лише 1,3 та 1,9 % інвестицій в харчову промисловість. Ще більша диференціація спостерігалась у розрізі областей. Так, якщо іноземні інвестиції в харчову промисловість Київської області становили 36,9 % загального обсягу іноземних інвестицій в цю галузь, то по Кіровоградській і Рівненській цей показник дорівнював, відповідно, лише 0,08 і 0,04 %. У Київській та Чернігівській областях інвестиції в харчову промисловість складали відповідно 82,1 і 87,4 % загального обсягу іноземних інвестицій в економіку областей. Найнижчі показники часток іноземного інвестування в харчову промисловість (від 0,4 до 3,0 %) мали Рівненська, Житомирська, Кіровоградська області і Автономна Республіка Крим. В розрізі економічних районів найбільшу частку в структурі іноземних інвестицій харчова промисловість мала в Поліському регіоні (72,2 %), а найменшу – в Донецькому (4,6 %).

Проте використання іноземного капіталу є недостатньо ефективним. Значна частка іноземних інвестицій вкладається в спільні підприємства, які зорієнтовані на експорт сировини з України та імпорт сировини і готових виробів для реалізації їх на внутрішньому ринку нашої держави.

До того ж величина імпорту цих спільних підприємств, як правило, переважає експорт. Лише дві третини харчових підприємств України з іноземними інвестиціями випускали продукцію, зокрема в Центральному регіоні випускали продукцію тільки 41,0 % підприємств, а в Київській області – 35,4 % (див.табл. 6.3.3).

У 1998 році вкладені в розвиток інновацій кошти становили лише посту частину загальної суми фінансування. Це свідчить про недостатню зацікавленість іноземних інвесторів в довгостроковому співробітництві і, зокрема, в техніко-технологічній модернізації галузі.

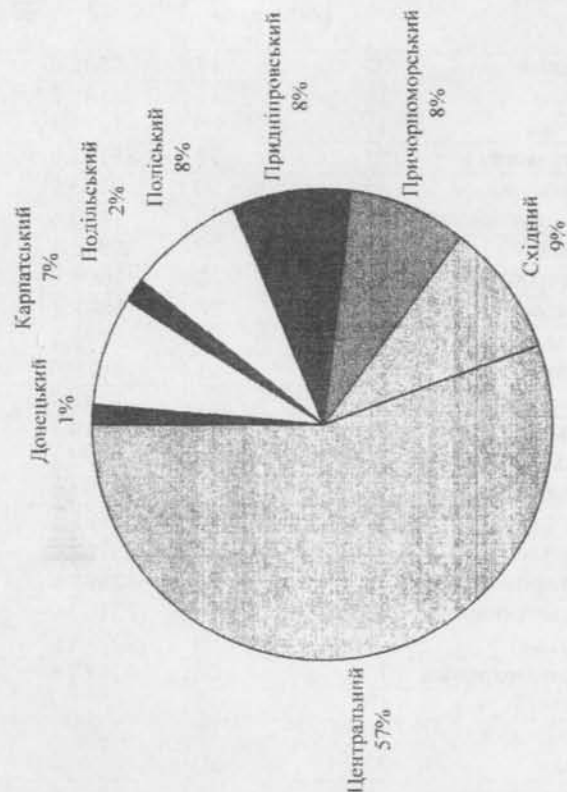
Таблиця 6.3.3

Прямі іноземні інвестиції у харчову промисловість по регіонах України (січень-червень 1998 р.)*

Регіон, область	Кількість підприємств		Сума інвестицій, тис. дол. США	% від загальної суми іноземних інвестицій	
	всього	з них випускають прод.		по області	в цілому
Донецький	30	17	6661,6	4,6	0,2
Донецька	19	12	5583,2	4,7	0,2
Луганська	11	5	1078,4	4,0	-
Карпатський	121	78	38152,6	22,1	1,7
Закарпатська	41	30	9103,9	17,0	0,4
Івано-Франківська	20	18	1406,5	5,1	0,1
Львівська	52	28	25943,6	31,6	1,1
Чернівецька	8	2	1698,6	18,1	0,1
Подільський	33	28	9687,1	25,4	0,4
Вінницька	9	8	3776,1	33,9	0,2
Тернопільська	14	11	4829,0	30,8	0,2
Хмельницька	10	9	1082,0	9,5	-
Поліський	21	18	40619,7	72,2	1,6
Волинська	6	5	10572,1	36,2	0,4
Житомирська	8	6	704,5	1,8	-
Рівненська	1	1	181,1	0,4	-
Чернігівська	6	6	29162,0	87,4	1,2
Придніпровський	33	24	42908,0	11,6	1,7
Дніпропетровська	24	16	22180,0	13,8	0,9
Запорізька	9	8	20728,0	9,2	0,8
Причорноморський	74	56	42172,8	24,2	1,7
Авт. респ. Крим	18	13	4381,0	3,0	0,2
Миколаївська	18	17	15298,7	44,7	0,6
Одеська	30	20	18120,7	10,5	0,7
Херсонська	8	6	4372,4	30,8	0,2
Східний	39	33	46933,0	43,2	14,5
Полтавська	17	13	8607,3	20,1	1,3
Сумська	6	5	17673,0	57,1	0,7
Харківська	16	15	20652,7	41,0	0,8
Центральний	122	50	283502,2	60,5	11,5
м.Київ	96	34	55595,0	7,7	2,3
Київська	10	7	188220,7	82,1	7,6
Кіровоградська	6	3	402,7	2,9	-
Черкаська	10	6	39283,8	32,3	1,6

* Складено і розраховано за даними: Економічні проблеми розвитку ресурсного потенціалу АПК України.- К.: ІЕ НАН України, 1999.- С. 40-41.

Рис. 6.3.2.
Регіональна структура іноземних інвестицій в харчову промисловість

Розв'язання інвестиційної проблеми шляхом залучення широкого кола джерел інвестування є важливою передумовою відновлення та прискорення розвитку харчової промисловості. Однак, справа не тільки в обсязі інвестицій, але й в їх ефективності, в інтенсифікації вкладень в найбільш ефективні, конкурентноздатні виробництва, які дають швидку віддачу, в припиненні тих капітальних та інших витрат, які ведуть до розтранжирювання ресурсів та посилення інфляції.

Глава 7.

Тенденції і закономірності динаміки ефективності розвитку харчової промисловості

7.1. Загальна ефективність розвитку харчової промисловості

Харчова промисловість є однією з провідних структуроформуючих галузей економіки України, ефективний розвиток якої є визначальним фактором економічного і соціального зростання, матеріального і духовного добробуту життя населення країни. У 1997 р. за даними Державного комітету статистики України вона об'єднувала 30650 підприємств і виробництв різних форм власності і господарювання із середньостатистичною чисельністю промислово-виробничого персоналу 615,7 тис. чоловік, середньорічною вартістю промислово-виробничих основних фондів 20179,3 млн. гривень і обсягом виробленої продукції в діючих оптових цінах підприємств у 13776,2 млн. гривень. Розподіл підприємств харчової промисловості за формами власності характеризується такими даними: колективні — 86,1% (з них акціонерних товариств — 68,6%), державні — 13,6%, приватні — 0,3%.

Особливе місце харчової промисловості у структурі економіки України та її промисловості визначається її питомою вагою в основних показниках діяльності цих сфер, динамічні зміни яких відображають у певній мірі тенденції як розвитку цієї галузі, так і економіки в цілому та промисловості (табл. 7.1.1).

Наведені дані стверджують, що в аналізованому часовому періоді відбулося зниження частки харчової промисловості в ос-

новних показниках, що характеризують розвиток економіки та промисловості країни. Це стосується питомої ваги цієї галузі в кількості зайнятого населення в усіх сферах економічної діяльності, яка скоротилася в 1997 році, порівняно з 1990 роком, на 0,4 проц. пункти, або на 14,8 %, а порівняно з 1995 р.- на 0,2 проц. пункти, або на 8 %. Ще в більшій мірі зменшилася частка харчової промисловості в загальному обсязі випущеної продукції, яка в 1997 році, порівняно з 1990 р., скоротилася на 2,5 проц. пункти, або на 23,8 %. Слід зазначити, що зменшення питомої ваги цієї галузі за наведеними показниками у структурі економіки країни відбулося за незначного зростання її частки у вартості основних виробничих фондів — на 0,2 проц. пункти, або на 2,5 %.

Таблиця 7.1.1.

Динаміка частки харчової промисловості в економіці України*

	Р О К И			1997 р. у % до	
	1990	1995	1997	1990 р.	1995 р.
В економіці:					
у кількості зайнятого населення в усіх сферах економічної діяльності	2,7	2,5	2,3	85,2	92,0
в основних виробничих фондах	3,7	3,9	3,9	105,4	105,4
у випуску продукції	10,5	7,8	8,0	76,2	102,5
У промисловості:					
у кількості промислово-виробничого персоналу	9,6	11,6	12,4	129,2	106,9
в основних виробничих фондах	7,7	7,8	7,9	102,6	101,3
у випуску продукції	18,6	15,1	16,9	90,9	111,9

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 13, 14, 89, 95, 384.

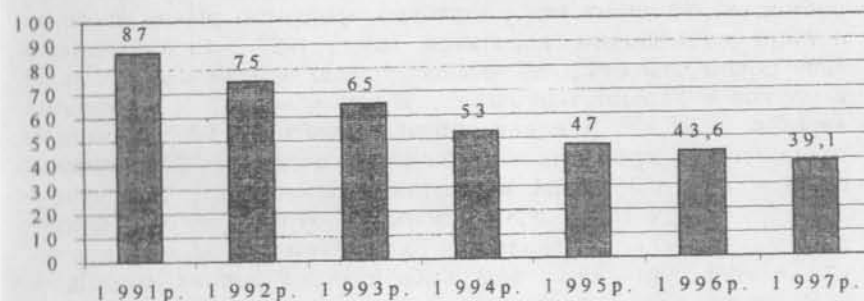
Певні зміни частки харчової промисловості відбулися в структурі промисловості. Якщо в чисельності промислово-виробничого персоналу й основних виробничих фондах промисловості в 1997 році, порівняно з 1990 р., частка харчової промисловості зросла, відповідно, на 2,8 і 0,2 проц. пункти, або на 6,9 % і 1,3 %, то у випуску продукції промисловості вона збільшилася на 1,7 проц. пункти, або на 9,1 %. Водночас слід відмітити, що в 1997 році, порівняно з 1995 роком, питома вага харчової промисловості зросла в чисельності промислово-виробничого персоналу промисловості на 0,8 проц. пункти, або на 6,9 %, в основних виробничих фондах — на 0,1 проц. пункти, або на 1,3 %, в за-

гальному випуску продукції промисловості — на 1,8 проц. пункти, або на 11,9 %.

Зазначені структурно-динамічні зрушення ролі і значення харчової промисловості у розвитку економіки і промисловості України за останні роки обумовлені характером і тенденціями динаміки загальної ефективності розвитку цієї провідної галузі народного господарства, зокрема, динамікою таких її показників, як обсяг виробленої продукції, витрат на її виробництво, доданої вартості, прибутку, рентабельності виробництва та ін.

Одним з важливих узагальнюючих показників, який характеризує загальну економічну ефективність розвитку харчової промисловості, є показник динаміки загального обсягу виробленої та реалізованої продукції, який характеризує зміни в обсязі виробництва харчових продуктів та їх реалізації.

Рис. 7.1.1. Середньорічні рівні виробництва продукції харчової промисловості (1990=100 %)*

* Складено за даними: статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 93; Статистичний щорічник України за 1995 рік.- К.: Техніка, 1996.- 158 с.

Як свідчать дані рис. 7.1.1, протягом 1990-1997 рр. спостерігалось стрімке падіння загальних обсягів виробництва продукції харчової промисловості. У 1995 р. воно скоротилось більш ніж уполовину, а у 1997 р. становило лише 39,1 % від рівня 1990 року. Після 1995 р. темпи падіння обсягів виробництва в галузі дещо уповільнились, проте вони лишились ще надто високими: у 1996 р. в порівнянні з попереднім роком обсяги виробництва скоротились на 7,2 %, а у 1997 р. — на 10,3 %.

Ще більш високі темпи спаду виробництва продукції мали місце у м'ясній і молочної промисловості, загальний обсяг якої зменшився в 1997 р., порівняно з 1990 р. на 76 %, а порівняно з 1995 р.- на 25 %. У рибній промисловості виробництво продукції

зменшилося в 1991-1997 рр. на 56 %, а в 1997 р., порівняно з 1995 р. воно зросло на 10 %.

У 1997 р. обсяги виробництва основних видів продукції харчової промисловості становили від рівня 1990 р.: цукру-піску – 29,9 %, м'яса, вкл. субпродукти 1 категорії – 20,2 %, ковбасних виробів – 22,9 %, тваринного масла – 26,4 %, продукції з незбираного молока – 10,3 %, сирів жирних, вкл. бринзу – 25,3 %, олії – 47,6 %, консервів – 23,5 %, хліба і хлібобулочних виробів – 45,6 %, макаронних виробів – 38,9 %, ковбасних виробів – 29,0 %, кондитерських виробів – 29,0 %, борошна – 56,2 %, круп – 37,9 %, господарського мила – 15,5 %, туалетного мила – 6,8 %, синтетичних миючих засобів – 12,6 %, спирту-сирцю – 45,6 %, горілки та лікєро-горілочаних виробів – 86,0 %, виноградного вина – 34,4 %, пива – 44,5 %, безалкогольних напоїв – 28,4 %, мінеральних вод – 56,8 %, цигарок та сигарет – 78,5 %.

Важливим показником, що характеризує ефективність розвитку харчової промисловості є показник середньодушового виробництва основних видів харчових продуктів, рівень якого за останні роки значно скоротився. Так, у 1997 році порівняно з 1990 роком середньодушове виробництво найважливіших видів продукції в Україні зменшилося: м'яса – на 80,5 %, ковбасних виробів – 77,5 %, м'ясних напівфабрикатів – 93, тваринного масла – 73,3, продуктів з незбираного молока – 91,2, жирних сирів – 74,3, олії – 53,4, маргаринової продукції – 69,7, цукру-піску – 69,4, у тому числі з цукрових буряків – 61,4, цукру-рафінаду – 99,4, консервів – 75,5, у тому числі плодоовочевих – 78,9, борошна – 44,0, хліба й хлібобулочних виробів – 54,9, крупи – 61,7, кондитерських виробів – 71,0, макаронних виробів – 63,8, пива – 54,5, безалкогольних напоїв – 70,3, мінеральних вод – 62,9, товарної харчової рибної продукції – 59,1, солі – на 67,7 %.

Загальний економічний результат діяльності харчової промисловості, який відбивається в будь-якому показнику ефективності виробництва є похідною від двох основних факторів. Одним з них є рівень економічної ефективності виробництва окремих продуктів, і в першу чергу тих, на яких харчова промисловість регіону спеціалізується, а другий фактор являє собою її галузеву структуру. Галузева структура впливає на обсяги багатьох показників загальної ефективності виробництва: на продуктивність праці в харчовій промисловості регіону в цілому, на матеріало-, фондо-, капіталовіддачу та ін.

Галузева структура харчової промисловості України представлена в табл. 7.1.2. Як свідчать наведені дані, значну питому вагу в галузевій структурі харчової промисловості харчосмакових галузей. На її частку

Таблиця 7.1.2.

Галузева структура харчової промисловості України у 1997 р.*

Галузі промисловості	Чисельність промислового персоналу		Обсяг продукції		Середньорічна вартість промислово-виробничих основних фондів	
	чол.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%
Харчова (вкл. б/м.-круп'яну)	615691	100,0	13776235	100,0	20179298	100,0
Харчова	574194	93,3	12182998	88,4	18574272	92,0
Харчосмакова	407740	66,2	8028881	58,3	12511169	62,0
цукрова	97503	15,8	1612987	11,7	4261375	21,1
хлібопекарна	107187	17,4	2026818	14,7	1557566	7,7
кондитерська	34261	5,6	799384	5,8	600788	3,0
макаронна	4323	0,7	78167	0,6	125203	0,6
олійно-жирова	25757	4,2	527888	3,8	676936	3,4
парфумо-косметична	2491	0,4	43042	0,3	73934	0,4
спиртова	16197	2,6	391184	2,8	548774	2,7
лікєро-горілочана	8598	1,4	284424	2,1	195739	1,0
виноробна	15909	2,6	513948	3,7	875149	4,3
пивоварна	16636	2,7	506412	3,7	642072	3,2
в-во б/а напоїв	10538	1,7	143721	1,0	306993	1,5
дріжджова	2270	0,4	46936	0,3	59729	0,3
крохмале-патокова	2726	0,4	64089	0,5	91677	0,5
плодоовочева	46360	7,5	269133	2,0	1820505	9,0
соляна	5167	0,8	119320	0,9	255702	1,3
чайна	142	0,0	609	0,0	8848	0,0
тютюно-махоркова	6819	1,1	535790	3,9	279321	1,4
харчові концентрати	2770	0,4	31562	0,2	81629	0,4
інші галузі харчосмакової	2086	0,3	33465	0,2	49229	0,2
М'ясна і молочна	147707	24,0	3873098	28,1	4737347	23,5
м'ясна	80362	13,1	2347739	17,0	2376873	11,8
маслосироробна і молочна	67345	10,9	1525359	11,1	2360474	11,7
Рибна	18747	3,0	281019	2,0	1325756	6,6
Борошномельно-круп'яна	41497	6,7	1593237	11,6	1605026	8,0

* - Складено за даними Держкомстату України.

припадає 58,3 % загального обсягу виробленої продукції, 62,0 % середньорічної вартості промислово-виробничих основних фондів, 66,2 % чисельності промислово-виробничого персоналу. При цьому значна його частина (24,4 %) виробляється цукровою та хлібопекарною галузями, в яких зосереджено близько третини промислово-виробничого персоналу та вартості промислово-виробничих основних фондів харчової промисловості. Помітне місце в структурі харчової промисловості за обсягом виробленої продукції, середньорічною вартістю промислово-виробничих основних фондів належить також кондитерській, олійножировій, плодоовочевій, борошномельно-круп'яній галузям. Близько чверті чисельності промислово-виробничого персоналу та вартості основних виробничих фондів припадає на м'ясну і молочну галузь, в якій виробляється 28,1 % від загального обсягу продукції харчової промисловості. Слід зазначити, що всі перелічені галузі вирізняють Україну в світовому та регіональному поділі праці по виробництву продовольчих товарів і їх продукція складає основу експортного продовольчого потенціалу України.

Привертає увагу значний спад виробництва продукції в цукровій промисловості, яка є однією з провідних галузей не тільки харчової індустрії, але й в цілому промисловості України. У 1990 р. на частку України припадало 6,1 % загального світового виробництва цукру-піску у перерахунку на білий з цукрового буряка та цукрової тростини, займаючи відповідно за цим показником одне з провідних місць у світі та перше місце в Європі.

У подальші роки відбулося значне зниження рівня розвитку цукрової промисловості в Україні, яке проявилось у значному скороченні обсягів виробництва цукру, фізичному та моральному зношенні матеріально-технічної бази галузі, різкому зниженні ефективності виробництва цукру.

У середньому за 1991-1998 роки загальне виробництво цукру в Україні скоротилося, порівняно з 1990 р., на 3415,6 тис.тонн, або на 50,3 %, у тому числі з цукрових буряків — на 2301,4 тис.тонн, або на 42,7 %. Надзвичайно значне скорочення виробництва цукру в країні відбулося у 1996-1998 роки, коли загальний обсяг його випуску зменшився в середньорічному вимірі, порівняно з 1990 р., на 4352,7 тис.тонн, або на 64,1 %, у тому числі з цукрових буряків — на 3183,3 тис.тонн, або на 59,1 %. У 1998 р., порівняно з 1990 р., загальний обсяг виробництва цукру в Україні зменшився на 4806 тис.тонн, або на 70,8 %, у тому числі з цукрових буряків — на 3510 тис.тонн, або на 65,1 %.

Таке значне скорочення виробництва цукру в Україні за останні роки було зумовлене різними чинниками, серед яких провідну роль відіграли такі, як значне скорочення посівів цукрових буряків та їх урожайності, а в результаті - суттєве змен-

шення сировинних ресурсів, докорінне зниження технічного рівня підприємств цукрової промисловості та ефективності переробки цукрових буряків, що було наслідком використання неадекватного економічного механізму управління розвитком цукрової промисловості, відсутністю науково обґрунтованого правового забезпечення його функціонування в ринкових умовах господарювання, втратою позицій вітчизняного виробника на внутрішньому та зовнішньому ринках цукру.

З нашої точки зору обґрунтованою є позиція фахівців, які вважають, що визначальним фактором докорінного підвищення ефективності розвитку вітчизняної цукрової промисловості є досягнення конкурентоспроможного рівня вирощування цукрових буряків, який на сучасному етапі суттєво поступається його стану в розвинутих країнах світу, зокрема у США, Франції та інших (табл. 7.1.3).

Таблиця 7.1.3.

**Порівняльні показники ефективності
вирощування цукрових буряків в Україні, США та Франції***

Стаття	Україна, дол./га	США, дол./га	Фран- ція, дол./га	Україна у % до	
				США	Франції
Урожай (ц/га)	250	500	650	50,0	38,5
Ціна (дол./ц)	3,00	4,18	4,39	71,8	68,3
Доход	750	2090	2854	35,9	26,3
Змінні витрати	570	1157	1798	49,3	31,7
у тому числі:					
насіння	80	103,4	247	77,4	32,4
добрива	83	149,0	245	55,7	33,9
захист рослин	34	173,1	272	13,6	12,5
послуги	67	110,0	245	60,9	27,3
витрати на власне сіль- господарство (ПММ, ремонт)	113	220,8	382	51,2	29,6
вартість праці	21,1	244,3	242	63,9	64,5
інші експлуатаційні витрати	37	44,6	55	83,0	67,3
Оборотний капітал за рік	0	112,4	110	x	x
Перевищення доходу над змінними витратами	180	932,4	1056	19,3	17,0
Виробнича вартість (без постійних витрат) (дол./ц)	2,28	2,31	2,77	98,7	82,3

* - Економіка України. - 1999. - № 8. - С. 53.

Як свідчать наведені дані, сучасний рівень ефективності ви-

рощування цукрових буряків в Україні значно нижчий порівняно зі США та Францією, де їх урожайність вища, відповідно, на 250 ц/га і 400 ц/га, або у 2 і 2,6 рази, а доход з кожного гектара їх посівів — відповідно у 2,8 і 3,8 рази.

Водночас, як свідчить вітчизняний і світовий досвід, на високоякісних землях України можна досягати урожайності цукрових буряків на рівні 500 ц з кожного гектара їх посівів за умови ресурсного забезпечення на рівні США, Франції та інших розвинених зарубіжних країн із відповідною інтенсивністю їх використання. У сучасних умовах, як свідчить досвід бурякосіючих господарств, рентабельне вирощування цукрових буряків досягається за урожайності їх у 300-350 ц/га.

Розширена галузева структура харчової промисловості характеризується значною диференціацією основних показників ефективності функціонування окремих її галузей та їх впливом на узагальнюючі показники ефективності розвитку харчової промисловості в цілому (табл. 7.1.4).

Одним із визначальних показників розвитку харчової промисловості є показник продуктивності праці, який характеризує виробіток продукції у вартісному вимірі в розрахунку на одного працівника промислово-виробничого персоналу. Динаміка продуктивності праці в харчовій промисловості характеризується негативними тенденціями: у 1997 р., порівняно з 1990 р., її рівень зменшився на 55 %, а порівняно з 1995 р. — на 12 %, у тому числі у м'ясній і молочної промисловості — відповідно на 70 і 17 %; у рибній промисловості — відповідно на 30 %, а порівняно з 1995 р. він зріс на 27 %.

Як свідчать дані табл. 7.1.4, у 1997 р. рівень продуктивності праці в розрізі окремих галузей харчової промисловості коливався в межах від 4,3 тис.грн. у чайній промисловості до 78,5 тис. грн. у тютюново-махорковій промисловості, або у 18,3 раза. При цьому привертає увагу значне відставання від середнього рівня цього показника по харчовій промисловості в цілому таких її провідних галузей, як цукрова (на 26,1 %), хлібопекарна (на 15,5 %), масложирова (на 8,4 %), безалкогольна (на 39,1 %), плодоовочева (на 74,1 %) та рибна (на 33 %) промисловість.

Важливим показником ефективності розвитку харчової промисловості є показник фондівдачі, який характеризує рівень виробництва продукції в грошовому виразі у розрахунку на 1 грн. середньорічної вартості промислово-виробничих основних фондів. Нажаль, із-за відсутності статистичної інформації за останні роки не можна всебічно проаналізувати тенденції динаміки цього важливого показника ефективності розвитку харчової промисловості. Водночас аналіз тенденцій динаміки вироб-

Таблиця 7.1.4.

Основні показники ефективності функціонування галузей харчової промисловості України у 1997 р. (в діючих оптових цінах)*

Галузь харчової промисловості	Виробіток продукції на одного працюючого промислово-виробничого персоналу (грн.)	Ранг	Фондо-віддача (грн., коп.)	Ранг	Фондо-озброєність (грн.)	Ранг
Харчова (вкл. борошном.-круп'яну)	22375	х	0,683	х	32775	х
Харчова	21218	х	0,656	х	32348	х
Харчосмакова	19691	х	0,642	х	30684	х
цукрова	16543	17	0,379	20	43705	5
хлібопекарна	18909	14	1,301	4	14531	23
кондитерська	23332	9	1,331	3	17536	22
макаронна	18082	15	0,624	14	28962	17
масложирова	20495	13	0,780	9	26282	19
парфумо-косметич.	17279	16	0,582	16	29680	13
спиртова	24152	7	0,713	10	33881	11
лікеро-горілчана	33080	3	1,453	2	22766	21
виноробна	32305	4	0,587	15	55010	3
пивоварна	30441	5	0,789	7	38595	9
безалкогольні	13638	20	0,468	17	29132	16
дріжджова	20677	12	0,786	8	26312	18
крохмале-патокова	23510	8	0,699	11	33631	12
плодоовочева	5805	22	0,148	22	39269	7
соляна	23093	10	0,467	18	49488	4
чайна	4289	23	0,069	23	62310	2
тютюн.-махорочна	78573	1	1,918	1	40962	6
харч. концентрати	11394	21	0,387	19	29469	15
інші виробництва харчосмакової	16043	18	0,680	12	23600	20
М'ясна і молочна	26221	х	0,818	х	32073	х
м'ясна	29215	6	0,988	6	29577	14
маслосироробна і молочна	22650	11	0,646	13	35050	10
Рибна	14990	19	0,212	21	70718	1
Борошномельно-круп'яна	37671	2	0,993	5	38678	8

* - Складено за даними Держкомстату України.

ничих потужностей у розрізі окремих галузей харчової промисловості і обсягів виробленої продукції дозволяє зробити висновок про те, що в останні роки динаміка фондівдачі у харчовій індустрії характеризувалася негативною тенденцією.

Наведені у табл. 7.1.4 дані показують, що в 1997 р. рівень фондівдачі в розрізі галузей харчової промисловості коливався від 0,069 грн. у чайній промисловості до 1,918 грн. у тютюно-махорковій промисловості, тобто його диференціація в галузевому вимірі сягала майже 28-кратного розміру. Характерно, що також за цим показником відстають від середнього по харчовій промисловості рівня фондівдачі такі провідні галузі, як плодово-овочева (на 78,3 %), рибна (на 69 %), цукрова (на 44,5 %), сояна (на 31,6 %), безалкогольна (на 31,5 %) промисловість.

Важливими узагальнюючими показниками ефективності розвитку харчової промисловості є прибуток і рентабельність продукції, які синтезовано відображають фінансовий бік її функціонування.

Основні тенденції прибутковості розвитку харчової промисловості України в 1991-1997 роки характеризуються величиною отриманого прибутку від реалізації її продукції, динаміка якого наведена в табл. 7.1.5.

Таблиця 7.1.5.

Динаміка прибутку від реалізації продукції по галузях харчової промисловості України (млн. грн.)*

Галузь	Р О К И			
	1990**	1995	1997	1997 у % до 1995
Харчова промисловість	2030,2	1535,8	809,1	52,7
Харчосмакова	1326,2	1170,5	715,4	61,1
М'ясна та молочна	541,8	362,8	117,2	32,3
м'ясна	301,7	169,1	55,3	32,7
маслосироробна і молочна	240,1	193,8	61,9	31,9
Рибна	162,2	2,4	- 23,5	x

* Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 15.

** у млн. крб.

Як стверджують наведені в табл. 7.1.5 дані, в останні роки мала місце тенденція значного скорочення маси отриманого прибутку від реалізації продукції харчової промисловості України. Тільки за 1997 р., порівняно з 1995 р., сума отриманого прибутку від реалізації продукції харчової промисловості зменшилася на 726,7 млн.грн., або на 47,3 %, у тому числі в харчосмаковій галузі — на 455,7 млн.грн., або на 38,9 %, м'ясній — на 113,8

млн.грн., або на 67,3 %, молочній промисловості — на 131,9 млн.грн., або на 68,1 %. У 1997 р. у рибній промисловості був отриманий збиток від реалізації продукції в розмірі 23,5 млн.грн. Це свідчить про зниження рівня ефективності розвитку харчової промисловості.

Зменшення прибутків харчової промисловості відбувається за рахунок значного скорочення обсягів виробництва продукції, що відмічалось, значного подорожчання вартості сировини, паливно-енергетичних матеріалів та інших матеріальних ресурсів, питома вага яких у структурі витрат на виробництво продукції галузі становила в 1995 р. 78,4 %, а в 1997 р.- 73,7 %, тобто матеріальні витрати на 3/4 формують собівартість харчових продуктів.

Зростання собівартості і реалізаційних цін сировини для виробництва продукції харчової промисловості на сучасному етапі є одним з визначальних чинників, які суттєво впливають на собівартість і прибутковість виробництва харчових продуктів.

В останні роки динаміка повної собівартості і реалізаційних цін основних видів сільськогосподарської продукції як сировини для виробництва продукції харчової промисловості за даними Міністерства агропромислового комплексу характеризуються сталою тенденцією їх значного зростання.

Таблиця 7.1.6.

Динаміка повної собівартості та реалізаційних цін основних видів сільськогосподарської продукції в Україні*

Основні види продукції	Повна собівартість одиниці продукції, грн.			1997 р. у % до 1995 р.	Реалізаційні ціни одиниці продукції, грн.			1997 р. у % до 1995 р.
	1995	1996	1997		1995	1996	1997	
Зернові	4,41	10,13	12,58	350,5	8,19	16,67	17,39	212,3
Цукровий буряк	3,20	5,73	7,40	231,6	4,20	5,95	6,63	157,8
Соняшник	8,02	16,89	20,38	254,1	21,72	25,85	24,33	120,0
Картопля	17,48	25,68	31,54	180,4	23,48	27,32	23,93	101,9
Яловичина	65,46	147,16	231,04	352,9	52,48	83,79	89,01	169,6
Свинина	197,1	256,12	427,16	398,6	89,24	148,29	181,96	203,9
Молоко	16,44	35,07	52,70	320,5	12,62	19,65	24,43	193,6
Яйця (за 100 шт)	52,10	113,22	139,83	251,1	71,09	110,51	123,66	173,9

* - Фінанси України.- 1999.- № 3.- С. 59.

Наведені в табл. 7.1.6 дані свідчать про те, що тільки за два роки реалізаційні ціни на основні види сировини для виробництва харчової продукції значно зросли, зокрема, зернових культур — на 112,3 %, цукрового буряку — на 57,8 %, соняшнику —

на 20 %, м'яса яловичини — на 69,6 %, свинини — на 103,9 %, молока — на 93,6 %, яєць — на 73,9 %.

Зазначені високі темпи зростання вартості сировинних ресурсів суттєво вплинули на вартість продукції, розмір отриманих прибутків і рентабельність підприємств харчової промисловості.

Аналіз рентабельності виробництва основних видів харчових продуктів показує, що в останні роки її рівень значно знизився, а виробництво багатьох з них було збитковим (табл. 7.1.7).

Таблиця 7.1.7.

Рентабельність окремих видів продукції харчової промисловості України*

Види продукції	1990	1995	1996	1997
Яловичина	4,5	11,4	9,1	2,9
Свинина	5,6	4,9	5,9	-3,4
М'ясо птиці	11,7	4,3	-1,9	-19,6
Ковбасні вироби	20,1	5,0	6,0	4,0
Масло тваринне	12,4	5,4	4,5	-0,8
Сири жирні	23,6	19,4	16,9	12,9
Консерви овочеві	12,3	22,2	12,1	-1,0
Консерви м'ясні	5,9	12,0	7,5	5,5
Консерви молочні	18,6	35,8	34,3	23,5
Хліб і хлібобулочні вироби	11,9	14,6	12,2	12,2
Кондитерські вироби	14,8	29,2	22,5	17,5
Макаронні вироби	8,6	24,6	14,8	6,0
Олія	10,8	28,6	26,1	22,3
Горілка та лікеры-горілчані вироби	-	63,0	22,7	31,8
Пиво	34,9	50,1	41,2	52,6

* - Складено за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1998.- С. 97.

У 1991-1997 рр. рентабельність виробництва яловичини знизилася на 1,6 проц. пункти, або на 35,5 %, ковбасних виробів — на 16,1 проц. пункти, або на 80,1 %, сирів жирних — на 10,7 проц. пункти, або на 45,3 %, макаронних виробів — на 2,6 проц. пункти, або на 30,2 %, горілки та лікеры-горілчані виробів (порівняно з 1995 р.) — на 31,2 проц. пункти, або на 49,5 %. У 1997 р. було збитковим виробництво свинини (- 3,4 %), м'яса птиці (- 19,6 %), масла тваринного (- 0,8 %), консервів овочевих (- 1,0 %).

У 1997 р. порівняно з 1990 р. зросла рентабельність виробництва молочних консервів на 4,9 проц. пункти, або на 26,3 %, хліба і хлібобулочних виробів — на 0,3 проц. пункти, або на

2,5 %, кондитерських виробів — на 2,7 проц. пункти, або на 18,2 %, олії — на 11,5 проц. пункти, або на 106,5 %, пива — на 17,7 проц. пункти, або на 50,7 %.

Одним з основних узагальнюючих показників розвитку харчової промисловості та її окремих галузей є показник загальної рентабельності виробництва продукції, який характеризує відношення отриманого від її реалізації прибутку до її повної собівартості (табл. 7.1.8).

Таблиця 7.1.8.

Динаміка загальної рентабельності продукції харчової промисловості України та її окремих галузей (%)*

	Р О К И				1997 р. у % до	
	1990	1995	1996	1997	1990	1995
Харчова промисловість	11,0	22,6	12,2	7,4	67,3	33,3
Харчосмакова	13,2	30,2	14,9	9,8	74,2	32,5
М'ясна і молочна	6,9	13,5	8,6	3,6	52,2	26,7
м'ясна	6,2	12,1	7,8	3,0	48,4	24,8
маслосироробна і молочна	8,2	14,9	9,5	4,5	54,9	30,2
Рибна	27,2	1,2	-2,9	-7,3	x	x

* - Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.-К.: Держкомстат України, 1997.- С. 15; Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.-К.: Держкомстат України, 1998.- С.16.

Як свідчать дані табл. 7.1.8, у 1997 р. порівняно з 1990 р. загальний рівень рентабельності продукції харчової промисловості скоротився на 3,6 проц. пункти, або на 32,7 %, а порівняно з 1995 р.- на 15,2 проц. пункти, або на 67,3 %, у тому числі в харчосмаковій промисловості — відповідно на 3,4 проц. пункти, або на 25,8 % і на 20,4 проц. пункти, або на 67,5 %, м'ясній промисловості — на 3,2 проц. пункти, або на 51,6 % і на 9,9 проц. пункти, або на 73,3 %, у молочній промисловості — на 3,7 проц. пункти, або на 45,1 % і на 10,4 проц. пункти, або на 69,8 %. У рибній промисловості скоротився загальний рівень рентабельності скоротився з 27,2 % у 1990 р. до 1,2 % у 1995 р., тобто на 25 проц. пунктів, або на 91,9 %, а в 1997 р. ця галузь була збитковою (- 2,9 %).

Важливим фактором підвищення ефективності виробництва харчової промисловості є вдосконалення організаційних форм господарювання на основі роздержавлення та приватизації.

Процес приватизації майна державних підприємств харчової

промисловості регулюється Декретом Кабінету Міністрів України "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" від 17 травня 1993 р. і Законом України з аналогічною назвою [121]. Для приватизації майна державних підприємств чинним законодавством передбачався практично єдиний спосіб — перетворення їх у відкриті акціонерні товариства, за виключенням тих підприємств, вартість яких була недостатня для створення мінімального розміру статутного фонду товариства. Умови приватизації підприємств цукрової та олійної промисловості, хлібокомбінатів, хлібозаводів, макаронних фабрик погоджувались з Кабінетом Міністрів України, частина акцій цих підприємств зберігалась у власності держави.

Урядом також визначено перелік об'єктів харчової промисловості, які не підлягають приватизації у зв'язку з їх загальнодержавним значенням. До їх числа належать підприємства з виробництва спирту й лікєро-горілчанних виробів, видобутку солі, науково-дослідні й проектно-конструкторські організації, загальною кількістю 156 об'єктів.

Станом на 1 січня 1998 р. в системі Мінагропрому були повністю приватизовані олійно-жирова, миловарна, тютюнова, кондитерська, пивобезалкогольна, молочноконсервна, парфумокосметична, макаронна галузі, зернопереробні підприємства (без хлібоприймальної діяльності), підприємства корпорації "Дитяче харчування". В молочній промисловості змінили форму власності 98 % підприємств, в цукровій — 93, в м'ясній - 78 %, підприємств Держкомрибгоспу — 78 %.

Інституційну структуру харчової промисловості за кількістю підприємств, середньосписковою чисельністю промислово-виробничого персоналу, обсягами виробленої продукції, середньорічною вартістю промислово-виробничих основних фондів характеризують дані табл. 7.1.9.

Аналіз наведених даних свідчить, що домінуючою формою власності в харчовій промисловості у 1996 р. була колективна. Із загальної кількості підприємств харчової промисловості колективну форму власності мали 90,3 %. На цих підприємствах сконцентровано 80,4 % чисельності промислово-виробничого персоналу, виробляється 78,4 % обсягу продукції галузі, зосереджено 75,3 % промислово-виробничих основних фондів. Водночас показники економічної ефективності на колективних підприємствах були дещо нижчими проти загальнодержавного рівня (табл. 7.1.10). Так, показники продуктивності праці були нижчими за загальногалузовий рівень на підприємствах з колективною формою власності на 2,5 %, фондоозброєності - на 6,4 %.

Таблиця 7.1.9.

Інституційна структура харчової промисловості України у 1996 р.

Форми власності	Кількість підприємств		Середньоспискова чисельність промислово-виробничого персоналу		Обсяг продукції в оптових порівнянних цінах		Середньорічна вартість промислово-виробничих основних фондів	
	одиниць	%	чоловік	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Харчова промисловість, всього	29419	100,0	640803	100,0	15464180	100,0	19566988	100,0
Колективна власність	26573	90,3	515259	80,4	12120748	78,4	14730946	75,3
Колективне підприємство	21803	74,1	83179	13,0	1761386	11,4	2130826	10,9
Спільне підприємство	23	0,1	7137	1,1	354850	2,3	250909	1,3
Орендне підприємство	208	0,7	32484	5,1	987138	6,4	1083230	5,5
Спілка споживчих товариств	2698	9,2	53418	8,3	490302	3,2	1049396	5,4
Акціонерне товариство	1426	4,8	323324	50,5	8320754	53,8	9855183	50,4
акціонерне товариство відкритого типу	1103	3,7	253901	39,6	5941193	38,4	8081244	41,3
акціонерне товариство закритого типу	323	1,1	69423	10,8	2379561	15,4	1773939	9,1
Товариство з обмеженою відповідальністю	27	0,1	3180	0,5	74659	0,5	62029	0,3
Державна власність	2840	9,7	124774	19,5	3321657	21,5	4818985	24,6
Державне підприємство	2628	8,9	117948	18,4	3253159	21,0	4617714	23,6
Державне комунальне підприємство	212	0,7	6826	1,1	68498	0,4	201271	1,0
Приватна власність	1	0,0	148	0,0	15123	0,1	1424	0,0
Підприємство з 100% іноземних інвестицій	5	0,0	622	0,1	6652	0,0	15633	0,1

* - Складено за даними Міністерства статистики України.

Таблиця 7.1.10.

Основні показники ефективності функціонування підприємств різних форм власності та господарювання харчової промисловості України у 1996 р. (в діючих оптових цінах)*

Форми власності	Виробіток продукції на одного працюючого пром-персоналу (грн.)	Ранг	Фондовіддача (грн., коп.)	Ранг	Фондоозброєність (грн.)	Ранг
Харчова промисловість, всього	24133	x	0,790	x	30535	x
Колективна власність	23524	x	0,823	x	28589	x
Колективне підприємство	21176	9	0,827	7	25617	7
Спільне підприємство	49720	2	1,414	2	35156	2
Орендне підприємство	30388	4	0,911	5	33347	3
Спілка споживчих товариств	9179	12	0,467	10	19645	10
Акціонерне товариство	25735	6	0,844	6	30481	5
акціонерне товариство відкритого типу	23400	8	0,735	8	31828	4
акціонерне товариство закритого типу	34276	3	1,341	3	25553	8
Товариство з обмеженою відповідальністю	23478	7	1,204	4	19506	11
Державна власність	26621	x	0,689	x	38622	x
Державне підприємство	27581	5	0,704	9	39150	1
Державне комунальне підприємство	10035	11	0,340	12	29486	6
Приватна власність	102182	1	10,620	1	9622	12
Підприємство з 100% іноземних інвестицій	10695	10	0,426	11	25133	9

* - Складено за даними Держкомстату України

У структурі підприємств і виробництв колективної форми власності найбільш ефективно функціонували спільні підприємства. Показники продуктивності праці перевищували середньогалузевий рівень в 2,1 рази, фондівіддачі — в 1,8 рази та фондоозброєності — в 1,2 рази. Але частка цих підприємств у загальній кількості в цілому по галузі є незначною - 0,08 %, а вироблена ними продукція складає лише 2,3 % від загального обсягу.

Найбільшу питому вагу за середньосписковою чисельністю промислово-виробничого персоналу, середньорічною вартістю промислово-виробничих основних фондів та обсягами виробленої продукції в структурі колективної форми власності мали акціонерні товариства. Проте вони помітно поступались за показниками продуктивності праці спільним та орендним підприємствам.

Державну форму власності в харчовій промисловості мали 2840 підприємств і виробництв, з них частка державних підприємств становить 92,9 %, а комунальних - 7,1%. Підприємства державної форми власності виробляли 21,5 % обсягу продукції харчової промисловості країни, на їх частку припадало 24,6 % вартості основних виробничих фондів та 19,5 % промислово-виробничого персоналу галузі. Показники продуктивності праці і фондоозброєності на державних підприємствах були вищими за показники в цілому по галузі та підприємствах колективної форми власності відповідно на 10,3 %, 26,5 % та 13,2 % і 35,1 %. При цьому основні фонди використовувалися менш ефективно і показник фондівіддачі був нижчим за загальнодержавний рівень та рівень підприємств колективної форми власності відповідно на 14,8 та 16,2 %.

У харчовій промисловості України в зазначений період функціонувало 1 приватне підприємство (м'ясна промисловість, Львівська область) і 5 підприємств, заснованих на повній власності юридичної особи іноземної держави.

Окремі показники ефективності діяльності приватного підприємства значно перевищують загальногалузеві. Так, продуктивність праці на ньому перевищує галузевий рівень у 4,2 рази, а фондівіддача - у 13,4 рази. Проте, найнижчий рівень фондоозброєності на цьому підприємстві, дозволяє зробити висновок про те, що високий рівень фондівіддачі був зумовлений низьким рівнем механізації і автоматизації виробництва.

Підприємства, засновані на повній власності юридичної особи іноземної держави характеризувались досить невисокими показниками економічної ефективності. Так, ефективність праці, фондівіддача та фондоозброєність на них були значно нижчими, ніж загальногалузеві, що свідчить про недостатньо ефек-

тивне використання наявних виробничих ресурсів - трудових, матеріальних тощо.

На сьогоднішній день процеси роздержавлення і приватизації в харчовій промисловості практично завершені, проте очікуваних позитивних результатів вони не дали. Це в значній мірі пояснюється тим, що акціонери роздержавлених підприємств, як правило, не знають своїх прав, не мають досвіду для організації роботи в конкурентному середовищі, що дозволяє керівникам цих підприємств тривалий період проводити виробничу діяльність на рівні своїх особистих інтересів. Водночас пошуки ефективного інвестора, що дозволять впровадити сучасні технології виробництва, налагодити випуск конкурентноздатної як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках продукції, можуть призвести до зміни власника підприємства, в чому не завжди зацікавлені їх керівники. Тому гострим є питання про внесення змін до діючих законодавчих актів з питань приватизації, які передбачували б економічну ефективність приватизації та механізм контролю за її результатами, що має забезпечити здійснення подальших інституційних зрушень в харчовій промисловості на користь найбільш ефективних власників.

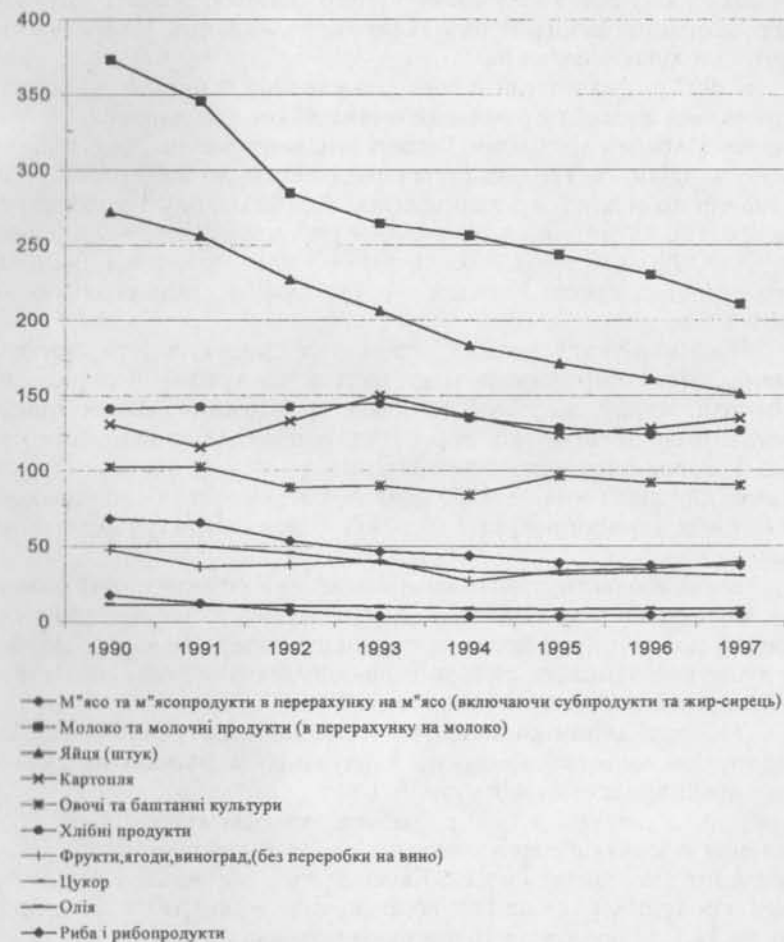
Водночас, слід відзначити, що навіть в сучасних складних умовах є приклади стійкої та високоефективної роботи на ряді підприємств галузі. До їх числа відносяться, зокрема, Запорізьке ВАТ «Пивобезалкогольний комбінат «Славутич», ЗАТ «Оболонь», Львівська кондитерська фірма «Світоч», Харківська бісквітна фабрика, Немирівський лікero-горілчаний завод, Мелітопольський м'ясокомбінат, Яготинський маслозавод. Ці підприємства різних галузей харчової промисловості довели, що навіть за незбалансованої системи матеріально-технічного забезпечення вони змогли знайти додаткові резерви для реконструкції і модернізації основних виробничих фондів, зниження витрат виробництва на одиницю продукції, раціонального використання всіх видів ресурсів, залучення сировинних ресурсів з нетрадиційних джерел.

Передумовами успішної роботи цих підприємств є:

- ♦ орієнтація на споживача;
- ♦ перебудова господарських зв'язків з метою стримання зростання собівартості продукції, відмова від послуг посередників та прямий вихід на споживача;
- ♦ збереження ядра трудового колективу;
- ♦ тісна взаємодія між підприємствами та місцевими органами влади;
- ♦ утримання існуючих та пошук нових сегментів як внутрішнього, так і міжнародних ринків збуту продукції.

Тенденції соціальної ефективності розвитку харчової промисловості визначаються показниками динаміки споживання основних продуктів харчування в розрахунку на душу населення за певний період часу, загальної калорійності середньодобового раціону їх споживання в розрахунку на одну людину та відповідністю їх науково обґрунтованим фізіологічним нормам їхнього споживання.

Рис.7.1.2.
Динаміка споживання основних продуктів харчування в Україні на душу населення (кг)

У 1991-1997 рр., як свідчить рис. 7.1.2, в Україні мало місце значне зниження споживання основних продуктів харчування в розрахунку на душу населення, зокрема м'яса і м'ясних продуктів — на 33 кг, або на 48,5 %, молока і молочних продуктів — на 163 кг, або на 43,7 %, яєць — на 121 штуку, або на 44,5 %, риби і рибних продуктів — на 12,5 кг, або на 71,4 %, цукру — на 19 кг, або на 38 %, олії — на 3,2 кг, або на 37,2 %, овочів і баштанних культур — на 11 кг, або на 10,8 %, фруктів та ягід — на 7 кг, або на 14,9 %, хліба і хлібобулочних продуктів — на 14 кг, або на 9,9 %.

В аналізованому часовому періоді фактичне споживання основних продуктів харчування вагомо відхилялося від науково обґрунтованих фізіологічних норм їх споживання в середньому вимірі на душу населення.

У 1997 р. фактичний рівень споживання основних продуктів харчування відносно рекомендованих норм споживання, розроблених Науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України на період з 1995 р. до 2000 р. [14, с. 5], становив по м'ясу і м'ясопродуктах 42,5 %, молока і молокопродуктах — 55,3, яйцям — 52,9, рибі і рибопродуктах — 23,9, цукру — 73,7, олії — 64,3, картоплі — 108,1, овочах і баштанних — 59,1, фруктах і ягодах — 47,6, хлібу і хлібопродуктах — 124,1 %.

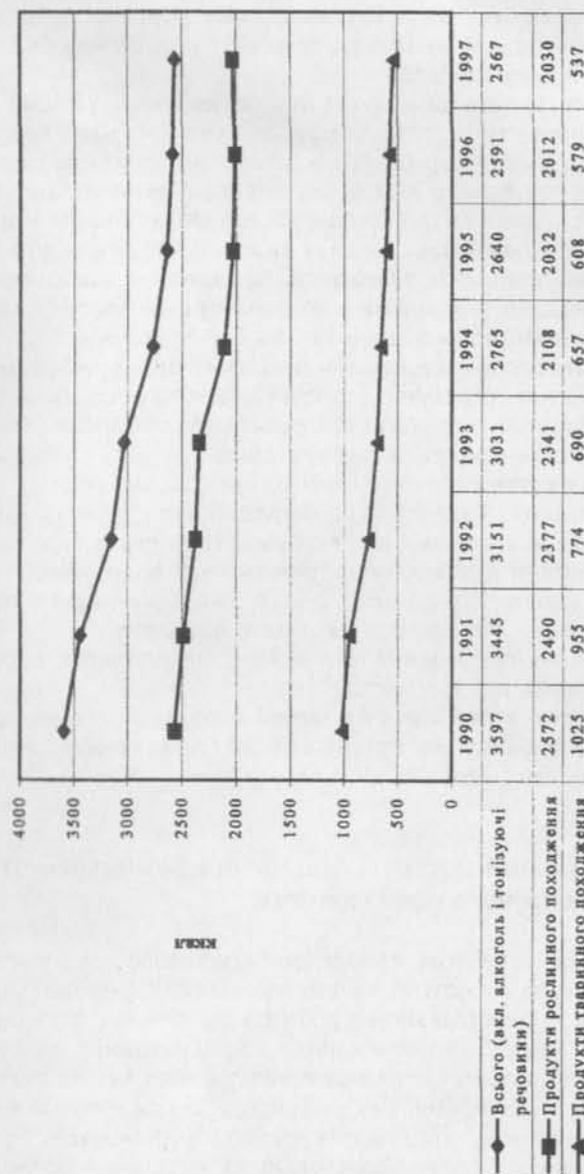
Якщо порівняти кількість спожитих продуктів харчування з мінімальними нормами, розрахованими на кризовий період, то крім олії, цукру, картоплі та хліба споживання ніяких інших продуктів не досягло цих норм. Так, наприклад споживання молока і молокопродуктів становило лише 41,9 % від мінімальної норми, фруктів і ягід — 65,5, яєць — 60,1 овочів і баштанних — 85,3, риби і рибопродуктів — 34,0, м'яса і м'ясопродуктів — 74,9 %.

Узагальнюючим показником соціальної ефективності розвитку харчової промисловості є показник загальної калорійності раціону добового споживання харчових продуктів у розрахунку на душу населення та ступінь її відповідності визначеній науково обґрунтованій фізіологічній нормі.

Тенденції динаміки загальної калорійності середньодобового раціону споживання продуктів харчування в Україні на сучасному етапі представлені на рис. 7.1.3.

У 1997 р. порівняно з 1990 р. добова загальна калорійність споживання продуктів харчування в Україні в розрахунку на душу населення зменшилася на 1030 кілокалорій, або на 28,6 %, у тому числі продуктів рослинного походження — на 542 кілокалорії, або на 21,1 %, продуктів тваринного походження — на 488 кілокалорій, або на 47,6 %. Слід зазначити, що якщо в 1990 р.

Рис. 7.1.3. Динаміка калорійності середньодобового раціону населення України (в розрахунок на душу населення)*

*Складено за даними Споживання основних продуктів харчування населенням України (статистичний збірник) - К.: Держкомстат України, 1997.-С.11; Сільське господарство України: статистичний збірник.- К.: Міністерство України, 1996.- С.55.

загальна калорійність добового продовольчого раціону споживання в розрахунку на душу населення перевищувала науково обґрунтовану норму на 10,5 %, то в 1997 р. її рівень був менший зазначеної норми на 21 %.

У структурі загальної калорійності добового раціону споживання харчових продуктів найбільшу питому вагу мали хлібні продукти (45 %) і цукор (13 %), в цілому на продукти рослинного походження припадало 79,1 % середньодобового споживання населенням основних мікро- та макроеlementів, а частка продуктів тваринного походження складала лише 20,9 % при нормі 50 %.

Підсумовуючи, слід зазначити, що значний спад виробництва і споживання продукції харчової промисловості в Україні протягом останніх роки в значній мірі був зумовлений :

- недооцінкою ролі і в економічній політиці держави значення продовольчого комплексу, зокрема харчової промисловості;
- скороченням виробництва сільськогосподарської сировини для виробництва продуктів харчування;
- ліквідацією системи оптової торгівлі продовольством;
- поспішністю у руйнуванні багаторічних структур і господарських зв'язків у перші роки формування ринкових відносин;
- зниженням купівельної спроможності населення;
- недосконалістю цінової, податкової і кредитної політики;
- відсталістю матеріально-технічної бази підприємств;
- послабленням державного впливу на розвиток виробництва і споживання продовольства;
- відсутністю чіткої організаційної структури управління харчовою промисловістю як провідною багатогалузевою виробничо-економічною системою.

7.2. Регіональний розвиток харчової промисловості України та його ефективність

Суттєвим аспектом сучасного кризового стану розвитку харчової промисловості є наявність значних регіональних диспропорцій в територіальному розміщенні основних складових її природного ресурсного потенціалу і продуктивних сил (земельних ресурсів, населення, кліматичних умов та ін.) та виробництва продуктів харчування, що свідчить про недостатню ефективність використання природоресурсних, виробничих, трудових, науково-технічних потенціалів окремих регіонів і областей. Це зумовлює необхідність поглибленого аналізу особливостей її розміщення по території країни та визначення шляхів підвищення регіональної ефективності розвитку галузі.

За рівнем насиченості території продукцією харчової про-

мисловості в Україні виділяються чотири групи регіонів (картосхема 7.2.1). До першої групи відносяться регіони з найвищим рівнем виробництва продукції на одиницю території. Це Вінницька, Хмельницька, Полтавська, Чернігівська, Сумська області, в яких зазначений показник становив у 1997 р. понад 35 тис грн./км². До другої групи належать області з високим рівнем насиченості продукцією галузі, у яких у 1997 р. цей показник складав 25-35 тис.грн./км² – це Житомирська, Запорізька, Київська, Львівська, Черкаська, Харківська області і АР Крим. В третю групу входять області з середнім рівнем насиченості території продукцією харчової промисловості – це Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області, в яких цей показник дорівнював 15-25 тис.грн./км². До четвертої групи з низьким рівнем насиченості продукцією харчової промисловості (до 15 тис.грн./км²) відносяться Закарпатська та Івано-Франківська області.

Одним з найбільш узагальнюючих показників, що характеризують розміщення харчової промисловості і територіальний поділ виробництва її продукції, є інтегральний узагальнюючий індекс спеціалізації виробництва продукції харчової промисловості в тому чи іншому регіоні (економічному районі, області), який обраховується як середнє від індексів середньодушового виробництва (середньодушове виробництво в регіоні до аналогічного показника по країні) і локалізації (виробництво продукції на одиницю площі території в регіоні до аналогічного показника по країні). Розміщення харчової промисловості в Україні за цим узагальнюючим показником характеризується даними табл. 7.2.1.

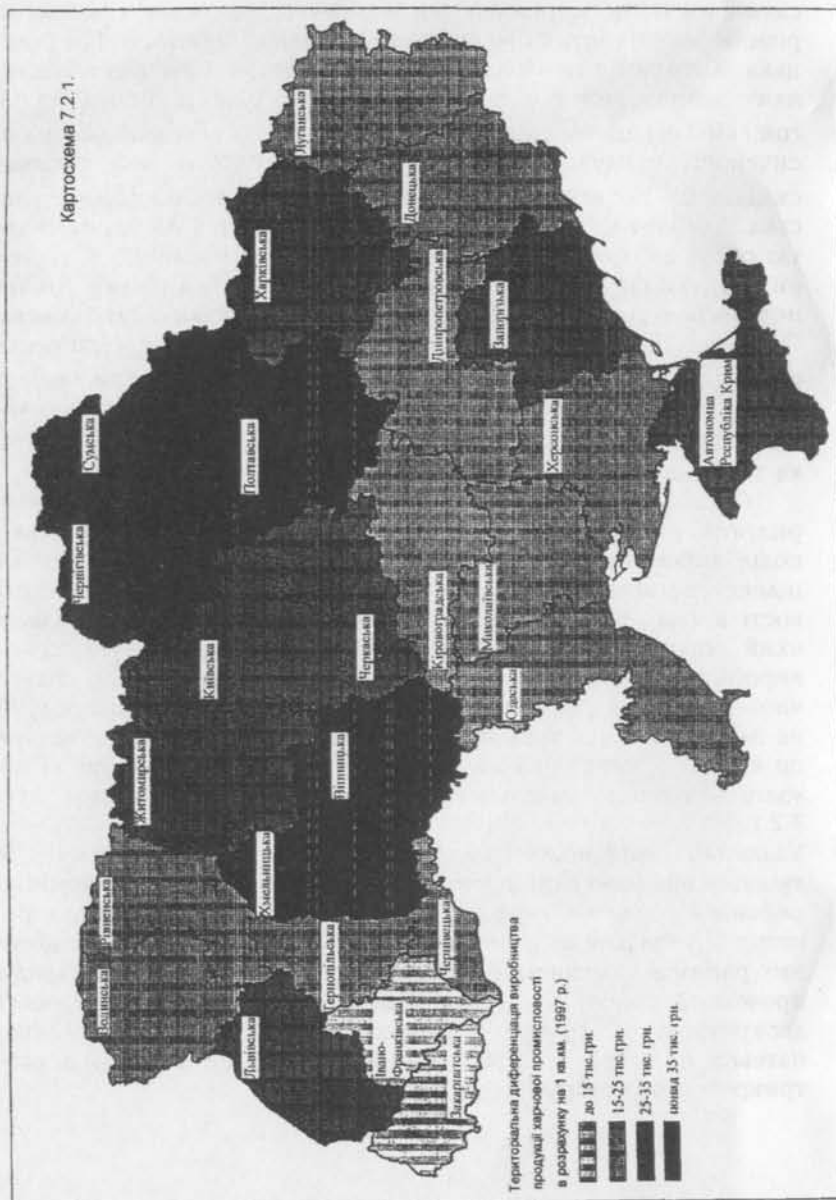
Узагальнюючий індекс спеціалізації харчової промисловості, як свідчать наведені дані, суттєво коливається в межах економічних районів і областей України, що свідчить про різний рівень розвитку і розміщення в них цієї галузі. Якщо у розрізі економічних районів коливання цього показника сягає від 0,772 (Придніпровський район) до 1,508 (Подільський район), тобто досягає двократного розміру, то в межах областей – від 0,457 (Закарпатська область) до 1,661 (Вінницька область), тобто досягає трикратного розміру.

Таблиця 7.2.1.

Розміщення харчової промисловості в економічних районах і областях України за показниками виробництва продукції у розрахунку на одиницю території і на душу населення у 1997р.*

Регіон, область	Виробництво продукції				Узагальнюючий індекс спеціалізації
	на одиницю території		на душу населення		
	грн./кв. км	% до підсумку	грн./чол.	% до підсумку	
Донецький	277,4	121,5	18988	69,6	0,956
Донецька	360,3	157,8	18869	69,2	1,135
Луганська	194,9	85,4	19211	70,4	0,779
Карпатський	213	93,3	18754	68,7	0,810
Закарпатська	114,1	50,0	11297	41,4	0,457
Івано-Франківська	139	60,9	13225	48,5	0,547
Львівська	313,8	137,5	25008	91,7	1,146
Чернівецька	224,2	98,2	19354	70,9	0,846
Подільський	322,9	141,4	43710	160,2	1,508
Вінницька	337,3	147,7	48367	177,3	1,625
Тернопільська	295,6	129,5	34959	128,1	1,288
Хмельницька	322,7	141,3	44803	164,2	1,528
Поліський	138,1	60,5	27950	102,5	0,815
Волинська	131	57,4	24707	90,6	0,740
Житомирська	138,1	60,5	28280	103,7	0,821
Рівненська	110,8	48,5	18639	68,3	0,584
Чернігівська	159,7	69,9	38631	141,6	1,058
Придніпровський	190,4	83,4	19337	70,9	0,772
Дніпропетровська	192,2	84,2	16249	59,6	0,719
Запорізька	188,2	82,4	25045	91,8	0,871
Причорноморський	170,8	74,8	25225	92,5	0,837
Авт. респ. Крим	289,6	126,9	30548	112,0	1,195
Миколаївська	110,8	48,5	20598	75,5	0,620
Одеська	173,0	75,8	22620	82,9	0,794
Херсонська	107,5	47,1	24547	90,0	0,686
Східний	270,0	118,2	37158	136,2	1,272
Полтавська	247,1	108,2	41589	152,5	1,304
Сумська	231,9	101,6	40345	147,9	1,248
Харківська	319,7	140,0	33212	121,7	1,309
Центральний	321,2	140,7	33362	122,3	1,315
Київська	492,6	215,8	31749	116,4	1,661
Кіровоградська	112,8	49,4	23152	84,9	0,672
Черкаська	328,9	144,1	46535	170,6	1,574
УКРАЇНА	228,3	100,0	27280	100,0	1,000

* - Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- С. 11; Форма СО Держкомстату України.

Особливості сировинної бази та кінцеве призначення продукції окремих галузей харчової промисловості зумовляють їх розміщення по території країни. Так, підприємства хлібопекарної, м'ясної, молочної, консервної, кондитерської промисловості розташовані по всіх областях України, цукрової промисловості — зосереджені в 7 економічних районах і 19 областях, олійно-жирової — у 8 економічних районах та 20 областях, пивоварної — у 8 економічних районах і 16 областях, спиртової — в 6 економічних районах і 15 областях, лікєро-горілчаної — в 8 економічних районах і 17 областях, виноробної — в 7 економічних районах і 14 областях, підприємства по виробництву безалкогольних напоїв — у 8 економічних районах і 14 областях, соляна промисловість — в 3 економічних районах і 5 областях. Галузева регіональна спеціалізація харчової промисловості представлена на рис. 7.2.1.

Територіальна організація виробництва окремих видів продукції харчової промисловості характеризується обсягом їх виробництва в економічних районах і областях та їх питомою вагою у загальному виробництві цих видів продукції в країні (див. рис. 7.2.2 та додаток А).

Рівень територіальної концентрації розміщення виробництва окремих видів продукції харчової промисловості в розрізі економічних районів і областей, як свідчать аналітичні дані, характеризується суттєвою диференціацією. Так, наприклад, понад 3/4 загального обсягу виробництва цукру-піску сконцентровано в 3 економічних районах — Подільському (30,5%), Центральному (24,0%) і Східному (21,3%), тоді як загальна частка цих районів в площі території складає 36,3%, а в чисельності населення — 35,2%. Високий рівень територіальної концентрації виробництва цукру-піску у Київській (11,5 %), Вінницькій (13,9 %), Тернопільській (8,0 %), Хмельницькій (8,6 %) та Полтавській (8,8 %) областях, в яких зосереджено більше половини загального обсягу його виробництва.

У 1997 р. біля 3/4 виробництва олії було зосереджено в Придніпровському (38,6 %), Східному (21,2 %), та Донецькому (14,7 %) регіонах. Зокрема, більше половини загального обсягу виробництва олії припадало на Запорізьку (22,0 %), Дніпропетровську (16,6 %) та Харківську (13,5 %) області.

Високий рівень територіальної концентрації розміщення є характерним також для плодоовочеконсервної, виноробної, соляної та деяких інших галузей харчової промисловості, що зумовлено їх тяжінням до районів вирощування сировини для виробництва відповідних видів харчових продуктів.

Галузева регіональна спеціалізація харчової промисловості України

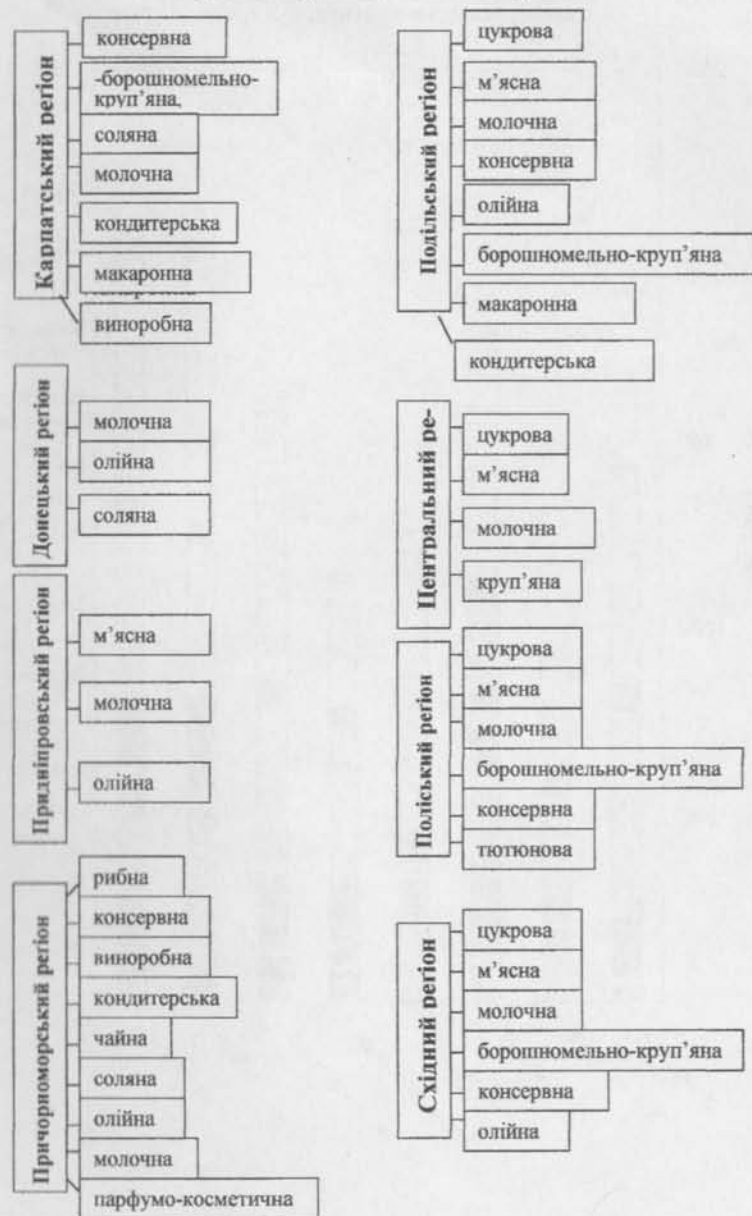
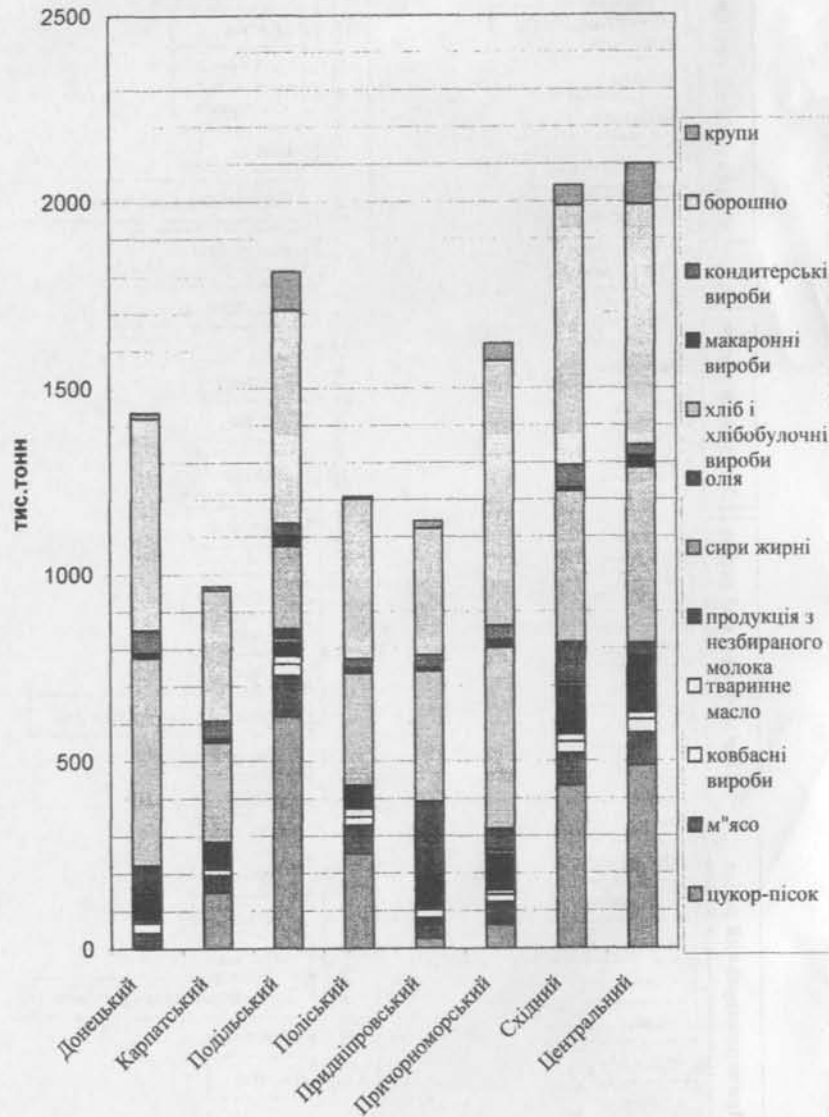

Рис. 7.2.2.

Виробництво основних видів продукції харчової промисловості по регіонах України, 1997 р.

Таблиця 7.2.2.

Середньодушкове виробництво основних видів продукції харчової промисловості по регіонах України у 1997 році (кг)*

Регіон, область	Цукор-пісок	М'ясо	Ковбасні вироби	Тваринне масло	Продукція з незбираного молока	Сири жирні, вкл. бринзу	Олія
Донецький	-	5,5	3,4	1,2	8,9	0,1	9,6
Донецька	-	4,3	1,9	1,0	10,0	0,0	7,8
Луганська	-	7,6	6,0	1,6	6,9	0,3	13,0
Карпатський	23,5	7,0	2,7	1,0	8,2	0,6	1,2
Закарпатська	-	2,5	1,6	0,2	1,8	0,2	0,5
Івано-Франківська	19,1	7,7	2,7	1,0	8,1	1,2	0,3
Львівська	21,4	9,1	3,0	1,1	10,6	0,3	0,0
Чернівецька	68,5	6,2	3,0	1,7	10,4	1,4	7,0
Подільський	137,7	24,2	6,7	4,7	8,2	2,9	5,2
Вінницька	152,9	20,2	8,4	4,5	7,0	1,8	12,3
Тернопільська	138,6	15,3	3,7	4,0	9,8	3,6	0,2
Хмельницька	118,2	36,2	7,1	5,3	8,3	3,6	0,4
Поліський	50,0	15,1	4,5	4,4	10,3	0,9	0,8
Волинська	63,6	19,7	4,4	4,4	8,8	1,4	0,1
Житомирська	41,0	12,3	5,0	4,7	9,6	0,7	0,5
Рівненська	58,5	10,3	3,5	3,1	9,1	0,9	0,1
Чернігівська	41,4	18,7	4,9	5,5	13,5	0,6	2,4
Придніпровський	4,7	9,2	3,7	1,3	14,3	0,4	33,8
Дніпропетровська	7,2	7,0	1,2	1,0	15,4	0,3	22,5
Запорізька		13,3	8,5	1,9	12,1	0,6	54,7
Причорноморський	8,2	7,8	2,8	1,6	12,3	1,0	7,9
Авт. респ. Крим	-	8,2	3,0	1,0	11,9	0,1	2,7
Миколаївська	15,6	8,2	2,9	2,0	11,9	1,7	7,9
Одеська	16,5	5,1	2,4	1,3	10,2	0,9	12,6
Херсонська	-	11,9	2,9	3,0	18,0	2,0	8,9
Східний	71,0	14,2	5,0	3,1	21,0	1,6	17,6
Полтавська	105,2	20,6	6,5	3,6	19,4	2,0	21,6
Сумська	77,7	19,2	7,6	5,5	12,0	2,6	1,4
Харківська	48,6	8,3	3,0	1,9	26,0	1,0	22,8
Центральний	68,0	11,9	5,1	2,6	20,6	0,6	4,7
Київська	51,9	7,8	3,8	2,1	25,4	0,2	0,4
Кіровоградська	78,3	11,1	5,4	2,3	7,7	1,0	20,4
Черкаська	108,5	25,1	8,7	4,5	16,5	1,6	5,1
УКРАЇНА	40,3	11,0	4,1	2,3	13,1	0,9	10,1

продовження таблиці 7.2.2.

Регіон, область	Консер- ви, ум.банок	Хліб і хлібо- булочні	Мака- ронні вироби	Конди- терські вироби	Борош- но	Крупи
Донецький	2,3	71,3	1,9	7,6	73,1	1,9
Донецька	2,4	74,6	1,8	9,4	65,5	1,0
Луганська	2,1	65,0	2,2	4,2	87,4	3,4
Карпатський	14,2	41,4	1,4	7,4	54,5	1,6
Закарпатська	20,8	34,0	1,6	1,0	41,1	1,1
Івано-Франківська	2,0	33,0	1,2	1,5	41,5	0,6
Львівська	20,1	50,8	1,7	13,4	64,0	1,1
Чернівецька	6,8	37,4	1,1	8,2	65,3	5,0
Подільський	87,7	49,2	6,5	7,1	127,1	23,0
Вінницька	88,1	59,0	1,8	11,9	129,0	18,5
Тернопільська	11,1	24,1	1,2	0,9	133,6	9,0
Хмельницька	147,3	56,8	16,5	6,1	119,7	39,7
Поліський	16,2	59,8	2,8	4,8	85,1	1,5
Волинська	11,8	41,7	1,7	4,3	79,3	0,8
Житомирська	15,4	74,9	0,7	8,9	89,8	2,5
Рівненська	18,2	43,5	2,1	2,6	87,8	1,3
Чернігівська	18,7	72,5	6,8	2,7	81,9	1,2
Придніпровський	5,4	59,8	1,4	5,8	58,5	3,5
Дніпропетровська	2,4	61,8	1,7	6,5	59,2	3,5
Запорізька	11,2	56,0	0,9	4,7	57,2	3,4
Причорноморський	35,2	63,3	3,0	4,7	92,5	6,2
Авт. респ. Крим	55,9	65,3	5,5	1,0	71,1	5,2
Миколаївська	19,6	51,3	1,9	5,6	108,7	4,3
Одеська	17,1	59,4	0,5	7,2	79,3	2,8
Херсонська	46,3	79,7	4,0	6,0	146,2	17,3
Східний	16,9	66,6	1,6	10,0	114,1	8,7
Полтавська	27,3	55,6	2,0	6,1	123,6	21,2
Сумська	6,1	83,3	1,6	16,1	127,2	2,7
Харківська	15,9	65,2	1,4	9,4	102,7	4,4
Центральний	20,2	65,8	4,3	4,0	90,1	15,0
Київська	14,7	72,2	6,1	5,4	88,1	18,3
Кіровоградська	1,9	45,3	1,2	1,3	84,4	13,0
Черкаська	51,8	63,0	1,7	1,8	101,0	6,7
УКРАЇНА	22,5	60,5	2,8	6,4	85,4	7,2

* - Розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- СС. 134-146.

Зосередженість виробництва конкретних видів продукції харчової промисловості призводить до росту інтенсивності між-

регіональних зв'язків по їх вивозу та ввозу і визначає рівень самозабезпеченості того чи іншого регіону в певному виді продукції. В країні склались групи регіонів з різним рівнем самозабезпечення певними видами продукції харчової промисловості та товарними ресурсами для вивозу. Для визначення місця регіону в територіальному розподілі праці як основи міжрегіонального обміну можуть слугувати дані про виробництво основних продуктів харчування на душу населення, які наведені в табл. 7.2.2.

Наведені дані свідчать, що високим рівнем самозабезпеченості і значними експортними ресурсами цукру-піску характеризуються Подільський, Поліський, Східний та Центральний регіони, середньодушове виробництво даного виду продукції в яких перевищувало середній показник по країні відповідно в 3,4, 1,2, 1,8, та 1,7 рази. В розрізі областей індекси середньодушового виробництва, більші за одиницю мали Вінницька (3,9), Тернопільська (3,4), Хмельницька (2,9), Черкаська (2,7), Полтавська (2,6), Кіровоградська (1,9), Сумська (1,9), Чернівецька (1,7), Волинська (1,6), Рівненська (1,5), Київська (1,3), Харківська (1,2) області.

Вищі ніж в середньому по країні показники середньодушового виробництва м'яса мали Подільський (в 2,2 рази), Поліський (в 1,4 рази), Східний (1,3 рази). В розрізі областей індекси середньодушового виробництва м'яса, більші за одиницю мали Хмельницька (3,3), Черкаська (2,3), Полтавська (1,9), Вінницька (1,8), Волинська (1,8), Сумська (1,8), Чернігівська (1,7), Тернопільська (1,4), Запорізька (1,2), Житомирська (1,1), Херсонська (1,1) області.

Ресурси для міжрегіонального обміну ковбасними виробами мали Подільський, Поліський, Східний та Центральний регіони, в яких середньодушове виробництво даного виду продукції перевищувало середній показник по країні відповідно в 1,6, 1,1, 1,2, та 1,2 рази. В розрізі областей індекси середньодушового виробництва, більші за одиницю мали Запорізька (2,1), Черкаська (2,1), Вінницька (2,0), Сумська (1,9), Хмельницька (1,7), Полтавська (1,6), Луганська (1,5), Кіровоградська (1,3), Житомирська (1,2) та Волинська (1,1) області.

Масло тваринне, в обсягах в розрахунку на душу населення, більших ніж середній по країні показник вироблялось в Подільському (в 2 рази), Поліському (1,9 рази), Східному (1,3 рази), Центальному (1,1 рази). Високі індекси середньодушового виробництва і, відповідно, ресурси для міжобласного обміну мали Сумська (2,4), Чернігівська (2,4), Хмельницька (2,3), Вінницька (2,0), Житомирська (2,0), Черкаська (2,0), Волинська (1,9), Тернопільська (1,7), Полтавська (1,6), Рівненська (1,3), Херсонська (1,3) області.

Показник середньодушового виробництва продукції з незбираного молока в Східному та Центральному регіоні перевищував аналогічний показник по країні в 1,6 рази, а в Придніпровському регіоні — в 1,1 рази. Високим рівнем індексу середньодушового виробництва вирізнялись Харківська (2,0), Київська (1,9), Полтавська (1,5), Херсонська (1,4), Черкаська (1,3), Дніпропетровська (1,2) області.

Високий рівень індексу середньодушового виробництва сирів жирних характерний для Подільського (3,2), Східного (1,6) та Придніпровського (1,1) регіону, а в обласному розрізі - для Тернопільської (4,0), Хмельницької (4,0), Сумської (2,9), Херсонської (2,2), Вінницької (2,0), Миколаївської (1,9), Кіровоградської (1,8) Волинської (1,6), Чернівецької (1,6), Івано-Франківської (1,3), Київської (1,1), та Харківської (1,1) областей.

Значний експортний потенціал олії мають Придніпровський і Східний регіони, в яких виробництво даного виду продукції в розрахунку на душу населення перевищувало середній показник по країні відповідно в 3,3 та 1,7 рази. В Запорізькій області зазначений показник перевищував середньореспубліканський рівень в 5,4 рази, Дніпропетровській — 2,2, Харківській — 2,3, Полтавській — 2,1, Кіровоградській — 2,0, Луганській — 1,3, Вінницькій — 1,2 рази.

На виробництві консервів в республіканському територіальному поділі праці спеціалізувались Подільський та Причорноморський регіони, індекс середньодушового виробництва в яких становив відповідно 3,9 та 1,6. В Хмельницькій області показник середньодушового виробництва консервів перевищував аналогічний показник по країні в 6,5 рази, У Вінницькій — в 3,9, Херсонській — 2,1, Черкаській — 2,3, Полтавській — 1,2 рази, в АР Крим в 2,5 рази.

Вищі ніж в середньому по країні показники середньодушового виробництва макаронних виробів мали Подільський (в 2,3 рази), Центральний (в 1,5 рази), Причорноморський (1,3 рази). Можливості для вивозу цієї продукції за межі областей, виходячи з величини індексу середньодушового виробництва мали Хмельницька (5,9), Чернігівська (2,4), Київська (2,2), Херсонська (1,4) області та АР Крим (2,0).

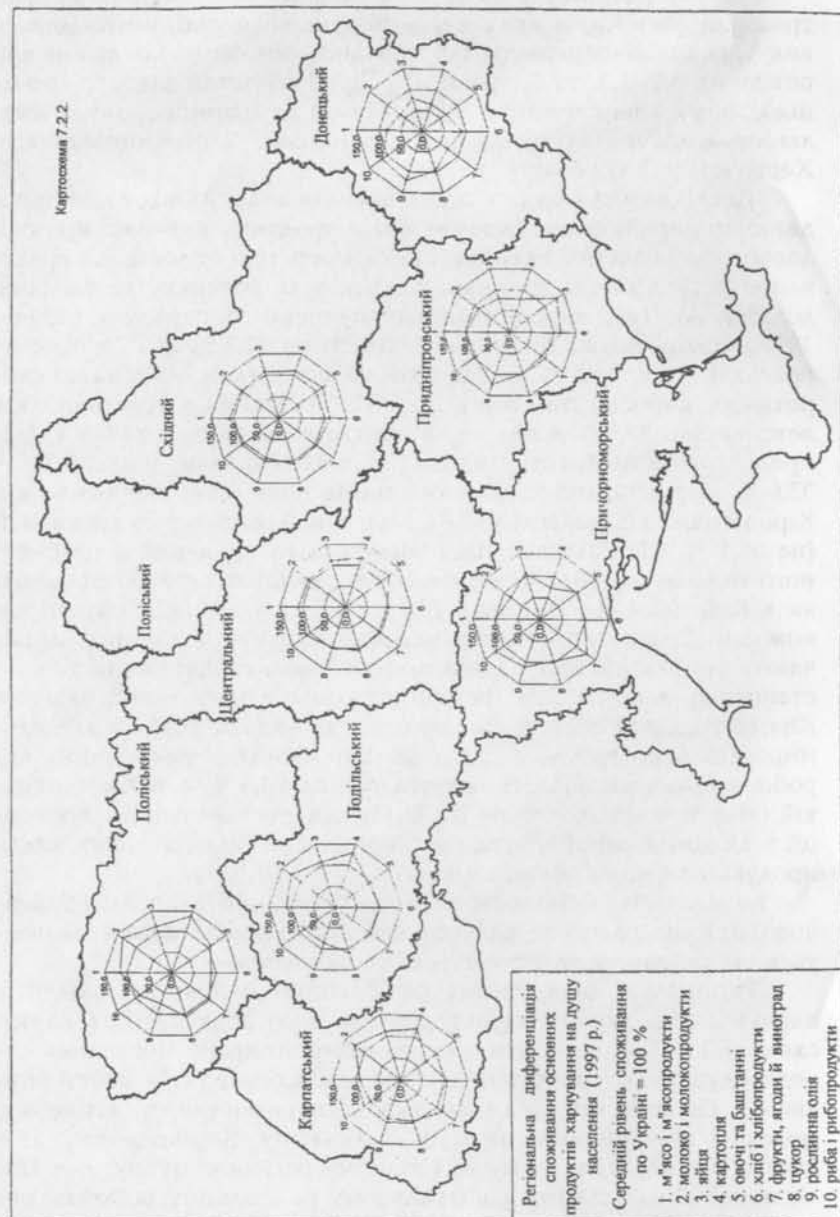
Показник середньодушового виробництва кондитерських виробів в Східному регіоні перевищував аналогічний показник по країні в 1,6 рази, в Донецькому та Карпатському - в 1,2 рази, а в Подільському регіоні — в 1,1 рази. Високим рівнем індексу середньодушового виробництва цього виду харчової продукції вирізнялись Сумська (2,5), Львівська (2,1), Вінницька (1,9), Донецька (1,5), Харківська (1,5), Житомирська (1,4) Чернівецька (1,3), Одеська (1,1) області.

Ресурси для вивозу круп мали Подільський, Східний та Центральний регіони, в яких середньодушове виробництво даного виду продукції перевищувало середній показник по країні відповідно в 3,2, 1,2, та 2,1 рази. В розрізі областей індекси середньодушового виробництва круп, більші за одиницю, мали Хмельницька (5,5), Полтавська (2,9), Вінницька (2,6), Київська (2,5), Херсонська (2,4) області.

Дослідження свідчать про наявність значних відмінностей в динаміці виробництва окремих видів продукції харчової промисловості по областях України, що свідчить про недостатнє врахування регіональних чинників та факторів розвитку галузі (див. додаток А). Так, виробництво цукру-піску за період з 1990-по 1997 р. скоротилось в Одеській області на 91,3 %, а в Дніпропетровській — на 34,5 %. В Одеській області також найбільше скоротилось виробництво м'яса (на 90,8 %), тоді як в Хмельницькій воно склало 31,9 %. Спад виробництва ковбасних виробів у Дніпропетровській області становив 93,7 %, тоді як в Черкаській — 33,6 %. Виробництво тваринного масла найбільше скоротилось в Кіровоградській області (на 87,0 %), а найменше — в Донецькій (на 56,1 %). Найбільший спад виробництва продукції з незбираного молока (на 98,0 %) відмічався в Закарпатській області, тоді як в Київській він становив 78,7 %. В Закарпатській області також найбільше скоротилось виробництво сирів жирних, включаючи бринзу (на 95,2 %), водночас в Хмельницькій області воно становило лише 29, 2 %. Виробництво олії в зазначений період в Кіровоградській області скоротилось на чверть, тоді як в Житомирській воно зросло в 3,8 рази. Виробництво макаронних виробів в Одеській області скоротилось на 94,3 %, а в Хмельницькій області воно зросло на 31 %. Суттєві регіональні диспропорції в динаміці виробництва спостерігались і по всіх інших видах продукції харчової промисловості.

Можливість забезпечення потреб регіонів в продукції харчової промисловості за рахунок власного виробництва визначається також рівнем та структурою споживання.

Регіональні особливості споживання основних продуктів харчування в Україні характеризують дані додатку Б та карто-схеми 7.2.2. Так, вищі ніж в середньому по країні показники середньодушового споживання м'яса і м'ясопродуктів спостерігались в Поліському, Подільському, Центальному та Східному; молока і молокопродуктів — в Поліському, Карпатському, Подільському, Центальному та Східному регіонах; цукру — в Поліському, Подільському, Центальному та Східному регіонах; рослинної олії — в Причорноморському та Донецькому регіонах; риби та рибопродуктів — в Донецькому, Причорноморському та Центальному регіонах.

Регіональні диспропорції в споживанні основних продуктів харчування були досить значними. Так, споживання м'яса і м'ясопродуктів коливалось від 27,9 кг у Донецькому регіоні, до 39,8 кг — в Поліському (тобто різниця була у 1,4 рази); молока і молокопродуктів від 131,4 кг в Донецькому регіоні до 287,3 в Поліському (в 2,2 рази); яєць — від 117,3 шт. в Донецькому регіоні до 166,9 шт. в Карпатському (в 1,4 рази); картоплі — від 87 кг в Донецькому регіоні до 184,6 кг в Поліському (в 2,1 рази); овочів та баштанних — від 59,9 кг в Донецькому регіоні до 119,1 кг в Придніпровському (в 2 рази); хліба і хлібопродуктів — від 110,7 кг в Поліському регіоні до 145,8 кг в Придніпровському (в 1,3 рази); фруктів, ягід і винограду — від 27,6 кг в Донецькому регіоні до 50,2 кг в Причорноморському (в 1,8 рази); цукру — від 29,2 кг в Донецькому регіоні до 33,0 кг в Подільському — (в 1,1 рази); олії - від 6,2 кг в Поліському регіоні до 10,3 кг в Придніпровському (в 1,7 рази); риби і рибопродуктів — від 4,1 кг в Карпатському регіоні до 6,0 кг в Причорноморському (в 1,5 рази).

Ще більш значні контрасти в середньодушовому рівні споживання основних продуктів харчування спостерігались в межах областей. Так, споживання м'яса і м'ясопродуктів коливалось від 27,6 кг у Донецькій області, до 42,7 кг — в Сумській (в 1,5 рази); молока і молокопродуктів від 127,6 кг в Донецькій області до 312,8 в Тернопільській (в 2,5 рази); яєць — від 110 шт. в Донецькій області до 206 шт. в Одеській (в 1,9 рази); картоплі — від 71 кг в АР Крим до 205,3 кг в Чернігівській області (в 2,9 рази); овочів та баштанних — від 59,2 кг в Луганській області до 158,8 кг в Черкаській (в 2,7 рази); хліба і хлібопродуктів — від 101,9 кг в Житомирській області до 161,3 кг в Закарпатській (в 1,6 рази); фруктів, ягід і винограду — від 20 кг в Сумській області до 56,4 кг в АР Крим (в 2,8 рази); цукру — від 27,1 кг в АР Крим до 34,3 кг в Полтавській області (в 1,3 рази); олії - від 6,1 кг в Хмельницькій, Волинській, Рівненській і Сумській областях до 11,5 кг в Запорізькій області (в 1,9 рази); риби і рибопродуктів — від 3,3 кг в Закарпатській області до 7,6 кг в Одеській (в 2,3 рази).

Регіональна диференціація в споживанні основних продуктів харчування спричиняє регіональні диспропорції в калорійності середньодобового споживання в розрахунку на душу населення. Так, коливання середньодушового споживання основних продуктів харчування в енергетичному рівні в 1996 р. становило від 2462 Ккал за добу в Кримському регіоні до 2955 Ккал - в Центральному. Ще більша диференціація цього показника спостерігалась в межах областей країни: від 2260 Ккал в Донецькій області до 3131 Ккал в Сумській області.

На основі аналізу регіональної диференціації показників рівня забезпеченості середньодобових енергетичних потреб населення в продуктах харчування О.М. Нижник виділяє три групи областей. До першої групи відносяться області, де калорійність денного раціону перевищує середньореспубліканський рівень (Дніпропетровська, Запорізька, Сумська, Полтавська, Вінницька, Тернопільська, Миколаївська, Черкаська, Кіровоградська, Київська, Чернігівська області). Другу групу складають області, в яких денний продуктовий набір був на рівні середнього по країні (Харківська, Хмельницька, Херсонська, Рівненська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Житомирська області). В третю групу входять області з надмірно низькою калорійністю харчування в середньому на душу населення (Одеська, Донецька, Луганська, Львівська області та Республіка Крим) [289, с. 248].

Основними причинами суттєвих регіональних диспропорцій в споживанні основних продовольчих товарів, які свідчать про незбалансованість розвитку національного ринку харчових продуктів, є:

- регіональні відмінності в рівнях доходу населення;
- особливості виробництва продукції та його ефективності в окремих регіонах та областях, які, зокрема, зумовлюють різницю в роздрібних цінах на окремі продукти харчування;
- низька територіальна мобільність продовольчих товарів внаслідок високих цін на транспортні послуги;
- слабкий розвиток ринкової інфраструктури: мережі оптових продовольчих ринків, універсальних та спеціалізованих товарних бірж, маркетингових служб.

Основні показники економічної ефективності розвитку харчової промисловості України в розрізі економічних районів і областей наведені в табл. 7.2.3. Вони свідчать, що вищі ніж в середньому по Україні показники продуктивності праці в харчовій промисловості були в Центральному (на 15,3 %), Східному (на 14,6 %), Донецькому (на 13,6 %) та Придніпровському (на 11,4%) районах. Показники фондівдачі перевищували республіканський рівень в Донецькому регіоні на 36,6 %. Східному — на 22,8 %, Придніпровському — на 17,6 % та в Центральному — на 7,9 %, а фондоозброєності — в Причорноморському та Центральному, відповідно, на 29,0 та 6,8 %.

Рівень продуктивності праці, що характеризується виробітком продукції харчової промисловості в розрахунку на одного працюючого промислово-виробничого персоналу, в розрізі областей коливався від 11650 грн./чол. в Закарпатській області до 49516 грн./чол. в Київській області, тобто його диференціація сягала більш ніж чотирикратного розміру. Показник фондівда-

дачі в Луганській області (0,959 грн.,коп.) перевищував аналогічний показник в Закарпатській області (0,396 грн.,коп.) в 2,4 рази. Диференціація показника фондоозброєності досягала 2,3-кратного розміру: від 22867 грн. в Івано-Франківській області до 53414 грн. в АР Крим.

Слід зазначити, що на показники продуктивності праці, фондоозброєності та фондівдачі, взяті окремо, помітний вплив спричиняє галузева структура харчової промисловості, що склалася в тому чи іншому регіоні або області. Тому більш точну оцінку рівня економічної ефективності розвитку харчової промисловості дає їх системний аналіз. Він дозволяє зробити висновок про порівняно високий рівень ефективності розвитку харчової промисловості був досягнений у Центральному та Східному регіонах країни, що в повній мірі відповідає їх ролі як регіонів спеціалізації на виробництві промислової харчової продукції. Водночас, відставання по основних показниках економічної ефективності від середнього рівня по країні в такому крупному регіоні спеціалізації, як Подільський, в результаті неприйняття термінових заходів щодо його подолання, може призвести до значного загострення не тільки на Поділлі, але й в Україні в цілому.

Таблиця 7.2.3.

Основні показники економічної ефективності розвитку харчової промисловості України по економічних районах і областях у 1997 році*

Регіон, область	Виробіток продукції на одного працюючого промперсоналу		Фондівдача		Фондоозброєність	
	(грн.)	%	(грн., коп.)	%	(грн.)	%
1	2	3	4	5	6	7
Донецький	25414	113,6	0,933	136,6	27249	83,1
Донецька	24952	111,5	0,919	134,6	27159	82,9
Луганська	26285	117,5	0,959	140,4	27420	83,7
Карпатський	18034	80,6	0,643	94,1	28067	85,6
Закарпатська	11650	52,1	0,396	58,0	29405	89,7
Івано-Франківська	14742	65,9	0,645	94,4	22867	69,8
Львівська	23599	105,5	0,811	118,7	29116	88,8
Чернівецька	14842	66,3	0,5	73,2	29670	90,5
Подільський	21121	94,4	0,66	96,6	31995	97,6
Вінницька	20537	91,8	0,679	99,4	30251	92,3
Тернопільська	17929	80,1	0,588	86,1	30480	93,0
Хмельницька	24746	110,6	0,686	100,4	36052	110,0

1	2	3	4	5	6	7
Поліський	20338	90,9	0,677	99,1	30063	91,7
Волинська	22795	101,9	0,664	97,2	34344	104,8
Житомирська	19160	85,6	0,678	99,3	28249	86,2
Рівненська	13903	62,1	0,521	76,3	26689	81,4
Чернігівська	25271	112,9	0,786	115,1	32135	98,0
Підніпровський	24929	111,4	0,803	117,6	31031	94,7
Дніпропетровська	22906	102,4	0,712	104,2	32172	98,2
Запорізька	27870	124,6	0,95	139,1	29343	89,5
Причорноморський	18970	84,8	0,449	65,7	42289	129,0
Авт. респ. Крим	21845	97,6	0,409	59,9	53414	163,0
Миколаївська	15729	70,3	0,537	78,6	29284	89,3
Одеська	17893	80,0	0,422	61,8	42424	129,4
Херсонська	18261	81,6	0,576	84,3	31708	96,7
Східний	25648	114,6	0,839	122,8	30561	93,2
Полтавська	24887	111,2	0,795	116,4	31303	95,5
Сумська	22278	99,6	0,754	110,4	29552	90,2
Харківська	28638	128,0	0,934	136,7	30672	93,6
Центральний	25797	115,3	0,737	107,9	34995	106,8
Київська	23729	106,1	0,572	83,7	41469	126,5
м. Київ	49516	221,3	1,482	217,0	33405	101,9
Кіровоградська	14420	64,4	0,404	59,2	35652	108,8
Черкаська	20983	93,8	0,677	99,1	31002	94,6
УКРАЇНА	22375	100,0	0,683	100,0	32775	100,0

* Складено і розраховано за даними Держкомстату України.

Сучасний регіональний розвиток харчової промисловості в Україні не в повній мірі відповідає законам територіальної організації суспільного виробництва, однією з головних вимог яких є досягнення раціонального використання природного, людського, виробничого, науково-технічного і технологічного потенціалів території, що забезпечує отримання значних обсягів виробництва екологічно чистих харчових продуктів високої якості з мінімальними питомими витратами живої та уречевленої праці. Завдання докорінного підвищення економічної, соціальної та екологічної ефективності розвитку галузі потребує подальшого покращення розміщення її продуктивних сил, комплексного розвитку і спеціалізації господарств економічних районів і областей України. Важлива роль у цьому належить удосконаленню розміщення харчової промисловості, основними напрямками якого повинні стати: 1) поглиблення спеціалізації окремих економічних районів і областей на розвитку у них тих галузей і виробництв харчової промисловості, для яких у них є необхідні умови для створення ефективної сировинної бази відповідних її під-

приємств; 2) доведення рівня розвитку ряду галузей харчової промисловості в економічних районах і областях до масштабів, які б забезпечували їх потреби у відповідних харчових продуктах; 3) оптимізація темпів і розмірів підприємств харчової промисловості в економічних районах і областях у відповідності з вимогами ринкової економіки, новітніми досягненнями науки, техніки, технології виробництва і прогресивного світового досвіду.

Для подолання негативних тенденцій в розвитку харчової промисловості, припинення подальшого спаду виробництва і споживання продуктів харчування, забезпечення їх стабілізації і подальшого значного зростання на основі ефективного використання наявного значного природного ресурсного потенціалу для розвитку харчової промисловості в Україні та її регіонах, необхідно визнати пріоритетне значення галузі в економіці країни, визначити резерви, напрямки і шляхи підвищення ефективності розвитку харчової промисловості, активізувати державну підтримку та посилити вплив ринкового економічного механізму на її розвиток, що сприяло б досягненню протягом найближчих 3-5 років повного задоволення потреб в основних продуктах харчування у відповідності з фізіологічними нормами їх споживання, формуванню розвиненого експортного потенціалу регіонів і країни в цілому, виходу на світовий продовольчий ринок, значному розширенню джерел формування валютних ресурсів держави.

7.3. Резерви підвищення ефективності розвитку харчової промисловості

Вирішальне значення для підвищення ефективності розвитку харчової промисловості мають виявлення, мобілізація та використання резервів його зростання, які являють собою невикористані можливості збільшення виробництва продукції в розрахунку на одиницю сукупних витрат живої та уречевленої праці. Резерви збільшення виробництва продукції у питомому вимірі на використані ресурси можна укрупнено виділити в наступні групи: 1) резерви підвищення ефективності використання сировинних і матеріальних ресурсів; 2) резерви підвищення ефективності використання живої праці; 3) резерви підвищення ефективності використання основних виробничих фондів; 4) резерви підвищення ефективності використання капітальних вкладень; 5) резерви підвищення якості продукції.

Кількісний вимір резервів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості може бути здійснений за формулою:

$$P_{\text{пер}} = P_{\text{пвр}} - P_{\text{фвр}}, \quad (7.1)$$

де **P пер** — резерви підвищення ефективності розвитку харчової промисловості за рахунок використання конкретного виду виробничих ресурсів;

P пвр — потенційно можливий (оптимальний) рівень використання конкретного виду виробничого ресурсу;

P фвр — фактичний рівень використання конкретного виду виробничого ресурсу.

Так, наприклад, резерви підвищення економічної ефективності розвитку цукрової промисловості в регіоні за рахунок поліпшення використання цукрових буряків як сировини для виробництва цукру, можуть бути кількісно визначені на основі обчислення обсягу недобору цукру за рахунок більш низького рівня вилучення цукру з цукрових буряків шляхом порівняння оптимального і фактичного коефіцієнтів вилучення цукру з сировини. Аналогічним чином можуть обчислюватися резерви підвищення ефективності розвитку харчової промисловості за рахунок підвищення рівня використання виробничих потужностей підприємств і галузей: порівняння оптимального і фактичного рівнів використання виробничих потужностей дає змогу визначити обсяг недоотриманої продукції в окремих галузях харчової промисловості.

Важливими напрямками підвищення ефективності використання сировинних і матеріальних ресурсів є забезпечення комплексної переробки сировини на основі впровадження безвідходних і маловідходних технологій та раціональне використання відходів виробництва безпосередньо в самому виробництві, або в іншому технологічному процесі.

Основними напрямками створення мало- і безвідходних технологій в галузях харчової промисловості, зокрема, є:

- у **м'ясній промисловості** — безвідходна технологія переробки кісток з отриманням кісткового жиру, харчового сухого білку та кормової муки, технологія виробництва комбінованих м'ясо-продуктів з білковими компонентами крові із застосуванням фізичних способів її знебарвлення, маловідходна технологія витопки жиру та ін.;

- у **молочній промисловості** — комплексна технологія виділення з молочної сироватки жиру, сироваткових білків, казеїнового пілу, отримання ряду концентрованих білків вуглеводних продуктів для харчових цілей та ін.;

- у **цукровій промисловості** — технологія регенерації вапна та вуглекислого газу з фільтраційного осаду;

- у **масложировій** — переробка шротів та жмивів з отриманням рослинних білків у вигляді ізолятів, концентратів;

- у **крохмале-патоковій** — комплексна технологія виробництва картопляного крохмалю;

- у **пивоварній** - отримання сухого білково-вуглеводного корму з пивної дробини, інших вторинних сировинних ресурсів галузі тощо [148, с. 6-7].

Практично всі відходи харчової промисловості містять в собі значну кількість корисних та цінних речовин: білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин і можуть використовуватись як вторинна сировина. Використання її може здійснюватись за наступними напрямками: в галузях харчової промисловості для виробництва додаткової продукції харчового, кормового та технічного призначення, або в якості компонентів до неї: в сільському господарстві - у вигляді корму для худоби та птиці і добрив; у хімічній, фармацевтичній, мікробіологічній та інших галузях народного господарства - в якості сировини або компонентів для отримання продукції. Так, у харчовій промисловості із вторинних сировинних ресурсів або з їх застосуванням отримують сушений жом, сухі тваринні корми, кісткову й кров'яну муку, сухі кормові дріжджі, сухі кукурудзяні корми, виноградинний спирт-сирець, господарське мило, рослинні олії з кукурудзяного зародка, плодкових кісточок та виноградинних зернят, олеїнову кислоту, пектин, заміник незбираного молока, молочний цукор, нежирні кисломолочні продукти, дієтичні продукти та ін.

У структурі собівартості продукції харчової промисловості 20 % припадає на енергоносії. Річне споживання палива й енергії становить у середньому 4-4,5 млн. тонн умовного палива і 3 млрд. кВт/годин електроенергії на суму близько 0,5 млрд. доларів США. В цілому по харчовій промисловості України втрати енергоресурсів у 1,2 - 1,8 рази перевищують аналогічний показник розвинених країн Європи. Тому впровадження комплексу заходів, що забезпечать доведення енергоємності харчових виробництв до європейського рівня, є важливим резервом підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів у харчовій промисловості [139, с. 10].

Основною складовою цих заходів є оновлення енергетичного обладнання, його модернізації з урахуванням економії паливно-енергетичних ресурсів. Слід зазначити, що майже 65 % парових котлів і турбін, що задіяні сьогодні в харчових виробництвах, працюють більше 20 років, при цьому коефіцієнт оновлення їх з кожним роком знижується. Впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, що передбачено Концепцією розвитку енергетики і енергозбереження в галузі, розробленої фахівцями Укрхарчопрому, дасть змогу знизити витрати палива на 10-20 % [139, с. 10-11].

Вагомим резервом підвищення ефективності розвитку харчової промисловості є підвищення ефективності використання живої праці, тобто підвищення продуктивності живої праці? зайнятої у ній частини економічно активного населення країни та її регіонів. Ураховуючи те, що в цій галузі у 1997 р. середньорічна кількість промислово-виробничого персоналу становила 577 тис. чоловік, або 13,5 % його загального числа у промисловості, а питома вага заробітної плати з відрахуваннями на соціальне страхування сягала 13,8 % у структурі витрат на виробництво продукції, вагомість цього чинника резервів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості є значною.

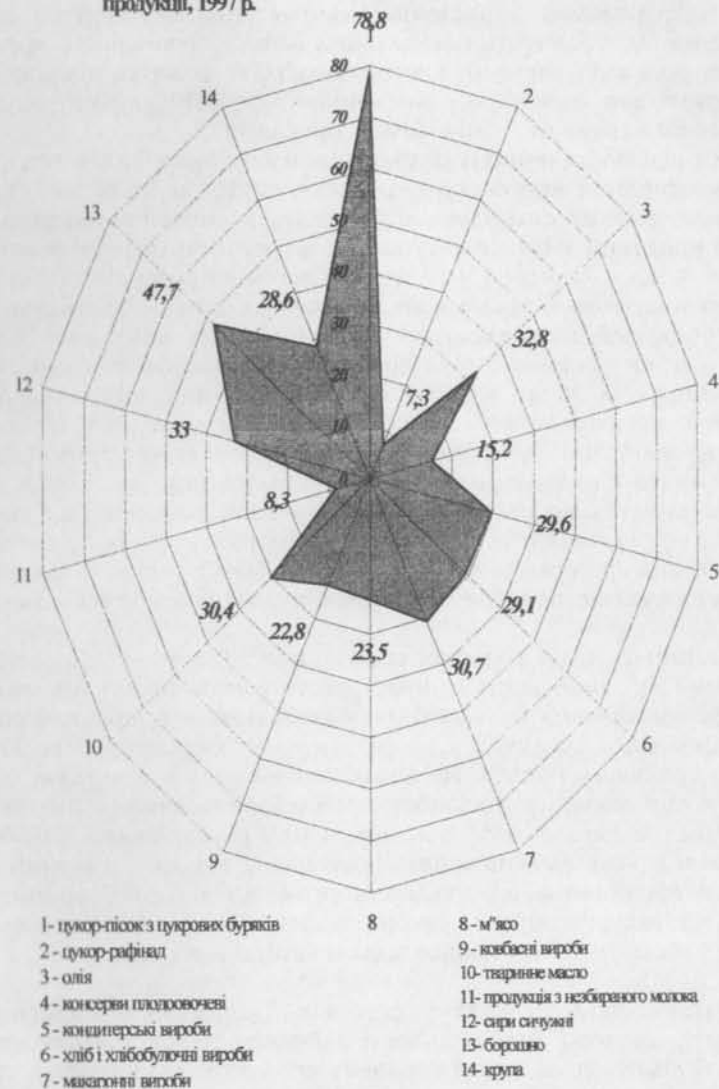
Всебічний аналіз ефективності використання живої праці в харчовій промисловості показує, що рівень продуктивності праці промислово-виробничого персоналу підприємств цієї галузі був і продовжує залишатися відносно низьким, що в значній мірі зумовлено суттєвим відставанням у техніко-технологічному оснащенні харчових підприємств від сучасних вимог науково-технологічної революції, недоліками в економічному і моральному стимулюванні високої ефективності використання живої праці та іншими процесами.

У 1997 р. індекс продуктивності праці в розрізі підгалузей харчової промисловості, порівняно з 1985 р. та 1990 р., знизився таким чином: у харчосмаковій — відповідно, на 48 і 55 %, м'ясній і молочній — на 65 і 70 %, рибній — на 8 і 30 % (розраховано за [286, с. 98]). Аналітичні розрахунки стверджують, що мобілізація і використання наявних можливостей покращення використання живої праці дає змогу підвищити продуктивність зайнятого промислово-виробничого потенціалу в галузі у 2,5-3 рази.

Як свідчать наведені на рис. 7.3.1 дані, у харчовій промисловості є значні незадіяні резерви використання виробничих потужностей, величина яких порівняно з оптимальним рівнем їх експлуатації у відносному вимірі в розрізі окремих видів харчових продуктів у зазначеному періоді характеризується наступними показниками: по виробництву цукру-піску з цукрових буряків — 6,2 %, цукру-рафінаду — 77,7, олії — 52,2, консервів плодовоовочевих — 69,8, кондитерських виробів — 55,4, хліба і хлібобулочних виробів — 55,9, макаронних виробів — 54,3, м'яса — 61,5, ковбасних виробів — 62,2, тваринного масла — 54,6, продукції з незбираного молока — 76,7, сирів сичужних — 52,0, борошна — 28,0, крупи — 37,3 %.

Використання наявних значних резервів поліпшення експлуатації виробничих потужностей харчової промисловості при досягненні оптимального рівня сприяє суттєвому зростанню обсягів виробництва продукції, зниженню сукупних витрат суспі-

Рис.7.3.1. Процент використання середньорічної потужності з випуску окремих видів промислової харчової продукції, 1997 р.

льної живої та уречевленої праці на їх виробництво, що є одним з важливих чинників посилення її конкурентоспроможності, що в кінцевому результаті приводить до докорінного підвищення ефективності розвитку і функціонування цієї комплексної галузі.

Якщо резерви поліпшення використання виробничих потужностей відображають натуральний аспект підвищення ефективності розвитку харчової промисловості, то резерви підвищення використання основних виробничих фондів характеризують вартісний аспект цієї економічної проблеми.

Як відомо, основним із узагальнюючих показників використання основних виробничих фондів є показник їх віддачі, який обчислюється як співвідношення обсягу виробленої або реалізованої продукції у грошовому вимірі до вартості основних виробничих фондів. Одним з варіантів визначення резервів підвищення використання основних виробничих фондів є обчислення обсягу продукції, що недоотриманий за рахунок зниження їх віддачі, яка, як правило, характеризується постійною тенденцією її зниження. На жаль, в офіційних статистичних збірниках Державного комітету статистики України за останні роки не наводяться фактичні дані про динаміку основних промислових виробничих фондів в розрізі окремих галузей промисловості, що не дає змогу кількісно визначити невикористані резерви підвищення ефективності їх використання за рахунок такого вагомeho чинника, як зниження фондів віддачі. Аналіз інших показників підтверджує, що розміри цих резервів у харчовій промисловості значні.

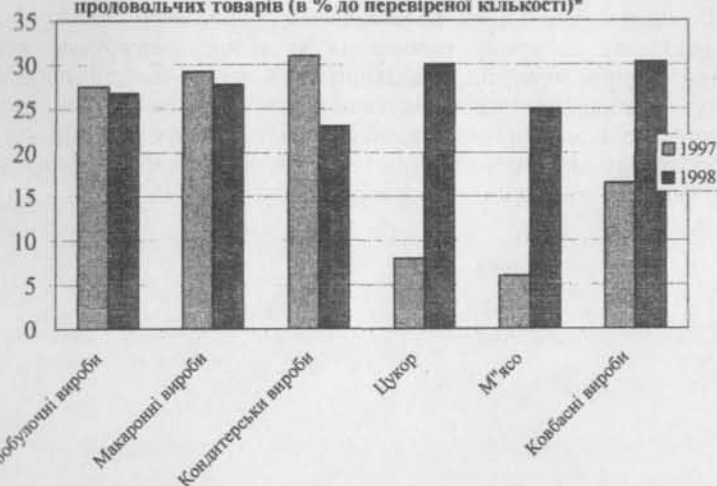
Одним із видів резервів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості є невикористані можливості зростання віддачі капітальних вкладень, які визначаються приростом обсягів виробленої продукції у розрахунку на одиницю разово вкладених грошових коштів. Не дивлячись на те, що в останні роки обсяги спрямованих у харчову промисловість капітальних вкладень значно зменшилися, зокрема, в 1997 р., порівняно з 1990 р., майже в 3 рази, забезпечення зростання їх віддачі є значним резервом підвищення ефективності розвитку харчової промисловості. Як показує аналіз, використання цього чинника резервів може забезпечити зростання віддачі капітальних вкладень у 1,5-2 рази.

Вагоме місце у структурі резервів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості займають невикористані можливості підвищення якості харчових продуктів, які виробляються підприємствами цієї галузі. Необхідно особливо наголосити на тому, що якість харчових продуктів є одним із основних показників її конкурентоздатності як на внутрішньому, так і на світо-

вих продовольчих ринках.

Хоча за своїми якісними показниками продукція вітчизняної харчової промисловості відзначається досить значним рівнем, резерви подальшого його зростання є вагомими, про що свідчать дані про питому вагу забракованих і знятих з реалізації продовольчих товарів з причини їхньої невідповідності встановленим вимогам щодо якості (рис. 7.3.2).

Рис.7.3.2. Питомі ваги забракованих та знятих з реалізації продовольчих товарів (в % до перевіреної кількості)*

* - За даними: Продукты питания.-1999.- № 7-8 . С. 8.

Так, в результаті перевірок якості продовольчих товарів, що реалізуються в торгівельній мережі, у 1997 р. було забраковано біля 30 % макаронних і кондитерських виробів та хлібобулочних виробів (див. рис. 7.3.2.). У 1998 р., порівняно з 1997 р., більш як на 20 % зросла питома вага забракованого м'яса та цукру і становила відповідно 20 та 25 %. Питома вага забракованих ковбасних виробів у зазначений рік перевищувала 30 %.

Для визначення шляхів досягнення максимального рівня продуктивності суспільної праці у виробництві продуктів харчування в Україні і забезпечення, таким чином, його раціональний рівень важливе значення мають вивчення, узагальнення та оцінка резервів регіонального розвитку харчової промисловості.

Мобілізація і використання значних наявних резервів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості, як підтверджують всебічні аналітичні розрахунки, дають змогу забезпечити збільшення виробництва високоякісних і дешевих основних видів продовольчих товарів у 2,5-3 рази, що дало би змогу

сформувати необхідний фонд продуктів харчування для повного задоволення потреб внутрішнього ринку та створити потужний їх експортний потенціал конкурентноздатних продовольчих товарів для реалізації їх на зовнішньому ринку, зокрема, на ринку продовольчих товарів країн СНД та на інших регіональних ринках продовольчих товарів світу.

Слід зазначити, що практичне використання наявних значних резервів підвищення ефективності розвитку харчової промисловості можливе тільки за умов забезпечення необхідними обсягами сировинних, паливно-енергетичних та інших видів матеріальних ресурсів, створення сучасної матеріально-технічної бази підприємств, впровадження дієвого економічного механізму господарювання, всебічного вивчення та завоювання внутрішнього і зовнішнього ринків продовольчих товарів на основі постачання на них конкурентоспроможних харчових продуктів.

РОЗДІЛ 4.

РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ

Глава 8.

Харчова промисловість у світовому та регіональному поділі праці

8.1. Харчова промисловість у світовому територіальному поділі праці

В основі світового, державних та регіональних господарських комплексів лежить територіальний поділ праці різних рівнів — глобальний (світовий), континентальний та внутрішньо-державний, який являє собою спеціалізацію окремих територій різних рівнів (світу, континентів, країн, регіонів) на виробництві окремих видів товарів і послуг, якими вони обмінюються між собою. Такий розвиток господарських комплексів регіонів різних рівнів призводить до формування і розвитку у них галузей регіональної спеціалізації, продукція яких не тільки задовольняє внутрішні потреби у них, але й виробляється в значних обсягах для міжрегіонального обміну, у тому числі на експорт.

Різна забезпеченість регіонів різних рівнів природно-економічними ресурсами зумовлює їх спеціалізацію на розвитку виробництва тих видів продукції та надання послуг, котрі вони можуть виробляти з найменшими витратами в максимальних обсягах при наявних у них природних та виробничих ресурсах.

Ще А. Сміт обґрунтував тезу про те, що основою розвитку міжнародної торгівлі, тобто міжнародних економічних відносин, є різниця абсолютних витрат на виробництво однієї і тієї ж продукції в різних країнах та регіонах. Він зазначав, що: «Якщо якась країна може постачати нам будь-який товар за більш дешевою ціною, ніж ми самі можемо виготовляти його, набагато краще купувати його в неї на деяку частину продукту нашої власної промислової праці, що прикладається в тій області, в якій ми володіємо деякими перевагами» [275, с. 333].

Д. Рікардо доповнив і більш розвинув погляди А.Сміта, вважаючи, що можлива взаємовигідна торгівля товарами між країнами при наявності відносних переваг однієї країни перед іншою при їх виробництві з відмінними питомими витратами живої та уречевленої праці. Він вважав, що необхідною умовою існування міжкраїнних (міжрегіональних) економічних зв'язків виступає виробництво в різних країнах одних і тих же видів продукції з різними витратами, а тому кожній країні (регіону) доцільно спеціалізуватися на виробництві такої продукції, яка обходиться з більш низькими питомими витратами праці і капіталу. Таким чином, Д.Рікардо виходив з того, що при повній свободі торгівлі принцип порівняльних витрат на виробництво товарів діє автоматично і таким чином забезпечує досягнення оптимальної спеціалізації окремих країн (регіонів) на виробництві цих товарів [251].

Сучасний підхід до розвитку міжрегіонального обміну продукцією суттєво модифікував класичну модель його організації. Провідне місце в сучасній інтерпретації поглядів Д.Рікардо займає запропонована американським економістом Г.Хаберлером модель альтернативних витрат.

Сутність неокласичного підходу до міжрегіонального територіального поділу праці полягає в тому, що у зв'язку з нерівномірним розподілом природних і економічних ресурсів між окремими країнами, що зумовлює відмінність відносних цін на товари, від яких, у свою чергу, залежать регіональні переваги розвитку спеціалізації їх виробництва. Це зумовлює дію закону пропорційності факторів, згідно з яким "міжнародний обмін - це обмін надлишкових факторів на рідкісні: країна експортує товари, виробництво яких вимагає великої кількості факторів, що є в надлишку" [340, с. 78-80].

Американський економіст М.Портер створив теорію конкурентної переваги країни в територіальному поділі праці, суть якої полягає в ідеї так званого національного ромба, котрий розкриває головні якості (детермінанти) економіки, що формує конкурентне макросередовище, в якому діють фірми цієї країни. Так званий національний ромб виявляє систему детермінант, які, взаємодіючи між собою, створюють сприятливе чи несприятливе середовище до реалізації конкурентних переваг країни [216, с. 896]. Основними вихідними положеннями теорії Потера, на яких має базуватись державна політика формування конкурентних переваг у вітчизняних товаровиробників, є наступні: національне економічне процвітання ґрунтується на високому рівні продуктивності праці; у галузях конкурують не країни, а фірми; національна конкурентна перевага має відносний характер; динамічне оновлення веде до сталих конкурентних переваг,

а не до короткострокового виграшу на рівні зниження витрат; конкурентні переваги в галузях промисловості створюються протягом десятиліть або ще довшого строку; країни досягають конкурентних переваг не завдяки схожості, а завдяки своїм розбіжностям.

Жодна країна світу не здатна виробляти з достатньою ефективністю всі товари, що необхідні для внутрішнього споживання, крім того має місце нерівність розподілу ресурсів між регіонами. Спеціалізація країн, що базується на принципі абсолютних та відносних конкурентних переваг, сприяє ефективному розміщенню виробництва, скороченню транспортних витрат, завдяки наближенню виробництва до джерел ресурсів, або до споживача продукції, збільшенню обсягів виробництва, зниженню ціни та підвищенню якості вироблених товарів [216, с. 669-677].

Україна має значні природні конкурентні переваги для виробництва продовольчих товарів: високородючі ґрунти, сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку сировинної бази харчової промисловості, значну чисельність робочої сили, вигідне географічне положення (табл. 8.1.1.).

Таблиця 8.1.1.

**Основні показники порівняльної характеристики
ресурсного потенціалу розвитку харчової промисловості
України***

	Територія, млн. га	Населення, млн. чоловік	Сільськогосподарські угіддя, млн. га	Орні землі, млн. га	Сінокосні пасовища, млн. га
Україна	60,4	51,6	41,9	33,3	7,5
Європа	1050,0	505,5	215,5	122,2	79,8
частка України в Європі	5,8	10,2	19,4	27,3	9,4
Весь світ	13420,0	5767,8	4809,2	1361,7	3361,7
частка України в усьому світі	0,5	0,9	0,9	2,4	0,2

* - Розраховано і складено за даними: Бабич А.О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси.- К.: Аграрна наука, 1996.- С. 69; Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік.- К.:Держкомстат України, 1998.- С.198-199.

Так, однією з провідних визначальних ознак України є її значна масштабність в Європі та світі за показниками, що характеризують природно-ресурсний потенціал для ефективного розвитку продовольчого комплексу, зокрема сільського господарства і харчової промисловості. На Україну, яка займає лише

0,5 % земної суші та 0,9 % загальної кількості населення, припадає 0,9 % сільськогосподарських угідь світу та 2,4 % орних земель. На Україну припадає 19,4 % сільськогосподарських угідь і 27,3 % орних земель Європи (табл. 8.1.1.). У 1996 р. в країні вироблялось цукрового буряку на душу населення в 10 разів більше, ніж у світі, соняшнику - в 9,3 рази, картоплі - в 7 разів, молока - в 3,6 рази, курячих яєць і зернових та зернобобових - в 1,3 рази. В роки, коли харчова промисловість України досягла найбільш високого рівня розвитку (1990 р.), величина показників середньодушового виробництва зазначених видів продовольчих ресурсів в країні перевищувала світові показники у 2,5-15 разів (табл. 8.1.2.).

Таблиця 8.1.2.

Україна у світовому виробництві продовольчих ресурсів*

Україна у світовому виробництві продуктів харчування	Весь світ		Україна		Україна до всього світу,%	Індекс спеціалізації
	млн. тонн	на душу населення,кг	млн. тонн	на душу населення,кг		
1990						
Зернові і зернобобові	2024,7	383,3	50,9	983,0	13,3	2,6
Цукровий буряк	306,4	58,0	44,2	853,0	76,2	14,7
Соняшник	22,7	4,3	2,6	49,5	59,6	11,5
Картопля	267,3	50,6	16,7	322,5	33,0	6,4
М'ясо	175,9	33,3	4,4	84,0	13,1	2,5
Молоко	539,9	102,2	24,5	472,3	23,9	4,6
Курячі яйця, тис.тонн	34,9	6,6	0,9	17,5	13,7	2,7
1996						
Зернові і зернобобові	2106,4	365,2	33,9	490,5	1,6	1,3
Цукровий буряк	255,5	44,3	22,8	442,0	8,9	10,0
Соняшник	25,1	4,4	2,1	41,1	8,5	9,3
Картопля	294,8	51,1	18,4	356,5	6,2	7,0
М'ясо	215,2	37,3	2,1	40,4	1,0	1,1
Молоко	494,4	85,7	15,9	308,6	3,2	3,6
Курячі яйця, тис. тонн	43,2	7,5	0,5	9,6	1,1	1,3

* - Складено за даними: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 1997 рік. - К.: Держкомстат України, 1998. - С.198, 201, 203, 205, 206, 208, 209, 216, 217, 219.

Однак, скрутний стан і низька продуктивність сільськогосподарського виробництва та низький техніко-технологічний рівень харчової промисловості не дозволяють сьогодні реалізувати наявні природні переваги і перешкоджають досягненню конкурентних переваг не тільки на ринках розвинених країн світу, але й країн колишнього СРСР.

Кризові явища, що охопили економіку України і харчову промисловість зокрема, розповсюдились і на сферу зовнішньоекономічної діяльності. Протягом 1992 - 1997 рр. спостерігалась стійка тенденція до скорочення експорту таких продовольчих товарів як молоко, сіль, м'ясо і харчові субпродукти. У 1997 р. в порівнянні з 1992 р. експорт зазначених товарів скоротився відповідно на 84,4 %, 75,2 та 11,1 %. В експорті олії, масла вершкового та цукру в зазначений період спостерігались значні річні коливання. Проте, у 1997 в порівнянні з 1996 р. відбулось скорочення експорту по всіх видах продукції: олії - на 31,6 %, м'яса і харчових субпродуктів - на 10,6, молока - на 32,0, масла вершкового - на 85,2, солі - на 7,9, цукру - на 51,7 % (див. табл. 8.1.3.).

Таблиця 8.1.3.

Динаміка експорту продовольчих товарів, тис. тонн*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
по всіх країнах світу						
Олія	160,1	84,6	90,4	117,8	273,5	187
М'ясо і харчові субпродукти	197,3	100,3	155,2	125,6	196,2	175,4
Молоко	278,8	434,7	131,5	43,4	64,1	43,6
Масло вершкове	10,8	18,4	45,7	55,4	32,5	4,8
Сіль	4607,8	2050,7	1082,5	1187,8	1242,5	1143,8
Цукор	318,9	913,5	791,8	1699,8	1456,4	703,9
в тому числі без країн СНД і Балтії						
Олія	61	7,8	81,3	62,2	142	103,9
М'ясо і харчові субпродукти	2,3	1,3	19,8	11,5	3,3	3,9
Молоко	2	3,6	10	9,9	16,8	16
Масло вершкове	0,1	-	0,2	5,4	0,2	0,1
Сіль	364,2	315,6	183,5	191,3	207,7	211,9
Цукор	0,3	0,5	44,6	52,8	8,6	18,1

* - Складено та розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний щорічник. - Держкомстат України, 1998. - С.12

Слід зазначити, що скорочення експорту основних продовольчих товарів відбувалось головним чином за рахунок зменшення їх поставок до країн колишнього СРСР, тоді як обсяги експорту до країн далекого зарубіжжя по деяких видах продоволь-

чих товарів навіть зросли. Так, у 1997 р. в порівнянні з 1992 р. експорт олії в ці країни зріс на 70,3 %, м'яса і харчових субпродуктів - на 69,6 %, молока - в 7 разів, цукру - майже в 50 разів, але, з огляду на незначну питому вагу цих країн в структурі експорту помітного впливу на загальну ситуацію це не мало. У 1998 р. в порівнянні з 1997 р. експорт продукції харчової промисловості в грошовому виразі скоротився на 51,7 %, а в порівнянні з 1996 р. - на 76,3 %.

Частка експорту продукції харчової промисловості в загальній товарній структурі зовнішньої торгівлі у 1997 р. становила 4,8 % (687,6 млн.дол. США із 14231,9 млн.дол.), а в структурі зовнішньої торгівлі продукцією АПК - 38,1 %. Частка імпорту продукції галузі в загальному його обсязі в зазначений період становила 2,9 % (500,3 млн.дол. США із 17128,0 млн.дол.), а в імпорті продукції АПК - 52,5 % (див. табл. 8.1.6).

За зазначений період обсяги імпорту продовольчих товарів також мали тенденцію до скорочення. У 1997 р. в порівнянні з 1996 р. імпорт олії скоротився на 32,2 %, молока - на 74,5, солі - на 68,0, цукру - на 3,2 %. Водночас помітно (майже в 6 разів) зріс експорт м'яса і харчових субпродуктів, і переважним чином з країн далекого зарубіжжя (див. табл. 8.1.4). У 1998 р. в порівнянні з 1997 р. імпорт продукції харчової промисловості в грошовому виразі збільшився на 10,3%, а з 1996 р. - скоротився на 39,4 %.

Таблиця 8.1.4.

Динаміка імпорту продовольчих товарів, тис. тонн*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
по всіх країнах світу						
Олія	8,7	0,2	2,7	1	6,3	5,9
М'ясо і харчові субпродукти	10,4	0,7	61,2	15	105,5	62,3
Молоко	11	108,2	1,7	1,8	0,9	2,8
Масло вершкове	0,9	5,1	1,5	0,5	0,7	2,8
Сіль	20,3	0,4	3	1,4	2,2	6,5
Цукор	6,3	3,2	3,6	359,1	607,1	6,1
в тому числі без країн СНД і Балтії						
Олія	8	0,1	1,0	0,6	5,9	4,7
М'ясо і харчові субпродукти	2,3	0,1	58,3	12,7	105,2	60,8
Молоко	1,6	0,1	1,7	1,6	0,9	2,3
Масло вершкове	0,5	0,0	0,1	0,4	0,6	0,8
Сіль	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Цукор	5,6	2,1	1,1	323,1	605,8	5,7

* Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний щорічник.- Держкомстат України, 1998.- С.12.

Значну роль у зовнішньоекономічних торгівельних операціях відігравали різні форми безвалютної торгівлі. Так, експорт на умовах давальницької сировини та бартеру в загальному експорті цукру та виробів з нього у 1997 р. складав 15,9 %, жирів і масла тваринного - 5,5 %, м'яса і субпродуктів харчових - 7,7, риби і рибопродуктів - 0,2, виробів з м'яса і риби - 7,6, молока, молочних продуктів та яєць - 9,4, продукції борошномельного виробництва - 1,8 %. Питома вага давальницької сировини та товарообмінних операцій в імпорті продовольчих товарів складала: цукру та виробів з нього 9,8 %, жирів і масла тваринного - 5,8 %, м'яса і субпродуктів харчових - 0,7, риби і рибопродуктів - 7,9, виробів з м'яса і риби - 1,5, молока, молочних продуктів та яєць - 2,2, продукції борошномельного виробництва - 45,7, тютюну - 0,9 % [44, с. 14].

Таблиця 8.1.5.

Товарна структура зовнішньої торгівлі України продукцією харчової промисловості (за січень-листопад 1998 року)

	Експорт, тис.дол. США	Імпорт, тис.дол. США	Питома вага групи в загальному обсязі, %	
			експорту	імпорту
Продукція харчової промисловості	286991,66	493575,75	2,55	3,78
в тому числі:				
вироби з м'яса, риби	48313,11	30994,63	0,43	0,24
цукор	87726,20	42261,60	0,78	0,33
какао та продукти з нього	19332,42	62956,50	0,17	0,48
вироби з хлібних злаків	11814,43	16059,04	0,10	0,12
продукти переробки плодів, овочів	26682,64	24816,20	0,24	0,19
змішані харчові продукти	2155,31	37868,92	0,02	0,29
напої алкогольні і безалкогольні, оцет	49283,22	83878,77	0,44	0,64
залишки та відходи	17078,04	10911,59	0,15	0,08
тютюн	24606,29	183828,50	0,22	1,41

* - Складено за даними: Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України.- С.117.

У 1998 р. загальний обсяг зовнішнього товарообороту продукції харчової промисловості становив 883,7 млн. дол. США. В порівнянні з 1997 р. він скоротився на 25,5, а в порівнянні з

1996 р. - на 60,7 %. Найбільшу питому вагу в товарній структурі зовнішнього товарообороту продукції харчової промисловості мали цукор, алкогольні та безалкогольні напої, тютюн, вироби з м'яса та риби (табл. 8.1.5.).

Серед основних причин кризових явищ в сфері зовнішньоекономічної діяльності харчової промисловості, згорання товарообмінних і, в першу чергу, експортних операцій слід виділити наступні.

По-перше, відбувся розрив багаточисельних зв'язків з колишніми союзними республіками колишнього СРСР та країнами-членами колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги, що формувались роками з врахуванням територіального розподілу праці та концентрації виробництва. Відновлення старих зв'язків та/чи формування нових потребує додаткових витрат ресурсів та часу.

По-друге, застарілі технології виробництва роблять переважну частину продукції харчової промисловості України неконкурентоздатною не тільки на світовому, а й на внутрішньому ринку і навіть щодо продукції не тільки найбільш розвинутих країн світу. Прикладом цього може слугувати діяльність так званих "човників", які завозили значний обсяг продовольчих товарів не завжди високої якості переважно з Китаю, Польщі, Туреччини та ін.

По-третє, збереження застарілої галузевої структури економіки України, в той час як структурна перебудова економічно розвинених країн світу в другій половині XX сторіччя принципово змінила співвідношення галузей з врахуванням новітніх технологій — підвищилась питома вага переробних та обробних галузей в порівнянні з сировинними та добувними, спричиняє негативні зрушення в структурі зовнішньої торгівлі. Крім цього, закріпленню цих негативних зрушень сприяє зовнішньоекономічна політика економічно розвинених країн світу.

За висновками спеціалістів, стратегії високорозвинених країн і транснаціональних корпорацій полягають в спрямуванні промислового розвитку менш розвинених країн (за допомогою МВФ, Світового банку та ін.) не на внутрішні потреби країни, а відбивають інтереси світових господарських зв'язків з жорстким поділом праці між економічно розвиненими країнами з високотехнологічними обробними галузями і виробництвами та країнами, що розвиваються, котрі постачають сировину і споживають готову продукцію [108, с. 38-39].

Таким чином, в основі торгівлі з країнами далекого зарубіжжя лежить прискорення розвитку сировинних галузей. І чим глибші зв'язки з світовим ринком сировинних галузей, тим глибший спад вітчизняних переробних галузей, оскільки продук-

ція сировинних галузей стає малодоступною для вітчизняних переробників, бо останні внаслідок своєї значно нижчої, ніж світова, ефективності виробництва не можуть придбати продукцію перших за світовими, або близькими до світових цінами. Яскравим прикладом цього є ситуація, що склалася протягом останніх років в олійно-жировій галузі харчової промисловості, коли значна частина вирощеного в Україні соняшнику експортується за кордон, там переробляється, готова продукція надходить на споживчий ринок нашої країни, а вітчизняні переробні підприємства простоюють.

Таблиця 8.1.6.

**Продукція харчової промисловості
у структурі зовнішньої торгівлі продукцією АПК***

	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1998 р. у % до 1997 р.
Експорт				
Продукція харчової промисловості	1402,0	686,7	331,8	48,3
Продукція АПК	3048,8	1800,8	1379,4	76,6
Питома вага продукції харчової промисловості в експорті продукції АПК	46,0	38,1	24,1	63,1
Імпорт				
Продукція харчової промисловості	848,3	500,2	551,9	110,3
Продукція АПК	1448,1	897,9	1051,2	117,1
Питома вага продукції харчової промисловості в імпорті продукції АПК	58,6	55,7	52,5	94,2
Чистий експорт				
Продукція харчової промисловості	553,7	186,5	-220,1	-
Продукція АПК	1600,7	902,9	328,2	36,3
Питома вага продукції харчової промисловості в чистому експорті продукції АПК	34,6	20,7	-	-

* - Розраховано за даними: Деловая Украина. - 1999. - № 30. - апрель. - С.3.

Про сировинну орієнтацію в структурі зовнішньої торгівлі України продовольчими товарами свідчать також табл. 8.1.6. Так, якщо в 1998 р. в порівнянні з 1996 р. експорт продукції агропромислового комплексу скоротився в 2,2 рази, то продукції харчової промисловості - в 4,2 рази. Питома вага продукції галузі в експорті продукції АПК за цей період скоротилась майже вдвічі. У 1998 р. Україна вперше за свою історію отримала від'ємне сальдо в зовнішній торгівлі продукцією харчової промисловості.

Для забезпечення конкурентних переваг України в світовому територіальному розподілі праці по виробництву продукції харчової промисловості у відповідності з наявними природними і потенційними можливостями необхідно суттєво підвищити ефективність розвитку сировинної бази, довести врожайність основних сільськогосподарських культур до рівня світових показників; здійснити докорінне оновлення матеріально-технічної бази підприємств харчової промисловості у відповідності з новітніми досягненнями науки та технологій та вимогами світових стандартів; надання пріоритетного розвитку харчовій промисловості і, в першу чергу тим її галузям і підгалузям, що мають значний експортний потенціал: цукровій, олійно-жировій, спиртовій, лікєро-горілчаній, соляній, плодоовочеконсервній та ін.

8.2. Харчова промисловість у територіальному поділі праці країн СНД та Балтії

В територіальному поділі праці республік колишнього СРСР Україна виступала як крупний виробник продовольчих товарів. Основними галузями спеціалізації харчової промисловості були цукрова, олійно-жирова, м'ясна, плодоовочеконсервна, спиртова, лікєро-горілчана, соляна. За випуском ряду продуктів харчової промисловості Україна посідала провідне місце: на її долю припадало 59 % загальносоюзного виробництва цукру-піску, 25 % тваринного масла, 21 % м'яса промислового виробітку [322, с. 20].

Після розпаду СРСР курс на тісне співробітництво з країнами далекого зарубіжжя проявився в зовнішньоекономічній переорієнтації України та інших країн СНД, обвальному згортанні взаємних господарських зв'язків. Наслідком цього було розгортання боротьби різних держав, включаючи як розвинуті, так і ті, що розвиваються за сфери впливу на економічно і політично послабленому пострадянському просторі на шкоду інтересам України. В результаті, протягом 1992-1997 рр. спостерігалось витіснення українських продовольчих товарів з ринків країн СНД

та Балтії.

У 1997 р. в порівнянні з 1992 р. експорт олії в країни СНД та Балтії скоротився на 16,1 %, м'яса і харчових субпродуктів — на 12,1 %, молока - в 10 разів, масла вершкового — в 2,3 рази, солі — в 4,6 рази. З 1995 р. спостерігалось скорочення експорту цукру (майже в 2,5 рази), в першу чергу за рахунок обмеження його ввозу до Російської Федерації (див. рис. 8.2.1). Збільшення експорту цих товарів до країн далекого зарубіжжя в абсолютному вимірі було помітно меншим, ніж обсяги його скорочення по країнах СНД та Балтії. Так, якщо експорт м'яса і харчових субпродуктів в колишні республіки СРСР у 1997 р. в порівнянні з 1992 р. скоротився на 24 тис.тонн, то до країн далекого зарубіжжя він зріс лише на 1,6 тис.тонн; експорт молока до країн СНД та Балтії скоротився на 249 тис.тонн, а до країн далекого зарубіжжя зріс тільки на 14 тис.тонн. Аналогічна ситуація спостерігалась і з експортом солі.

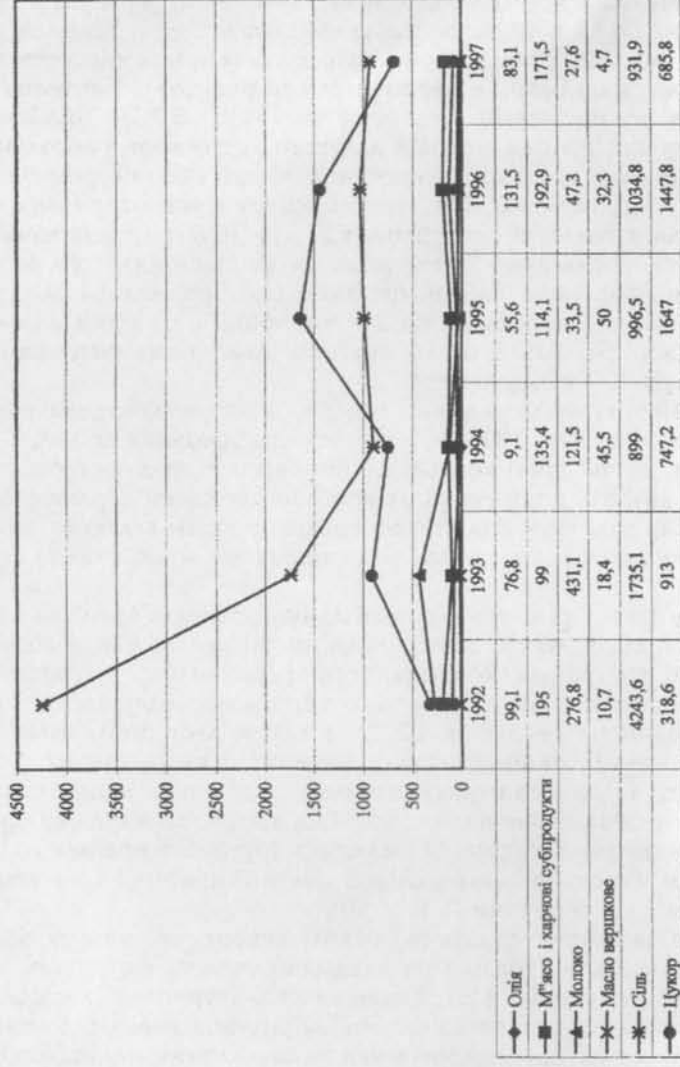
В імпорті продовольчих товарів з країн пострадянського простору протягом 1992-1997 рр. по всіх основних їх видах відмічались значні річні коливання, що свідчить про нестабільність ділових зв'язків в цій сфері, їх короткостроковий характер (див. рис. 8.2.2), тоді як в імпорті цих товарів з країн далекого зарубіжжя простежувалась досить чітка тенденція до зростання (табл. 8.1.4).

В зв'язку з тим, що територіальний розподіл праці на виробництві продовольства та відповідні господарські взаємовідносини країн пострадянського простору формувались протягом восьми десятиліть в умовах єдиного народногосподарського комплексу колишніх республік СРСР, а також дефіцитом валютних коштів, низькою конкурентоспроможністю на світовому ринку більшості видів вітчизняної продукції харчової промисловості, Україна в своїй зовнішньоекономічній діяльності змушена орієнтуватись на різні форми безвалютної торгівлі з країнами СНД, головним чином на товарообмінні операції (бартер) і на умовах давальницької сировини [178, с. 80].

Дані, що характеризують обсяги експорту та імпорту основних продовольчих товарів на давальницьких та бартерних умовах, наведені в табл. 8.2.1. Основними негативними наслідками безвалютних розрахунків є втрати за рахунок нееквівалентності цін ввозу та вивозу, недоотримання бюджетних надходжень та валютних коштів.

Рис.8.2.1.

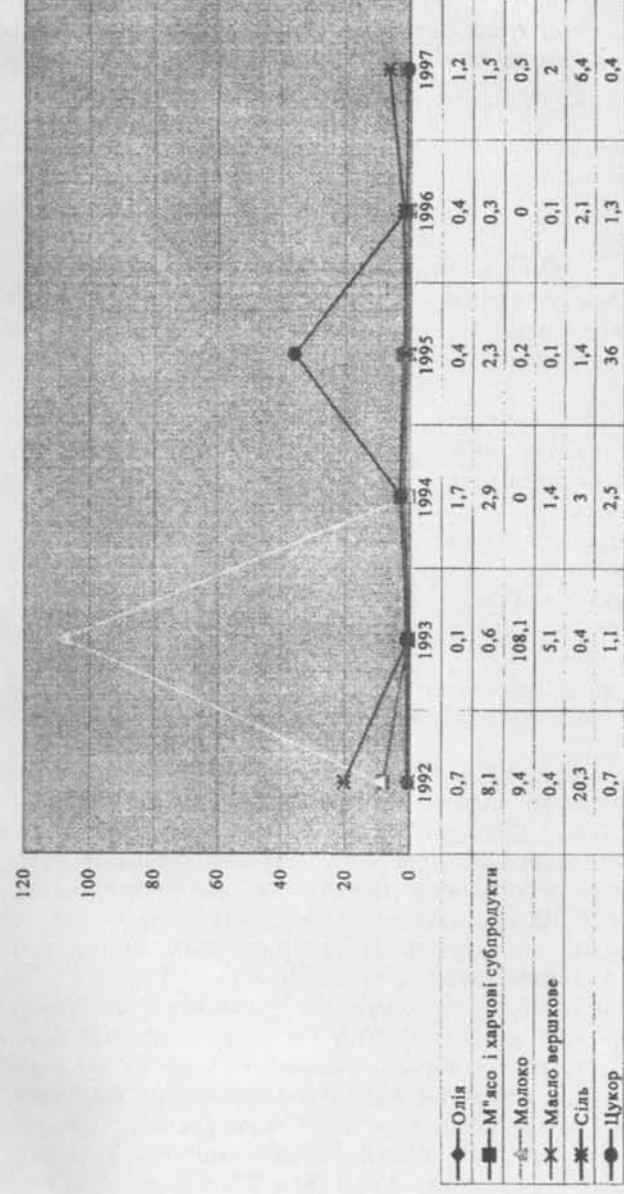
Динаміка експорту продовольчих товарів по країнах СНД та Балтії, тис.т.*

*Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні /статистичний щорічник/. -Держкомстат України, 1998.- 561.2.

Рис.8.2.2.

Динаміка імпорту продовольчих товарів по країнах СНД та Балтії, тис.т.*

*Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні /статистичний щорічник/. -Держкомстат України, 1998.-673.

Таблиця 8.2.1.

Експорт та імпорт основних продовольчих товарів
на давальницьких та бартерних умовах, 1997 р. (млн. дол.
США) *

	Експорт (за умовами ФОБ)		Імпорт (за умовами СІФ)	
	Давальницька сировина	Бартерні (товарообмінні операції)	Давальницька сировина	Бартерні (товарообмінні операції)
Цукор і вироби з нього	2,4	47,6	1,5	0,1
Жири і масло тваринного походження	3,2	3,7	1,6	0,7
М'ясо і субпродукти харчові	2,9	17,1	0,4	0,2
Риби і рибопродукти	0,0	0,1	5,1	1,2
Вироби з м'яса, риби	-	10,0	-	0,3
Молоко, молочні продукти, яйця	-	10,0	-	0,3
Продукція борошномельного виробництва	0,5	58,6	-	0,5
Напої алкогольні і безалкогольні, оцет	0,03	1,8	6,9	0,5
Тютюн	0,0	0,0	0,2	0,4

* - Складено за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник. - К.: Держкомстат України, 1998. - С. 14.

Серед галузей харчової промисловості найбільшу питому вагу імпортованої давальницької сировини мала спиртова промисловість. Так, у 1995 році спиртові об'єднання та спиртові заводи працювали переважно на давальницькій сировині, чому сприяла відсутність державного замовлення на спиртові продукти й постачання під них сировини, недосконалість механізму ціноутворення та оподаткування, розрив традиційних виробничих зв'язків з постачальниками сировини та ін. [258].

Основними постачальниками давальницької сировини для спиртової промисловості були Росія, Казахстан, Молдова, Білорусь та внутрішні постачальники. У 1995 р. на підприємства України надійшло 841,4 тис. тонн давальницької м'яси та 895,6 тис. тонн давальницького зерна. Структура надходження давальницької сировини на підприємства концерну «Укрспирт» в розрізі країн СНД представлена в табл. 8.2.2.

Аналіз наведених даних свідчить про те, що у 1995 р. спиртозаводи, які спеціалізуються на переробці м'яси, в більшості переробляли давальницьку сировину внутрішніх постачальників

Таблиця 8.2.2. Надходження давальницької сировини на підприємства «Укрспирт» в розрізі країн СНД за 1995 рік (тис. тонн)

Виробничі об'єднання, підприємства	М'ясо				Зерно				Частка спирту власного виробництва
	Україна	Росія	Молдова	Всього м'яси	Україна	Росія	Казахстан	Молдова	
Вінницьке спиртове об'єднання	169,1	3,3	6,0	178,4	80,8	9,1	54,3	0,7	144,9
Івано-Франківське с/о	34,4	2,1	-	36,5	29,5	4,8	8,2	0,9	43,4
Львівське с/о	2,2	-	-	2,2	79,0	57,8	30,2	5,2	172,7
Полтавське с/о	6,0	-	-	6,0	8,8	7,8	0,8	-	16,9
Сумське с/о	53,4	2,8	-	56,2	37,0	5,8	-	-	42,8
Тернопільське с/о	6,1	-	-	6,1	79,5	43,3	19,4	0,7	147,3
Харківське с/о	116,9	6,0	-	122,9	25,0	16,0	2,0	1,4	44,5
Хмельницьке с/о	19,6	-	-	19,6	11,3	14,8	3,2	0,1	29,4
Чернівецьке с/о	-	-	-	-	45,6	21,8	1,5	0,9	70,6
Чернівецький спиртзавод	27,8	-	-	27,8	9,7	6,2	3,1	0,2	19,2
Вашківський с/з	100,6	-	-	100,6	-	-	-	-	28,4
Зернівський с/з	-	-	-	-	5,2	6,1	-	-	11,8
Кам'янський с/з	53,8	1,0	-	54,8	9,8	8,0	0,5	0,5	1,1
Коростинський с/з	-	-	-	-	7,6	7,3	5,3	1,0	21,2
Косарський с/з	41,6	3,8	-	45,4	-	-	-	-	56,9
Краснообільський с/з	-	-	-	-	12,8	4,2	7,2	-	24,2
Липицький с/з	-	-	-	-	5,8	7,8	6,1	-	19,7
Лохвицький с/з	85,0	2,5	-	87,5	-	-	-	-	42,6
Лудський с/з	-	-	-	-	14,7	-	-	-	14,7
Маломіський с/з	39,8	-	-	39,8	-	-	-	-	38,3
Сталінський с/з	-	-	-	-	7,9	5,2	-	-	13,1
Триліський с/з	26,4	-	-	26,4	13,1	3,5	2,7	-	19,3
Тхорівський с/з	8,4	-	-	8,4	-	0,7	-	-	0,7
Хоростківський с/з	22,8	-	-	22,8	-	-	-	-	58,8
Чуднівський с/з	-	-	-	-	11,1	4,8	0,7	-	2,7
Всього	813,9	21,5	6,0	841,4	494,2	234,5	145,2	11,6	895,6

**Продукція харчової промисловості в структурі
зовнішньої торгівлі України з Російською Федерацією
у 1994-1997 рр.***

	У вартісному виразі, тис. дол. США	Питома вага в загальному обсязі, %
1994		
експорт	658600	14,14
імпорт	28157	0,44
1995		
експорт	1152137	20,22
імпорт	15980	0,19
1996		
експорт	896678	16,22
імпорт	17826	0,21
1997		
експорт	437284	11,73
імпорт	13948	0,01

* Складено за даними Держмитслужби України "Сумарний експорт та імпорт підгруп товарів за кодами ТН ЗЕД Росія" за 1994-1997 рр.

(813,9 тис.тонн, або 96,7 %). Вінницьке, Івано-Франківське, Харківське, Сумське спиртові об'єднання та Каменський, Косарський, Лохвицький спиртозаводи отримували мелясу на давальницьких умовах з Росії, а Вінницьке спиртооб'єднання ще й з Молдови. На спиртових заводах, що спеціалізуються на переробці зерна, частка давальницької сировини внутрішніх постачальників складала 55,2 %, а інша давальницька сировина надходила з Росії (26,2 %), Казахстану (16,2 %), Молдови (1,3 %), Білорусі (0,5 %) та незначна частина — з Латвії та Болгарії.

Збільшення виробництва спирту етилового з давальницької сировини призвело до зменшення долі спирту власного виробництва в загальному обсязі виробленої спиртової продукції. Так, у 1995 р. цей показник по концерну «Укрспирт» дорівнював лише 40,7 %, а по Івано-Франківському, Львівському, Харківському, Чернігівському спиртових об'єднаннях та Андрушівському, Вашківському, Зернівському, Коростишівському, Краснослобідському, Маловисківському, Триліському спиртозаводах частка спирту власного виробництва в загальному його обсязі не досягала і третини. Таким чином, підприємства спиртової промисловості працювали переважно в інтересах власників давальницької сировини, а не виходячи із інтересів внутрішнього ринку та виконання міждержавних договорів, що призвело, зокрема, до значного скорочення грошових надходжень в держбюджет.

Зазначимо, що у 1997 р. доля країн СНД та Балтії в загальному експорті олії складала 44,5 %, м'яса і харчових субпродуктів — 97,8 %, молока — 63,3, масла вершкового — 97,9, солі — 81,5, цукру — 97,4 %.

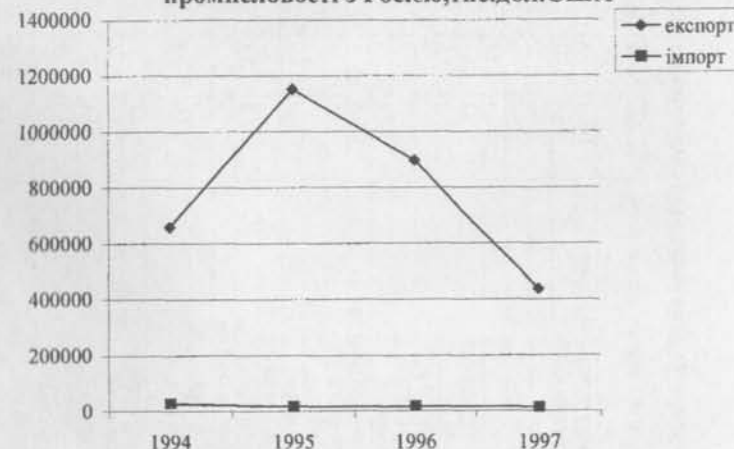
Найбільшим ринком збуту товарів харчової промисловості України продовжує лишатись Росія. У 1997 р. в Росію було експортовано продукції харчової промисловості на суму 437284 тис. дол.США, що складає 63,6 % загального обсягу експорту продукції харчової промисловості України. Дані про динаміку зовнішньої торгівлі продукцією харчової промисловості та питою ваги цієї продукції в загальному експорті до Російської Федерації наведені в табл. 8.2.3. та на рис. 8.2.3.

Основними видами продукції харчової промисловості, що експортувалась на російський ринок, як свідчать дані, наведені в табл.8.2.4., були цукор, яловичина морожена, вироби з м'яса та риби, алкогольні напої, молоко і молочні продукти, сіль, олія рослинна, продукція борошномельної промисловості, етиловий спирт та інші.

За досліджуваній період найбільші обсяги експорту продукції харчової промисловості спостерігались у 1995 р. (див. рис. 8.2.3.).

Рис.8.2.3.

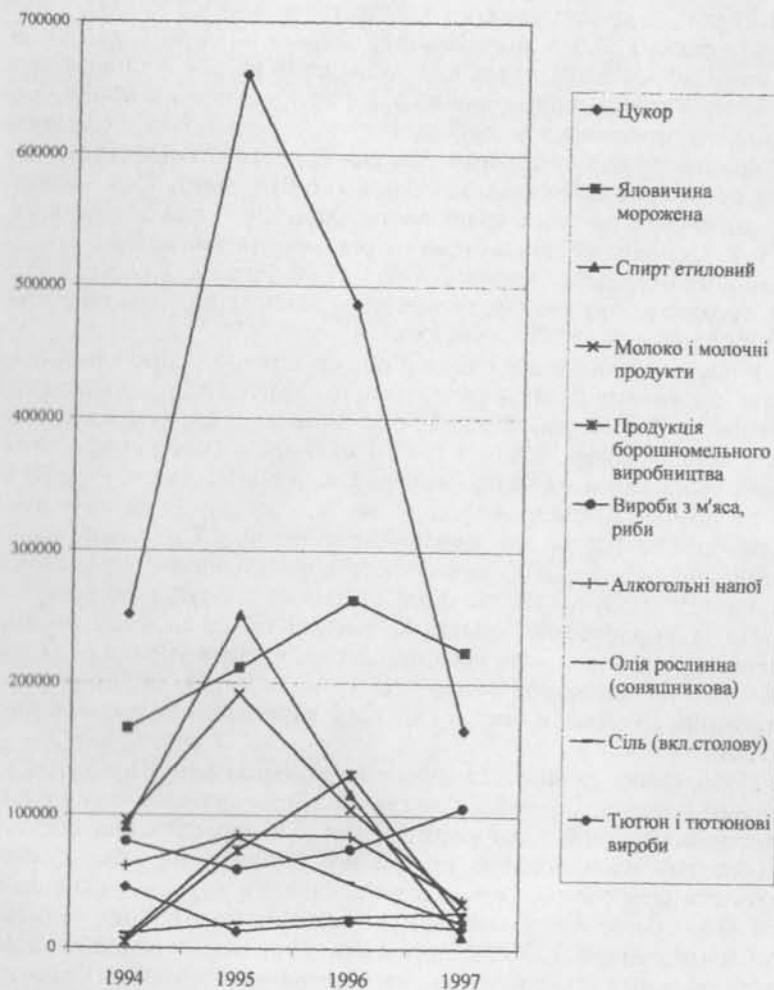
**Динаміка зовнішньої торгівлі продукцією харчової
промисловості з Росією, тис.дол.США**

Таблиця 8.2.2.
Надходження давальницької сировини на підприємства "Укреніпту" в розрізі країн СНД за 1995 рік (тис. тонн)

Виробничі об'єднання, підприємства	М е л я с а			Всього			3 е р н о					Цукра спирту власного виробництва
	Україна	Росія	Молдова	Україна	Росія	Казах- стан	Молдова	Біло- русь	Інші	Всього зерна		
Вінницьке спиртове об'єднання	169,1	3,3	6,0	178,4	80,8	9,1	54,3	0,7	-	144,9	55,8	
Івано-Франківське с/о	34,4	2,1	-	36,5	29,5	4,8	8,2	0,9	-	43,4	33,0	
Львівське с/о	2,2	-	-	2,2	79,0	57,8	30,2	5,2	0,5	172,7	27,3	
Полтавське с/о	6,0	-	-	6,0	8,8	7,8	0,8	-	-	16,9	50,9	
Сумське с/о	53,4	2,8	-	56,2	37,0	5,8	-	-	-	42,8	35,1	
Тернопільське с/о	6,1	-	-	6,1	79,5	43,3	19,4	0,7	2,8	147,3	41,4	
Харківське с/о	116,9	6,0	-	159,4	25,0	16,0	2,0	1,4	-	0,1	44,5	28,6
Хмельницьке с/о	19,6	-	-	19,6	11,3	14,8	3,2	0,1	-	29,4	57,5	
Чернігівське с/о	-	-	-	-	45,6	21,8	1,5	0,9	0,8	70,6	32,8	
Чернівецьке с/о	27,8	-	-	27,8	9,7	6,2	3,1	0,2	-	19,2	55,3	
Андрушівський спиртзавод	100,6	-	-	100,6	-	-	-	-	-	-	28,4	
Вашківський с/з	-	-	-	-	5,2	6,1	-	-	0,5	11,8	16,9	
Зернівський с/з	-	-	-	-	9,8	8,0	0,5	0,5	1,1	19,9	25,9	
Кам'янський с/з	53,8	1,0	-	54,8	-	-	-	-	-	-	41,3	
Корошнівський с/з	-	-	-	-	7,6	7,3	5,3	1,0	-	21,2	32,1	
Косарський с/з	41,6	3,8	-	45,4	-	-	-	-	-	-	56,9	
Краснодобільський с/з	-	-	-	-	12,8	4,2	7,2	-	-	24,2	29,0	
Липинський с/з	-	-	-	-	5,8	7,8	6,1	-	-	19,7	42,0	
Лохвицький с/з	85,0	2,5	-	87,5	-	-	-	-	-	-	42,6	
Луцький с/з	-	-	-	-	14,7	-	-	-	-	14,7	57,2	
Малонісівський с/з	39,8	-	-	39,8	-	-	-	-	-	-	38,3	
Стадницький с/з	-	-	-	-	7,9	5,2	-	-	-	13,1	49,9	
Трилеський с/з	26,4	-	-	26,4	13,1	3,5	2,7	-	-	19,3	25,1	
Тхорівський с/з	8,4	-	-	8,4	-	0,7	-	-	-	0,7	51,1	
Хоростківський с/з	22,8	-	-	22,8	-	-	-	-	-	-	58,8	
Чуднівський с/з	-	-	-	-	11,1	4,8	0,7	-	2,7	19,3	54,5	
Всього	813,9	21,5	6,0	841,4	494,2	234,5	145,2	11,6	4,1	895,6	40,7*	

Рис.8.2.4
Динаміка експорту найбільш представницьких
продовольчих товарів до Росії, тис. дол.США

У 1995 р. Україна була найбільшим постачальником на російський ринок яловичини. Росія імпортувала з України 155,7 тис. тонн цього продукту, що складало 41,6 % всіх його імпортерів на ринок Росії масла тваринного, його обсяги склали 68,4 тис. тонн, або 28, 4 % російського імпорту цієї продукції. Імпорт сирів з України склав 7,3 тис. тонн, або 9,3 % загального імпорту сирів і 58,3 % його імпорту з країн СНД та Балтії. В загальному обсязі імпорту молока та вершків на російський ринок на частку України припадало 40,0 % (31,1 тис. тонн.). Майже половина імпортованого у 1995 р. Росією цукру також припадала на Україну (1456,7 тис. тонн). Частка України в російському імпорті рослинної олії складала 39,0 % (110818 тонн). Україна входить до першої десятки країн постачальників кондитерських виробів, в зазначений період нею на російський ринок було поставлено кондитерських виробів групи 18.06 (шоколад та інші харчові продукти, що містять какао) — 3928 тонн, солодкого печива та вафель — 5543 тонни [219].

У наступні два роки спостерігалось істотне скорочення експорту переважної більшості товарів харчової промисловості України до Російської Федерації (див. табл. 8.2.4 та рис. 8.2.4.). Так, у 1997 р. в порівнянні з 1995 р. експорт в Росію спирту етилового скоротився на 96,0%, молока і молокопродуктів — на 82,1, олії рослинної (соняшникової) — на 76,4, цукру — на 75,0, продукції борошномельного виробництва — на 67,1, алкогольних напоїв - на 57,1 %. Скорочення експорту зазначених продовольчих товарів відбувалось на фоні суттєвого (30-50%) скорочення обсягів їх виробництва, жорсткої митної політики Росії по відношенню до українських товарів, подорожчання українських товарів на російському ринку відносно товарів інших країн-імпортерів, зростання імпорту до Росії харчових продуктів з третіх країн.

Подоланню різкого скорочення товарообміну продукцією харчової промисловості, зростання бартеризації експортно-імпортерських операцій і створенню умов для нарощування обсягів виробництва продовольчих товарів має сприяти, на нашу думку, реалізація розробленої урядовими робочими групами України і Росії «Програми економічного співробітництва України і Російської Федерації на 1997-2007 рр.», яка, зокрема, передбачає реалізацію режиму вільної торгівлі в торгово-економічних відносинах між Україною та Росією без будь-яких винятків, у тому числі за такими напрямками:

- заборона та відміна мита на імпорт-експорт та митних зборів, що мають еквівалентну дію;

- заборона і відміна кількісних обмежень на імпорт і заходів, які мають еквівалентну дію;
- усунення технічних перешкод у торгівлі;
- недопущення створення умисних дискримінаційних умов, за якими товари продаються чи купуються;
- забезпечення адекватного, ефективного і недискримінаційного правового захисту інтелектуальної власності і товарних знаків;
- недопущення зловживань підприємствами монополістичним становищем на територіях обох держав у цілому або на значній їх частині;
- взаємне забезпечення транспарентності заходів державної підтримки шляхом обміну інформацією;
- вирішення усіх проблемних питань режиму торгівлі, що виникають, виключно шляхом двосторонніх консультацій та переговорів [308, с. 77].

З огляду на те, що економічно розвинені країни світу не зацікавлені в імпорті кінцевої продукції харчової промисловості з України, а імпортують переважно ту продукцію, що буде піддаватись обробці і доведенню до товарного вигляду на підприємствах цих країн, на нашу думку, пріоритетним завданням в розвитку зовнішньоекономічної діяльності харчової промисловості на сучасному етапі повинно бути забезпечення необхідних заходів для закріплення позицій України на ринках країн СНД та Балтії, відновлюючи та використовуючи традиційні економічні зв'язки в цій сфері.

8.3. Удосконалення зовнішньоекономічних зв'язків харчової промисловості

Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків є важливим фактором реформування галузей харчової промисловості, досягнення їх пропорційності та структурної збалансованості, оскільки потребує докорінних змін в організації та управлінні, підвищення техніко-технологічного рівня харчових виробництв та забезпечення високої ефективності роботи галузі. Відставання харчових галузей України від рівня, досягнутого розвиненими країнами за глибиною переробки сировини, продуктивністю праці, ступенем її механізації, техніко-економічними показниками обладнання, що використовується, якістю, асортиментом та оформленням кінцевої продукції негативно впливає не тільки на обсяги виробництва продовольчих товарів, але й на їх конкурентоспроможність на світовому та регіональних продовольчих рин-

ках.

На сьогодні розвиток зовнішньоекономічних відносин охоплює не лише сферу товарообміну. Як зазначає В.Онищенко, «в сучасній світогосподарській сфері зовнішньоекономічні зв'язки національних економік охоплюють ширший, ніж раніше, комплекс взаємодій: торгівельний обмін переріс в науково-технологічне та інвестиційне співробітництво» [194, с. 15]. Тому нині надзвичайно важливою проблемою формування в країні науково обґрунтованих зовнішньоекономічних зв'язків є залучення до вітчизняної економіки іноземного капіталу.

Іноземні інвестиції, за умов їх належного використання, дозволяють здійснювати впровадження досягнень в галузі науки і техніки на більш високому рівні, а також використовувати досвід іноземних інвесторів для проникнення української продукції на зовнішні ринки. Найбільше значення в цьому відношенні мають великі іноземні інвестиції, оскільки саме вони забезпечують використання передового обладнання і технологій, сучасних методів управління.

Головною формою залучення іноземного капіталу є створення спільних підприємств (понад 80 % здійснених іноземних інвестицій), а також встановлення безпосередніх зв'язків між окремими підприємствами двох або більше держав.

На жаль, процесу створення спільних підприємств та налагодження зовнішньоекономічних зв'язків перешкоджає низька комерційна і правова культура українських підприємств в царині самостійної зовнішньоекономічної діяльності. Відсутність досвіду зовнішньоекономічних зв'язків, роботи на зовнішніх ринках часто призводить до того, що вітчизняні виробники укладають невигідні угоди, чим позбавляють себе значної частини прибутків, а державу - бюджетних та валютних надходжень. Водночас закордонні інвестори є мало обізнаними з специфікою господарської діяльності в Україні, частими змінами законодавства, що також ускладнює розвиток та знижує ефективність цієї важливої форми зовнішньоекономічної діяльності.

Суттєвою проблемою лишається відсутність інформації українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо ситуації на світовому ринку. Як відмічають фахівці, розширення і зміцнення позицій українських товаровиробників на зовнішніх ринках потребує створення дійової системи дослідження і прогнозування їх кон'юнктури та системи інформаційно-консультаційних послуг для українських експортерів. А також постійно діючих центрів (виставок), вивчення попиту на нові товари [108, с. 39]. Основу такої системи зовнішньоекономічної інформації могли б складати спеціалізовані організації, які б аналізували і надавали кон'юнктурно-економічну інформацію та здійснювали

б пошук іноземних партнерів для співробітництва для всіх зацікавлених суб'єктів економічної діяльності.

Для визначення напрямів та шляхів удосконалення зовнішньоекономічних зв'язків харчової промисловості важливо знати стан і тенденції розвитку цієї галузі в економічно розвинених країнах, їхній досвід і вимоги до харчової продукції на світовому ринку.

Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку харчової промисловості економічно розвинених країн свідчить про значні структурні зміни у харчовій промисловості, зокрема в країнах Європейського співтовариства. Зумовлено це поглибленням світових інтеграційних процесів. Тому-то значного поширення набуло створення нових міжнародних монополій з виробництва харчових продуктів, які швидко реалізують проекти раціоналізації виробництва й перебудовують систему управління. Відбувається поглиблення концентрації виробництва основних видів продовольчих товарів в обмеженій групі країн.

Світовий ринок сьогодні організовано так, що вихід на нього з продукцією, яка не відповідає вимогам міжнародних стандартів, практично закритий. Щоб мати інформацію про міжнародні стандарти з перших рук, спеціалісти великих зарубіжних фірм та організацій беруть найактивнішу участь у роботі технічних органів Міжнародної організації зі стандартизації (ІСО). При цьому фірми підтримують фінансово національні органи зі стандартизації своїх держав.

Водночас виробники беруть участь у розробці міжнародних стандартів, намагаються заявити про свої досягнення, закріпити їх і домогтися визнання, а відтак і одержати перевагу над своїми конкурентами. Тому із загальної кількості опублікованих стандартів ІСО більше 70 % відповідають національним або фірмовим стандартам промислово розвинених держав.

Найбільші досягнення у вирішенні цих питань має харчова промисловість ФРН, де намагаються максимально наблизити уніфіковані якісні вимоги спільного ринку до рівня параметрів цієї країни. До речі, тут існують одні з найжорсткіших не тільки в Європейському співтоваристві, а й у світі нормативів.

Висока насиченість продовольчого ринку розвинених країн підсилює значення подальшого підвищення всіх якісних параметрів продовольства (оптимізація вмісту поживних речовин, відсутність шкідливих елементів, рівень готовності і зручності для кінцевого споживання, упаковка тощо) відповідно до специфіки потреб окремих груп населення та змін у концепціях раціонального харчування.

Обираючи стратегію здійснення зовнішньоекономічної діяльності, вітчизняні підприємства харчової промисловості повин-

ні враховувати високий рівень конкуренції на світовому продовольчому ринку, високі вимоги до якості продукції, їх екологічної чистоти, а також до використання різних домішок, включаючи барвники. Продукція, що випускається для реалізації на світовому продовольчому ринку, повинна відповідати вимогам, що висуваються на ньому до правил фасування, пакування та етикетування продовольчих товарів.

Основними напрямками та шляхами зі зміцнення позицій вітчизняних товаровиробників у зовнішньоекономічних зв'язках харчової промисловості на сучасному етапі мають бути:

- інтенсифікація та докорінне підвищення ефективності виробництва на основі реалізації інноваційної моделі розвитку галузі;

- пріоритетний розвиток тих галузей харчової промисловості, що мають порівняльні та конкурентні переваги на світовому та регіональних ринках, продукція яких може стати джерелом постійних значних валютних надходжень, а саме цукрової, м'ясної та молочної, олійно-жирової, плодоовочеконсервної, спиртової, лікєро-горілкової, борошно-мелірованої, кондитерської та соляної;

- прискорений розвиток тих галузей машинобудування, що випускають технологічне обладнання, прилади контролю та вимірювання, фасувальне та пакувальне обладнання для харчової промисловості.

Зовнішньоекономічні зв'язки харчової промисловості мають бути кориговані з метою забезпечення внутрішніх потреб держави і орієнтовані на задоволення попиту населення з різним рівнем доходу на різноманітну продукцію харчової промисловості та розвиток експорту готової продовольчої продукції з високими споживчими якостями. Водночас держава повинна проводити політику розумного протекціонізму по відношенню до вітчизняних виробників, впроваджуючи захисні тарифні обмеження, ліцензування, контингентування тощо, спрямовані на захист внутрішнього ринку від надмірної іноземної конкуренції. Позитивні зрушення в цьому відношенні мають забезпечити Закони України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», та «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [116, 117], що введені в дію на початку 1999 р.

Крім цього, важливими формами державного сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків харчової промисловості і зміцненню позицій українських виробників продовольчих товарів на світовому та внутрішньому ринку мають бути :

- тимчасове суттєве підвищення митних тарифів на імпортовані продовольчі товари, які можуть в необхідній кількості ви-

роблятися в Україні і спрямування отриманих за рахунок цього коштів на модернізацію підприємств продовольчого комплексу;

- використання нетарифного регулювання, насамперед сертифікації, для обмеження імпорту неякісної та небезпечної для здоров'я людей іноземної харчової продукції;

- надання пільгових кредитів, гарантування капітальних вкладень, податкових пільг, інформаційно-консультаційної допомоги підприємствам, що здійснюють експортну діяльність;

- встановлення пільгової ставки експортного мита для підприємств, що зберігають гармонізоване співвідношення між обсягами поставок товарів на зовнішній і внутрішній ринки;

- зниження мита на технологічне обладнання, засоби контролю і вимірювання для харчової промисловості, комплектуючі та запасні частини для них, що не виробляються вітчизняною промисловістю;

- впровадження державної монополії на імпорт алкогольної та тютюнової продукції.

РОЗДІЛ 5.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Глава 9.

Прискорення науково-технічного прогресу в харчовій промисловості

9.1. Основні напрями і форми прискорення науково-технічного прогресу в харчовій промисловості

Сучасний етап розвитку економіки характеризується високими темпами науково-технічного прогресу, тому потенційні можливості розвитку харчової промисловості визначаються перш за все науково-технічним прогресом та темпами його впровадження в галузь. В умовах здорожчання та скорочення трудових, земельних, водних, сировинних та енергетичних ресурсів забезпечення населення широким і достатнім асортиментом харчових продуктів високої якості, збалансованим за поживними елементами можливе тільки на основі широкого впровадження у виробництво досягнень науки техніки.

В економічній літературі сутність науково-технічного прогресу як вирішального фактора прискорення економічного зростання має різні визначення. «Современный экономический словарь» визначає науково-технічний прогрес як «використання передових досягнень науки, техніки, технології в господарстві і у виробництві з метою підвищення ефективності і якості виробничих процесів, кращого задоволення потреб людей» [236, с. 203]. Деякі автори більш спрощено визначають суть науково-технічного прогресу, характеризуючи його як «процес відкриття та використання нових знань в господарському житті» [330, с. 771]. Більш розгорнуте поняття науково-технічного прогресу дають П.П.Теличук та В.О.Паламарчук: «Під науково-технічним прогресом як одним із матеріальних джерел економічного зростання прийнято розуміти постійне вдосконалення засобів і методів виробництва, поліпшення якості благ, що виробляються, умов праці й організації праці на ґрунті інтенсивного розвитку

науки і техніки, реалізації у виробничому процесі їх передових досягнень» [292, с. 56].

Водночас, науково-технічний прогрес не може бути визнаний прогресом, якщо він призводить до порушення умов життєдіяльності та нормальної працездатності людини. Відомо, що результатом розвитку науки та техніки в багатьох випадках стало забруднення навколишнього середовища, погіршення умов життя і змісту праці. Тому, на нашу думку, науково-технічний прогрес може бути визначений як безперервний процес розвитку знань, що забезпечує отримання нових наукових результатів та впровадження їх у виробництво з метою отримання максимального економічного, соціального і екологічного ефекту.

Науково-технічний прогрес в харчовій промисловості повинен забезпечити процес безперервного розвитку і удосконалення знарядь та предметів праці, раціонального використання сировини, розробку і впровадження найбільш ефективних технологій, методів і форм організації виробництва, спрямованих на підвищення перш за все продуктивності праці, зниження шкідливого впливу господарювання на навколишнє середовище, підвищення технічного рівня виробництва і конкурентоспроможності продукції. Пріоритетними проблемами впровадження досягнень науково-технічного прогресу в харчову промисловість є:

- перехід від окремих технологічних процесів та діляниць до створення автоматизованих поточних ліній, цехів і виробництв та управління ними на принципово новому рівні з застосуванням мікропроцесорної техніки, що забезпечує докорінне підвищення продуктивності праці, зниження матеріаломісткості та енергомісткості продукції;
- впровадження технологій, що забезпечують глибоку та комплексну переробку багатокомпонентної сільськогосподарської сировини і максимальний вихід продукції на одиницю сировини, на основі використання прогресивних технологій, глибокого охолодження, швидкого заморожування, вакууму, мембранної та екструзивної техніки та ін.;
- створення принципово нових технологій і рецептур та організація на їх основі виробництва збалансованих і фізіологічно повноцінних продуктів харчування;
- виробництво напівфабрикатів з високим рівнем готовності для споживання;
- виробництво продуктів харчування із наперед заданими властивостями (дієтичні продукти, продукти для діабетиків, продукти з радіопротекторними властивостями, продукти дитячого харчування тощо);
- розробка та впровадження технологій для випуску продук-

ції тривалого зберігання на основі натуральних консервантів, без погіршення смакових та споживчих властивостей продуктів;

- розробка нових технологічних процесів з скороченням виробничих циклів, за яких фізико-хімічні зміни сировини не призводять до зниження біологічної цінності готової продукції, а також з широким використанням хімічних і біологічних покращувачів;

- впровадження прогресивних ресурсозберігаючих технологій та новітньої техніки, перебудова структури виробництва на ресурсоекономний, особливо енергоекономний тип відтворення;

- розробка технологій ефективної переробки вторинних ресурсів та розробка технологій глибокої переробки сировини;

- впровадження машин та механізмів для комплексної механізації вантажно-розвантажувальних робіт, в тому числі штабелеукладальників, укладально-розбірних агрегатів, авоматів-укладальників продукції в ящики, контейнери, перехід на безтарні перевезення борошна, цукру, згущених, рідких та сипучих харчових продуктів;

- випуск тари та пакувальних матеріалів, що забезпечують максимальне збереження поживних якостей продукції і є зручними для споживачів;

- ряд інших напрямків.

Основні напрямки науково-технологічного прогресу в окремих галузях харчової промисловості визначені в Національній програмі "Агропродкомплекс", Національній програмі виробництва технологічних комплексів, машин і устаткування для сільськогосподарства і харчової промисловості (1997-2005 роки), Концепції створення галузевого приладобудування для харчової промисловості агропромислового комплексу України, галузевих науково-технічних програмах.

У **цукровій** промисловості вдосконалюватимуться технології та устаткування для інтенсифікації дифузійного процесу, автоматизації і механізації виробництва, застосовуватимуться нові сорбенти, вдосконалюватимуться засоби очищення напівпродуктів цукрового виробництва, створюватиметься новий асортимент цукровмісних продуктів.

У **пивобезалкогольній** галузі з метою більш повного використання сировини розроблятимуться і застосовуватимуться нові ферментні препарати мікробного походження, обладнання для одержання карамельного солоду, створюватимуться напої з підвищеною стійкістю на основі натуральних ароматизаторів та напої з біологічно активними речовинами; особлива увага приділя-

тиметься виробництву ліній для фасування пива, виробництва концентратів.

Для **цукрової та пивобезалкогольної** продукції передбачається розробка і випуск випарних, дифузійних і теплообмінних апаратів нового покоління з впровадженням принципово нових методів інтенсифікації теплообмінних процесів.

Для **хлібопекарської** галузі передбачається розробка та виготовлення принципово нових конструкцій обладнання та транспортування, зберігання сировини та готової продукції, вдосконалюватимуться діляльно-формовочні, опарні та низальні машини, збільшаться обсяги випуску хлібобулочних виробів на густих та рідких опарах.

У **макаронній промисловості** повинно збільшитись виробництво макаронних виробів з застосуванням високотемпературного сушіння.

В **кондитерській** промисловості передбачається створення ряду пакувальних машин для сипких продуктів, карамелі, цукерок в різні види упаковок, устаткування для виробництва куполоподібних цукерок, шоколаду, шоколадних виробів, халви. Розроблятимуться нові види продукції з нижчою калорійністю.

У **масложировій** галузі впроваджуватимуться комплекс устаткування для підготовки насіння олійних культур до виробництва (сушіння, подрібнення тощо), сепаратори для гідрації олії, екструдери-преси, лінії для безперервної рафінації олії, виробництва маргарину, майонезу тощо. Розроблятиметься технологія виробництва олій та жирів з використанням нових видів каталізаторів, удосконалюватиметься технологія екстракції олій та виробництва маргарину, створюватимуться нові товари народного-сподарського призначення з використанням відходів олійножирового виробництва.

У **виробництві консервів** актуальним є прискорення вирішення проблем використання струмів високої частоти та іонізуючого випромінювання для холодної стерилізації і пастеризації консервів.

В **лікєро-горіланій** галузі вдосконалюватимуться процеси ферментативного розварювання крохмалевмісної сировини, ефективніше очищатимуться води та водо-спиртові суміші.

У **м'ясній та молочній** промисловості передбачається розробка та впровадження технологічних процесів, що дозволяють як найдовше зберегти біологічно цінні речовини сировини, підвищити смакові якості м'ясних та молочних продуктів, більш повно переробляти відходи виробництва; створення та впровадження високопродуктивного обладнання з програмним управлінням з виробництва охолоджених і швидкозаморожених, готових до споживання м'ясних та молочних продуктів та напівпро-

дуктів.

В борошномельно-круп'яній промисловості основна увага приділятиметься розвитку поглибленої переробки зерна, збільшенню виходу борошна високих сортів, виробництву макаронного борошна з твердих і високоскловидних, м'яких пшениць, спеціального борошна з підвищеним вмістом харчових волокон, дієтичних висівок, пшеничних зародкових пластівців, вівсяних пластівців, нових видів круп з скороченим часом приготування, напівфабрикатів для швидкого приготування, високопоживних вітамінізованих сумішей, продуктів дитячого харчування та ін.

Відновленню та прискоренню розвитку харчової промисловості перешкоджає недосконалість методів та засобів контролю якості харчових продуктів, які не дають змогу проводити на належному рівні сертифікацію як сільськогосподарської сировини, так і готових до вживання харчових продуктів, слідкувати за дотриманням технологій виробництва. На сьогодні харчова промисловість має гостру потребу в таких засобах вимірювання і контролю міжгалузевого призначення як сигналізатори рівня широкої номенклатури рідких харчових середовищ з використанням принципів кондуктометрії, дієлькометрії, гідростатичних, ультразвукової локації, а також поплавкової та ін.; засоби вимірювання маси й дозування на базі тензорезисторних датчиків; пристрої рахування пгучної продукції, затареної в банки, пляшки, коробки, короби, мішки та інші види тари; універсальні засоби радіаційного контролю сільськогосподарської сировини та готової продукції; датчики температури широкого вжитку на основі нових термочутливих матеріалів; експрес-аналізatori кольору помутніння рідких харчових продуктів; рефрактометри, фотоколориметри, рН-метри міжгалузевого вжитку. Крім того існує потреба в специфічних засобах вимірювання і контролю, яка визначається кількістю підприємств даної галузі харчової промисловості, їх потужністю, рівнем готовності до застосування таких засобів вимірювання [153].

Для стабілізації функціонування харчової промисловості, забезпечення конкурентноздатності її продукції важливою є проблема використання енергоресурсів - їх витрати значно перевищують середньоєвропейський рівень. Так, підприємства галузі щороку споживають в середньому близько 5 млн.тонн умовного палива і 3 мільярди кіловат-годин електроенергії на загальну суму 500 млн. доларів США. Дані про питомі витрати енергоресурсів на окремі види продукції харчової промисловості наведені в табл. 9.1.1. Розв'язання цієї проблеми також потребує використання досягнень науково-технологічного прогресу, зокрема: впровадження нового енергозберігаючого технологічного та енергетичного обладнання, матеріалів; перехід від нерегульованого елект-

роприводу до регульованого завдяки впровадженню частотно-регулюючих систем; збільшення обсягів використання нетрадиційних джерел енергії, зокрема сонячної та енергії вітру, в структурі енергетичного балансу підприємств.

Таблиця 9.1.1.

Питомі витрати енергоресурсів на виробництво окремих видів продукції харчової промисловості України*

	Паливо в умовному обчисленні, кг		Теплоенергія, Мкал		Електроенергія, кВт.год	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Виробництво хліба і хлібобулочних виробів, т	147,5	148,5	371,2	382,3	73,2	74,2
Виробництво масла тваринного, т	-	-	3421,0	3407,3	144,5	240,1
Виробництво консервів м'ясних, тис.умовних банок	-	-	567,3	563,1	52,7	51,7
Виробництво консервів плодоовочевих, тис.умовних банок	247,4	197,9	540,7	538,4	39,9	40,2
Переробка цукрових буряків, т	-	-	296,0	296,2	28,4	28,7
Виробництво кондитерських виробів, т	166,2	164,5	1341,8	1262,5	240,5	234,5
Виробництво спирту етилового, дал	-	-	50,6	50,5	1,5	1,5

* - Складено за даними: Статистичний щорічник України за 1997 рік. - С. 86.

Таким чином, для відновлення харчової промисловості, забезпечення таких масштабів її розвитку, які б відповідали наявному в Україні природному, ресурсному, людському, геополітичному потенціалу, необхідно суттєво підвищити техніко-технологічний рівень підприємств галузі до рівня зарубіжних країн з викорозвиненим харчовим виробництвом, спираючись на широке використання досягнень світової та вітчизняної науки. Тільки за умов проведення докорінного технічного переобладнання, реконструкції й розширення підприємств харчової промисловості на основі використання новітніх досягнень техніки, технології, організації виробництва можливо забезпечити переробку сільськогосподарської сировини в оптимальні строки, досягти найбільш ефективного її використання, скоротити енергомісткість виробництва, налагодивши відповідний технологічний контроль та стандартизацію, суттєво покращити якість продукції, значно підвищити ефективність виробництва і забезпечити конкурентноздатність продукції галузі.

9.2. Проблеми забезпечення інноваційного шляху розвитку харчової промисловості

Прискорення науково-технічного прогресу викликає появу нових технологій, способів організації виробництва, товарів та методів їх реалізації, що суттєво змінює не тільки середовище життєдіяльності людського суспільства, але й способи його існування і розвитку. Інновації на сьогодні стають одним з головних чинників підтримання високих темпів економічного розвитку в умовах ринкової економіки.

Так, в економічно розвинених країнах в останнє десятиріччя 40 % економічного росту забезпечувалось саме за рахунок інновацій, тоді як частка інших чинників різко зменшилась. В цих країнах намітився радикальний перехід від традиційної науково-технічної політики до інноваційної науково-технічної політики, що в перспективі дозволить цим країнам ще більш високими темпами випереджати інші країни в своєму розвитку [131, с. 187].

Для подолання кризи та наростаючого відставання в економічному розвитку Україна також повинна інтенсифікувати інноваційну діяльність у всіх галузях економіки, і в першу чергу у тих, що мають значні потенціальні можливості для реалізації порівняльних і конкурентних переваг в світовому розподілі праці.

У Законі України "Про інвестиційну діяльність" [118] інноваційна діяльність визначається як одна з форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу і соціальну сфери.

Сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм інвестування технологічних змін, що відповідають новітнім досягненням науки і техніки. Державні наукові програми часто не здатні забезпечити досягнення конкретних кінцевих результатів, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади не мають достатніх коштів для інноваційної трансформації галузей народного господарства, а комерційні структури не зацікавлені в здійсненні довгострокових проектів, які б забезпечували базові технологічні зміни [151, с. 4].

Інноваційний шлях розвитку економіки України і її харчової промисловості зокрема, пов'язаний сьогодні зі значними труднощами, серед головних з них є високий рівень ризику та викликані цим складнощі з пошуком джерел фінансування, особливо при загальному дефіциті фінансових ресурсів.

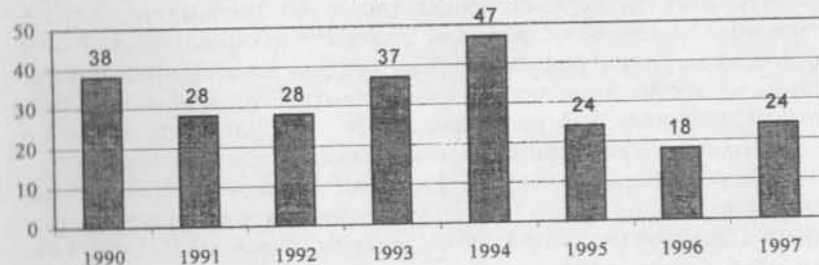
За даними Держкомстату, загальний обсяг витрат на впровадження технологічних інновацій у 1998 р. складав 1174,8 млн. грн., що становить 1,5 % загальної суми витрат на виробництво продукції. Основними джерелами фінансування інновацій є вла-

сні кошти підприємств, держбюджет, держіннофонд, кредити банків, кошти вітчизняних інвесторів, кошти іноземних інвесторів та інші джерела.

Власні кошти підприємств, спрямовані на інновації, складали у 1998 р. 888 млн. грн. За рахунок держбюджету виконувались інноваційні роботи на суму 19,8 млн. грн., з них на підприємствах Мінагропрому - 2,5 млн. грн., або 12,6 %. За рахунок Держіннофонду фінансувалось 4,7 % інновацій (55,5 млн.грн.), в основному в харчовій, легкій, оборонній, хімічній, нафтохімічній промисловості, сільському машинобудуванні, чорній металургії. Іноземними інвесторами у 1998 р. було вкладено коштів на розвиток інновацій на суму 150 млн. грн., що складало 12,3 % всіх витрат на ці цілі в Україні, більш ніж четвертину з яких, а саме 38,7 млн. грн., було спрямовано в харчову промисловість.

Про інноваційну діяльність у харчовій промисловості у 1998 році можна судити з таких даних: у цей рік Мінагропромом було комплексно механізовано та автоматизовано 28 дільниць, цехів та виробництв; введено в дію 78 механізованих поточних ліній, 11 автоматичних ліній, 4 гнучкі виробничі модулі і системи; впроваджено 134 нових технологічних процесів, з них 54 маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних; освоєно 12 найменувань нових видів машин, устаткування, апаратів та приладів; освоєно 2903 нових види виробів та продукції, з них 2885 найменувань товарів народного споживання. Держкомрибгоспом було впроваджено 3 маловідходних і ресурсозберігаючих технологічних процеси, освоєно 2 найменування нового устаткування; з освоєних 34 нових видів продукції 33 складали товари народного споживання [284, с. 28-30].

Рис.9.2.1.Кількість створених зразків нових типів устаткування для харчової промисловості (найменувань)*

*Складено за даними: Статистичний щорічник України за 1997 р.- С.103; Статистичний щорічник України за 1995 р.- С.173.

В той же час поглиблення кризових явищ, нестабільна робота більшості підприємств харчової промисловості, втрата значної частини висококваліфікованих спеціалістів як у виробничій, так і у науково-технічній сфері, нестача власних коштів і недостатня підтримка інноваційної діяльності державою призвели до уповільнення темпів освоєння нової техніки та устаткування в галузі, а також до значного зменшення частки вітчизняної продукції, яка має сучасне наукове забезпечення.

Так, якщо кількість створених зразків нової техніки для харчової промисловості у 1995, 1996 та 1997 роках складала відповідно 24, 28 і 24 найменувань (див. табл. 9.2.1.), то кількість освоєних нових видів устаткування для харчової промисловості складала в ці роки відповідно 27, 15 і 10 найменувань.

Зазначене стало також однією з причин витіснення українських продовольчих товарів із зовнішнього та внутрішнього ринків, збільшення їх запасів у роздрібній мережі. Якщо у 1995 товарні запаси у роздрібній мережі по всіх продовольчих товарах в цілому складали 617 млн.грн., то у 1996 р. — 635, а у 1997 р. — 673 млн. грн. [44, с. 80]. Тому, з метою вивчення кон'юнктури ринку, пошуку нових ринків реалізації продукції значна частина підприємств харчової промисловості, що здійснювали інновації, займалися маркетинговими дослідженнями та рекламною діяльністю.

Основними причинами, що стримують розвиток інноваційної діяльності в харчовій промисловості, виробники вважають (у міру зменшення впливу): відсутність фінансування та коштів у замовника, високі кредитні ставки, великі витрати, що пов'язані з нововведеннями; недосконалість законодавчої бази з питань інноваційної діяльності; труднощі з сировиною; відсутність попиту на продукцію; високий економічний ризик; відсутність інформації про ринки збуту.

Кризовий стан економіки України, відсутність сталих форм кредитування та нерозвиненість ринкових механізмів роблять сумнівним або неможливим для більшості підприємств харчової промисловості використання таких джерел інвестування інноваційних проектів, як довгострокові кредити банків та власні прибутки. Тому найбільш реальним джерелом підтримки інновацій на сьогоднішній день лишається державне фінансування.

У Законі України "Про Державний бюджет на 1999 р." передбачено, що 10 % від суми амортизаційних відрахувань, нарахованих підприємствами і організаціями, в загальній сумі 1130 млн. грн. будуть спрямовані на державні капітальні вкладення, що становить 7,1 % від загальної суми податкових надходжень до Державного бюджету України. Також встановлений розмір збору у державний інноваційний фонд у сумі 739940 тис. грн.,

або 2,4 % від загального обсягу надходжень.

У нашій країні Держіннофонд є найвагомішим інституційним інвестором інноваційної діяльності. Він був заснований у 1992 році відповідно до Закону України "Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності" як державний позабюджетний фонд з метою забезпечення реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності шляхом здійснення фінансової, інвестиційної та матеріально-технічної підтримки заходів, спрямованих на впровадження науково-технічних розробок і нових технологій у виробництво, освоєння випуску нових видів продукції. Основні напрямками діяльності Держіннофонду на сучасному етапі є наступні:

- організація розробки інноваційних пропозицій і проектів та участь у формуванні інноваційних програм;
- забезпечення проведення державної експертизи і фінансово-економічного аналізу інноваційних пропозицій і проектів;
- здійснення фінансування інноваційних проектів через регіональні відділення, підприємства, інноваційні структури та центри, що належать до сфери його управління шляхом інвестиційного вкладу, надання позики, лізингу виконавцям інноваційних проектів і організації з ними спільної діяльності;
- організація роботи з надання підприємствам, установам і організаціям експертних, консультативних, інжинірингових послуг у сфері інноваційної діяльності;
- підготовка пропозицій щодо формування державної політики у сфері інноваційної діяльності.

До переліку пріоритетних напрямів фінансування інноваційних проектів, що здійснюються Держіннофондом, включене впровадження агропродовольчих технологій з виробництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції.

Держіннофонд надає підприємствам, що здійснюють інноваційні проекти, безпроцентні позики строком до трьох років при обов'язковому наданні гарантій повернення. Ними можуть бути: застава майна; гарантія банку; страхування фінансового ризику (зазначимо, що на сьогодні в Україні дуже мало страхових компаній, спроможних реально страхувати фінансові ризики). При Держіннофонді також створено інвестиційно-лізингову компанію, що за схемою лізингу, без гарантій повернення, може придбати необхідне для здійснення проекту устаткування.

Для фінансування інновацій досить перспективним є використання венчурного фінансування, яке в Україні поки що тільки започатковується за підтримки міжнародних фінансових організацій. Особливістю венчурного фінансування є те, що інвестиції здійснюються, як правило, у формі участі в статутному

фонді підприємства; воно розраховане на довгостроковий період; інвестори беруть участь в діяльності підприємства, яке фінансують. В економічно розвинених країнах венчурне фінансування використовують переважно крупні компанії, що дає можливість виводити на ринок нові продукти швидше, ніж вони розробляли б їх власними силами, дозволяє оперативніше і з меншими витратами перебудовувати систему виробництва та збуту, гнучко реагувати на зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища [131, с. 21].

Інноваційний розвиток харчової промисловості передбачає безперервну розробку, освоєння виробництва і виведення на ринок нових видів продукції. Підприємство, яке обирає інноваційний шлях розвитку повинно мати певний потенціал для його реалізації. Для оцінки інноваційного потенціалу підприємства можна використовувати критерії, наведені в [131, с. 190-191] (з деякими змінами):

- енергійне, гнучке керівництво, здатне йти на ризик;
- прогресивна організаційна структура управління, що орієнтована на роботу в ринкових умовах;
- наявність інформації про тенденції зміни в потребах і запитах споживачів, вміння виявляти і прогнозувати майбутні потреби і запита споживачів;
- добре знання можливостей і потенціалу конкурентів;
- наявність досвіду в розробці новачків та їх просування на ринку, в тому числі створення збутової мережі;
- доступ до останніх досягнень науки і техніки в обраній царині діяльності;
- висококваліфікований кадровий потенціал (науковий, інженерний і робітничий);
- конкурентноздатні технології та прогресивне обладнання;
- висока якість продукції та висока культура виробництва; резерви виробничих площ і потужностей.

Суттєва роль у розвитку інноваційних процесів в Україні належить економіко-правовому механізму. Так, Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" регламентує взаємовідносини між покупцем та постачальником інноваційної продукції, сутність яких полягає у використанні оціночних показників, які коригуються відносно до термінів початку та закінчення строку впровадження інноваційного замовлення. Цим законом передбачене особливе оподаткування діяльності інноваційних центрів, що включені у державний реєстр. В цьому випадку прибуток, отриманий від реалізації інноваційного продукту, оподатковується у розмірі 50 % від діючої норми [122]. Проте на фоні значного рівня збитковості така податкова пільга є

слабко відчутною для підприємств при впровадженні інноваційних процесів.

Важливим важелем стимулювання інноваційної діяльності є оптова ціна підприємства, яка виконує роль критерію ефективності інноваційної продукції. Ціна відбиває витрати на виробництво і реалізацію певного виду інноваційної продукції та величину прибутку, закладеного в неї. Завданням процесу встановлення ціни є отримання максимальних прибутків за існуючих ринкових умов. Використання оціночних характеристик дає змогу планувати рівень видатків на виробництво нової продукції і судити про ефективність її виробництва. Однак сьогодні низький техніко-технологічний рівень переважної більшості харчових виробництв, що спричиняє високу собівартість виробленої продукції та низький рівень платоспроможного попиту населення, перешкоджає процесу реалізації продукції за ціною, яка б відповідала можливості окупності інноваційних витрат. Тому на сучасному етапі бюджетну політику держави слід спрямовувати як на підтримку інноваційного розвитку підприємств, так і на розширення споживчих можливостей населення.

Важливими важелями державного регулювання процесів інвестування в інноваційну діяльність мають бути, поряд із форсованими пошуками нових організаційних форм, зв'язків і структур, розробка і законодавче регулювання нових фінансово-кредитних і податкових механізмів. Значну позитивну роль в цьому відношенні матиме впровадження в практику державного управління положень схваленої 13 липня 1999 р. Верховною Радою України Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України, якою, зокрема, передбачено:

- застосування пільг для всього циклу інноваційного процесу від фундаментальних досліджень до впровадження у виробництво за умов використання інновацій для збільшення обсягу та підвищення якості виробленої продукції;
- диференціація розмірів податкових пільг залежно від активності в інноваційному процесі конкретних підприємств, організацій і окремих осіб за умов щорічного збільшення ними витрат на науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи не менш як на 25 відсотків;
- звільнення від оподаткування тієї частини прибутку, що спрямовується підприємствами, організаціями, приватними особами до Державного інноваційного фонду України, Державного фонду фундаментальних досліджень, галузевих інноваційних фондів, галузевих фондів технологічного розвитку та реконструкції виробництва тощо або місцевих фондів розвитку науки і технологій, а також на виконання науково-дослідних, дослідно-

конструкторських робіт за міжнародними, загальнодержавними програмами та проектами [151].

Держава має створити привабливий інвестиційний клімат для інноваційної діяльності в харчовій промисловості шляхом застосування всіх наявних важелів управління: як економічних так і правових, забезпечити необхідні умови для переходу вітчизняних харчових виробництв на інноваційний шлях розвитку. Це є важливою передумовою не тільки забезпечення відновлення та прискорення розвитку галузі, підвищення якості та конкурентноздатності вітчизняних продовольчих товарів, але й подолання кризових явищ в економічному та соціальному розвитку країни.

Глава 10.

Формування ефективного ринкового механізму управління розвитком харчової промисловості

10.1. Впровадження ринкових методів управління розвитком харчової промисловості

Головним напрямком підвищення ефективності виробництва в харчовій промисловості є широке впровадження та використання ринкового механізму господарювання, який передбачає формування дієвих важелів та стимулів, що впливають на оптимізацію її розвитку та розміщення в регіоні. Як свідчить досвід економічно розвинених країн, ринковий механізм господарювання сприяє досягненню високих темпів економічного і соціального розвитку, ефективному використанню продуктивних сил і всіх видів ресурсів, прискоренню науково-технічного прогресу, раціоналізації територіальної і галузевої структури виробництва, підвищенню рівня життя населення. Основні економічні переваги ринкової системи полягають в її постійному стимулюванні ефективності виробництва, оскільки економіка виробляє те, що вимагають споживачі шляхом застосування найефективніших технологій, забезпечуючи економічне використання всіх видів ресурсів. Трансформація регіональної економіки в напрямку ствердження ринкових відносин має вирішальним чином вплинути на економічний стан галузі і рівень ефективності роз-

витку харчової промисловості регіону за рахунок створення умов для широкої свободи дій об'єктивних економічних законів, зокрема закону вартості, балансу попиту і пропозиції, регулювання товарно-грошових відносин, кон'юнктури, конкуренції тощо.

Проте перехід до ринкових умов господарювання за відсутності відповідного досвіду його здійснення і чітких рекомендацій по вибору раціональних форм господарювання для підприємств галузі є складним і сповненим протиріч процесом. Безперервні реформування, перетворення, перехід від одних схем управління до інших, що відбувались протягом останніх семи років, фактично дезорганізували виробників харчових продуктів і призвели до сучасного кризового стану галузі. В процесі переходу до ринкової економіки, підприємства харчової промисловості не зуміли реалізувати свої можливості та наявний виробничий потенціал. Внаслідок тактичних прорахунків, обумовлених відсутністю досвіду роботи в ринкових умовах, втрати ринків збуту, поступового розриву існуючої інтеграції з сільськогосподарським товаровиробником, не обдумані в багатьох випадках і практично економічно шкідливої приватизації, у всіх галузях і підгалузях харчової промисловості відбувся значний спад виробництва в порівнянні з 1990 р.

Все це свідчить про необхідність, з метою подолання складної кризової ситуації, розробки чітких і злагоджених заходів по формуванню ефективного економічного механізму господарювання в харчовій промисловості України з обов'язковим врахуванням галузевих і регіональних особливостей її розвитку.

Найважливішими галузевими особливостями, що визначають специфіку формування ринкового механізму господарювання в харчовій промисловості є:

- сезонність виробництва в галузях, які переробляють сільськогосподарську сировину, що визначає сезонність використання значної кількості робочої сили і нерівномірне завантаження основних виробничих фондів протягом року;
- високий рівень матеріаломісткості виробництва продукції, що потребує посилення впливу господарського механізму на докорінне підвищення рівня використання сировинних і матеріальних ресурсів, економічного стимулювання підвищення якості сільськогосподарської сировини і кінцевої харчової продукції;
- специфічний характер виробництва в ряді галузей, що виявляється в значних обсягах виробництва продукції, яка швидко псується і вимагає стислих строків її зберігання і реалізації;
- застаріла матеріально-технічна база галузей харчової промисловості, що викликає необхідність насичення її сучасною

технікою, обладнанням, прогресивними технологіями як важливу передумову дієвого ринкового механізму господарювання в галузі;

- цільова спрямованість виробництва, значна частина продукції якого розрахована на споживача, виробляється для ринку, що робить харчову промисловість найбільш сприйнятливою до умов ринкової економіки.

Поява ринкової системи господарювання є наслідком довгого історичного процесу розвитку суспільства, який органічно пов'язаний з розвитком і поглибленням суспільного поділу праці. Механізм розв'язання завдань економічного розвитку в ринковій системі господарювання здійснюється опосередковано через ціни та ринок. В залежності від кон'юнктури ринку, що склалася на той чи інший період часу в певному місці, рівня і динаміки цін, товаровиробник самостійно приймає рішення відносно розподілу всіх видів ресурсів, виробляючи ті товари, що користуються попитом на ринку. В результаті стихійних дій виробників, які за умов зростання ціни та покращання економічної кон'юнктури розширюють своє виробництво, а за умов падіння ціни та погіршення кон'юнктури його скорочують, досягається відповідність між попитом та пропозицією і встановлення оптимальних економічних пропорцій. В такий спосіб діє регулююча "невидима рука", про яку писав Адам Сміт: "Підприємець має на увазі лише свій власний інтерес, переслідує власну вигоду, причому в цьому випадку він невидимою рукою прямує до мети, яка зовсім не входила в його наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, він часто більш дієвим способом слугує інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо намагається слугувати їм" [275, с. 25].

Водночас ринкові відносини, хоча і є достатньо ефективними, проте не є досконалими. Стихійні дії ринкових регуляторів можуть дестабілізувати економіку на досить тривалий час, а відновлення рівноваги здійснюється через кризи та інші глибокі потрясіння. Крім того, за умов безконтрольного ринкового середовища виникають монополізовані структури, що обмежують свободу конкуренції і створюють невинновдані привілеї для обмеженого кола суб'єктів ринку. Стихійно діючий ринковий механізм також не здатний забезпечити спрямування економіки на задоволення багатьох суспільних потреб, які не пов'язані безпосередньо з бізнесом. Тому розвиток ринкової системи господарювання, в основі якої лежить механізм ринку, відбувається в напрямку подолання або пом'якшення цих внутрішньо притаманних йому недоліків.

Сучасна ринкова господарська система "не має нічого спільного з поширеними поверховими поглядами на модель як ні-

бито виключно "саморегулюючу" систему "вільного" ринку, типу близького нам рудимента минулого — стихійного базару" [165, с. 130]. За визначенням І.І.Лукинова, вона являє собою "модель зрілої ринкової системи з високим ступенем чіткості і злагодженості управління, кооперації та інтеграції, яка здатна забезпечувати виробництво, рух і зберігання величезних мас товарів і послуг, своєчасне доведення їх від виробників до споживачів. Це глибоко продумана, інженерно спроектована і створена розгалужена, дуже капітало- і наукомістка мережа високофункціональних торговельних баз і сховищ, супермаркетів і магазинів, зв'язаних між собою надійними транспортними артеріями, зі спеціалізованими засобами навантаження, розвантаження і перевезення різноманітних товарів. Система обладнана новітніми засобами інформатики і функціонує майже з точністю роботи годинникового механізму, що дає змогу цілком задовольняти попит кожного споживача в зручний для нього час і в зручному місці" [165, с. 131-132].

У ринковій системі господарювання ринок є зв'язуючим ланцюгом між виробництвом і споживанням, засобом, який забезпечує пропорційність структури виробництва товарів і послуг структурі суспільних потреб. Формою виразу суспільних потреб виступає платоспроможний попит, який відображає ті потреби суспільства, які забезпечені грошима. Формою виразу пропорцій виробництва виступають наявні на ринку товари, а також ті, що вироблені і можуть бути доставлені на ринок.

У структурі ринків товарів і послуг особливе місце займає ринок продовольчих товарів, який безпосередньо відбиває взаємодію виробництва і споживання, попиту і пропозиції на товари першої життєвої необхідності, якими є харчові продукти.

Ринок продовольчих товарів має свої специфічні ознаки, серед яких найсуттєвішими є наступні:

- велика різноманітність (широкий асортимент) пропонованих товарів;
- значні обсяги і масовий характер пропозицій і попиту на товари;
- соціальна орієнтованість на задоволення потреб населення в життєво необхідних товарах;
- значний вплив на формування ринкової рівноваги природних факторів;
- необхідність широкого використання державного регулювання забезпечення ринкової рівноваги.

Процес формування ринкової економіки передбачає впровадження різноманітних форм власності, розвиток економічної самостійності суб'єктів господарської діяльності, перебудову си-

стеми управління, зміну характеру виробничо-економічних зв'язків між виробниками сировини і харчовою промисловістю, між виробниками і споживачами, конкуренцію, вільне ціноутворення тощо з метою забезпечення кількісного і якісного вдосконалення суспільного виробництва. Водночас, для товарного виробництва в умовах ринкової системи господарювання характерною є можливість помітних коливань попиту і пропозиції. І незважаючи на те, що є реальна можливість згладжувати ці коливання, невідповідність пропозиції товарів попиту, що пред'являє на них населення, негативно впливає на ефективність суспільного виробництва: уповільнюється товарообіг, грошовий обіг, збільшуються торгівельні видатки тощо. Крім фінансових втрат така невідповідність може ускладнювати вирішення соціальних проблем, або навіть створювати їх.

Причинами невідповідності попиту пропозиції можуть бути помилки в плануванні виробництва, випуск продукції низької якості, а також порушення в дотриманні правил пропозиції. Пропозиція повинна відповідати попиту як у часовому, так і в територіальному розрізі. Попит, як кількісна визначеність особистих потреб, є мінливим в наслідок дії різних соціальних, економічних і позаекономічних чинників. За характером впливу на попит ці чинники можна поділити на загальні і специфічні.

До загальних чинників, що визначають попит на продукцію харчової промисловості, відносяться: розміри грошових доходів населення; обсяг та асортиментна структура харчових продуктів, що надходять у продаж; якість виробів, включаючи зовнішнє оформлення; рівень і співвідношення роздрібних цін на товари; чисельність, статевий та віковий склад населення; споживчі звички населення, що зумовлені національно-історичними, кліматичними та іншими особливостями; надходження продуктів з особистих підсобних господарств населення; рівень насиченості ринку окремими видами харчової продукції; асортимент та якість товарів; склад торгівельної мережі та рівень організації торгівлі. Специфічні чинники змінюють попит на певні види та підвиди продовольчих товарів і пов'язані з особливостями споживчих властивостей різних видів харчових продуктів. Багаточисельність чинників, що впливає на попит, робить завдання спостереження за ним досить складним.

У цих умовах головною ланкою системи ефективного ринкового механізму управління економікою і, зокрема, розвитком харчової промисловості, повинен стати маркетинг. Маркетингу належить провідна роль в організації повноцінного ринкового господарства, оскільки він являє собою систему організації та управління виробничою, збутовою та торгівельною діяльністю підприємств і фірм, спрямовану на вирішення проблеми реалі-

зації шляхом вивчення потреб ринку, реальних потреб покупців в товарах і пристосування до них виробництва, а також цілеспрямованого формування попиту в інтересах виробника. В ринкових умовах рушійною силою виробництва є інтереси численних конкретних споживачів і виробників. Маркетинг, як особливий вид прогнозування ринкової ситуації та планування ринкової діяльності підприємницьких структур, повинен ці інтереси визначити, науково осмислити та творчо використати у виробничо-збутовій діяльності.

У прямому перекладі з англійської мови слово "маркетинг" означає збут. Тобто, маркетинг — це комплексне вивчення ринку. Комплексним воно стає у разі, якщо охоплює всі елементи ринку, а також провадиться з використанням різних методичних способів та інформаційних каналів. Процес управління виробничо-збутовою діяльністю в ринковій економіці суттєво складніший, ніж був у плановій. Він потребує більшої гнучкості, обґрунтованості, зумовлених повною економічною свободою та відповідальністю виробників. Необґрунтований вибір при прийнятті рішення, помилкова маркетингова стратегія можуть завдати виробникові значних збитків. Запобігти цьому можна лише засвоївши ринкові засади, методи і методики здійснення маркетингових досліджень ринків продуктів харчування.

Управління, орієнтоване на вимоги ринку та реальні потреби покупців, покликане постійно вирішувати виникаючі ринкові потреби. Відповідно, стратегія управління в маркетингу — це перманентний процес, основним змістом якого є передбачення і проведення можливостей об'єкта управління у найбільшу відповідність з умовами ринку.

Оскільки вихід на ринок означає вступ у конкурентну боротьбу, важливим елементом маркетингових досліджень є аналіз конкуренції на ринку продовольчих товарів, який здійснюється в рамках загальної системи збору і обробки інформації. При цьому слід врахувати, що за умов кількісного насичення ринку продовольства подальше насичення ринку досягатиметься шляхом постійного якісного оновлення товарів, вдосконалення їх асортименту та виведення на ринок нових продуктів харчування. Тому головне завдання маркетингової стратегії, що полягає у визначенні найбільш ефективного методу отримання прибутку, вирішується не стільки конкуренцією цін різних товаровиробників, скільки конкуренцією за продуктом, що полягає в намаганні завоювати позиції на ринку шляхом випуску нових видів продукції, та конкуренцією за умовами продажу, що полягає в застосуванні різних способів залучення потенційних покупців: реклами, організації продажу за каталогами, замовлень телефоном з доставкою додому, застосування різноманітних пільг то-

що. При роботі з споживачами виробники мають спрямовувати зусилля на їх утримання та пошук нових сегментів як внутрішнього, так і міжнародного ринків.

Кінцева мета маркетингової стратегії, незалежно від конкретних цілей окремих виробників харчових продуктів - збільшення обсягу прибутку. Одним з провідних напрямів збільшення прибутку є зростання обсягів продажу, що залежать від кількості споживачів цієї продукції. Споживачу потрібні не тільки харчові продукти самі по собі, але й економія часу, зручність у приготуванні, дієтологічні якості продукту тощо. Тому для виробника є важливим визначити ці потреби споживачів та задовольнити їх, збільшивши за рахунок цього обсяги свого продажу та прибутку.

Значну роль відіграє в цьому упаковка, оскільки для споживача важливо не тільки задовольнити свої потреби в харчуванні, але й те, яким чином він цю потребу задовольняє. Тому виробник повинен приділити особливу увагу забезпеченню відповідних функціональних властивостей упаковки товару. Крім того, для харчових продуктів важливими є естетичні та інформаційні якості упаковки — яскравий зовнішній вигляд, інформація про склад, споживчі якості, способи приготування тощо.

Орієнтація на споживача, що є одним з найважливіших принципів маркетингу, потребує не тільки врахування основних мотивів придбання товару, але й вияву мотивації конкретних типів споживачів, що здійснюється шляхом сегментації ринку. Ринок також може бути сегментований на основі виділення інших факторів, що можуть здійснити найсуттєвіший вплив на досягнення виробником намічених цілей. Наприклад, для розробки маркетингової стратегії, при здійсненні сегментації ринків продовольчих товарів можуть виділятися географічні, демографічні, психографічні та інші фактори.

Географічна сегментація може бути застосована виробником харчових продуктів, якщо його маркетингова стратегія зорієнтована на обслуговування потреб певного району і враховує його специфіку.

Демографічна сегментація має найбільшу значущість. Вона може здійснюватися за такими факторами, як вік, стать, рівень доходів, місце проживання, рівень освіти, національність, професійна приналежність, релігія, соціальний статус та ін. Наприклад, при виділенні сегментів за рівнем освіти враховується різниця вимог, що висуваються споживачами з різним рівнем освіти до одного й того ж товару. Так, для покупців з більш високим рівнем освіти на мотивацію вибору в придбанні харчових продуктів може здійснити суттєвий вплив інформація, що супроводжує товар: вміст вітамінів, вуглеводів, клітковини, жирів, білків,

інформація про відсутність холестерину, нітратів, пестицидів тощо. Для інших споживачів вирішальною може бути просто яскрава упаковка.

Психографічна сегментація ринків здійснюється на основі таких факторів, як спосіб або стиль життя (наприклад, психологічна орієнтація на здоровий спосіб життя, бажання займатися спортом), тип особливості та інші фактори, що відображають психологічні мотиви поведінки покупців. Особливо важливо враховувати ці фактори при здійсненні реклами продуктів харчування.

Виходячи з конкретної ринкової ситуації, можливо виділити будь-який інший найбільш актуальний фактор, який може дозволити виробнику привернути до себе нових покупців і в результаті збільшити обсяги продажів та частку ринку. Наприклад, важливою може бути сегментація за призначенням продуктів, оскільки продукти харчування можуть призначатися не тільки для домашнього споживання, але і в значній мірі для підприємств громадського харчування, тобто оптових покупців. Договори про постачання підприємствам громадського харчування дозволяють виробникам мати постійний збут і знижувати видатки обігу.

У сучасних умовах важливим чинником є пропозиція товару зниженою ціною для того, щоб споживач знову повернувся до вітчизняних товарів. Такий підхід потребує напруженої роботи маркетингових служб підприємств зі збору та обробки інформації про ціни реалізації продукції в розрізі регіонів та про видатки конкурентів, що дозволяє прогнозувати ту нижню межу ціни, за яку конкуренти не зможуть переступити, і лишити це підприємство наодинці з потенційними покупцями.

Вищою формою маркетингової діяльності є маркетинговий моніторинг. Поняття "моніторингу" і "маркетингового моніторингу" ще недостатньо розроблене і є дискусійним. Сучасний економічний словник визначає моніторинг як "безперервне спостереження за економічними об'єктами, аналіз їх діяльності як складова частина управління" [236, с. 193]. Стосовно маркетингового моніторингу це поняття може бути визначене як безперервне спостереження за станом ринку на основі збору, класифікації, аналізу, оцінки і розповсюдження маркетингової інформації з метою її використання при прийнятті управлінських рішень.

Нині у харчовій промисловості України маркетинговий моніторинг практично відсутній, недостатньо вивчається попит і пропозиція на харчові продукти на всіх рівнях управління: підприємства, регіону, національному. Спостереження за попитом і пропозицією відбувається епізодично, некомплексно, локально і

здійснюється тільки після того, як продукція вироблена і не знаходить реалізації, не зв'язується з платоспроможністю населення.

Становлення маркетингового моніторингу в харчовій промисловості повинно бути спрямоване на:

- всебічний розвиток пріоритетних її галузей;
- стимулювання, підтримку і протекціоністський захист тих виробників, які мають реальні можливості зайняти відповідні місця на європейському та світовому ринках;
- розширення асортименту і поліпшення якості продукції;
- забезпечення експортної орієнтації виробництва;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників;
- використання екологічно ефективних імпортозамінників.

Надзвичайна актуальність формування механізмів, що забезпечують функціонування системи моніторингу ринків продовольства, зумовлена трьома головними причинами. По-перше, за умов ліквідації системи державного замовлення, яким визначалися обсяги виробництва і реалізації продукції, директивно встановлювалися закупівельні ціни на сировину, оптові і роздрібні ціни на готові харчові продукти, визначалися конкретні канали розподілу продукції, товаровиробники залишилися практично без орієнтирів щодо вигідних для них каналів маркетингу продукції, реальних цін на неї, що серйозно ускладнило планування їх поточної і перспективної діяльності, а випадкові, часом вимушені комерційні угоди не завжди забезпечують відповідний рівень прибутковості виробництва тієї чи іншої продукції, що може призвести до необґрунтованого скорочення обсягів її виробництва у майбутньому. Тому товаровиробникам потрібна своєчасна, достовірна і повна інформація для прийняття самостійних ефективних господарських рішень згідно з ситуацією, що склалася на ринку. По-друге, органам державного управління потрібна інформація про виробництво на підприємствах різних форм власності і стан ринків продовольчих товарів по різних регіонах країни для розробки обґрунтованих пропозицій і прийняття виважених рішень при визначенні податкової, кредитної, цінової політики та здійснення державних і регіональних економічних програм. По-третє, всі господарюючі суб'єкти продовольчого комплексу: сільськогосподарські, постачальницькі, переробні, торгівельно-збутові підприємства різних форм власності, а також біржові структури потребують об'єктивної та оперативної інформації про стан ринків продовольчих товарів не тільки на місцевому, а й світовому рівнях. Інтеграція економіки України, яка в територіальному поділі праці спеціалізується

на виробництві продовольства, у світовий економічний простір потребує як переходу на міжнародні стандарти, так і налагодження зв'язків з вітчизняними і зарубіжними ринковими та інформаційними центрами. Таким чином, система моніторингу ринків продовольчих товарів є важливим інструментом здійснення ринкової трансформації продовольчого комплексу, а ефективність її функціонування залежить від поєднання зусиль виробничих, управлінських структур та економічної науки.

Слід зазначити, що система збору, обробки та розповсюдження статистичної інформації про стан ринків, обсяги реалізації продукції і ціни на неї, що діє сьогодні в Україні, є недосконалою і не відповідає вимогам ринкової економіки. Вона спрямована головним чином на забезпечення потреб державних органів і не відповідає запитам учасників ринку. Крім того, форми статистичної звітності про реалізацію продовольчих товарів складають самі суб'єкти господарювання, що одночасно є учасниками ринку, і з цієї причини дані, які подаються в них, не завжди є коректними. До того ж ці дані, як правило, наводяться на кінець або на 15 число місяця і не мають оперативного характеру. При зведенні статистичних звітів показники в них усереднюються, застарівають і тому не відбивають реальної ситуації на ринку та динаміки цін. До того ж, ці дані не містять прогнозних показників, що також зменшує їх цінність для господарського управління. У той же час вони є малодоступними для широкого загалу виробничих структур, оскільки зведені дані публікуються щомісячно лише невеликою кількістю примірників [288, с. 633].

Нагляд за попитом і пропозицією здійснюється сьогодні тільки в збутовій діяльності і не охоплює власне виробництва, відсутній міжгалузевий обмін маркетингової інформації, і перш за все між виробниками сировини та підприємствами харчової промисловості, тоді як маркетинговий моніторинг повинен мати міжгалузевий характер і сприяти прийняттю рішень та вживанню заходів з усунення суперечностей між виробниками сільськогосподарської продукції і переробними підприємствами харчової промисловості. Актуальною є проблема забезпечення відповідності систем маркетингу з вивчення попиту і пропозиції в галузях сільського господарства і харчової промисловості діючим системам управління виробництвом в цих галузях, узгодження їх інтересів у маркетинговій та інформаційній сфері шляхом уніфікації показників і форм зі збору інформації впродовж всього технологічного циклу: виробник сировини - переробка сировини - випуск кінцевої продукції - реалізація продукції.

Господарювання в сучасних ринкових умовах потребує налагодження постійного моніторингу ринків продовольства, який

передбачас: 1) відстеження руху продовольчих товарів на місцевому, регіональному, державному та світовому рівнях, динаміки цін, забезпечуючи цим актуалізацію системи баз даних базового рівня як у часовому, так і в просторовому вимірах; 2) обробку отриманих даних, їх систематизацію і структурування, а також оперативне доведення до користувачів; 3) високий науковий рівень аналізів і прогнозів стану та перспектив розвитку ринків продовольчих товарів.

Незважаючи на об'ємність і трудомісткість налагодження і забезпечення функціонування такої системи моніторингу, необхідність її підтверджується досвідом країн з розвинутою ринковою економікою. У цьому плані показовими є системи моніторингу ринків продовольчих товарів у Франції та США. У цих країнах, згідно з прийнятими у законодавчому порядку програмами ринкових новин, діють спеціальні служби, які щоденно публікують і безкоштовно розповсюджують дані про стан ринків продовольчих товарів по всій території країни і за кордоном [288, с. 633-634].

Формування механізму функціонування системи моніторингу ринків продовольства, як свідчить досвід розвинених країн світу, попри всі відмінності, що існують між системами моніторингу ринків продовольчих товарів окремих країн, відбувається за умов дотримання загальних принципів. М.Ф.Кропивко виділяє дев'ять таких загальних принципів: незалежності, об'єктивності, конфіденційності, оперативності, рівноправності, доступності, повноти, стандартизації та комплексності.

Принцип незалежності забезпечується шляхом створення незалежної від суб'єктів ринку некомерційної державної служби моніторингу ринків продовольчих товарів. У більшій частині країн вона діє у складі відповідного міністерства.

Принцип об'єктивності забезпечується тим, що збір інформації відбувається шляхом безпосереднього спостереження працівників служби та критичної експертизи наданих покупцями і продавцями даних на кожному етапі їх збору та узагальнення.

Принцип конфіденційності забезпечується заборобою на законодавчому рівні розголошення джерел одержання інформації, обсягів купівлі-продажу за угодами і учасниками ринку, передчасну передачу даних окремим особам та інших дій, що порушують комерційну таємницю.

Принцип оперативності полягає у забезпеченні своєчасного збору та публікації ринкової інформації та її широке розповсюдження для практичного використання учасниками ринку в їхній маркетинговій діяльності.

Принцип рівноправності передбачає, що всі учасники ринку, незалежно від їх статусу, мають рівні права без обмежень

користуватись інформацією, опублікованою службою моніторингу.

Принцип доступності забезпечується шляхом використання всіх наявних засобів масової інформації, включаючи спеціальні комп'ютерні мережі. У більшості країн ця інформація надається користувачам безкоштовно.

Принцип повноти полягає у тому, що моніторингу підлягають усі сектори продовольчого ринку як за номенклатурою продовольчих товарів, так і за його інфраструктурою.

Принцип стандартизації призначений для гармонізації методів і номенклатури показників стану ринку продовольчих товарів для забезпечення їх порівнянності та однакового розуміння всіма учасниками як внутрішнього, так і зовнішнього ринків.

Принцип комплексності полягає в наданні інформації користувачам як у часовому (оперативна інформація про стан ринків, огляди, прогнози), так і в просторовому (на місцевому, регіональному, державному та світовому рівні) вимірах [288, с. 634-635].

Оскільки маркетинговий моніторинг ринків продовольчих товарів, виходячи з важливості його показників для здійснення господарського управління, доцільно проводити на міждержавному, державному, регіональному, місцевому рівнях та по різних сегментах ринку, його здійснення вимагає створення відповідних організаційних структур. Це підтверджується досвідом країн з розвинутою ринковою економікою, а також інших країн, що знаходяться на етапі трансформації до неї. Так, зокрема в Росії для ведення моніторингу ринків продовольства формується служба цінового моніторингу у складі районних і обласних (крайових) відділень, а також центральної служби в управлінні цінової політики Мінсільгоспроду.

Служба цінового моніторингу, з метою дотримання принципів незалежності, об'єктивності та конфіденційності повинна, як уже зазначалося, знаходитись у державному підпорядкуванні. Підрозділи служби на районному, обласному та державному рівнях, а також спеціалізовані її підрозділи у місцях концентрації товаропотоків повинні формуватись залежно від специфіки зони їхньої діяльності, спеціалізації суб'єктів ринку, наявності структур оптової та біржової торгівлі. Підхід до визначення їхніх функцій, об'єктів спостереження і результатів діяльності має бути диференційованим. Одночасно діяльність служби слід організувати по секторах (групах) продовольчих товарів за єдиними стандартами, що дасть змогу порівнювати результати моніторингу за різними зонами і центрами торгівлі, щоб у найбільшій мірі відповідати запитам суб'єктів ринку на тому чи іншому рівні. У той же час, враховуючи велику і все зростаючу кількість

суб'єктів ринку, діяльність служби повинна ґрунтуватися на вибіркового відстеженні закупівельних цін, цін переробки, оптово-відпускних, роздрібних цін різних груп операторів ринку з урахуванням специфіки секторів (груп) продовольчих товарів для запобігання надмірній чисельності та зростанню витрат на утримання [288, с. 637].

Система моніторингу ринку продовольчих товарів має забезпечити пошук, збір, класифікацію, обробку, видачу оперативної інформації про надлишок і недостаючі товари, оцінку потреб в товарах в асортименті, оцінку незадоволеного попиту, оцінку ємності ринків нових товарів, прогнози структури (асортименту) товарів, що пропонуються на ринок, попиту населення країни, регіонів та окремих населених пунктів на наступний рік та на перспективу.

Маркетинг та моніторинг ринку продовольчих товарів є необхідною і вкрай важливою складовою ринкового управління харчовою промисловістю по всій його вертикалі виходячи з таких характерних особливостей розвитку харчової промисловості за сучасних умов: 1) виробництво харчових продуктів здійснюється в умовах конкуренції; 2) загострюються проблеми реалізації харчової продукції; 3) споживач має пріоритетні права на ринку; 4) основним критерієм оптимальності розвитку галузі стає відповідність пропозиції товарів пред'явленому на них попиту.

Таким чином, перехід до ринкового господарського механізму вимагає від підприємств харчової промисловості пошуку нових шляхів ефективного господарювання, збільшення обсягів, розширення асортименту та покращення якості продукції, забезпечення її високої конкурентоспроможності. Найважливішими завданнями управління розвитком харчової промисловості за цих умов є:

- вивчення кон'юнктури і потреб ринку продукції, яку виробляє підприємство;
- прогнозування динаміки попиту і пропозиції на продукцію, що випускається;
- підвищення ролі функцій, що забезпечують інформацію про можливі зміни цін на продукцію, матеріальних, сировинних, паливно-енергетичних ресурсах, засобах виробництва;
- розрахунок витрат виробництва на виготовлення нової продукції, прогнозування можливої ціни її реалізації;
- визначення можливостей використання досягнень науково-технічного прогресу, розрахунок техніко-організаційного рівня виробництва і оцінка резервів підвищення ефективності виробництва.

Водночас, слід зазначити, що за умов теперішнього кризово-

го стану галузям харчової промисловості необхідна суттєва державна підтримка як в фінансовому, так і в організаційному відношенні, яка повинна здійснюватись на демократичних засадах з використанням механізму ринку і полягати в поєднанні вільного ринкового ціноутворення з підтримкою вітчизняних товаровиробників та розумним протекціонізмом. Натомість, виробництво продукції харчової і переробної промисловості на сьогодні не стимулюється державою, а навпаки, обтяжлива податкова політика та високі процентні ставки за кредит не сприяють стабілізації та розвитку цієї галузі. Розробка і впровадження економічного механізму розвитку харчової промисловості в умовах функціонування ринкової економіки, який поєднує механізми вільного ринку з державним регулюванням, дозволить підвищити ефективність функціонування харчової промисловості в регіоні і сприятиме збільшенню виробництва високоякісної кінцевої продовольчої продукції.

10.2. Формування дійових фінансово-економічних важелів управління розвитком харчової промисловості

Як уже зазначалось, основними причинами кризового стану в сфері виробництва продовольчих товарів, і зокрема в харчовій промисловості є: нерегульованість як ринкових процесів в цілому, так і ринків найважливіших продовольчих товарів; недоліки в здійсненні приватизаційних процесів; різке падіння доходів основної маси населення; диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, сировину та продовольство, в тому числі внаслідок проявів монополізму фондovиробників, обслуговуючих, заготівельних, торгівельних, підприємств та переробних підприємств; високий ступінь зносу основних виробничих фондів підприємств харчової промисловості, особливо їх активної частини, який досягає в різних галузях від 50 до 70 % і більше; відсутність належної державної підтримки виробників продовольчої продукції; лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, яка внаслідок слабого контролю з боку держави і без відповідного врахування конкурентоспроможності вітчизняних продовольчих товарів призвела до значної експансії імпорتنих товарів на вітчизняному ринку і суттєвих втрат на зовнішніх ринках збуту; значний рівень бартеризації обмінних операцій в продовольчому комплексі; слабе використання фінансово-кредитних важелів підвищення ефективності функціонування продовольчого комплексу в результаті слабкої доступності кредитних ресур-

сів для виробників сільськогосподарської продукції, скорочення частки агропромислового комплексу у витратній частині бюджету, відсутності належного механізму компенсації втрат від наслідків стихійних лих та несприятливих кліматичних ситуацій; відсутності дієвих заходів з податкового стимулювання розвитку виробництва харчової продукції.

Зазначені перешкоди у становленні ефективного ринкового механізму в сфері виробництва продовольчих товарів в Україні можуть бути подолані завдяки застосуванню відповідних фінансово-кредитних важелів регулювання виробництва харчових продуктів в країні та вдосконалення податкового стимулювання розвитку харчової промисловості.

Кабінетом Міністрів України, у тому числі Міністерством фінансів розроблені і впроваджуються наступні заходи з фінансової підтримки розвитку галузей агропромислового комплексу, що передбачають не тільки збільшення обсягів державної підтримки виробникам продовольства, але й значно збільшують можливості сільськогосподарських виробників у зміцненні власних грошових доходів:

- незворотне фінансування з державного бюджету окремих програм розвитку в сільському, лісовому, водному та рибному господарствах, у тому числі інвестиційних витрат;
- фінансування витрат, пов'язаних із земельною реформою та створенням нових виробничих відносин у сільськогосподарському виробництві, державних контрактів;
- асигнування на заходи з докорінного поліпшення й охорони земель, боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, тварин, а також на витрати, пов'язані з роботою освітянських закладів, будинків культури, фельдшерсько-акушерських пунктів та на інші заходи;
- фінансування частини витрат, пов'язаних із вирошуванням сільськогосподарських культур (льон, хміль);
- фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом передачі їм податку на додану вартість від реалізації окремих видів сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;
- надання товарних позичок (насіння, пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту) з наступними розрахунками зерном та іншими видами сільськогосподарської продукції;
- реструктуризація окремих видів податків та відстрочка сплати боргових зобов'язань, що виникли внаслідок державної підтримки на зворотній основі;
- інші напрямки фінансової підтримки на зворотній основі, у

тому числі з резервного фонду Кабінету Міністрів України.

Показники, що характеризують фінансову підтримку розвитку агропромислового виробництва, наведені в табл. 10.2.1 [10, с. 4-5].

Таблиця 10.2.1.

Шляхи фінансової підтримки товаровиробників агропромислового комплексу (млн. грн.)

ЗАХОДИ	1998 р., фактично	1999 р., очікується	Відхилення: + збільшення - зменшення
1	2	3	4
Загальний обсяг державної підтримки товаровиробників агропромислового комплексу, у тому числі:	3985,0	6179,9	+ 2194,9
2) видатки державного бюджету з них: фінансування капітальних вкладень та відшкодування вартості об'єктів соціальної сфери на селі, споруджених товаровиробниками за власні кошти	1433,8	1209,6	-224,2
2) інша державна підтримка у тому числі:	649,7	445,0	-204,7
- списання та реструктуризація податкової заборгованості	2551,2	4970,3	+ 2419,1
- списання та пролонгація заборгованості товаровиробників за отримані бюджетні позички, в тому числі матеріально-технічні ресурси та відстрочка платежів до бюджету при поставці їх селу	1300,0	600,0	-700,0
- суми ПДВ (дотація) за продане молоко та м'ясо, що отримуються сільгосптоваровиробниками	927,6	1267,3	+ 339,7
- суми ПДВ від реалізації сільськогосподарської продукції, що залишаються в розпорядженні товаровиробника	260,0	300,0	+ 40,0
- суми Державного лізингового фонду, що використовуються на закупівлю сільгосптехніки, наданої товаровиробникам у розстрочку до 5 років	-	700,0	+ 700,0
- зниження податкового тиску на сільгосптоваровиробника внаслідок запровадження мораторію на сплату фіксованого сільськогосподарського податку	63,6	300,0	+ 236,4
	-	1476,9	+ 1476,9

1	2	3	4
- звільнення сільгосптоваровиробників – платників фіксованого податку від сплати до бюджету 10 % амортизаційних відрахувань	-	305,1	+305,1
- суми відстрочки насіннєвим заводам на сплату платежів до держбюджету	-	21,0	+21,0

Як свідчить світовий досвід, найбільш важливим напрямком забезпечення стабільного розвитку продовольчого комплексу є участь держави в регулюванні ринків харчових продуктів. Держава в особі торгівельно-закупівельних корпорацій має гарантувати придбання певного обсягу сільськогосподарської продукції за фіксованими цінами, що дасть змогу виробникам цієї продукції здійснювати оцінку ефективності виробництва за цього рівня цін. Крім цього, держава повинна брати активну участь у формуванні ринкової ситуації на ринку продовольчих товарів з метою регулювання внутрішніх ринкових цін шляхом створення державних натуральних фондів основних видів продовольства та здійснення товарних інтервенцій і прямих державних виплат для компенсації з бюджету різниці між гарантованими і фактичними цінами, що є необхідною умовою розширеного відтворення в продовольчому комплексі. Ліквідація диспаритету цін, від якого продовольчий комплекс України зазнає значних збитків, створення сприятливої цінової ситуації на ринках продовольчих товарів потребують застосування державою гарантованих закупівельних цін, закладених ставок, цінових дотацій та компенсацій на продовольчі товари та сільськогосподарську сировину.

Досвід розвинених країн свідчить, що раціональний розвиток харчової індустрії неможливий без досконалого механізму реалізації продовольства, який повинен бути єдиним на всьому національному ринку продовольчих товарів. У цих країнах нагромаджено значний досвід щодо використання ринкових економічних важелів управління виробництвом і реалізацією продовольчих товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках, зокрема цукру, олії, лікєро-горілчанних виробів тощо.

В Україні ряд науковців і практиків узагальнили цей досвід з урахуванням місцевих особливостей [250].

Так, на основі узагальнення досвіду Франції, Німеччини, Польщі та інших країн розроблено ринкову модель управління бурякоцукровим виробництвом. Моделлю передбачено впровадження державного регулювання внутрішнього ринку цукру на основі встановлення квот для його виробництва на цукрозаводах, визначення рівня мінімальної ціни на цукор на внутріш-

ньому ринку, формування ринкових органів управління ринком цукру в країні та вирішення питань, пов'язаних з експортом цього продукту.

Стабілізація і подальше підвищення ефективності розвитку продовольчого комплексу України неможливе без докорінного оновлення сучасної його матеріально-технічної бази, впровадження ресурсо-, енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій виробництва продуктів харчування у відповідності з новітніми досягненнями науки, техніки, технології виробництва, що здатне забезпечити суттєве збільшення обсягів випуску продовольчої продукції, підвищення її якості з найменшими витратами живої та уречевленої праці. Оскільки скорочення більш ніж удвічі обсягів виробництва і рентабельності продовольчої продукції, яке відбулося протягом останніх семи років, відчутно зменшило власні інвестиційні та інноваційні джерела підприємств, що виробляють харчові продукти, одним з засобів забезпечення їх поповнення на сучасному етапі має стати застосування прискореної амортизації з відповідним обґрунтуванням її коефіцієнтів для різних галузей, підгалузей та окремих виробництв харчової промисловості.

Вагомим джерелом поповнення фінансових ресурсів підприємств харчової промисловості та сільського господарства повинні стати також залучені інвестиції. Проте, низький рівень доходності галузей продовольчого комплексу в цілому, відсутність ліквідного заставного майна роблять їх безперспективними для капітальних вкладень, що значно стримує їх техніко-технологічне оновлення і подальший розвиток. Тому, не зважаючи на суттєве скорочення питомої ваги державного сектора в продовольчому комплексі, й надалі не можна відмовлятися від державних капітальних вкладень в його розвиток. Іноземні інвестиції, що отримуються за міждержавними угодами, доцільно спрямовувати в першу чергу на закупівлю сучасної техніки, обладнання, приладів контролю та вимірювання для впровадження сучасних високопродуктивних технологій виробництва харчових продуктів, розвиток виробництва дитячого та дієтичного харчування.

Одним з найвагоміших фінансових важелів стабілізації розвитку виробництва продовольчих товарів в Україні є особливий порядок кредитування підприємств агропромислового комплексу. Це пов'язано, з одного боку, з сезонністю сільськогосподарського виробництва, яка зумовлює необхідність надання сільському господарству залучених коштів, а з іншого - з низьким рівнем його доходності в порівнянні з іншими галузями суспільного виробництва, що суттєво обмежує можливості сільського господарства як споживача кредитних ресурсів. Особливий поря-

док кредитування повинен передбачати: надання аграрним підприємствам пільгових короткострокових кредитів для покриття сезонних запасів та витрат, що дозволить їм вивільнити частину власних обігових коштів; мінімальну процентну ставку за кредит по основному виду діяльності; сезонне кредитування на основі застави сільськогосподарської продукції та іпотеки. Слід підкреслити, що особливий порядок кредитування сільського господарства існує у всіх економічно розвинених країнах світу, застосування його сприятиме забезпеченню підприємств харчової промисловості сільськогосподарською сировиною належної якості в необхідних розмірах.

Важливою умовою забезпечення стабільного економічного становища виробників продовольства є страхування від несприятливих природно-кліматичних умов та стихійних лих. Страховий фонд має створюватись за рахунок двох джерел: сільськогосподарських товаровиробників (10–30 % в залежності від об'єктивних умов їх діяльності) та коштів централізованого державного фонду держави (70–90 %). Відшкодування втрат має бути покладене на Міністерство фінансів та Міністерство агропромислового комплексу України та відповідні їх органи на місцях.

В сучасних умовах дійовим фінансовим важелем стабілізації функціонування харчової промисловості є створення умов, що забезпечували б конкурентноздатність продовольчих товарів вітчизняного виробництва, які, як правило, мають більш високу якість, ніж імпортовані, але поступаються їм у ціновій конкуренції, оскільки закордонна продукція дешевша і часто реалізується за демпінговими цінами. Для цього необхідно встановити відповідний рівень оподаткування імпортованих продовольчих товарів акцизним збором та ввізним митом, а частину коштів, отриманих від його підвищення, спрямувати на вдосконалення техніко-технологічного рівня вітчизняних підприємств. Доцільно, з цієї ж метою, збільшити в бюджетних витратах частку коштів, спрямованих на підтримку виробництва та реалізації конкретних видів продовольчої продукції, визначаючи розміри дотацій виходячи з світового рівня цін, що склався на цей вид продукції та середньої собівартості цього виробництва в регіонах спеціалізації.

Однією з найважливіших складових державного фінансово-економічного механізму управління розвитком економіки і харчової промисловості зокрема, є система оподаткування і податкова політика.

Головною метою української системи оподаткування, як і систем оподаткування інших країн, є здійснення фіскальної та регулюючої функцій. За сучасного стану економіки України ре-

алізація зазначених функцій має забезпечити стимулювання ділової активності, зростання обсягів виробництва, підвищення доходів товаровиробників і домогосподарств. Досягнення цієї мети можливе за умов забезпечення системою оподаткування: повного уникнення подвійного оподаткування; неминучості сплати податку всіма платниками; справедливості оподаткування; стимулювання максимального рівня використання наявних ресурсів; неминучості перерозподілу виробничих ресурсів на користь найбільш активної частини виробників, здатних ефективно їх використовувати; максимальної вірогідності дотримання бюджетів.

На жаль, на сьогодні реалізація стимулюючої функції податків за існуючої системи оподаткування в Україні надто ускладнена, бо вона фактично є антипродуктивною. Для неї характерна надзвичайно висока питома вага податку на прибуток підприємств, тоді як в структурі систем оподаткування економічно розвинених країн, на відміну від України, основним об'єктом оподаткування виступають доходи населення, а питома вага податку на доходи підприємств не така значна. Поряд з цим, нестабільність вітчизняної системи оподаткування та надмірні обов'язкові відрахування до спеціальних фондів змушують підприємців ухилятися від сплати податків, переходити до тіньового сектора. Тому загальними напрямками її вдосконалення є, по-перше, забезпечення стабільності системи оподаткування протягом як мінімум трьох-п'яти років, оскільки лише за цих умов суб'єкти господарювання можуть прогнозувати свої доходи та видатки і, відповідно, масштаби та напрямки розвитку виробництва на перспективу; по-друге, кількість податків та їх максимальний розмір не повинні зменшувати зацікавленість та ділову активність товаровиробників, а навпаки, створювати спонукальні мотиви до підвищення їх діяльності. Крім цього, вдосконалення системи оподаткування, підвищення її результативності можливе лише за умов урахування в ній специфіки окремих галузей та секторів економіки.

При вдосконаленні оподаткування суб'єктів господарювання харчової промисловості обов'язково слід враховувати притаманні тільки їй особливості. Зокрема, сезонність виробництва сільськогосподарської сировини для виробництва продовольчих товарів, значну залежність від критичного імпорту окремих виробництв, значну (до 80 %) спрацьованість основних виробничих фондів, велику соціальну значущість продукції, яка виробляється підприємствами галузі.

Серед комплексу заходів податкової політики, спрямованої на стимулювання розвитку харчової промисловості, слід передбачити:

• зниження ставок акцизного збору на основні види продовольчої продукції широкого споживання, що сприятиме підвищенню купівельної спроможності населення;

• застосування пільгового оподаткування підприємств, які впроваджують ресурсозберігаючі, мало- та безвідходні технології та використовують у виробництві вторинні сировинні ресурси;

• впровадження спеціального оподаткування або звільнення на певний термін від оподаткування підприємств, що виробляють екологічно чисту продукцію або сільськогосподарську сировину для її виробництва;

• надання дозволу підприємствам харчової промисловості частково використовувати податок на додану вартість від реалізації виробленої продукції на оновлення технічної бази та придбання техніки та обладнання вітчизняного виробництва;

• встановлення мінімальних (нульових) ставок митних зборів на необхідні для виробництва продовольчих товарів сировину й допоміжні матеріали, що в Україні не виробляються, або виробляються в недостатніх обсягах;

• відстрочення сплати податку на додану вартість за товари критичного імпорту на 60 днів після здійснення процедури розмитнення;

• встановлення підвищених ввізних митних тарифів на харчові продукти, готові до споживання.

Окремо слід зупинитись на основному непрямому податку для виробників продовольчих товарів — податку на додану вартість. Розмір ставки цього податку, який для більшості продовольчих товарів складає 20 %, відволікає суттєву частину обігових коштів підприємств і уповільнює їх обіг, а також здорожує продукцію вітчизняних виробників продовольчих товарів. Зменшення ставки податку на додану вартість для виробників продовольчих товарів може стати стимулюючим чинником для розвитку харчової промисловості України, оскільки призведе до:

• покращення фінансового становища підприємств харчової і переробної промисловості;

• збільшення інвестицій в харчову промисловість за рахунок переміщення частини капіталів з сфер з більш високим рівнем податку, що забезпечить її пріоритетний розвиток без значних додаткових бюджетних витрат;

• зменшення податкового тиску на найбільш вразливі верстви населення, які витрачають на продовольчі товари більше половини отриманих доходів, оскільки цей податок за своєю природою є регресивним і платниками його є споживачі товарів;

• зростання попиту на продукцію вітчизняних виробників продовольчих товарів, оскільки це покращить її позиції в цінній конкуренції з імпортними товарами на внутрішньому ринку;

• підвищення експортоспроможності вітчизняної продукції харчової і переробної промисловості.

Досвід більшості країн, які застосовують податок на додану вартість, також свідчить про доцільність диференціації його ставок за трьома групами: за стандартною ставкою оподатковується основна маса товарів; за максимальною — предмети розкошу, а за мінімальною — товари першої необхідності, до яких відноситься переважна більшість продуктів харчування.

Виходячи з зазначеного, на нашу думку, ставка податку на додану вартість для основної маси продовольчих товарів /крім делікатесних продуктів, алкогольних та тютюнових виробів тощо/ повинна бути знижена до 10 % з подальшою її диференціацією по окремих видах продукції від 5 до 10 %.

Таким чином, удосконалення фінансово-економічних важелів управління розвитком харчової промисловості як провідної структуроформуючої ланки продовольчого комплексу є одним з пріоритетних, вирішальних факторів підвищення ефективності функціонування галузі.

10.3. Удосконалення міжгалузевих інтеграційних процесів в розвитку галузі

Суб'єктами ринку продовольчих товарів є численні виробники сільськогосподарської сировини, харчових продуктів, спеціалізованих засобів виробництва, заготівельні, транспортні, торговельні, посередницькі організації, споживачі та інші учасники інтеграційних формувань з їх виробництва і реалізації. Характер і специфіка їх ринкових відносин визначаються, з одного боку — наявністю тісних взаємних виробничо-економічних зв'язків, а з другого боку, важливістю їх продукції і діяльності в суспільному розвитку, забезпеченні соціальної стабільності розвитку країни.

Як свідчить зарубіжний та вітчизняний досвід, підприємства харчової промисловості є інтеграційною основою ефективного розвитку виробництва продовольства, вони виконують основні координуючі функції щодо налагодження сталих, взаємовигідних з економічних позицій, міжгалузевих виробничо-технологічних зв'язків, надання виробникам сільськогосподарської сировини різноманітних послуг, забезпечення раціонального використання природного, науково-технологічного та інших ресурс-

них потенціалів. Крім того, вони виступають організаторами та інтеграторами координації системи складних міжгалузевих виробничо-технологічних процесів з випуску і задоволення потреб населення в продуктах харчування, формування потужного експортного потенціалу країни, виходу на світові та регіональні ринки продовольчих товарів.

Виконання цих організаційно-інтеграційних функцій підприємствами харчової промисловості зумовлено передусім наявністю вищого рівня переробки сільськогосподарської сировини на них, особливим їх пріоритетом в структурі народного господарського та агропромислового комплексів країни, більш високим рівнем індустріалізації виробництва харчових продуктів, їх виробничої і соціальної інфраструктури.

Варто особливо підкреслити організуючу й інтегруючу функції підприємств переробного блоку в структурі АПК розвинутих країн світу. В інтерв'ю російському журналу "Пищевая промышленность" представник американської фірми "Аллен машинері" Стів Хючхес розкриває організуючу й інтегруючу роль заводу з переробки зеленого горошку таким чином: "Процес переробки зеленого горошку починається із укладання контракту з місцевими фермерами, в якому обумовлюється площа, яка засіватиметься цією культурою, і закупівельна ціна. Це відбувається в січні-лютому місяцях. Згідно з контрактами, фермери зобов'язуються обробити поле, підготувати ґрунт, провестися інші роботи. Підприємство, що переробляє зелений горошок, гарантує поставку насіння, технічну допомогу, зокрема, у сфері агрохімії. Команду щодо посіву дає компанія, що допомагає контролювати строки вирощування врожаю з моменту посадки і до збирання. Як підприємства, так і фермери несуть відповідальність за правильні умови вирощування зеленого горошку, своєчасне знищення шкідників, дотримання агрономічних вимог та ін. Компанія поставляє фермерам засоби боротьби з шкідниками в необхідній кількості і слідкує за дотриманням умов дозрівання зеленого горошку аж до самого цвітіння, яке, як правило, починається за 21 день до його збирання. З цього моменту постійно беруться зразки урожаю для визначення строків дозрівання, з початку кожних 5-7 днів, потім за 2-3 дні до збирання, як мінімум раз на день, потім ще частіше. Спеціалісти компанії визначають "ніжність" горошку як об'єктивного показника, що відображає його текстуру на основі даних про кількість крохмалю" [37, с. 18].

Всебічна інтеграція підприємств промисловості, що переробляють сільськогосподарську сировину, і сільськогосподарських підприємств сприяє розвитку ефективних виробничих відносин, збільшенню обсягів виробництва високоякісних конкурентноз-

датних продовольчих товарів, дозволяє отримувати більш високі економічні результати за рахунок використання таких переваг цього процесу. По-перше, відбувається значне скорочення витрат при зберіганні і транспортуванні сільськогосподарської продукції за рахунок зменшення відстані її перевезень та кількості перевалок. По-друге, значна частина вторинної сировини, що отримується в процесі переробки сільськогосподарської продукції, може використовуватися на кормові цілі. По-третє, досягається вибір і впровадження найбільш ефективного типу організації технологічного процесу від початкової стадії вирощування сільськогосподарської сировини до кінцевої стадії реалізації готової продукції, що вироблена з неї. По-четверте, створюються всі умови для формування і становлення єдиної агропромислової системи господарювання. По-п'яте, з'являються умови і можливості для формування і розвитку ефективної ринкової моделі економічного механізму управління міжгалузевими процесами у виробництві продовольчих товарів на основі системного врахування і збалансування взаємних економічних інтересів всіх партнерів інтегрованого агропромислового виробництва.

Постійне зростання частини промислової переробки сільськогосподарської продукції зумовлює не тільки розширення та поглиблення технологічних зв'язків між підприємствами переробного блоку агропромислового комплексу країни та сферами, галузями, підгалузями і окремими його виробничими ділянками, але й створення спеціалізованих продуктових продовольчих формувань. Вони являють собою і відображають поглиблення розвитку інтеграційних процесів з виробництва і реалізації стратегічно важливих продовольчих товарів.

В Україні отримали значний розвиток такі спеціалізовані продуктові продовольчі підкомплекси: зернопродуктовий; бурякоцукровий; картоплепродуктовий; олійнопродуктовий; плодово-овочеконсервний; виноградно-виноробний; м'ясопродуктовий; молокопродуктовий; рибодуктовий; кормодуктовий.

Спеціалізовані продуктові підкомплекси інтегрують підприємства, галузі, виробництва та окремі види підприємницької діяльності як сільськогосподарського, так і промислового виробництва харчових продуктів. Всі вони тісно взаємопов'язані у виробничо-технологічному відношенні - від вирощування вихідної сировини до отримання кінцевої готової продукції.

До факторів, що прискорюють розвиток міжгалузевих інтеграційних процесів у виробництві продовольчих товарів, відносять зростання спеціалізації і концентрації виробництва сільськогосподарської продукції, її промислової переробки, можливості ефективного використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу, раціональнішого використання природних і

виробничих ресурсів, розширення асортименту, збільшення обсягів виробництва і підвищення якості продукції, підвищення її конкурентоспроможності, забезпечення відтворення та збереження навколишнього природного середовища, отримання більш високого рівня ефективності агропромислового виробництва і прибутковості діяльності всіх його ланок.

Досвід розвитку міжгалузевих інтеграційних відносин у виробництві продовольчих товарів в розвинутих країнах свідчить, що вирішальну роль у створенні кінцевої продовольчої продукції відіграють несільськогосподарські підприємства, частка яких у вартості кінцевої продукції досягає 80-85 %. До їх складу входять промислові підприємства, які поставляють засоби виробництва для сільського господарства, захисту рослин і тварин, надають різноманітні послуги сільському господарству, а також підприємства, що переробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію і вироблені з неї різні види кінцевої готової продукції [31, с. 327].

Таким чином, побудова господарських зв'язків між харчовими і сільськогосподарськими підприємствами в нових умовах повинна відбуватись на економічній основі, організаційній незалежності і договірних відносинах. Визначення якості, кількості, асортименту сільськогосподарської сировини для харчової промисловості повинно здійснюватись на базі замовлень підприємств харчової промисловості. Необхідно створити умови, які б стимулювали сільськогосподарські підприємства в першу чергу виконувати замовлення підприємств харчової промисловості.

В умовах ринкових відносин особливе значення в розвитку міжгалузевих інтеграційних процесів у виробництві харчової продукції має наявність розвинутої мережі підприємств оптової та роздрібної торгівлі продовольчими товарами. Сьогодні в нашій країні забезпечення продовольчими товарами в регіонах країни головним чином здійснюється по прямих зв'язках. За цих умов, виробник повинен сам вивчати попит, організовувати рекламу і в наслідок цього збільшувати собівартість та ціну на товари, тоді як в економічно розвинених країнах створені системи крупної оптової торгівлі через оптові продовольчі ринки і оптовий покупець гарантує збут харчової продукції на економічно сприятливих умовах і навіть може бути інвестором виробництва. Все більший відхід виробників продовольчих товарів від виконання ними функцій з реалізації своєї продукції і передача цих функцій посередникам та агентам зумовлений тим, що в умовах збільшення виробництва продовольчих товарів виробнику є вигіднішим вкладати інвестиції у виробництво, ніж займатися реалізацією продукції.

У США, наприклад, функціонує така система каналів руху продовольчих товарів від виробника до споживача [65, с. 465]:

Рисунок 10.3.1.

Канали руху товару від виробника до споживача

Канал	Виробник				Покупець
нульового рівня					
Однорівневий канал	Виробник		Роздрібний торговець		Покупець
Дворівневий канал	Виробник		Оптовий торговець	Роздрібний торговець	Покупець
Трирівневий канал	Виробник	Оптовий торговець	Дрібнооптовий торговець	Роздрібний торговець	Покупець

Учасники каналів руху товарів виконують для виробника збір інформації, необхідної для планування діяльності, створюють надійні комунікації в русі товару, налагоджують і підтримують зв'язки з потенційними покупцями, підлаштовують товар під потреби споживача, проводять переговори, здійснюють транспортування товару тощо.

Наявність розвинутої мережі підприємств оптової і роздрібної торгівлі є запорукою гарантованого забезпечення всебічного вивчення попиту на продукцію, замовлення її виробнику, що сприяє формуванню стабільних інтеграційних процесів у виробництві продовольчих товарів. Створення ефективної системи оптової торгівлі продовольчими товарами, стимулювання розвитку регіональних ринків продовольства дасть змогу зосередити діяльність підприємств харчової промисловості на виконанні виробничих функцій по випуску високоякісних продуктів харчування, а не відволікати їх від них, створить сприятливіші умови для організації торгівлі продовольчими товарами.

Якщо розглядати розвиток міжгалузевих інтеграційних процесів у виробництві продовольчих товарів в Україні, то найбільш поширеними в них є відносини, що базуються на кооперативних принципах визначення власника кінцевого продукту, а саме: асоціації, спілки, кооперативи, господарські товариства. Зокрема, в молочній промисловості функціонує 62 асоціації, а в м'ясній — 30 агропромислових асоціацій з виробництва, переробки та реалізації м'яса і м'ясопродуктів.

Про позитивні наслідки розвитку інтеграційних процесів в молокопереробній промисловості свідчить досвід інтеграції Вол-

новахівського молокозаводу Донецької області з виробниками сировини. До складу асоціації входять 30 господарств - виробників сировини. АТ «Бердичевське» досягло стійкого зростання обсягів закупок молока і продуктів його переробки, випускає більше ста видів молочної продукції, має широкую мережу підприємств фірмової торгівлі. Добрі результати від співпраці з сільськогосподарськими виробниками мають Іркліївський сирзавод Черкаської області, Донецький міськмолзавод № 2, Виноградівський сиркомбінат Закарпатської, Яготинський маслозавод Київської, Ніжинський міськмолзавод Чернігівської області та ін. [3, с. 133-138].

Ефективною організаційно-економічною основою збалансування і розвитку взаємовигідних виробничо-економічних відносин в інтеграційних агропромислових формуваннях з виробництва і реалізації кінцевої продовольчої продукції є контрактний договір, що укладається між різними партнерами агропромислового виробництва. В контрактному договорі між різними сторонами визначаються всі умови здійснення ними виробничих відносин та економічні важелі стимулювання їх використання.

Для прямого фінансування виробництва продовольчих товарів необхідним є залучення коштів банків, промислових підприємств та інших посередників через створення фінансово-промислових груп, концернів, багатогалузевих структур холдингового типу, які б об'єднували на акціонерних засадах матеріально-технічні і фінансові ресурси.

Для створення економічно вигідної інтеграції між основними виробниками сільськогосподарської сировини, переробними, обслуговуючими підприємствами та залучення до інтеграційних формувань банківського або фінансового капіталу М.Бойко пропонує створювати фінансово-сільськогосподарські переробні групи.

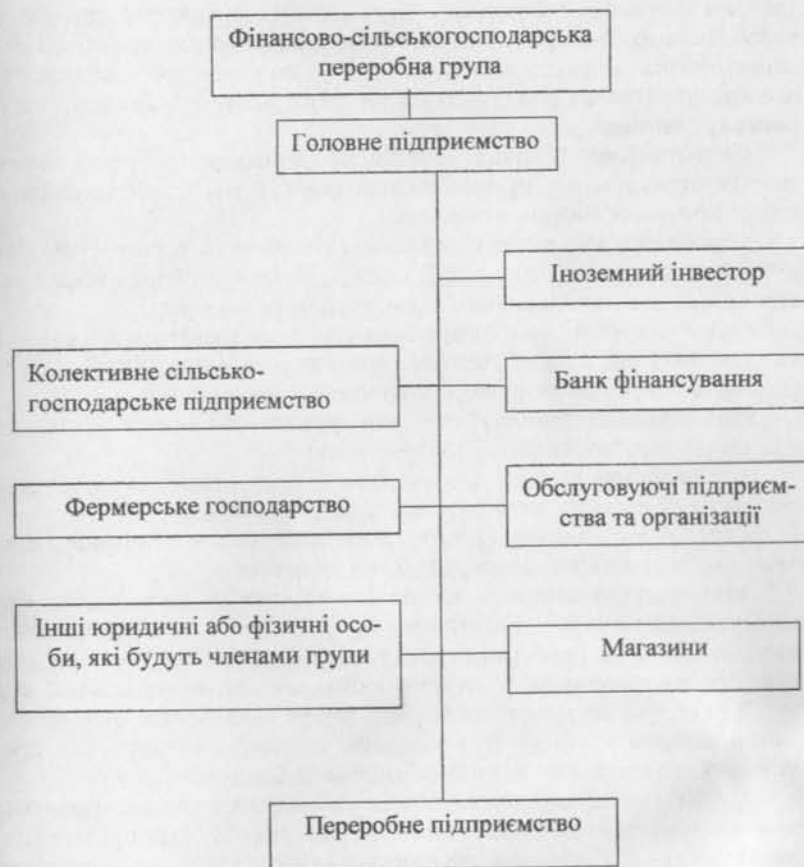
Їх передбачається створювати на основі всього комплексу виробничого процесу від вирощування, переробки та реалізації конкретного виду готової продукції із залученням капіталу. У фінансову сільськогосподарську переробну групу можуть ввійти фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, залучені іноземні юридичні та фізичні особи. До складу цієї групи має ввійти із своїм капіталом і комерційний банк або інший інвестор за домовленістю. До складу фінансової сільськогосподарської переробної групи мають також ввійти обслуговуючі підприємства і розгорнута мережа торгівлі. Структура управління такої фінансової групи зображена на рис. 10.3.2 [289, с. 35-38].

Процес посилення міжгалузевих інтеграційних зв'язків об'єктивно потребує принципово нового підходу до створення

господарського механізму, що органічно пов'язує інтереси всіх партнерів на основі взаємовигідних економічних відносин і впровадження прогресивних досягнень сучасного менеджменту.

Рисунок 10.3.2.

Структура управління фінансово-сільськогосподарської переробної групи

Світовий та вітчизняний досвід формування ефективних міжгалузевих економічних відносин в агропромисловому виробництві свідчить, що базовою основою їх створення в інтеграційних формуваннях з виробництва стратегічних харчових продуктів, зокрема цукру, олії, спирту, лікєро-горілочаних виробів, солі повинна бути наявність державного регулювання ринків цих

продовольчих товарів. Воно передбачає активну участь держави у формуванні взаємовигідних виробничо-економічних відносин між всіма учасниками агропромислового виробництва на паритетних засадах, які створюють велику паритетну заінтересованість у збільшенні виробництва і продажу високоякісної кінцевої продукції.

Державне регулювання ринку стратегічних продовольчих товарів повинно здійснюватись на основі розробки і впровадження специфічної моделі економічного механізму управління ринками цих товарів з всебічним урахуванням організаційно-економічних, техніко-технологічних і економічних особливостей їх виробництва та реалізації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Формування і функціонування державного регулювання ринків стратегічних продовольчих товарів має ґрунтуватися на таких принципових положеннях:

- основними суб'єктами відносин на ринках є самостійні виробники сировини, продукції, послуг, які визначають відносини між собою на взаємовигідних економічних засадах;
- відносини між товаровиробниками здійснюються на договірних умовах, які передбачають юридичну та економічну відповідальність сторін за порушення взаємних зобов'язань;
- забезпечення рівних умов для функціонування і діяльності всіх форм власності та господарювання;
- господарські органи управління формуються на добровільних засадах вільних виробників і в їх інтересах;
- система управління орієнтується на створення сприятливих умов для всіх видів і форм діяльності партнерів.

Вивчення світового та вітчизняного досвіду підтверджує, що формування ринків стратегічних продовольчих товарів повинно здійснюватися з всебічним урахуванням організаційних, технологічних, економічних та інших особливостей інтеграційної взаємодії всіх учасників специфічних агропромислових формувань з виробництва кінцевої їх продукції, зокрема специфічних продуктових підкомплексів з виробництва їх кінцевої продукції.

Одним з найбільш масштабних і складних є бурякоцукровий продуктовий підкомплекс, який являє собою агропромислове формування, що об'єднує підприємства сільського господарства, цукрової промисловості, транспорту, торгівлі, інфраструктурні підрозділи та інші, котрі здійснюють виробництво та реалізацію цукру.

Ефективний розвиток і функціонування цього продуктового підкомплексу в ринкових умовах господарювання досягається на основі розробки і впровадження ринкової моделі управління бурякоцукровим виробництвом, який забезпечує створення і ефе-

ктивне функціонування регульованого ринку цукру в країні.

Регулювання ринку цукру передбачає здійснення впливу держави виключно за рахунок використання правових та економічних важелів і стимулів, зокрема таких, як квотування, гарантування збуту цукрових буряків і цукру та мінімальних цін на них. Основними правовими інструментами формування ринкової моделі управління бурякоцукровим виробництвом, як складним інтегрованим міжгалузевим продуктовим підкомплексом, повинні бути Закон України "Про ринок цукру", розроблені і затверджені на підставі його положень спеціальні нормативні акти, зокрема Положення про Міжвідомчу комісію з питань регулювання ринку цукру, Фонд регулювання ринку цукру, Змішані комісії /заводські, обласні, національні/, Добровільну організацію бурякосіючих господарств, Національну асоціацію цукрових заводів, а також Міжгалузева угода між Добровільною організацією бурякосіючих господарств і Національною асоціацією цукрових заводів щодо регламентування і регулювання виробничо-економічних відносин між бурякосіючими господарствами і цукровими заводами на всіх рівнях управління бурякоцукровим виробництвом.

Ринкова модель управління бурякоцукровим виробництвом була розроблена за участю та під керівництвом О.С.Багатеренка, П.П.Борщевського, О.С. Зайця [110, 111, 250]. Вона передбачає: формування принципово нових спеціальних ринкових органів управління цим галузевим продуктовим підкомплексом, зокрема Міжвідомчої комісії з питань регулювання ринку цукру, Фонду регулювання ринку цукру, Добровільної організації бурякосіючих господарств, Національної асоціації цукрових заводів та ін.; створення специфічного ринкового економічного механізму управління бурякоцукровим виробництвом з використанням таких важелів, як квота на виробництво цукрових буряків і цукру, гарантія збуту цукрових буряків і цукру за гарантованими мінімальними цінами на внутрішньому ринку і за міждержавними угодами, вільний продаж цукру на зовнішньому ринку; формування і використання спеціального механізму погодження тристоронніх партнерських інтересів - бурякосіючих господарств, цукрових заводів і держави. Міжвідомча комісія з питань регулювання ринку цукру визначає державну економічну політику щодо розвитку бурякоцукрового виробництва, розглядає і готує проекти законодавчих і нормативних документів, які підлягають затвердженню Верховною Радою України, Президентом України, і Кабінетом Міністрів України, визначає обсяги вирощування цукрових буряків і виробленого з них цукру для поставок на внутрішній ринок і за міждержавними угодами, визначає на кожний виробничий сезон мінімальну ціну на цукрові буряки і

цукор, вирішує спірні питання, що виникають між партнерами бурякоцукрового виробництва, якщо вони не вирішені в комісії-ях нижчих рівнів.

Фонд регулювання ринку цукру займається реалізацією державної політики щодо розвитку бурякоцукрового виробництва в обсязі поставок цукру на внутрішній ринок і за міждержавними угодами, виступає від імені держави гарантом мінімальної ціни та збуту цукру відповідно установленими квотами його виробництва і реалізації, відповідає за запаси цукру, його вивезення та ввезення.

Важливу функцію координації та поєднання виробничо-економічних інтересів різних партнерів бурякоцукрового виробництва повинні виконувати змішані комісії при цукрових заводах різних рівнів, а також Добровільна організація бурякосіючих господарств і Національна асоціація цукрових заводів.

Заводські змішані комісії доцільно створювати на кожному підприємстві, що переробляє цукрові буряки, з трьох уповноважених представників від бурякосіючих господарств і трьох уповноважених представників від цукрових заводів з метою узгодження всіх питань щодо розвитку бурякоцукрового виробництва в зоні переробного підприємства, які регулюються укладеними між ними контрактними договорами відповідно до положень Міжгалузевої угоди.

Заводські змішані комісії повинні виконувати контрольні функції щодо виконання положень про пріоритетність вирощування цукрових буряків і виробництва з них цукру для поставки на внутрішній ринок і за міжурядовими угодами, гарантування їх збуту за визначеними цінами, пропорційного обґрунтованого розподілу кінцевих результатів бурякоцукрового виробництва між усіма учасниками та ін.

Обласні /регіональні/ змішані комісії повинні здійснювати контроль за дотриманням сторонами бурякоцукрового виробництва положень Міжгалузевої угоди на обласному рівні, розглядати апеляції заводських змішаних комісій, окремих сторін /партнерів/ бурякоцукрового виробництва, приймати відповідні рішення і обов'язкові для виконання всіма сторонами.

Національна змішана комісія створюється на паритетних засадах з представників Національної добровільної організації бурякосіючих господарств, Асоціації фермерських господарств, Національної асоціації цукрових заводів та Фонду регулювання ринку цукру. Головним завданням цієї комісії є узгодження проекту Міжгалузевої угоди між Добровільною організацією бурякосіючих господарств і Національною асоціацією цукрових заводів.

Взаємовідносини між бурякосіючими господарствами, цук-

ровими заводами та іншими партнерами бурякоцукрового виробництва регламентуються Міжгалузевою угодою, яка укладається між Добровільною організацією бурякоцукрових господарств і Національною асоціацією цукрових заводів. Міжгалузева угода регулює та регламентує комплекс взаємовідносин між усіма інтегрованими учасниками агропромислового виробництва на всіх рівнях управління. Вона повинна виступати основою для підготовки та укладання контрактів між бурякосіючими господарствами, цукровими заводами та іншими учасниками бурякоцукрового виробництва.

Пропонована ринкова модель управління бурякоцукровим виробництвом потребує прийняття пакета законодавчих і нормативних актів, проекти яких розроблені науковцями Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України разом з провідними спеціалістами концерну "Укрцукор" Держхарчпрому України.

Таким чином, ринковий економічний механізм управління міжгалузевими інтеграційними процесами в розвитку харчової промисловості має передбачати:

- державне регулювання ринку стратегічних продовольчих товарів, зокрема таких з них, як цукор, олія, спирт, лікero-горі-лчані вироби, сіль;
 - створення розвинутої мережі підприємств оптової та роз-дрібної торгівлі продовольчими товарами;
 - поступове витіснення вертикальних зв'язків і заміну їх на горизонтальні економічні відносини між партнерами.
- Його використання забезпечує досягнення максимальної ефективності виробництва продовольчих товарів за рахунок таких чинників:
- значного скорочення втрат при транспортуванні і збері-ганні сільськогосподарської сировини;
 - раціональнішого використання вторинної сировини та від-ходів;
 - формування і використання найефективніших наскрізних технологічних процесів від поля до прилавку;
 - створення всіх умов для становлення єдиної агропромис-лової системи господарювання;
 - створення єдиної економічної заінтересованості у високих кінцевих результатах у всіх учасників інтегрованого агропроми-слового виробництва на основі поглиблення його спеціалізації, кооперування і комбінування.

ВИСНОВКИ

Харчова промисловість у будь-якій країні, а тим більше в Україні, яка має надзвичайно сприятливі умови для її ефективного розвитку, є однією з провідних структуроформуючих ланок всієї економіки, промислового та агропромислового комплексів, ефективне функціонування якої є основоположним чинником економічного і соціального зростання, головною умовою забезпечення підвищення життєвого рівня населення.

Особлива увага до розвитку харчової промисловості визначається специфічною функцією, яку вона виконує — забезпечення потреб населення у продуктах харчування як найпершої умови життя і діяльності людини, її постійного відтворення, забезпечення довготривалого ефективного економічного функціонування і добробутного позавиробничого життя.

Трансформаційні ринкові процеси в харчовій промисловості, які мають місце в її розвитку на сучасному етапі, коли в Україні формується ринкова система господарювання, характеризуються суттєвими структурно-динамічними перетвореннями, у тому числі економічних інтересів і мотивацій, способу життя людини і суспільства. Як справедливо зазначає академік І.І.Лукінов, саме їхні інтереси, енергія та активність вирішують долю і характер економічних, науково-технологічних і господарських перетворень. Водночас, якщо ці процеси відбуваються і спрямовуються в інтересах людини, переважної більшості активно діючого населення, то гарантуються прогресивні зрушення, що відбуваються в економічному і соціальному розвитку країни, його окремих секторів і галузей економіки, підприємств і виробництв, забезпечується дійсне прискорення людського розвитку. У протилежному випадку, коли трансформаційні процеси суперечать інтересам поліпшення життя суспільства, більшості його членів, які залишаються поза межами перетворюючої діяльності, в економічному і соціальному розвитку як країни в цілому, так і окремих секторів економіки, галузей і підприємств настають глибокі кризові явища, яким притаманні значний спад виробництва і споживання матеріальних благ і послуг, суттєве зниження життєвого рівня населення.

Зазначені вимоги у повній мірі стосуються розвитку харчової промисловості в ринкових умовах господарювання, в яких визначальними чинниками ефективного її функціонування виступають попит і пропозиція на їхню продукцію, конкуренція між її виробниками за параметрами якості і ціни продажу, місця виробництва та ринки збуту продовольчих товарів.

Узагальнюючи тенденції і закономірності розвитку харчової

промисловості України у 80-ті роки XX століття, слід зазначити, що їй були притаманні достатньо високі темпи зростання виробництва і споживання основних продуктів харчування. У 1981-1990 роки обсяг виробництва продукції харчової промисловості зріс на 31,1 %, а в середньорічному вимірі на 3,1 % при збільшенні чисельності населення на 0,4 %. Виробництво основних видів продуктів харчування у зазначений період зросло таким чином: м'ясо, включаючи субпродукти I категорії — на 11,8 кг, або на 28,5 %; ковбасні вироби — на 3,6 кг, або на 26,3 %; м'ясні напівфабрикати — на 1,6 кг, або на 39 %; тваринне масло — на 1,9 кг, або на 28,3 %; продукція з незбираного молока — на 26,2 кг, або на 26,8 %; жирні сири — 1,9 кг, або на 34,6 %; олія — на 1,8 кг, або на 9,6 %; маргарина продукція — на 0,3 кг, або на 5,7 %; цукор-пісок — всього на 24,8 кг, або на 23,4 %, у тому числі із цукрових буряків — на 21,6 кг, або на 27,2 %; консерви — на 23,4 млн. умовних банок, або на 33,6 %, у тому числі плодовоовочеві — на 19,2 млн. умовних банок, або на 34,8 %; кондитерські вироби — на 5,4 кг, або на 33,7 %; макаронні вироби — на 0,7 кг, або на 11,3 %; мінеральні води — на 4 л, або на 61,5 %; безалкогольні напої — на 10,7 л, або на 59,1 %; сіль — на 40 кг, або на 33,5 %.

У зазначений період діяла стабільна тенденція зростання обсягів споживання основних видів продуктів харчування у розрахунку на душу населення, зокрема, м'яса і м'ясних продуктів — на 7 кг, або на 11,5 %; молока і молочних продуктів — на 44 кг, або на 13,3 %; яєць — на 36 штук, або на 15,1 %; риби і рибних продуктів — на 1,1 кг, або на 6,6 %; олій — на 1,7 кг, або на 17 %, фруктів і ягід — на 4 кг, або на 10 %.

У 1990 р. рівень споживання основних продуктів харчування в розрахунку на душу населення відносно до науково обґрунтованих фізіологічних норм становив: по м'ясу і м'ясних продуктах — 81,9 %, молоку і молочних продуктах — 94,4 %, яйцях — 93,5, риби і рибних продуктах — 87,1, цукру — 131,5, олій — 86,5, картоплі — 105,7, овочах і баштанних культурах — 63,3, фруктах і ягодах — 52,2, хлібних продуктах — 139,6 %.

У 1990 р. загальна калорійність споживання продуктів харчування в розрахунку на душу населення досягла 3597 кілокалорій за добу, перевершуючи науково обґрунтовану норму приблизно на 350 кілокалорій, або на 10,7 %.

Таким чином, розвиток харчової промисловості України на початку 90-х років в основному забезпечував потреби внутрішнього ринку у найважливіших видах харчових продуктів, сприяв формуванню потужного експортного потенціалу окремих її видів і забезпечував налагодження ефективних міждержавних зовнішньоекономічних зв'язків на основі дотримання вимог

об'єктивних законів територіального поділу праці. Водночас досягнутий рівень розвитку і розміщення харчової промисловості України не в повній мірі відповідав наявним можливостям раціонального використання, відтворення і збереження природного ресурсного потенціалу, сприятливого географічного розташування та соціально-економічних умов країни.

Формування ринкової економіки визначило та зумовило становлення дії ринкових факторів розвитку і розміщення харчової промисловості в Україні як країні з перехідною економікою, які потребують теоретичного, методологічного і методичного узагальнення як наукові засади забезпечення ефективного функціонування цієї провідної галузі народного господарства, промислового та агропромислового комплексу, тобто виникла потреба у розробці науково обґрунтованої моделі розвитку харчової промисловості України в умовах здійснення докорінних ринкових перетворень.

Всебічне дослідження та узагальнення економічних проблем розвитку харчової промисловості України в ринкових умовах господарювання показало, що ефективне функціонування цієї структуроформуючої галузі економіки може бути досягнуте на основі вивчення потреб внутрішнього і зовнішнього ринку в її продукції, платоспроможності її споживачів, забезпечення її виробництва за кількісними та якісними параметрами, що відповідають сучасним вимогам науково-технологічного прогресу з мінімальними питомими витратами живої та уречевленої праці.

Досягнення означених параметрів розвитку харчової промисловості в умовах здійснення ринкових перетворень, як показав проведений всебічний аналіз, потребує формування нових теоретико-методологічних та методичних засад щодо тлумачення суті й змісту розвитку цієї галузі та ефективності її функціонування як у глобальному, так і в регіональному розрізі, у першу чергу з точки зору вирішення продовольчої проблеми на всіх рівнях, забезпечення раціонального використання, відтворення та збереження природного та виробничого ресурсних потенціалів, досягнення високої економічної, соціальної, екологічної та науково-технологічної ефективності виробництва і споживання харчових продуктів.

Системна оцінка тенденцій і закономірностей розвитку харчової промисловості України за період формування ринкової економіки свідчить, що поряд із певними позитивними змінами, які відбуваються в цій галузі, як і в економіці країни в цілому, пов'язаними в першу чергу із формуванням різних форм власності, організації виробництва і господарювання, проявився ряд значних негативних явищ, серед яких необхідно відзначити суттєве скорочення виробництва харчових продуктів, зростання їх

вартості, зменшення обсягів їх реалізації, зниження рівня задоволення потреб населення в них.

У 1991-1998 роки виробництво окремих видів продовольчих товарів в Україні в розрахунку на душу населення скоротилося в таких розмірах: м'ясо, включаючи субпродукти I категорії — на 45,6 кг, або на 85,7 %; ковбасні вироби — на 14,2 кг, або на 82,1 %; м'ясні напівфабрикати — на 5,5 кг, або на 96,5 %; тваринне масло — на 6,3 кг, або на 73,3 %; жирні сири — на 2,5 кг, або на 71,4 %; продукція з незбираного молока — на 110 кг, або на 88,8 %; маргарина продукція — на 3,7 кг, або на 66,1 %; цукор-пісок — на 91,4 кг, або на 69,8 %; олія — на 10,2 кг, або на 49,5 %; консерви — на 72,4 умовних банок, або на 77,6 %, у тому числі плодовоовочеві — на 61,2 умовних банок, або на 82,1 %; борошно — на 75,7 кг, або на 73,5 %; хліб і хлібобулочні вироби — на 76,8 кг, або на 59,5 %; кондитерські вироби — на 13,5 кг, або на 63,1 %; макаронні вироби — на 3,8 кг, або на 55,1 %; мінеральні води — на 4,3 л, або на 41 %; безалкогольні напої — на 21,4 , або на 73,8 %; сіль — на 114,5 кг, або 71,5 %.

Зазначений значний спад виробництва продукції харчової промисловості призвів до значного скорочення споживання продуктів харчування, обсяги якого в розрахунку на душу населення зменшилися таким чином: м'яса і м'ясних продуктів — на 36 кг, або на 52,9 %; молока і молочних продуктів — на 160 кг, або на 42,9 %; яєць — на 118 штук, або на 43,4 %; риби і рибних продуктів — на 11,6 кг, або на 66,3 %; цукру — на 28 кг, або на 56 %; олії — на 3 кг, або на 25,9 %; картоплі — на 5 кг, або на 3,8 %; овочів і баштанних — на 6 кг, або на 5,9 %; фруктів і ягід — на 22 кг, або на 46,8 %; хлібних продуктів — на 15 кг, або на 10,6 %. Загальне добове споживання продуктів харчування у розрахунку на душу населення зменшилося з 3597 у 1990 р. до 2567 в 1997 р. кілокалорій, тобто на 1030 кілокалорій, або на 28,6 %. У 1997 р. середньодушове споживання продуктів харчування за добу було на 21 % меншим відносно до науково обґрунтованої фізіологічної норми.

Тенденції, що склалися у розвитку харчової промисловості в умовах ринкових трансформацій, були зумовлені численними причинами, серед яких, на нашу думку, вирішальну роль відігравали такі: 1) допущені значні недоліки в організації переходу до ринкової системи господарювання, зокрема, поспішне проведення процесу приватизації підприємств, лібералізації економічних процесів, в результаті чого була втрачена керіваність розвитком окремих галузей, підприємств і виробництв; 2) значне скорочення обсягів вітчизняних сировинних ресурсів для виробництва харчових продуктів, що призвело до різкого зменшення їх випуску і збільшення питомих витрат на їх виробництво;

3) фізичне і моральне зношення матеріально-технічної бази більшості підприємств харчової промисловості, що спричинило неконкурентоспроможне їх функціонування; 4) відсутність чітких науково обґрунтованих ринкових моделей розвитку і ефективного функціонування окремих галузей і виробництв харчової промисловості з урахуванням специфічних вітчизняних особливостей їх діяльності; 5) психологічна і професійна невідповідність керівних працівників і спеціалістів галузі до господарювання в ринкових умовах; 6) втрата внутрішніх і зовнішніх ринків збуту продукції харчової промисловості; 7) порушення стабільних міжгалузевих зв'язків щодо виробництва харчових продуктів; 8) недосконалість ринкових економічних відносин, які в основному зводяться до розрахунків на бартерних засадах; 9) недотримання законів і вимог територіального поділу праці у виробництві харчових продуктів; 10) недосконалість фінансово-кредитних механізмів розвитку окремих галузей і виробництв харчової промисловості; 11) необґрунтованість системи оподаткування харчових підприємств, яка не враховує специфічних особливостей їхньої діяльності, зокрема: характеру і значення продукції, що виробляється ними; соціального та екологічного її призначення; особливої ролі у відтворенні населення як головної продуктивної сили та ін.; 12) порушення сталих міждержавних економічних зв'язків з виробництва і реалізації продукції харчової промисловості, особливо в рамках Співдружності незалежних держав; 13) недостатнє правове забезпечення ефективного розвитку харчової промисловості як провідної структуроформуючої галузі економіки України; 14) відсутність затверджених довгострокових, середньо- та короткострокових національних і регіональних програм розвитку харчової промисловості; 15) часті зміни організаційних структур управління розвитком харчової промисловості.

Зазначені недоліки в управлінні розвитком харчової промисловості в тій чи іншій мірі ліквідуються у процесі формування розвинених ринкових відносин з посиленням регулюючої ролі держави. Отриманий досвід дає змогу в повній мірі їх пізнати і ліквідувати, що є однією з умов забезпечення ефективного розвитку цієї галузі, відновлення досягнутих у минулому високих обсягів виробництва основних видів харчових продуктів, успішного вирішення продовольчої проблеми, формування потужного експортного потенціалу продовольчих товарів і зайняття Україною провідного місця на світовому і регіональних продовольчих ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аганбегян А.Г. Основные методические положения оптимизации развития и размещения производства.- М.: Экономика, 1978.- 272 с.
2. Агропродовольчий ринок: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіки; Редкол.: Ю.В. Василенко (відп. ред.) та ін.- К., 1995.- 97 с.
3. Агропромислове виробництво України: стан і тенденції (1990-1997).-К.: ІАЕ УААН, 1997.- 436 с.
4. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку (1990-2000) / За ред. П.Т.Саблука, М.Я.Дем'яненка, М.Ф.Кропивка.- К.: ІАЕ УААН, 1999.- С. 335.
5. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь.- М., 1973.- 415 с.
6. Алымов А.Н., Заставный Ф.Д. Методологические вопросы размещения производительных сил и развитие регионального хозяйства.- К.: СОПС УССР АН УССР, 1975.- 68 с.
7. Алымов А.Н., Заставный Ф.Д., Прейгер Д.К. Сбалансированность народнохозяйственного развития. Региональные и отраслевые проблемы.- К., 1986.- 223 с.
8. Амоша О. Реструктуризація промисловості (організаційно-економічний аспект) // Вісник НАН України.- 1998.- № 9-10.- С.33-41.
9. Андрейчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства.- К.: Урожай, 1990.- 217 с.
10. Антоньев Г.К. Основні напрямки державної фінансової підтримки агропромислового комплексу // Фінанси України.- 1999.- № 6.- С. 3-7.
11. Аханов С.А. Эффективность общественного производства. Три уровня анализа: народнохозяйственный, региональный, хозяйственный.- М.: Мысль, 1987.- 165 с.
12. Бабич А.О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси.- К.: Аграрна наука, 1996.- 570 с.
13. Бакаев А.А. Информационные технологии в экономических системах: Сб.научн.тр.- К.: 1995.- 78 с.
14. Балабанов Г.В. Территориальная сегментация продовольственного рынка Украины // Аналитическое исследование ЦПЭР. № 46.- К.: ЦПЭР, 1998.- 50 с.
15. Бандур С.И. Резервы трудоснабжения: территориально-отраслевой аспект.- К.: Наукова думка, 1990.- 168 с.
16. Барр Р. Политическая экономия. В 2-х т. Т.1. Пер. с фр.- М.: Международные отношения, 1995.- 608 с.
17. Березина О.А. Пищевая промышленность ведущих ка-

питалисти-ческих стран: Обзорная информация.- М.: АгроНИИТЭИПП, 1988.- 24 с.

18. Беренс В., Хавранек П.Н. Руководство по оценке эффективности инвестиций.- М.: ИНФА-М, 1995.

19. Биттер О. Функционирование агропродовольственного рынка в условиях низкой платоспособности населения // Экономика Украины.-1998.-№ 2.-С.60-62.

20. Блаж И.Д. Экономико-математическое моделирование в пищевой промышленности.- М.: Агропромиздат, 1986.- 288 с.

21. Борщевский П.П. Интенсификация производства в пищевой промышленности.- К.: Урожай, 1989.- 136 с.

22. Борщевский П.П. Повышение эффективности производства в отраслях пищевой промышленности, перерабатывающих сельскохозяйственное сырье.- К.: Знание, 1981.- 24 с.

23. Борщевский П.П. Эффективность свеклосахарного производства.- К.: Техника, 1977.- 184 с.

24. Борщевский П.П., Данилишин Б.М. Экологические проблемы развития пищевой промышленности.- К.: Знание, 1991.- 55 с.

25. Борщевский П.П., Дейнеко Л.В. Актуальные проблемы повышения эффективности трансформационных процессов в продовольственном секторе Украины // Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи: Наук. доп. міжнар. наук.-прак. конф. - Ірпінь: УФЕІ, 1997.- С. 64-65.

26. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В. Актуальні проблеми вдосконалення оподаткування суб'єктів господарювання продовольчого комплексу // Проблеми та шляхи розвитку податкової системи: Матер. всеукр. наук.-практ.конф.- Ірпінь, 1998.- С. 200-202.

27. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В. Важливі проблеми галузі // Харчова і переробна промисловість.- 1996.- N 1.- С. 3-5.

28. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В. Інвестиційний процес: стан і перспективи // Харчова і переробна промисловість.- 1997.- № 12.- С. 14-15.

29. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В. Податкове стимулювання розвитку харчової промисловості // Роль фінансово-кредитної системи у стимулюванні економічного зростання в Україні: Тези наук.-прак.конф.-Луцьк, 1999.- С. 266-268.

30. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В. Проблеми іноземного інвестиційного забезпечення розвитку продуктивних сил // Фінанси України.- 1997.-№ 4.- С. 108-111.

31. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В. Ринкова модель упра-

вління розвитком інтеграційних процесів в агропромислово-му виробництві // Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення.- К., 1996.- С. 323-340.

32. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В., Рибалко А.А. Актуальні проблеми розвитку харчової промисловості // Економіка України.-1996.-№ 7.-С. 18-30.

33. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В., Савчур-Шекмар Н.А. Методологічні засади оцінки регіонального розвитку харчової промисловості // Економіка АПК.- 1996.- № 3.- С. 23-28.

34. Борщевский П.П., Заинчковский А.А., Кучук В.С. / Под ред. Борщевского П.П. Совершенствование хозяйственного механизма в пищевой промышленности.- К.: Техника, 1984.- 157 с.

35. Борщевський П.П., Пепа Т.В. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків харчової промисловості України // Економіка АПК.-1995.-№ 12.-С.43-47.

36. Борщевский П.П., Прейгер Д.К., Иванух Р.А. Региональная специализация сельскохозяйственного производства.- К.: Урожай, 1989.- 200 с.

37. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Шмаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості.- К.: Наукова думка, 1994.- 160 с.

38. Бузгалин А. Закономерности переходной экономики: теория и методология // Вопросы экономики.- 1995.- № 2.- С. 40-50.

39. Бутнік-Сіверський А.Б. Ринковий механізм господарювання (теоретико-методологічні проблеми формування) / За ред. акад. УААН П.П. Борщевського.- К.: Компас, 1995.- 299 с.

40. Быстрыков И.К. Эколого-экономические проблемы развития производительных сил (теоретические и методические аспекты) / Под ред. чл.-корр. НАН Украины С.И. Дорогунцова.- К., 1997.- 235 с.

41. Валова продукція та продуктивність праці в сільському господарстві України за 1998 рік: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1999.- 21 с.

42. Веденичев П.Ф., Пасхавер В.И., Трегубчук В.М. Аграрный ресурсный потенциал Украинской ССР.- К.: Наукова думка, 1988.- 312 с.

43. Виробництво продуктів харчування: Вісник Проекту паювання сільськогосподарських земель (USAID).- 1998.- 1999.- №№ 1-9.

44. Виробництво товарів народного споживання в Україні: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- 188 с.

45. Власність у сільському господарстві / За ред. В.В.Юрчишина, П.Т.Саблука.- К.: Урожай, 1993.- 350 с.

46. Власюк О.С., Ямпольська І.Я. Зовнішня торгівля України: стан і прогноз. Серія "Наукові доповіді".- Вищ. 49.- К.: НІСД, 1995.- 63 с.

47. Волобой П.В., Поповкін В.А. Проблеми територіальної спеціалізації і комплексного розвитку народного господарства Української РСР.- К.: Наукова думка, 1972.- 250 с.

48. Воротеницкая С.С., Назина Г.И., Нестерова К.К. Технический прогресс в пищевой промышленности и его роль в повышении эффективности производства.- М.: Пищевая промышленность, 1976.- 54 с.

49. Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением окружающей среды.- М.: Экономика, 1986.- 96 с.

50. Гайдуцький П.І., Лобас М.Г. Приватизація власності в агропромисловому комплексі.- К., 1994.- 208 с.

51. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник.- К.: Вища школа, 1995.- 471 с.

52. Гець В. Структура економіки і структурна політика її стабілізації // Економіка України.- 1995.- № 4.- С. 26.

53. Гець В.М. Отраслевое прогнозирование: методический и организационный аспект.- К., 1990.- 120 с.

54. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу агропромислового сектора економіки України (питання теорії, методології і практики).- Львів: ІРД НАН України, 1998.- 294 с.

55. Гликман Н. Эконометрический анализ региональных систем (пер. с англ.).- М.: Прогресс, 1980.- 277 с.

56. Голиков В.И., Демьяненко В.В. Комплексные программы совершенствования управления отраслью.- К., 1986.- 191 с.

57. Гончар А.Ф., Карпович Н.С. Управление научно-техническим прогрессом в пищевой промышленности.- К.: Техника, 1985.- 123 с.

58. Гончаров В.Д. Производственный потенциал пищевой промышленности // АПК: экономика, управление.- 1991.- № 11.- С. 66-71.

59. Гончаров В.Д. Эффективно использовать потенциал отрасли // Пищевая промышленность.- 1990.- № 11.- С. 13-14.

60. Гончаров В.Д., Клюкач В.А. Комплексное развитие сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности.- М.: Агропромиздат, 1988.- 127 с.

61. Гончаров В.Д., Теунаев Д.М. Продовольственный комплекс региона.- М.: АгроНИИТЭИПП, 1998.- 125 с.

62. Горянский В.Ф. Математико-статистические методы в анализе эффективности сельскохозяйственного производства (вопросы методологии и практики).- К.: Вища школа, 1980.- 175 с.

63. Гош О.П. Політична економія капіталізму і післясоціалістичного перехідного суспільства.- К.: Преса України, 1999.- 320 с.

64. Гродский С.Г. Концентрация и эффективность производства в территориально-производственных комплексах (вопросы методологии).- М.: Экономика, 1980.- 120 с.

65. Грузинов В.П. Экономика предприятия и предпринимательство.- М.: Софит, 1994.- 494 с.

66. Данилишин Б.М. Эколого-экономические проблемы обеспечения устойчивого развития производительных сил Украины.- К.: СОПС Украины НАН Украины, 1996.- 270 с.

67. Данилишин Б.М., Боженар В.Я. Лисецький А.С. Сільське господарство України: сучасний стан і перспективи розвитку.- К.: РВПС НАН України, 1998.- 32 с.

68. Дейнеко Л.В. Екологічна ефективність розвитку харчової промисловості // Вісник аграрної науки.- 1999.- № 9.

69. Дейнеко Л.В. Економічні проблеми інвестиційного забезпечення розвитку харчової промисловості // Науковий вісник УФЕІ.- 1999.- № 1.

70. Дейнеко Л.В. Ефективність діяльності харчових підприємств різних форм власності в Закарпатській області // Економіка Закарпаття сьогодні і завтра: шляхи виходу з кризи: Матер. наук.-прак. конф. - Ужгород, 1997.- С. 214-216.

71. Дейнеко Л.В. Методологічні засади визначення і оцінки резервів регіонального розвитку харчової промисловості // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 2.- К.: Знання, 1999.- С. 22-23.

72. Дейнеко Л.В. Методологічні основи оцінки регіонального розвитку харчової промисловості // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: Зб. наук. праць. Ч.2.- Львів, 1998.- С. 79-83.

73. Дейнеко Л.В. Методологічні основи оцінки розвитку харчової промисловості // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.-К.: РВПС України НАН України, 1998.- С. 153-158.

74. Дейнеко Л.В. Науково-технологічний фактор відновлення і прискорення розвитку харчової і переробної промисловості // Сучасний стан, напрями відновлення та перспек-

тиви розвитку переробної і харчової про-мисловості: Матер. всеукр. наук.-прак. конф.- Ужгород, 1998.- С. 188-197.

75. Дейнеко Л.В. Окремі питання еколого-економічної оцінки регіонального розвитку харчових виробництв // Сучасний стан та шляхи вирішення екологічних проблем Чернігівської області: Матер. наук.-практ. конф.- Ніжин: НДПІ ім. Гоголя, 1996.- С. 32-33.

76. Дейнеко Л.В. Проблеми державного фінансування розвитку харчової промисловості // Матер. міжвуз. наук.-практ. конф.- Чернівці, 1999.

77. Дейнеко Л.В. Регіональні агропромислові комплекси: шляхи стабілізації // Вісник НАН України.- 1997.- № 3-4.- С. 105-107.

78. Дейнеко Л.В. Розвиток харчової промисловості як фактор структуризації економіки регіону // Тези всеукр. наук. конф. «Регіон в системі нових економічних і правових відносин».- Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника.- С. 41-47.

79. Дейнеко Л.В. Розміщення харчової промисловості України та шляхи його подальшого удосконалення // Регіональні проблеми розвитку продуктивних сил АПК.- К.: РВПС НАНУ, 1998.- С. 173-178.

80. Дейнеко Л.В. Тенденції розвитку харчової промисловості // Харчова і переробна промисловість.- 1996.- № 12.- С. 3-5.

81. Дейнеко Л.В. Шляхи підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва Подільського регіону//Економіка АПК.-1996.-№ 10-11.-С. 23-26.

82. Дейнеко Л.В. Фінансові важелі стабілізації розвитку продовольчого комплексу // Фінанси України.- 1998.- № 12.- С. 34-38.

83. Дейнеко Л.В., Бриштін В.В. Тенденції і закономірності екологічної ефективності регіонального розвитку харчової промисловості // Природокористування і охорона навколишнього середовища: Зб. наук. пр.- К.: РВПС НАНУ, 1998.- С. 31-40.

84. Дейнеко Л.В., Бриштін В.В. Харчова промисловість і екологічна безпека // Науковий вісник: Зб. наук. пр. УФЕІ.- 1998.- № 2.- С. 71-75.

85. Дейнеко Л.В., Нижник О.М. Міжкраїнний аналіз сучасної структури виробництва та споживання продовольства // Тези допов. респ. наук.-практ. конф. «Еколого-економічні проблеми розвитку агропромислового виробництва в Україні в умовах формування ринкових відносин (м. Мелітополь, 28-29 вересня 1993 р.)».- Київ-Мелітополь, 1993.- С. 14-15.

86. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Ефективність розвитку харчової промисловості в регіоні.- Ірпінь: УФЕІ, 1998.- 284 с.

87. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Методологічні та методичні засади визначення регіонального рівня харчової промисловості // Науковий вісник: Зб. наук. пр. УФЕІ (м. Ірпінь).- 1998.- № 1.- С.41-44.

88. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Регіональна ефективність використання водних ресурсів в харчовій промисловості // Таврійський науковий вісник (м. Херсон).- 1997.- Вип. 5.- С. 59-61.

89. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Сутність і особливості прояву тінізації економіки харчової промисловості // Сучасний стан, напрями відновлення та перспективи розвитку переробної і харчової промисловості: Матер. всеукр. наук.-прак. конф.- Ужгород, 1998.- С. 218-221.

90. Декрет Кабінету Міністрів «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р. // Збірник постанов Уряду України.- 1993.- № 8.- С. 152.

91. Демьяненко В. Наши продовольственные проблемы и опыт США // Мировая экономика и международные отношения.- 1993.- № 1.- С. 17-27.

92. Демьяненко В. Продовольственный комплекс США и формы агробизнеса // Вопросы экономики.- 1991.- № 3.- С. 116-128.

93. Денискин В.В. Основы экономического прогнозирования в пищевой промышленности.- М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984.- 192 с.

94. Дерев'яно С. Хмарно з проясненнями // Українська інвестиційна газета.- 1997.- № 35 (105).- 23 вересня.- С. 10.

95. Державна програма приватизації майна державних підприємств // Голос України.- 1992.- 1 серпня.

96. Державна цінова підтримка сільського господарства в США і країнах Європи / О.М. Шпичак, Є.О. Маслюков, Г.О. Шевченко та ін.- К.: ІАЕ, 1995.- 58 с.

97. Диденко Н.М. АПК: структурные сдвиги и стабильность развития.- К., 1992.- 152 с.

98. Долішній М., Козоріз М. Головні напрями стратегії виходу економіки України з кризи // Економіка України.- 1995.- № 8.

99. Дорогунцов С.И. Устойчивость развития экологического потенциала Украины и ее регионов // Экономика Украины.- 1996.- № 7.

100. Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данилишин Б.М. Удосконалення управління природокористуванням в АПК.- К.: Урожай, 1992.- 128 с.

101. Дорогунцов С.І., Лисецький А.С. Сільське господарство і ринок продовольства: проблеми розвитку і розміщення.- К., 1997.- С. 37-34.

102. Дорогунцов С.І., Новоторов О.С., Ніколаєнко Т.С. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми його ефективного використання.- К.: НАН України, РВПС України, 1999.- 82 с.

103. Евстигнеев В.П. Эффективность размещения общественного производства. - М.: Экономика, 1985.- 175 с.

104. Економіка підприємств харчової промисловості /А.О. Заїнчковський, Г.М. Решетнюк, Г.А. Болдуй та ін. / За ред. А.О. Заїнчовського.- К.: Урожай, 1998.- 272 с.

105. Економіка підприємства: Підручник / За ред. С.Ф. Покропівного.- У 2 т. Т. 2.- К.: Хвиля-Прес, 1995.- 400 с.

106. Економіка сільського господарства / П.П.Руснак, В.В.Жебка, М.М.Рудий, А.А.Чалий / За ред. П.П.Руснака.- К.: Урожай, 1998.- 320 с.

107. Економічні проблеми розвитку ресурсного потенціалу АПК: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки; Редакол.: В.М. Трегобчук (відп. ред.) та ін.- К., 1999.- 87 с.

108. Експортний потенціал України на російському векторі: стан і прогноз / За ред. Пирожкова С.І., Сухорукова А.І.- К.: НІУРВ, 1998.- 168 с.

109. Ерина А.М. Математико-статистические методы изучения экономической эффективности производства.-М.: Финансы и статистика, 1983.-191с.

110. Заєць О.С. Ринок цукру в Україні: проблеми створення, функціонування та розвитку.- К.: Наукова думка, 1999.- 385 с.

111. Заєц А.С. Рынок сахара: проблемы теории и практики.- К.: Наукова думка, 1998.- 315 с.

112. Зайнанов М.И. Формирование и функционирование продовольственного рынка: региональный аспект.- М.: Наука, 1993.

113. Закон України "Про власність"//Нові закони.-Вип.1.-К.:1996.-С.52-58.

114. Закон України "Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами"// Урядовий кур'єр.- 1996.- 25 січня.- С. 7-8.

115. Закон України "Про державне регулювання імпорту сільсько-господарської продукції" // Урядовий кур'єр.- 1997.- 7 жовтня.

116. Закон України "Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту"// Урядовий кур'єр.- 1999.-

18 лютого.- С. 5-12.

117. Закон України "Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту"// Урядовий кур'єр.- 1999.- 25 лютого.- С. 5-11.

118. Закон України "Про інвестиційну діяльність" // Інформаційно-справочная система «Законодательство Украины и России».- 1998.

119. Закон України «Про Концепцію державної регіональної економічної політики»: проект.- К.: КМУ, 1997.- 24 с.

120. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та регіональне самоврядування».- К.: Голос України.- 1992.- 24 квітня.- С. 9-15.

121. Закон України "Про особливості приватизації майна в агропро-мисловому комплексі" // Урядовий кур'єр.- 1996.- 15 серпня.- С. 7-8.

122. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств"//Законо-дательство Украины и России: Информационно-справочная система.- 1998.

123. Закон України "Про охорону навколишнього середовища".- К.: Україна.- 29 с.

124. Закон України "Про підприємництво" // Нові закони.- Вип.1.- К., 1996.- С. 49-51.

125. Закон України "Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини" // Урядовий кур'єр.- 1998.- 24 січня.

126. Закономерности и факторы развития экономических районов СССР / Отв. ред. Фейгин Я.Г.- М.: Наука, 1965.- 268 с.

127. Заставний Ф.Д. Географія України.- Львів: Світ, 1990.- 360 с.

128. Зінченко Л. Проект Національної програми виробництва технологічних комплексів, машин і устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості на 1997-2005 роки (по харчовій промисловості) // Харчова і переробна промисловість.- 1999.- № 12, с. 6-7.

129. Зыкин Б.Н. Эффективность региональной экономики: анализ, методы, измерения.- М.: Наука, 1981.- 192 с.

130. Іванух Р.А., Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення ефективності його використання // Економіка України.- № 11.- С.39.

131. Ілляшенко С.М. Інноваційний розвиток ринкових можливостей: проблеми управління.- Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999.- 222 с.

132. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія).- К.: Українсько-

фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996.- 244 с.

133. Игнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсный потенциал территории. Экономико-географический анализ и синтез.- Львов, 1986.- 178 с.

134. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / пер. с англ.- М.: Прогресс, 1966.- 659 с.

135. Интенсивное развитие агропромышленного комплекса / Под ред. А.М. Емельянова.- М., 1987.- 303 с.

136. Исаева М.Г. Экономические проблемы развития и размещения пищевой промышленности Казахстана. А-А.: Наука, 1973.- 234 с.

137. Кандиба А.М. Зовнішньоекономічна діяльність: організація, економіка, інформація і маркетинг.- К.: Урожай, 1994.- 192 с.

138. Кандиба А.М. Управління науково-технічним прогресом в агропромисловому комплексі.- К., 1990.- 200 с.

139. Капустін В. Енергетична ефективність підприємств // Харчова і переробна промисловість.- 1999.- № 4.- С. 10-11.

140. Кисільова Т. Безпека і якість продукції - наш головний біль // Урядовий кур'єр.- 1997.- № 21-22.- С. 6.

141. Киселев В.Б. Оценка экономической эффективности инвестиций в рыночной экономике // Пищевая промышленность.- 1997.- № 7.- С. 40-41.

142. Кистанов В.В. Территориальная организация производства (отраслевой, районный и народнохозяйственный аспекты).-М.:Экономика,1981.-232с.

143. Коваленко П.С., Дейнеко Л.В. Роль і значення районних центрів в розвитку продуктивних сил АПК // Регіональні проблеми розвитку продуктивних сил АПК.- К.: РВПСУ НАНУ, 1998.- С. 134-138.

144. Коваленко П.С., Дейнеко Л.В. Роль і значення харчової промисловості в розвитку продуктивних сил України // Регіональні проблеми розвитку продуктивних сил АПК.- К.: РВПСУ НАНУ, 1998.- С. 129-132.

145. Коломойцев В.Э. Восстановление и структурная трансформация промышленного комплекса Украины.- К.: Молодь, 1998.- 384 с.

146. Комаров В.И., Воротеницкая С.С. Комплексная система повышения эффективности производства в пищевой промышленности.- М.: Пищевая промышленность, 1979.- 152 с.

147. Комаров В.И., Данилкова Т.П., Масленникова Е.В. Государственное регулирование деятельности перерабатывающих отраслей АПК - основа продовольственной безопасности страны // Пищевая промышленность.- 1996.- № 11.- С. 6-10.

148. Комаров В.И., Лебедев Е.И., Мануйлова Т.А. Проблема использования вторичных сырьевых ресурсов отраслей пищевой и перерабатывающей промышленности и их влияние на окружающую среду // Хранение и переработка сельхозсырья.- 1998.- № 8.- С. 6-10.

149. Комплексное использование сырья в пищевой промышленности / Ю.П.Лебединский, Л.Г.Чернюк, Л.А.Ганечко и др.-К.:Техника,1983.- 143 с.

150. Концентрация и специализация производства в пищевой промышленности / И.Д. Блаж, В.И. Комаров, И.А. Ладжанский и др.- М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981.- 296 с.

151. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України // Голос України.- 1999.- 3 серпня.- С. 4-5.

152. Концепція роздержавлення та приватизації підприємств України // Урядовий кур'єр.- 1992.- № 25-26.

153. Концепція створення галузевого приладобудування для харчової промисловості агропромислового комплексу України // Харчова і переробна промисловість.- 1996.- № 7.- С. 18-23.

154. Костирко І.Г. Ринкові трансформації форм і структур агропромислового виробництва: теорія і практика.- К.: Інститут економіки НАН України, 1995.- 144 с.

155. Крисанов Д.Ф. Переробна сфера АПК в умовах ринкової трансформації національної економіки // Формування і реструктуризація аграрного ресурсного потенціалу України: 36. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки; Редкол.: А.Е. Юзефович (відп. ред.) та ін.- К., 1998.- 128 с.

156. Крылатых Э.Н. Пропорции и приоритеты развития АПК.- М.: Экономика, 1983.- 232 с.

157. Кульчицький М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку виробничої сфери // Фінанси України.-1998.-№5.- С.11-15.

158. Лебединский Ю.П., Ганечко Л.А. Продовольственный комплекс Украинской ССР.- К.: Наукова думка, 1986.

159. Лёш А. Географическое размещение хозяйства.- М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1959.- 455 с.

160. Лисецький А. Проблеми розвитку АПК України // Економіка України.- 1998.- № 7.- С. 50-60.

161. Лисецький А., Іванух Р., Барановська В., Осінський С. Про деякі питання аграрної політики // Економіка України.- 1996.- № 9.- С. 51-61.

162. Линдерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей.- М.,1992.-С. 34.

163. Липатов Н.Н. Проблемы совершенствования качества продуктов питания // Пищевая промышленность.- 1996.-

164. Лифанчиков А.Н., Воскобойник М.П. Экономико-математические методы в планировании развития пищевой промышленности.- М.: Пищевая промышленность, 1975.- 248 с.
165. Лукинов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя).- К.: ІЕ НАН України, АТ «Книга», 1997.- 455 с.
166. Лукинов И.И. Концептуальные основы региональной экономической политики // Экономика Украины.- 1993.- № 1.- С. 3-9.
167. Лукинов И.И. Рыночные реформы в преодолении кризиса // Экономика Украины.- 1996.- № 1.- С. 4-20.
168. Мазур Г. Грунти України: їхнє сучасне і майбутнє // Урядовий кур'єр.- 1994.- 26 листопада.- С. 8.
169. Макеенко М.М., Минков В.П. Методологические проблемы развития и размещения региональных агропромышленных комплексов.- М.: СОПС при Госплане СССР, 1977.- 19 с.
170. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х т. Пер. с англ.- Т. 1.- М.: Республика, 1992.- 399 с.
171. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х т. Пер. с англ.- Т. 2.- М.: Республика, 1992.- 400 с.
172. Малахов А.С. Региональный агропромышленный комплекс.- Л.: Лениздат, 1987.- 135 с.
173. Маракулин П.П. Региональные особенности размещения сельско-хозяйственного производства.- К.: Наукова думка, 1986.- 215 с.
174. Марк Грей. Економіка перехідного періоду.- ТАСІС, 1995.- С. 12-36.
175. Методика определения экономической эффективности капитальных вложений // Экономическая газета.- 1981.- № 2.
176. Методические указания по комплексной оценке эффективности мероприятий, направленных на ускорение научно-технического прогресса.- М., 1988.
177. Методологические проблемы региональной экономики: Сб. статей / Отв. ред. А.А. Иванченко.- М.: СОПС при Госплане СССР, 1976.- 335 с.
178. Михно І., Сіренко В. До питання про ефективність міжнародного товарообміну України з країнами СНД // Економіка України.- 1996.- № 2.- С. 80-83.
179. Мищенко В. Экоресурсные платежи в Украине // Экономика Украины.- 1998.- С. 22-26.

180. Мовшович Г.М. Прогнозирование в пищевой промышленности.- М.: Пищевая промышленность, 1977.- 175 с.
181. Народнохозяйственная эффективность регионального развития производства / Отв. ред. Евстигнеев В.П.- М.: Наука, 1987.- 108 с.
182. Научно-технический прогресс и инвестиционная политика (зарубежный опыт): Сб. обзоров. Серия «Управление экономикой» / В.П.Силаев (отв. ред. и сост.).- М.: РАН, Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1995.- 132 с.
183. Некрасов Н.Н. Региональная экономика (теория, проблемы, методы).- М.: Экономика, 1975.- 317 с.
184. Немчинов В.С. Избранные призывания в шести томах.- Т.4.- Размещение производительных сил.- М.: Наука, 1967.- 479 с.
185. Нестеров П.М., Нестеров А.П. Экономика природопользования и рынок.- М.: Закон и право, 1997.- 413 с.
186. Новаковский А.Я. Экономические проблемы использования и охраны земельных ресурсов.- К., 1985.- 207 с.
187. Новаковский А.Я., Добряк Д.С., Сизоненко А.И. и др. Противозероизонная организация территории.- К., 1990.- 215 с.
188. Новиков В. Направление приватизации и реформирования предприятий агропромышленного комплекса // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий.- 1994.- № 3.- С. 2-7.
189. Новицкий Р.А. Факторный анализ эффективности размещения производства.- М.: Наука, 1982.- 128 с.
190. Новожилов В.В. Проблемы измерения затрат и результатов при оптимальном планировании.- М.: Наука, 1972.- 434 с.
191. Норми харчування для населення України (тимчасові).- К.: МОЗ України, 1993.- 9 с.
192. Ноткин А.И. Вопросы эффективности и интенсификации общественного производства.- М.: Наука, 1986.- 301 с.
193. Общая методика разработки Генеральной схемы размещения производительных сил СССР на 1971-1980 гг.- М.: СОПС при Госплане СССР, 1966.- 271 с.
194. Онищенко В. Сучасні проблеми зовнішньо-економічної політики України // Економіка України.- 1994.- № 2.- С. 14-23.
195. Онищенко А.М., Веденичев П.Ф., Шепотько Л.А. и др. Интенсивное развитие агропромышленного комплекса.- К., 1990.- 400 с.
196. Онищенко А.М. и др. Формирование общих экономических интересов предприятий и организаций АПК.- К.,

1987.- 63 с.

197. Опацкий Л.В. Размещение пищевой промышленности СССР.- М.: Госпланиздат, 1957.- 356 с.

198. Основи економічної теорії / С.В.Мочерний, С.А.Єрохін, Л.О.Каніщенко та ін. / За ред. С.В.Мочерного.- К.: Академія, 1997.- 463 с.

199. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко та ін.- 2-ге вид, пер. і доп.- К.: Вища школа-Знання, 1997.- 743 с.

200. Особенности и факторы размещения отраслей народного хозяйства СССР / Под ред. Я.Г.Фейгина /.- М.:Изд-во Академии наук СССР,1960.-696 с.

201. Оценка экономической эффективности производства / Гладун В.И., Ермакова С.Г., Лысова Н.А. и др.- Владивосток, 1991. - 14 с.

202. Паламарчук В.А. Социально-культурная сфера: политико-экономический анализ эффективности воспроизводственного функционирования.- Варшава: Катовице, 1989.- 578 с.

203. Паламарчук В.О., Ружевський М.М. Модель участі України у міжнародному бізнесі та місце аграрного протекціонізму в реалізації національних інтересів // Національно-державні економічні інтереси: історія, методологія і теорія дослідження, механізм реалізації.- К.: КУ ім. Т.Г. Шевченка, 1996.- С. 138-140.

204. Паламарчук М.М., Паламарчук А.М. Агропромислові комплекси: географічні аспекти.- М., 1988. - 48 с.

205. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів.- К.: Знання, 1998.- 416 с.

206. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Структура матеріального виробництва України і напрями її вивчення з метою вдосконалення // Укр. геогр. журнал.- 1993.- №1.- С. 14-18.

207. Пахомов Ю.М. та ін. Економічні відносини при переході до ринку.- К., 1992.- 135 с.

208. Перспективи економічного розвитку України: проблеми, пошук, впровадження.- К.: РВПС України НАН України, 1998.- 179 с.

209. Пік В.О. Механізм залучення зарубіжних інвестицій в агропромисловий комплекс // Фінанси України.- 1998.- № 5.- С. 67-71.

210. Планирование размещения производительных сил СССР. В 2-х частях.- Ч.2.- Планирование размещения производительных сил на этапе развитого социализма.- М.: Эко-

номика, 1986.- 348 с.

211. Погорелов Н.С. Народонаселение и продовольствие.- К.: Вища школа, 1979.

212. Покропивний С.Ф., Колот В.М. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність.- К.: КНЕУ, 1998.- 355 с.

213. Поляков М.А. Управление НТП в АПК зарубежных стран.- М., 1990.- 63 с.

214. Попов П.К., Колобаев Ю.А. Экономика пищевой промышленности.- 2-е изд.- М.: Легкая и пищевая пром-сть, 1982.- 360 с.

215. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці.- К.:1993.-218с.

216. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран.- М., 1993.- С. 896.

217. Порядок сертифікації харчової і продовольчої сировини. КНД-50-050-95. Затверджено й уведено 07.07.1995.- К.: Держстандарт України, 1995.- 28 с.

218. Постанова Кабінету Міністрів «Про вдосконалення контролю якості і безпеки харчових продуктів» від 9.11.1996 р. № 1371.

219. Потребительский рынок России (продовольственный аспект) / Гончаров В.Д., Горохов А.А., Куропаткин А.Н. и др.-М.: АгроНИИТЭИПП, 1997.- 78 с.

220. Прейгер Д.К. Интенсификация воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве.- К., 1987.

221. Приватна власність та реформування економіки України: Тези доповідей міжнародної конференції 16-17 лютого.- К., 1996.

222. Проблеми сталого розвитку України.- К.: БМТ, 1998.- 400 с.

223. Проблемы развития, размещения и интенсификации промышленного и сельскохозяйственного производства.- Ташкент, 1988.- 68 с.

224. Проблемы экономической эффективности размещения социалистического производства в СССР/Отв. ред. Фейгин Я.Г.-М.: Наука,1968.-392 с.

225. Пробст А.Е. Размещение социалистической промышленности.- М.: Экономиздат, 1962.

226. Пробст А.Е. Эффективность территориальной организации производства (методологические очерки).- М.: Мысль, 1965.- 208 с.

227. Прогнозирование развития региональных агропромышленных комплексов / Под ред. Э.Н. Крылатых.- М., 1989.- 152 с.

228. Продовольственная проблема и развитие агропромыш-

ленного комплекса.- К.: НИИЭ Минэкономики, 1991.

229. Продовольственный рынок России / В.Д.Гончаров, А.Н.Куропаткин, С.Д.Лосев и др.- М.: РИАМАБ, 1997.- 88 с.

230. Продовольча безпека як концепція ринкових реформ в аграрному секторі економіки України / Точилін А.О., Остащенко Т.О., Городній В.В.- К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 1998.- 60 с.

231. Производственно-экономические связи в системе агропромышленного комплекса / Под ред. В.А. Тихонова.- М., 1983.- 293 с.

232. Промисловість України у 1990-1995 роках.- К.: Міністерство статистики України, 1996.- 279 с.

233. Промышленность в хозяйственном комплексе экономических районов СССР / Виленский М.А., Корнеев А.М. Опадкий Л.В. и др.- М.: Наука, 1964.- 567 с.

234. Прядко В.В. Методологічні основи відтворення засобів виробництва в молочній промисловості.- Чернівці: Ратуша, 1998.- 84 с.

235. Пчелинцев О.С. Экономическое обоснование размещения производства. Методы, применяемые в капиталистических странах.- М.: Наука, 1966.- 262 с.

236. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь.- М.: ИНФРА-М, 1996.- 496 с.

237. Рау В.В. Обоснование приоритетных направлений развития продовольственного комплекса.- М.: Наука, 1993.

238. Регіональні агропромислові комплекси України (теорія та практика розвитку) / П.П.Борщевський, В.О.Ушкаренко, Л.Г.Чернюк, Л.О.Мармуль - К.: Наукова думка, 1996.- 263 с.

239. Регіональні проблеми науково-технічного розвитку України / Дорогунцов С.І., Довгий С.О., Данилишин Б.М. та ін.- К.: РВПС України НАН України.- 1998.- 187 с.

240. Регіональні проблеми розвитку продуктивних сил агропромислового комплексу України.- К.: РВПС, 1998.- 219 с.

241. Региональная специализация сельскохозяйственного производства Украинской ССР / Борщевский П.П., Прейгер Д.К., Иванух Р.А. и др.; Под ред. Фтомова Г.С.; АН УССР.- К.: Наукова думка, 1989.- 200 с.

242. Региональная экономика и закономерности ее развития / М.А.Сергеев, И.А.Пыхова и др.- М.: Наука, 1985.- 160 с.

243. Региональные исследования за рубежом.- М.: Наука, 1973.- 304 с.

244. Региональные проблемы научно-технического прогресса в агропромышленном комплексе СССР.- М.: Наука, 1984.- 149 с.

245. Региональный мясопродуктовый подкомплекс АПК: формирование, развитие, повышение эффективности (под ред. И.Б. Шкробко.- Саратов, 1986.- 160с.

246. Регулирование территориального развития в условиях перехода к рыночной экономике: Сб. науч. тр. / Редкол.: Б.М. Шульберг и др.; СОПС при Госплане СССР.- М., 1991.- 199 с.

247. Ринкова адаптація продовольчого комплексу України / Б.Й.Пасхавер, О.М.Онищенко, О.В.Молдован та ін.- К.: Інститут економіки НАН України, 1998.- 273 с.

248. Ринок продовольства / Бойко В.І., Коржинський М.П., Лазня В.В. та ін. / За ред. П.Т. Саблука та В.І. Бойка.- К.: ІАЕ УААН, 1996.- 278 с.

249. Ринок продовольства: зовнішньо-економічні аспекти.- К.: ІАЕ УААН, 1995.- 83 с.

250. Ринок цукру / Багатеренко О.С., Борщевський П.П., Заєць О.С. та ін.- К.: Злагода, 1996.- 59 с.

251. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогообложения. Соч. в 3-х томах.-Т.1.- М., 1995.

252. Розвиток зовнішньо-економічної торгівлі України та її економічна безпека. Серія «Економічні стратегії», Вип.4. / За ред. В.Г. Андрійчука.- К.: НІСД, 1996.- 148 с.

253. Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України.- К.: Вища школа, 1993.- 180 с.

254. Руденко Л.Г. Региональный аспект проявления новых ориентиров развития стран Восточной Европы // Украинский географический журнал.-1997.- № 4.- С. 3-10.

255. Русинов Ф.М., Магомедов Ш.М. Петросян Д.С. Проблемы классификации и оценки размеров пищевых предприятий // Пищевая промышленность.- 1994.- № 8.- С. 4-7.

256. Руснак П.П. Економіка природокористування.- К., 1992.- 318 с.

257. Рыбачук В.Н., Куржний В.К. Планирование и экономическое стимулирование в пищевой промышленности.- К.: Техніка, 1970.- 158 с.

258. Рынок алкогольных напитков в Российской Федерации и Украине / Борщевский П.П., Гончаров В.Д., Аскеров И.Р. и др.- М.: АгроНИИ-ТЭИПП, 1997.- 44 с.

259. Рябцев В.М. Региональный анализ эффективности общественного производства.- М.: Статистика, 1977.- 168 с.

260. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду: Уроки для України (пер. з англ.).- К.: Основи, 1996.- 345 с.

261. Сватков Л. Пріоритетна галузь економіки // Харчова і

переробна промисловість.- 1999.- № 5-6.- С. 3-5.

262. Семенов В.Ф. Шляхи підвищення ефективності реформування агропромислового комплексу регіону.- К., 1998.- 206 с.

263. Сергеев В.Н. Анализ состояния пищевой отрасли и меры по выходу ее из кризиса // Пищевая промышленность.- 1997.- № 10.- С. 2-6.

264. Сільське господарство України. Статистичний щорічник.- К.: Мінстатистики України, 1996.- 201 с.

265. Сільське господарство України за 1997 рік: Статистичний щорічник.- К.: Держкомстат України, 1998.- 235 с.

266. Силаев Е.Д. Эффективность экономики региона.- М.: Наука, 1987.- 168 с.

267. Симоненко В.К. Украину возродят регионы.- К.: Демократична Україна, 1995.- 130 с.

268. Сингаевский И.О. Сырьевые ресурсы продовольственного комплекса.- К.: Выща школа, 1982.- 224 с.

269. Сингур Г.Н. Межотраслевые связи и аграрно-промышленная интеграция.- Кишинев: Штиинца, 1977.- 197 с.

270. Система методов оценки эффективности размещения производства. Сб. научн. раб.- М.: СОПС, 1989.- 133 с.

271. Система научного и инженерного обеспечения пищевых и перерабатывающих отраслей АПК России / Богатырев А.Н., Тужилкин В.И. и др.- М.: Пищевая промышленность, 1995.

272. Системный подход при оценке экономической эффективности размещения производства.- М.: Наука, 1980.- 192 с.

273. Слюсар В. Інтенсифікація виробництва у харчовій промисловості України // Економіка України.- 1996.- № 2.- С. 57-64.

274. Слюсар В. Особливості приватизації та оцінки майна підприємств харчової промисловості // Економіка України.- 1995.- № 6.- С. 55-64.

275. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов.- 1962.- С. 330-331.

276. Совершенствование межотраслевой структуры регионального АПК / А.А. Афиногенова, М.В. Кольцова, В.А. Гусева и др.- М.: Наука, 1988.- 144 с.

277. Совершенствование территориальной организации региональных агропромышленных комплексов: Сб. научн. тр. / Редкол.: П.П. Борщевский (отв. ред.) и др. - К.: СОПС УССР АН УССР, 1990. - 178 с.

278. Совершенствование технологических процессов в перерабатывающей промышленности / Ю.А. Заяц, А.Н. Про-

хоров, В.А. Яровой и др.- К.: Урожай, 1991.- 191 с.

279. Соколенко С.И. Современные мировые рынки и Украина.- К.: Демос, 1995.- 354 с.

280. Сологуб О.П. Продуктивність економіки: регіональні аспекти.- К.: Знання, 1998.- 351 с.

281. Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України.- К.: ІАЕ УААН, 1999.- 328 с.

282. Споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1997.- 60 с.

283. Споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- 60 с.

284. Статистичний бюлетень за 1998 рік.- К.: Держкомстат України.- 177 с.

285. Статистичний щорічник України за 1995 рік.- К.: Техніка, 1996.- 576 с.

286. Статистичний щорічник України за 1997 рік.- К.: Українська енциклопедія, 1999.- 624 с.

287. Струмилин С.Г. Статистика и экономика.- М.: Наука, 1979. - 490 с.

288. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / П.Т.Саблук, І.І.Лукінов, В.В.Юрчишин та ін.; За ред. П.Т.Саблука та В.В.Юрчишина.- К.: ІАЕ УААН, 1996.- 664 с.

289. Сучасний стан, напрями відновлення та перспективи розвитку харчової і переробної промисловості Закарпаття: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, 7 липня 1998 року.- Ужгород: Патент, 1998.- 316 с.

290. Сысоев Н.П., Масленникова Е.В. Долгосрочное планирование пищевой промышленности: баланс государственных и региональных интересов // Пищевая промышленность.- 1990.- № 3.- С. 11-13.

291. Таран В.В. Экологические проблемы продовольственного комплекса зарубежных стран.- М., 1991.- 51 с.

292. Теличук П.П., Паламарчук В.О. Нариси з економічної теорії.- К.: ІСДО, 1994.- 172 с.

293. Терентьева А.С., Макарова Н.С. Основные тенденции переработки мяса и молока в странах ЕЭС и США.- М., 1991.

294. Территориальная организация агропромышленных комплексов / М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук, Р.А. Языкина и др.- К.: Наукова думка, 1985.- 304 с.

295. Территориальное управление и рынок / Отв. ред. В.И. Пила.- К., 1992.- 177 с.

296. Территориальные и отраслевые факторы ускорения экономического развития / Под общ. ред. Т.С. Хачатурова.- Л.: Наука, 1988.- 224 с.
297. Территориальные особенности размещения пищевой промышленности-сти УССР / Лебединский Ю.П. (отв. ред.), Ганечко Л.А., Макаренко А.Д. и др.- К.: Наукова думка, 1982.- 286 с.
298. Техничко-економічні показателі для розміщення харчової промисловості.- М.: СОПС при Госплане СССР, 1977.- 406 с.
299. Техническое перевооружение предприятий пищевой промышленности / А.А. Сенников, Н.С. Карпович, В.К. Супрунчук и др.; Под ред. В.К.Супрунчука. - К.: Урожай, 1988.- 256 с.
300. Трегобчук В.М. Еколого-економічна концепція сталого розвитку національного АПК // Економіка АПК.- 1995.- № 6.- С. 3-13.
301. Трегобчук В. Продовольча безпека в контексті національної безпеки держави. К.: ІЕ НАН України, 1999.- 56 с.
302. Трейси Майкл. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику (пер. с англ.).- С.-Пб.: Экономическая школа, 1995.- 431 с.
303. Туган-Барановський М.І. Політична економія.- К.: Наукова думка, 1994.- 262 с.
304. Тульская Н.С., Панченко Т.М., Гончаров В.Д. Развитие маркетинга в пищевой промышленности//Пищевая промышленность.-1994.-№ 11.-С.5-7.
305. «Україна-2010» (конспект програми стратегічного розвитку) // Урядовий кур'єр.- 1999.- №№ 62, 63, 67, 71, 73.
306. Україна: проблеми сталого розвитку. Наукова доповідь.- К., 1997.
307. Україна: прогноз розвитку продуктивних сил: у 3-х т. (Наук. ред. С.І.Дорогунцов).- К.: РВПС України НАН України, 1998.
308. Українсько-російські відносини: економічний аспект / С.І.Пирожков, Б.В.Губський, А.І.Сухоруков та ін.- К.:Укрархбудінформ, 1999.-104 с.
309. Ухналевский Ю.М., Колесник Г.Е. Резервы повышения эффективности продовольственного комплекса.- К.: Урожай, 1987.- 135 с.
310. Фінансовий і ціновий механізм АПК в умовах переходу до ринку / Саблук П.Т., Дем'яненко М.Я., Шпичак О.М. та ін.- К., 1993.- 350 с.
311. Формування і реструктуризація аграрного ресурсного

- потенціалу України: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки; Редкол.: А.Е.Юзефович (відп. ред.) та ін.- К., 1998.- 128 с.
312. Формування ринкових структур у регіональних агропродовольчих комплексах / Точілін В.О., Осташко Т.О., Костирко І.Г., Кузубов М.Ф.- К.: Інститут економіки НАН України, 1995.- 148 с.
313. Формування ринку в локальних АПК: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіки; Редкол.: В.О. Точілін /відп. ред./ та ін.- К., 1995.- 97 с.
314. Хачатуров Т.С. Эффективность капитальных вложений.- М.: Экономика, 1979.
315. Хейне П. Экономический образ мышления (пер. с англ.).- М.: Новости, 1991.- 702 с.
316. Хитров А.Н. Государственное регулирование сельскохозяйственного производства в развитых капиталистических странах.- М., 1990.- 51 с.
317. Хитров А.Н. Структурные пропорции АПК зарубежных стран.- М., 1989.- 71 с.
318. Худякова Т.М. Территориальная организация АПК крупного экономического района.- Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1991.- 152 с.
319. Царенко О.М. Еколого-економічні проблеми розвитку агропромислового виробництва.- К.: Вища школа, 1998.- 295 с.
320. Царенко О.М. Економічні проблеми виробництва екологічно чистої агропромислової продукції.- К.: Аграрна наука, 1998.- 251 с.
321. Черничко В.В., Авдеев В.В. Пути повышения эффективности развития перерабатывающей промышленности АПК УССР.-К.:Знание,1987.-16с.
322. Чернюк Л.Г. Региональные проблемы развития пищевой промышленности Украины / Диссерт. на соиск. уч. ст. докт. экон. наук в виде научн. доклада. - К. : СОПС АН Украины, 1992. - 64 с.
323. Чернюк Л.Г., Антоньева Л.П. Пропорції та пріоритети інфраструктури у сфері виробництва продуктів харчування // Економіка України.- 1997.- № 6.- С. 24-29.
324. Чумаченко М.Г. Регіональна політика в Україні.- Донецьк,1993.- 66 с.
325. Чумаченко Н.Г. Анализ и прогнозирование развития экономики региона.- К.: Наукова думка, 1991.- 226 с.
326. Чухно А.А. Перехід до ринкової економіки.- К.: Наукова думка, 1993.- 276 с.
327. Шереметинский А.П., Свитлинский Е.Г. Оптимизация

плана производства в пищевой промышленности.- Киев.: Урожай, 1990.- 144с.

328. Шубравська О.В. Галузевий і регіональний аспекти іноземного інвестування АПК України // Економічні проблеми розвитку ресурсного потенціалу АПК: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки; Редкол.: В.М. Трегубчук (відп. ред.) та ін.- К., 1999.- 87 с.

329. Шумейко А., Федорова Е. Поля живут ожиданием: научно-технический прогресс и агропромышленный комплекс // Деловая Украина.- 1999.- № 30.- С. 3.

330. Экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова.- М.: Издательство БЕК, 1997.- 816 с.

331. Экономика природопользования / Хенс Л., Мельник Л.Г., Бун Э. и др.- К.: Наукова думка, 1998.- 481 с.

332. Экономическая эффективность производства в пищевой промышленности /Под ред. Г.В. Кружкова.-М.:Пищевая промышленность.-1975.-399 с.

333. Экономические и социальные проблемы агропромышленного комплекса: в 3-х томах.- Т.1: Производственные ресурсы: оценка и эффективность.- К.: Наукова думка, 1985.- 320 с.

334. Эффективность использования материальных ресурсов пищевой промышленности / Под ред. Ухналевского Ю.М.- К., 1990.

335. Эффективность производства в региональном агропромышленном комплексе / Под ред. С.Н. Семенова.- Саратов, 1988.- 183с.

336. Юзефович А.Е. Аграрный ресурсный потенциал: расшифрование и использование.- К.: Наукова думка, 1987.- 175 с.

337. Япония: региональная структура экономики / Под ред. В.Я.Выборнова.- М.: Наука, 1987.- 222 с.

338. Blaxter, Kenneth. People, food and resources.- Cambridge: Cambridge University Press.- 118 p.

339. Food and Agricultural Policy Research Institute (FAPRI) — 1998: Iowa State University, University of Missouri-Columbia, Staff Report 2-98, January, 1998.- 283 p.

340. Haberler G.A. A Survey of International Trade Theory. Princeton. Pp. 78-80.

341. The Future of American Agriculture as a Strategic Resource / Edited by Sandra S. Batie and Robert G. Healy.- Washington, D.C.: The Conservation Foundation, 1980.- 295 p.

342. World Bank. Global Food-Resource and Prospects.- Washington: D.C.-1991.- 232 p.

343. Полозенко Д.В. Фінансова політика перехідної еконо-

міки // Фінанси України.- 1999.- № 8.- С. 3.

344. Романенко В., Калиниченко І. Зміни структури продукції: фактори і наслідки // Економіка України.- 1999.- № 8.- С. 35.

345. Україна у цифрах у 1998 році: короткий статистичний довідник / За ред. О.Г.Осауленка.- К.: Держкомстат України, 1999.- 211 с.

Додаток А.1.

Виробництво цукру-піску по регіонах України у 1997 році
(тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	-	-	-	-	-	-
Донецька	-	-	-	-	-	-
Луганська	-	-	-	-	-	-
Карпатський	565,2	219,2	216	150,8	26,7	69,8
Закарпатська	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	77,7	36,2	35,6	28	36,0	78,7
Львівська	284,1	111,9	116	58,5	20,6	50,4
Чернівецька	203,4	71,1	64,4	64,3	31,6	99,8
Подільський	1905,1	993,4	993,6	619,9	32,5	62,4
Вінницька	841,3	488,2	397,7	282,4	33,6	71,0
Тернопільська	443,8	238,9	337,1	161,9	36,5	48,0
Хмельницька	620,0	266,3	258,8	175,6	28,3	67,9
Поліський	808,5	397,5	447,8	252,0	31,2	56,3
Волинська	221,1	81,5	103,3	67,9	30,7	65,7
Житомирська	145,0	106,6	99,8	59,8	41,2	59,9
Рівненська	311,7	128,7	169,7	69,7	22,4	41,1
Чернігівська	130,7	80,7	75	54,6	41,8	72,8
Придніпровський	41,6	72	52,5	27,2	65,4	51,8
Дніпропетровська	41,6	72	52,5	27,2	65,4	51,8
Запорізька	-	-	-	-	-	-
Причорноморський	677,9	404,9	294,3	62,7	9,2	21,3
Авт. Респ. Крим	-	-	-	-	-	-
Миколаївська	191,7	171,1	82,4	20,6	10,7	25,0
Одеська	486,2	233,8	211,9	42,1	8,7	19,9
Херсонська	-	-	-	-	-	-
Східний	1367,5	877,2	496,5	433,3	31,7	87,3
Полтавська	583,4	369,5	199,1	179,7	30,8	90,3
Сумська	357,3	187,9	123,2	106,5	29,8	86,4
Харківська	426,8	319,8	174,2	147,1	34,5	84,4
Центральний	1425,4	930,1	794,9	487,6	34,2	61,3
Київська	460,5	335,4	427,4	233,4	50,7	54,6
Кіровоградська	398,4	234,5	96,7	93,8	23,5	97,0
Черкаська	566,5	360,2	270,8	160,4	28,3	59,2
УКРАЇНА	6791,2	3894,3	3295,6	2033,5	29,9	61,7

* Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 134.

Додаток А.2.

Виробництво м'яса, включаючи субпродукти І категорії,
по регіонах України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	270,2	84,3	66,7	42,4	15,7	63,6
Донецька	164,6	47,6	37,4	21,8	13,2	58,3
Луганська	105,6	36,7	29,3	20,6	19,5	70,3
Карпатський	210,5	68,8	49,7	37	17,6	74,4
Закарпатська	29,4	6,9	3,8	3,2	10,9	84,2
Івано-Франківська	56,9	22,5	20,7	11,2	19,7	54,1
Львівська	113,1	38,9	31	24,8	21,9	80,0
Чернівецька	38,6	16,1	11,1	5,8	15,0	52,3
Подільський	301,6	127,6	114,1	109	36,1	95,5
Вінницька	141,5	59,5	46	37,3	26,4	81,1
Тернопільська	81	22,3	21,5	17,9	22,1	83,3
Хмельницька	79,1	45,8	46,6	53,8	68,0	115,5
Поліський	324,2	128,2	100,6	75,9	23,4	75,4
Волинська	62,6	23,2	21,9	21	33,5	95,9
Житомирська	100,9	38,6	25,2	17,9	17,7	71,0
Рівненська	59,1	22,9	18,4	12,3	20,8	66,8
Чернігівська	101,6	43,5	35,1	24,7	24,3	70,4
Придніпровський	324	123,3	95,9	53,5	16,5	55,8
Дніпропетровська	197,8	67,7	45	26,4	13,3	58,7
Запорізька	126,2	55,6	50,9	27,1	21,5	53,2
Причорноморський	515,4	105	88,6	59,7	11,6	67,4
Авт. респ. Крим	149,9	29,6	32,7	21	14,0	64,2
Миколаївська	104,3	19	16,2	10,9	10,5	67,3
Одеська	141,4	25,4	18,5	13	9,2	70,3
Херсонська	119,8	31	21,2	14,8	12,4	69,8
Східний	399,3	162,3	117,3	86,6	21,7	73,8
Полтавська	148,2	66,5	48,4	35,2	23,8	72,7
Сумська	95,2	42	33,5	26,3	27,6	78,5
Харківська	155,9	53,8	35,4	25,1	16,1	70,9
Центральний	390,1	142,3	109,9	85,6	21,9	77,9
Київська	163	61,8	42,6	35,2	21,6	82,6
Кіровоградська	90,7	29,4	23,3	13,3	14,7	57,1
Черкаська	136,4	51,1	44	37,1	27,2	84,3
УКРАЇНА	2762,8	957,4	759,7	557,7	20,2	73,4

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 135.

**Виробництво ковбасних виробів по регіонах України
у 1997 році (тис. тонн)***

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	196	35	26,6	26,1	13,3	98,1
Донецька	129,6	18,4	10,8	9,8	7,6	90,7
Луганська	66,4	16,6	15,8	16,3	24,5	103,2
Карпатський	71,6	20,2	15,2	37	51,7	243,4
Закарпатська	9,5	2,3	1,7	3,2	33,7	188,2
Івано-Франківська	13,7	5,5	4,5	11,2	81,8	248,9
Львівська	43,9	11,5	8,3	24,8	56,5	298,8
Чернівецька	8,7	4,1	3,5	5,8	66,7	165,7
Подільський	70,6	33,5	27,1	30,3	42,9	111,8
Вінницька	31,2	17,1	13,5	15,5	49,7	114,8
Тернопільська	18,6	4,5	3,6	4,3	23,1	119,4
Хмельницька	20,8	11,9	10	10,5	50,5	105,0
Поліський	73,4	29,3	22,5	22,6	30,8	100,4
Волинська	13,6	4,7	4	4,7	34,6	117,5
Житомирська	25,6	11,4	7,8	7,3	28,5	93,6
Рівненська	13,4	5,9	4,8	4,2	31,3	87,5
Чернігівська	20,8	7,3	5,9	6,4	30,8	108,5
Придніпровський	106,9	34,9	26,3	21,7	20,3	82,5
Дніпропетровська	70,8	13,6	5,3	4,4	6,2	83,0
Запорізька	36,1	21,3	21	17,3	47,9	82,4
Причорноморський	135,6	37,1	25,6	21,1	15,6	82,4
Авт. респ. Крим	43,8	10,2	8,3	7,6	17,4	91,6
Миколаївська	27,8	6	4,2	3,8	13,7	90,5
Одеська	42,8	14,1	8,3	6,1	14,3	73,5
Херсонська	21,2	6,8	4,8	3,6	17,0	75,0
Східний	122,5	43,6	34,5	30,7	25,1	89,0
Полтавська	31,9	14,6	12,2	11,1	34,8	91,0
Сумська	24,2	12,1	10,3	10,4	43,0	101,0
Харківська	66,4	16,9	12	9,2	13,9	76,7
Центральний	119,3	39,9	32,7	36,4	30,5	111,3
Київська	82,8	19,3	14,9	17	20,5	114,1
Кіровоградська	17	8,9	7,1	6,5	38,2	91,5
Черкаська	19,5	11,7	10,7	12,9	66,2	120,6
УКРАЇНА	900,1	276,7	213,3	206	22,9	96,6

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 136.

**Виробництво тваринного масла по регіонах України
у 1997 році (тис. тонн)***

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	27,4	16	11,4	9,3	33,9	81,6
Донецька	11,3	9,6	6,3	5	44,2	79,4
Луганська	16,1	6,4	5,1	4,3	26,7	84,3
Карпатський	26,6	13,8	8,5	6,4	24,1	75,3
Закарпатська	1,3	0,3	0,2	0,2	15,4	100,0
Івано-Франківська	5,4	3,5	2,3	1,5	27,8	65,2
Львівська	12,8	6,6	3,7	3,1	24,2	83,8
Чернівецька	7,1	3,4	2,3	1,6	22,5	69,6
Подільський	65,4	33,7	26,1	21	32,1	80,5
Вінницька	28,3	12,8	10,3	8,4	29,7	81,6
Тернопільська	15	8,9	6,8	4,7	31,3	69,1
Хмельницька	22,1	12	9	7,9	35,7	87,8
Поліський	83,7	38,2	28,3	22,4	26,8	79,2
Волинська	18,3	6,3	5,7	4,7	25,7	82,5
Житомирська	20,9	11	8,7	6,8	32,5	78,2
Рівненська	14,7	6,8	4,2	3,7	25,2	88,1
Чернігівська	29,8	14,1	9,7	7,2	24,2	74,2
Придніпровський	35,8	19,3	13,5	7,7	21,5	57,0
Дніпропетровська	18,1	11,7	7,9	3,9	21,5	49,4
Запорізька	17,7	7,6	5,6	3,8	21,5	67,9
Причорноморський	68,2	27,7	18,3	12,2	17,9	66,7
Авт. респ. Крим	14,3	5,8	4,3	2,6	18,2	60,5
Миколаївська	14,2	5,7	3,6	2,7	19,0	75,0
Одеська	17,8	7	4,5	3,2	18,0	71,1
Херсонська	21,9	9,2	5,9	3,7	16,9	62,7
Східний	70,1	35,4	28,5	19,2	27,4	67,4
Полтавська	25,3	13,5	10,4	6,1	24,1	58,7
Сумська	23,2	11,6	9,7	7,5	32,3	77,3
Харківська	21,6	10,3	8,4	5,6	25,9	66,7
Центральний	66,9	37,8	28,2	18,8	28,1	66,7
Київська	26,3	16,8	12,3	9,4	35,7	76,4
Кіровоградська	20,6	6,7	4,7	2,7	13,1	57,4
Черкаська	20	14,3	11,2	6,7	33,5	59,8
УКРАЇНА	444,1	221,9	162,8	117	26,3	71,9

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 137.

Виробництво продукції з незбираного молока
по регіонах України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	1195,6	205,8	133,5	69,4	5,8	52,0
Донецька	795,3	138,9	92,1	50,6	6,4	54,9
Луганська	400,3	66,9	41,4	18,8	4,7	45,4
Карпатський	701,1	119,7	78,2	52,9	7,5	67,6
Закарпатська	111,2	8,9	3,1	2,3	2,1	74,2
Івано-Франківська	133,2	25,6	18,4	11,8	8,9	64,1
Львівська	366,9	68,8	44,5	29	7,9	65,2
Чернівецька	89,8	16,4	12,2	9,8	10,9	80,3
Подільський	379,5	71,4	51,3	36,7	9,7	71,5
Вінницька	149,4	27,5	18,5	12,9	8,6	69,7
Тернопільська	107,2	20,5	14,8	11,5	10,7	77,7
Хмельницька	122,9	23,4	18	12,3	10,0	68,3
Поліський	513,5	130,1	83,7	52,1	10,1	62,2
Волинська	106	22,9	15,8	9,4	8,9	59,5
Житомирська	164,2	33	21,8	14	8,5	64,2
Рівненська	110,6	33,1	17,6	10,9	9,9	61,9
Чернігівська	132,7	41,1	28,5	17,8	13,4	62,5
Придніпровський	823,4	144,8	121,2	83,1	10,1	68,6
Дніпропетровська	546,7	93,8	91,3	58,3	10,7	63,9
Запорізька	276,7	51	29,9	24,8	9,0	82,9
Причорноморський	1049,5	215,2	130,1	94,6	9,0	72,7
Авт. респ. Крим	445,3	76,3	42,4	30,3	6,8	71,5
Миколаївська	165,2	39,6	25,6	15,8	9,6	61,7
Одеська	314	49,7	37,4	26	8,3	69,5
Херсонська	125	49,6	24,7	22,5	18,0	91,1
Східний	797,3	200,5	147,3	128,1	16,1	87,0
Полтавська	192,4	60,4	48,3	33,2	17,3	68,7
Сумська	152,6	32	19,2	16,4	10,7	85,4
Харківська	452,3	108,1	79,8	78,5	17,4	98,4
Центральний	971,7	205,2	169,2	147,6	15,2	87,2
Київська	693,6	131,7	119,6	114	16,4	95,3
Кіровоградська	118,8	27,4	17,7	9,2	7,7	52,0
Черкаська	159,3	46,1	31,9	24,4	15,3	76,5
УКРАЇНА	6431,6	1292,7	914,5	660,9	10,3	72,3

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 138.

Виробництво сирів жирних, включаючи бринзу,
по регіонах України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	8,2	1,7	1,7	0,9	11,0	52,9
Донецька	3	0,4	0,3	0,2	6,7	66,7
Луганська	5,2	1,3	1,4	0,7	13,5	50,0
Карпатський	19,8	6,2	4,7	4	20,2	85,1
Закарпатська	4,3	0,5	0,3	0,3	7,0	100,0
Івано-Франківська	5,6	2,6	2	1,7	30,4	85,0
Львівська	5	1,4	0,9	0,7	14,0	77,8
Чернівецька	4,9	1,7	1,5	1,3	26,5	86,7
Подільський	23,1	15,4	14	13	56,3	92,9
Вінницька	6,6	4,9	3,9	3,4	51,5	87,2
Тернопільська	8,9	4,6	4,2	4,2	47,2	100,0
Хмельницька	7,6	5,9	5,9	5,4	71,1	91,5
Поліський	27,9	9,2	6,5	4,4	15,8	67,7
Волинська	5,9	2	1,7	1,5	25,4	88,2
Житомирська	8,3	2,2	1,6	1	12,0	62,5
Рівненська	6,9	2,5	1,6	1,1	15,9	68,8
Чернігівська	6,8	2,5	1,6	0,8	11,8	50,0
Придніпровський	16,9	5,4	3,9	2,4	14,2	61,5
Дніпропетровська	6,8	2	1,5	1,2	17,6	80,0
Запорізька	10,1	3,4	2,4	1,2	11,9	50,0
Причорноморський	31,4	11,5	8,9	7,3	23,2	82,0
Авт. респ. Крим	2,2	0,4	0,3	0,2	9,1	66,7
Миколаївська	8,9	4,1	2,9	2,3	25,8	79,3
Одеська	12,1	3,9	2,9	2,3	19,0	79,3
Херсонська	8,2	3,1	2,8	2,5	30,5	89,3
Східний	32,4	16	13	9,9	30,6	76,2
Полтавська	12,9	4,7	4,1	3,5	27,1	85,4
Сумська	8,7	4,5	3,8	3,5	40,2	92,1
Харківська	10,8	6,8	5,1	2,9	26,9	56,9
Центральний	24,1	8,1	6,3	4,4	18,3	69,8
Київська	9,1	1,7	1,2	0,9	9,9	75,0
Кіровоградська	5,8	2	1,5	1,2	20,7	80,0
Черкаська	9,2	4,4	3,6	2,3	25,0	63,9
УКРАЇНА	183,8	73,5	59	46,3	25,2	78,5

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 139.

Додаток А.7.
Виробництво олії по регіонах України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	222,9	117,9	121	74,9	33,6	61,9
Донецька	112,3	81,6	79	39,6	35,3	50,1
Луганська	110,6	36,3	42	35,3	31,9	84,0
Карпатський	27,3	23,6	13,3	7,8	28,6	58,6
Закарпатська	3,4	0,4	0,9	0,6	17,6	66,7
Івано-Франківська	2,1	0,4	0,5	0,5	23,8	100,0
Львівська	0,2	0,2	0,2	0,1	50,0	50,0
Чернівецька	21,6	22,6	11,7	6,6	30,6	56,4
Подільський	57,4	36,6	37	23,5	40,9	63,5
Вінницька	55,4	35,2	36,2	22,7	41,0	62,7
Тернопільська	0,5	0,5	0,2	0,2	40,0	100,0
Хмельницька	1,5	0,9	0,6	0,6	40,0	100,0
Поліський	5,5	5,1	3,9	4,1	74,5	105,1
Волинська	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0	100,0
Житомирська	0,2	0,5	0,2	0,7	350,0	350,0
Рівненська	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0	100,0
Чернігівська	5,1	4,4	3,5	3,2	62,7	91,4
Придніпровський	386,4	267,2	285,4	196,6	50,9	68,9
Дніпропетровська	127,1	119,9	120,1	84,8	66,7	70,6
Запорізька	259,3	147,3	165,3	111,8	43,1	67,6
Причорноморський	124,6	91,3	64,8	60,6	48,6	93,5
Авт. респ. Крим	13,8	7,7	6,5	6,9	50,0	106,2
Миколаївська	6,4	13,5	13	10,4	162,5	80,0
Одеська	96,3	54,4	31,3	32,2	33,4	102,9
Херсонська	8,1	15,7	14	11,1	137,0	79,3
Східний	143,1	107	126,4	107,7	75,3	85,2
Полтавська	65	46	59,6	36,9	56,8	61,9
Сумська	1,4	2,7	2,5	1,9	135,7	76,0
Харківська	76,7	58,3	64,3	68,9	89,8	107,2
Центральний	103,2	47,5	53,3	33,8	32,8	63,4
Київська	0,9	1,3	1,7	1,8	200,0	105,9
Кіровоградська	97,4	36,1	42,9	24,4	25,1	56,9
Черкаська	4,9	10,1	8,7	7,6	155,1	87,4
УКРАЇНА	1070,4	696,2	705,1	509	47,6	72,2

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 140.

Додаток А.8.
Виробництво консервів по регіонах України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	250,4	54,9	21,9	18,1	7,2	82,6
Донецька	174,2	35,7	15,8	12,3	7,1	77,8
Луганська	76,2	19,2	6,1	5,8	7,6	95,1
Карпатський	386	92,6	71,8	91,3	23,7	127,2
Закарпатська	148,8	25,1	13,7	26,8	18,0	195,6
Івано-Франківська	37,8	7,4	2	3	7,9	150,0
Львівська	89,5	44,8	50,7	55,1	61,6	108,7
Чернівецька	109,9	15,3	5,4	6,4	5,8	118,5
Подільський	661	318,2	239,5	394,6	59,7	164,8
Вінницька	259,4	115,6	71,4	162,7	62,7	227,9
Тернопільська	132,7	22,1	13	13	9,8	100,0
Хмельницька	268,9	180,5	155,1	218,9	81,4	141,1
Поліський	575,6	154	96,5	81,4	14,1	84,4
Волинська	150,3	26,9	11,3	12,6	8,4	111,5
Житомирська	160,3	43,6	28,5	22,4	14,0	78,6
Рівненська	157,2	43,6	31,3	21,7	13,8	69,3
Чернігівська	107,8	39,9	25,4	24,7	22,9	97,2
Придніпровський	227	54,2	30,6	31,7	14,0	103,6
Дніпропетровська	110,5	21,7	9,9	8,9	8,1	89,9
Запорізька	116,5	32,5	20,7	22,8	19,6	110,1
Причорноморський	1841,3	440,9	304,4	269,8	14,7	88,6
Авт. респ. Крим	834,3	183,8	155,7	142,7	17,1	91,7
Миколаївська	182,9	45,8	23,2	25,9	14,2	111,6
Одеська	517,2	101,9	59,2	43,5	8,4	73,5
Херсонська	306,9	109,4	66,3	57,7	18,8	87,0
Східний	384,3	151,6	111,8	103,1	26,8	92,2
Полтавська	192,5	84,8	64,8	46,7	24,3	72,1
Сумська	68,8	17,7	5,1	8,4	12,2	164,7
Харківська	123	49,1	41,9	48	39,0	114,6
Центральний	510,2	177,3	137,7	145	28,4	105,3
Київська	146,7	66,5	59,3	66,1	45,1	111,5
Кіровоградська	40,6	8,8	2,8	2,3	5,7	82,1
Черкаська	322,9	102	75,6	76,6	23,7	101,3
УКРАЇНА	4835,8	1443	1014	1135	23,5	111,9

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 141.

Виробництво хліба і хлібобулочних виробів по регіонах України
у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	924,5	732,8	632,2	553,8	59,9	87,6
Донецька	590,2	470,5	413,9	377,9	64,0	91,3
Луганська	334,3	262,3	218,3	175,9	52,6	80,6
Карпатський	1073,1	444,5	329,3	266,4	24,8	80,9
Закарпатська	242,6	91,1	59,2	43,8	18,1	74,0
Івано-Франківська	251,1	92,6	65,9	48,3	19,2	73,3
Львівська	427,5	198,4	158	139,2	32,6	88,1
Чернівецька	151,9	62,4	46,2	35,1	23,1	76,0
Подільський	646,3	268,4	233,1	221,5	34,3	95,0
Вінницька	258	126,8	114	108,9	42,2	95,5
Тернопільська	164	46	32,9	28,2	17,2	85,7
Хмельницька	224,3	95,6	86,2	84,4	37,6	97,9
Поліський	906,8	406,7	343	301,2	33,2	87,8
Волинська	184,2	59,5	49,3	44,5	24,2	90,3
Житомирська	249,2	144	122	109,2	43,8	89,5
Рівненська	206,4	69,1	58,9	51,9	25,1	88,1
Чернігівська	267	134,1	112,8	95,6	35,8	84,8
Придніпровський	603,6	493,3	406,8	347,8	57,6	85,5
Дніпропетровська	395,4	323,8	269,3	233,4	59,0	86,7
Запорізька	208,2	169,5	137,5	114,4	54,9	83,2
Причорноморський	829,7	652,5	544,1	485,5	58,5	89,2
Авт. респ. Крим	275,3	243,7	195,3	166,8	60,6	85,4
Миколаївська	141,3	97,6	82,7	67,9	48,1	82,1
Одеська	275,6	196,1	163,7	151,4	54,9	92,5
Херсонська	137,5	115,1	102,4	99,4	72,3	97,1
Східний	873,9	557,5	461,5	406,2	46,5	88,0
Полтавська	252	145,1	113,7	94,9	37,7	83,5
Сумська	260,7	141,7	120,3	114,1	43,8	94,8
Харківська	361,2	270,7	227,5	197,2	54,6	86,7
Центральний	843,1	558,7	502,4	472	56,0	93,9
Київська	491,8	368,6	336,5	324,6	66,0	96,5
Кіровоградська	134,8	81,3	69,4	54,3	40,3	78,2
Черкаська	216,5	108,8	96,5	93,1	43,0	96,5
УКРАЇНА	6701	4114,4	3452,4	3054,4	45,6	88,5

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 142.

Виробництво макаронних виробів по регіонах України у
1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	44,2	29,3	20,2	15	33,9	74,3
Донецька	36,3	21,1	13,2	9,1	25,1	68,9
Луганська	7,9	8,2	7	5,9	74,7	84,3
Карпатський	41,9	23,4	10,1	9,3	22,2	92,1
Закарпатська	-	4,1	2,3	2	-	87,0
Івано-Франківська	8,2	2,6	1	1,7	20,7	170,0
Львівська	33,7	15,2	6,1	4,6	13,6	75,4
Чернівецька	-	1,5	0,7	1	-	142,9
Подільський	37,9	36,4	32,9	29,3	77,3	89,1
Вінницька	13,7	13,1	9	3,4	24,8	37,8
Тернопільська	5,7	3,8	2,4	1,4	24,6	58,3
Хмельницька	18,5	19,5	21,5	24,5	132,4	114,0
Поліський	32,4	18	13,3	14,2	43,8	106,8
Волинська	6,5	2,1	2,7	1,8	27,7	66,7
Житомирська	-	0,2	1	1	-	100,0
Рівненська	8,5	1,7	1,2	2,5	29,4	208,3
Чернігівська	17,4	14	8,4	8,9	51,1	106,0
Придніпровський	36,3	23,5	19,4	8,4	23,1	43,3
Дніпропетровська	23,8	12,7	11,7	6,5	27,3	55,6
Запорізька	12,5	10,8	7,7	1,9	15,2	24,7
Причорноморський	68,3	34,8	28,8	22,9	33,5	79,5
Авт. респ. Крим	24,5	21,1	17,1	14,1	57,6	82,5
Миколаївська	9,7	4,6	4,4	2,5	25,8	56,8
Одеська	20,5	3,6	1,5	1,3	6,3	86,7
Херсонська	13,6	5,5	5,8	5	36,8	86,2
Східний	36,8	19,6	13,7	10	27,2	73,0
Полтавська	11,5	10,1	7	3,5	30,4	50,0
Сумська	7,6	2,8	1,7	2,2	28,9	129,4
Харківська	17,7	6,7	5	4,3	24,3	86,0
Центральний	62,6	38	33,6	31,1	49,7	92,6
Київська	45,4	29	28,2	27,2	59,9	96,5
Кіровоградська	8	3,7	1,8	1,4	17,5	77,8
Черкаська	9,2	5,3	3,6	2,5	27,2	69,4
УКРАЇНА	360,4	223	172	140,2	38,9	81,5

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 143.

Виробництво кондитерських виробів по регіонах
України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	170,1	41,7	41,1	59,3	34,9	144,3
Донецька	106,7	28,4	32,7	47,8	44,8	146,2
Луганська	63,4	13,3	8,4	11,5	18,1	136,9
Карпатський	136,7	53	51,2	47,8	35,0	93,4
Закарпатська	18,4	2	1,3	1,3	7,1	100,0
Івано-Франківська	21,7	4,9	3,6	2,2	10,1	61,1
Львівська	74	38,4	38,9	36,6	49,5	94,1
Чернівецька	22,6	7,7	7,4	7,7	34,1	104,1
Подільський	95,3	25	19,7	32,1	33,7	162,9
Вінницька	52,4	13	9,6	22	42,0	229,2
Тернопільська	18,2	3,5	2,3	1,1	6,0	47,8
Хмельницька	24,7	8,5	7,8	9	36,4	115,4
Поліський	97,5	23,1	20	24,2	24,8	121,0
Волинська	15,7	4,3	4,3	4,6	29,3	107,0
Житомирська	42,9	8,3	8,9	12,9	30,1	144,9
Рівненська	18,9	3,8	2,8	3,1	16,4	110,7
Чернігівська	20	6,7	4	3,6	18,0	90,0
Придніпровський	127,5	36,3	34,6	34	26,7	98,3
Дніпропетровська	77,7	19,9	22	24,5	31,5	111,4
Запорізька	49,8	16,4	12,6	9,5	19,1	75,4
Причорноморський	167,1	42	38,6	35,8	21,4	92,7
Авт. респ. Крим	36,8	3,8	2,6	2,5	6,8	96,2
Миколаївська	33,8	10,7	8,3	7,4	21,9	89,2
Одеська	67	22	21,7	18,4	27,5	84,8
Херсонська	29,5	5,5	6	7,5	25,4	125,0
Східний	190,7	59,5	50,1	60,8	31,9	121,4
Полтавська	59,5	16,4	11,8	10,4	17,5	88,1
Сумська	31,6	13,4	12,4	22	69,6	177,4
Харківська	99,6	29,7	25,9	28,4	28,5	109,7
Центральний	126,3	34,4	27,3	28,4	22,5	104,0
Київська	89,9	27,4	22,5	24,2	26,9	107,6
Кіровоградська	19,3	3,2	2	1,6	8,3	80,0
Черкаська	17,1	3,8	2,8	2,6	15,2	92,9
УКРАЇНА	1111,2	315	282,6	322,4	29,0	114,1

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 144.

Виробництво борошна по регіонах України
у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	935	685,7	674,2	568,2	60,8	84,3
Донецька	563,1	457,9	419,1	331,6	58,9	79,1
Луганська	371,9	227,8	255,1	236,6	63,6	92,7
Карпатський	1165,4	563,8	472,8	350,3	30,1	74,1
Закарпатська	350,8	103,8	86,5	52,9	15,1	61,2
Івано-Франківська	211,6	102,5	88	60,7	28,7	69,0
Львівська	396,5	243	202,3	175,4	44,2	86,7
Чернівецька	206,5	114,5	96	61,3	29,7	63,9
Подільський	842,8	628,3	571,3	572,2	67,9	100,2
Вінницька	365	241,8	222,6	238,3	65,3	107,1
Тернопільська	215,9	169,7	153	156,1	72,3	102,0
Хмельницька	261,9	216,8	195,7	177,8	67,9	90,9
Поліський	986,3	553,9	511,8	428,3	43,4	83,7
Волинська	271,2	136,5	112,9	84,7	31,2	75,0
Житомирська	249,4	147,6	151,2	130,9	52,5	86,6
Рівненська	218	103,1	114,4	104,7	48,0	91,5
Чернігівська	247,7	166,7	133,3	108	43,6	81,0
Придніпровський	762	558,6	513,2	340,4	44,7	66,3
Дніпропетровська	505,1	359,2	333,2	223,6	44,3	67,1
Запорізька	256,9	199,4	180	116,8	45,5	64,9
Причорноморський	912,5	848,9	784	709,7	77,8	90,5
Авт. респ. Крим	311,6	254,8	216,9	181,6	58,3	83,7
Миколаївська	204,8	163,9	154,6	143,8	70,2	93,0
Одеська	233,4	264	239,2	202	86,5	84,4
Херсонська	162,7	166,2	173,3	182,3	112,0	105,2
Східний	1047,3	740,8	703,5	696	66,5	98,9
Полтавська	265,1	236,5	212	211,1	79,6	99,6
Сумська	387,8	211	187	174,2	44,9	93,2
Харківська	394,4	293,3	304,5	310,7	78,8	102,0
Центральний	1019,6	739,4	733,7	646,1	63,4	88,1
Київська	611,5	428,7	433,5	395,7	64,7	91,3
Кіровоградська	168,4	130,8	109,6	101,1	60,0	92,2
Черкаська	239,7	179,9	190,6	149,3	62,3	78,3
УКРАЇНА	7670,9	5319,4	4964,5	4311,2	56,2	86,8

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 145.

Виробництво круп по регіонах України у 1997 році (тис. тонн)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	73,4	41,1	19,9	14,6	19,9	73,4
Донецька	32,9	36,9	12,5	5,3	16,1	42,4
Луганська	40,5	4,2	7,4	9,3	23,0	125,7
Карпатський	94,3	32,5	12,9	10,1	10,7	78,3
Закарпатська	6,8	6	3,3	1,4	20,6	42,4
Івано-Франківська	1,6	1,5	0,9	0,9	56,3	100,0
Львівська	83	21,5	4,8	3,1	3,7	64,6
Чернівецька	2,9	3,5	3,9	4,7	162,1	120,5
Подільський	199,4	99,3	107,4	103,7	52,0	96,6
Вінницька	134,9	42,7	41,4	34,2	25,4	82,6
Тернопільська	6,7	9,3	10,8	10,5	156,7	97,2
Хмельницька	57,8	47,3	55,2	59	102,1	106,9
Поліський	16,5	17,4	20,1	7,6	46,1	37,8
Волинська	6,3	2,4	12,1	0,9	14,3	7,4
Житомирська	4,1	3,4	2,8	3,6	87,8	128,6
Рівненська	2,4	2,8	3,3	1,5	62,5	45,5
Чернігівська	3,7	8,8	1,9	1,6	43,2	84,2
Придніпровський	54,7	21,3	29,3	20,1	36,7	68,6
Дніпропетровська	51,2	16,7	22	13,1	25,6	59,5
Запорізька	3,5	4,6	7,3	7	200,0	95,9
Причорноморський	127,7	86,6	75,2	47,8	37,4	63,6
Авт. респ. Крим	37,5	41,1	30,6	13,3	35,5	43,5
Миколаївська	3,4	7,2	7,2	5,7	167,6	79,2
Одеська	5,1	6	11	7,2	141,2	65,5
Херсонська	81,7	32,3	26,4	21,6	26,4	81,8
Східний	182,3	99,2	82	53,3	29,2	65,0
Полтавська	168,2	79	65,1	36,3	21,6	55,8
Сумська	5	4,8	5	3,7	74,0	74,0
Харківська	9,1	15,4	11,9	13,3	146,2	111,8
Центральний	214,1	134,7	109,2	107,9	50,4	98,8
Київська	158,6	95,6	82,1	82,4	52,0	100,4
Кіровоградська	32,2	18,6	15,5	15,6	48,4	100,6
Черкаська	23,3	20,5	11,6	9,9	42,5	85,3
УКРАЇНА	962,4	532,1	456	365,1	37,9	80,1

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 146.

Виробництво спирту-сирцю по регіонах України у 1997 році (тис. дал)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	-	-	-	-	-	-
Донецька	-	-	-	-	-	-
Луганська	-	-	-	-	-	-
Карпатський	10835	12270	11249	3319	30,6	29,5
Закарпатська	2	3	3	1	50,0	33,3
Івано-Франківська	2333	2560	2213	565	24,2	25,5
Львівська	4874	6455	5721	1386	28,4	24,2
Чернівецька	3626	3252	3312	1367	37,7	41,3
Подільський	17542	19485	21360	8847	50,4	41,4
Вінницька	10531	11139	12271	4389	41,7	35,8
Тернопільська	5303	6581	7212	3694	69,7	51,2
Хмельницька	1708	1765	1877	764	44,7	40,7
Поліський	8349	8767	8986	2599	31,1	28,9
Волинська	337	306	255	228	67,7	89,4
Житомирська	4207	4426	4866	916	21,8	18,8
Рівненська	686	1206	1139	239	34,8	21,0
Чернігівська	3119	2829	2726	1216	39,0	44,6
Придніпровський	-	-	1	1	-	100,0
Дніпропетровська	-	-	-	-	-	-
Запорізька	-	-	1	1	-	100,0
Причорноморський	205	61	58	56	27,3	96,6
Авт. респ. Крим	102	29	35	34	33,3	97,1
Миколаївська	14	4	2	2	14,3	100,0
Одеська	55	15	10	9	16,4	90,0
Херсонська	34	13	11	11	32,4	100,0
Східний	11809	13241	13992	4766	40,4	34,1
Полтавська	4249	4201	4248	1636	38,5	38,5
Сумська	3228	4366	4404	1014	31,4	23,0
Харківська	4332	4674	5340	2116	48,8	39,6
Центральний	5195	8417	8671	5023	96,7	57,9
Київська	1938	2823	3052	1692	87,3	55,4
Кіровоградська	1747	1720	1936	877	50,2	45,3
Черкаська	1510	3874	3683	2454	162,5	66,6
УКРАЇНА	53935	62241	64317	24611	45,6	38,3

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 149.

**Виробництво горілки та лікєро-горілочаних виробів
по регіонах України у 1997 році (тис. дал)***

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	6050	7367	3713	3404	56,3	91,7
Донецька	4087	6070	3083	2541	62,2	82,4
Луганська	1963	1297	630	863	44,0	137,0
Карпатський	5078	5992	2592	3267	64,3	126,0
Закарпатська	-	303	618	123	-	19,9
Івано-Франківська	1508	1293	542	1096	72,7	202,2
Львівська	2760	3896	1254	1210	43,8	96,5
Чернівецька	810	500	178	838	103,5	470,8
Подільський	2151	3051	2206	2305	107,2	104,5
Вінницька	1212	1203	1152	1104	91,1	95,8
Тернопільська	939	1678	902	1090	116,1	120,8
Хмельницька	-	170	152	111	-	73,0
Поліський	2884	3648	2040	2129	73,8	104,4
Волинська	995	909	717	515	51,8	71,8
Житомирська	823	810	410	701	85,2	171,0
Рівненська	-	455	142	130	-	91,5
Чернігівська	1066	1474	771	783	73,5	101,6
Придніпровський	3841	2846	1567	1572	40,9	100,3
Дніпропетровська	2034	1586	975	905	44,5	92,8
Запорізька	1807	1260	592	667	36,9	112,7
Причорноморський	2661	4747	2593	3346	125,7	129,0
Авт. респ. Крим	-	2527	1523	1636	-	107,4
Миколаївська	1040	441	313	407	39,1	130,0
Одеська	1621	1570	679	1087	67,1	160,1
Херсонська	-	209	78	216	-	276,9
Східний	5296	5483	4350	3790	71,6	87,1
Полтавська	2427	2068	1323	1351	55,7	102,1
Сумська	932	718	389	601	64,5	154,5
Харківська	1937	2697	2638	1838	94,9	69,7
Центральний	2906	4347	5721	6731	231,6	117,7
Київська	1770	1781	1847	1808	102,1	97,9
Кіровоградська	57	311	562	1993	3496,5	354,6
Черкаська	1079	2255	3312	2930	271,5	88,5
УКРАЇНА	30867	37481	24782	26544	86,0	107,1

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 150.

Виробництво пива по регіонах України у 1997 році (тис. дал)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	25438	12044	8963	8255	32,5	92,1
Донецька	16940	8819	6873	6515	38,5	94,8
Луганська	8498	3225	2090	1740	20,5	83,3
Карпатський	13861	5541	3679	3297	23,8	89,6
Закарпатська	1624	236	136	30	1,8	22,1
Івано-Франківська	2924	1116	736	571	19,5	77,6
Львівська	7720	3764	2657	2612	33,8	98,3
Чернівецька	1593	425	150	84	5,3	56,0
Подільський	10297	3167	2669	2804	27,2	105,1
Вінницька	3412	558	168	314	9,2	186,9
Тернопільська	4729	1386	1490	1403	29,7	94,2
Хмельницька	2156	1223	1011	1087	50,4	107,5
Поліський	14297	7489	7160	7463	52,2	104,2
Волинська	2159	596	479	348	16,1	72,7
Житомирська	2951	1496	1141	942	31,9	82,6
Рівненська	3664	797	452	393	10,7	86,9
Чернігівська	5523	4600	5088	5780	104,7	113,6
Придніпровський	17602	10940	8975	9044	51,4	100,8
Дніпропетровська	10014	5050	3708	2264	22,6	61,1
Запорізька	7588	5890	5267	6780	89,4	128,7
Причорноморський	22957	8726	6488	8091	35,2	124,7
Авт. респ. Крим	10112	3483	2264	2221	22,0	98,1
Миколаївська	6632	2154	2644	4736	71,4	179,1
Одеська	6213	3037	1556	1119	18,0	71,9
Херсонська	-	52	24	15	-	62,5
Східний	14554	8503	8304	8669	59,6	104,4
Полтавська	3818	2338	1696	1134	29,7	66,9
Сумська	3700	1020	696	388	10,5	55,7
Харківська	7036	5145	5912	7147	101,6	120,9
Центральний	18777	14612	14014	13665	72,8	97,5
Київська	12334	11651	12047	12550	101,8	104,2
Кіровоградська	2318	1188	758	471	20,3	62,1
Черкаська	4125	1773	1209	644	15,6	53,3
УКРАЇНА	137783	71022	60252	61252	44,5	101,7

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 154.

Виробництво безалкогольних напоїв по регіонах України
у 1997 році (тис. дал)*

Регіон, область	Р О К И					
	1990	1995	1996	1997	1997 у % до	
					1990	1996
Донецький	22045	3379	1927	1460	6,6	75,8
Донецька	14548	2853	1691	813	5,6	48,1
Луганська	7497	526	236	647	8,6	274,2
Карпатський	13084	6883	14318	23444	179,2	163,7
Закарпатська	2285	121	1069	1218	53,3	113,9
Івано-Франківська	2588	680	294	516	19,9	175,5
Львівська	5600	5291	12467	19949	356,2	160,0
Чернівецька	2611	791	488	1761	67,4	360,9
Подільський	12402	5528	925	1407	11,3	152,1
Вінницька	4742	4447	206	562	11,9	272,8
Тернопільська	3176	364	214	180	5,7	84,1
Хмельницька	4484	717	505	665	14,8	131,7
Поліський	15848	2289	1750	2067	13,0	118,1
Волинська	3502	249	392	724	20,7	184,7
Житомирська	4782	630	384	362	7,6	94,3
Рівненська	3702	194	204	254	6,9	124,5
Чернігівська	3862	1216	770	727	18,8	94,4
Придніпровський	17445	3861	2463	1617	9,3	65,7
Дніпропетровська	11419	2158	1097	1002	8,8	91,3
Запорізька	6026	1703	1366	615	10,2	45,0
Причорноморський	29226	4181	2038	1892	6,5	92,8
Авт. респ. Крим	9122	2082	1052	808	8,9	76,8
Миколаївська	7812	831	513	294	3,8	57,3
Одеська	7726	772	263	597	7,7	227,0
Херсонська	4566	496	210	193	4,2	91,9
Східний	16578	2644	1453	1432	8,6	98,6
Полтавська	5667	960	598	401	7,1	67,1
Сумська	4086	385	202	163	4,0	80,7
Харківська	6825	1299	653	868	12,7	132,9
Центральний	24059	8271	10807	9450	39,3	87,4
Київська	15371	5218	7631	7014	45,6	91,9
Кіровоградська	3637	429	219	110	3,0	50,2
Черкаська	5051	2624	2957	2326	46,1	78,7
УКРАЇНА	150687	37036	35681	42769	28,4	119,9

* - Складено і розраховано за даними: Виробництво товарів народного споживання в Україні: статистичний збірник.- К.: Держкомстат України, 1998.- С. 155.

Додаток Б.
Середньодушове споживання основних продуктів харчування в Україні та її регіонах у 1997 році (кг)*

Регіон, область	М'ясо і м'ясопродукти	Молоко і молочні продукти	Яйця, шт.	Картоння баштанні	Овочі та баштанні	Хлібні продукти	Фрукти, ягоди і виногради	Цукор	Олія	Ріба і морепродукти
Донецький	27,9	131,4	117,3	87,0	59,9	113,8	27,6	29,2	10,1	5,7
Донецька	27,6	127,6	110	91,5	60,2	111,4	28,1	29,1	9,9	5,7
Луганська	28,5	138,4	131	78,7	59,2	118,4	26,7	29,4	10,6	4,9
Карпатський	31,3	262,5	166,9	159,9	64,4	132,2	45,3	29,3	7,6	4,1
Закарпатська	35	237,5	190	173,4	61,3	161,3	47,9	27,7	7,8	3,3
Івано-Франківська	30,7	300,8	149	182,9	66,2	139,2	43,2	27,7	6,8	3,3
Львівська	29,2	255,2	168	132,7	61,5	120,3	46,6	29,8	8,3	4,9
Чернівецька	33,5	258,4	160	184,6	74,5	116	41,3	29,8	7,4	3,8
Подільський	38,4	262,1	160,7	173,4	83,6	130,6	39,3	33,0	7,1	4,3
Вінницька	41,8	212,3	181	156,8	74,9	138,1	55,1	33,5	8	3,8
Тернопільська	33,8	312,8	188	184,4	92,5	145,9	33,7	32,9	6,8	4,5
Хмельницька	37,7	284,2	114	185,3	87,5	109,1	24,1	32,5	6,1	4,7
Поліський	39,8	287,3	167,9	184,6	96,9	110,7	41,3	32,2	6,2	4,4
Волинська	35,7	271,4	138	196,5	74,1	107,1	42,3	33,8	6,1	3,8
Житомирська	38,6	297,7	180	170,4	107,6	101,9	35,6	32,6	6,4	4,5
Рівненська	42,4	272,4	129	168,2	75,6	106,8	31,2	31,2	6,1	4,6
Чернігівська	42,2	302,3	214	205,3	122,8	126,9	56	31,5	6,3	4,6
Придніпровський	33,9	185,2	170,8	105,2	119,1	145,8	35,4	30,2	10,3	4,8
Дніпропетровська	30,8	191,8	118	106,6	122,7	146,5	34,9	30,9	9,6	4,6
Запорізька	39,5	172,9	126	102,7	112,4	144,6	36,2	28,9	11,5	5,1
Причорноморський	34,5	171,5	159,4	96,8	91,5	122,5	50,2	29,3	9,3	6,0
Авт. Респ. Крим	31	145,2	124	71	66,9	116,2	56,4	27,1	8,5	5,6
Миколаївська	37,3	212,7	148	120,5	109,2	142,5	49,5	29,5	9,5	5,1
Одеська	32,1	158,2	206	88,4	81,9	109,4	47,5	30,8	9,7	7,6
Херсонська	43,6	208,7	149	142	142,9	141	43,5	30,9	9,8	4,3
Східний	37,9	271,1	162,1	147,0	105,9	141,7	40,4	32,4	7,8	4,7
Полтавська	41,9	248	143	133,4	135,1	144,9	50,3	34,3	7,4	4,9
Сумська	42,7	253,4	197	184,2	89,4	163	20	31,6	6,1	3,9
Харківська	33	183,2	137	137,9	96	130,2	44,1	31,4	8,7	4,9
Центральний	37,9	220,1	165,3	156,4	109,9	119,6	37,2	31,8	8,1	5,5
Київська	36,4	220,8	169	145,2	83,2	105,1	39,1	31	8,1	6
Кіровоградська	41,4	213,9	132	149,5	149,5	135,6	40,9	33	8,2	3,8
Черкаська	39,5	222,8	181	188,3	158,8	150,5	28,6	33,2	7,9	5,6
УКРАЇНА	34,7	210,4	151	134,4	90,5	126,5	39,5	30,6	8,4	5

* Складено за даними: Споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник.- Держкомстат України, 1997.- С.13-31.

В монографии исследуются и обобщаются теоретико-методологические, методические и практические проблемы развития и размещения пищевой промышленности Украины как страны с переходной экономикой, системной оценки тенденций и закономерностей ее функционирования в рыночных условиях хозяйствования, определения общей и региональной эффективности ее деятельности на современном этапе, обоснования основных направлений, методов и путей повышения эффективности ее развития в условиях формирования и внедрения современных инновационных и научно-технологических моделей производства пищевых продуктов.

Получили освещение тенденции и закономерности развития и размещения пищевой промышленности как ведущего структурообразующего звена экономики Украины в условиях рыночных трансформаций, исследованы и выявлены причины кризисных явлений в производстве и реализации пищевых продуктов, предложены методы и пути его преодоления. Особенное внимание уделено решению проблем государственного и рыночного регулирования развития и размещения производства и реализации продукции пищевой промышленности на основе осуществления эффективных структурных преобразований, оптимизации форм их общественной организации, углубления территориального разделения труда, усиления интеграционных процессов и внедрения современных моделей научно-технологического и инновационного развития этой отрасли, расширения ее внешнеэкономических связей.

Книга рассчитана на ученых, профессорско-преподавательский персонал высших учебных заведений, аспирантов и студентов экономического профиля, специалистов государственных региональных органов управления, работников предпринимательских структур.

Вступ.....	5
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні основи визначення розвитку харчової промисловості.....	12
Глава 1. Теоретичні засади визначення розвитку харчової промисловості.....	12
1.1. Теоретичні основи визначення розвитку харчової промисловості.....	12
1.2. Проблеми розвитку харчової промисловості в ринкових умовах.....	23
Глава 2. Методологічні основи визначення розвитку харчової промисловості.....	34
2.1. Особливості і закономірності розвитку харчової промисловості.....	34
2.2. Методологічні та методичні основи оцінки регіонального розвитку харчової промисловості.....	45
РОЗДІЛ 2. Теоретико-методологічні основи визначення ефективності розвитку харчової промисловості.....	52
Глава 3. Ефективність розвитку харчової промисловості.....	52
3.1. Сутність і зміст ефективності розвитку харчової промисловості.....	52
3.2. Економічна метрологія ефективності розвитку харчової промисловості.....	58
Глава 4. Регіональна ефективність розвитку харчової промисловості.....	64
4.1. Методологія визначення регіональної ефективності розвитку харчової промисловості.....	64
4.2 Критерії та показники оцінки регіональної ефективності розвитку харчової промисловості.....	70
РОЗДІЛ 3. Закономірності і особливості розвитку харчової промисловості на сучасному етапі.....	81
Глава 5. Закономірності і особливості розвитку ресурсного потенціалу харчової промисловості.....	81
5.1. Природно-ресурсний потенціал харчової промисловості та ефективність його використання.....	81
5.2. Особливості розвитку сировинної бази харчової промисловості.....	96
5.3. Основні напрямки і шляхи створення розвинутого ресурсного потенціалу харчової промисловості.....	116

Глава 6. Закономірності і особливості розвитку промислово-виробничого потенціалу харчової промисловості.....	129
6.1. Трудовий ресурсний потенціал харчової промисловості та ефективність його використання.....	129
6.2. Особливості розвитку матеріально-технічної бази харчової промисловості.....	141
6.3. Проблеми інвестиційного забезпечення відтворення промислово-виробничого потенціалу харчової промисловості.....	155
Глава 7. Тенденції і закономірності ефективності розвитку харчової промисловості.....	167
7.1. Загальна ефективність розвитку харчової промисловості.....	167
7.2. Регіональний розвиток харчової промисловості та його ефективність.....	188
7.3. Резерви підвищення ефективності розвитку харчової промисловості.....	205
РОЗДІЛ 4. Розвиток харчової промисловості у світовому вимірі.....	213
Глава 8. Харчова промисловість у світовому та регіональному поділі праці.....	213
8.1. Харчова промисловість у світовому територіальному поділі праці.....	213
8.2. Харчова промисловість в територіальному поділі праці країн СНД.....	222
8.3. Вдосконалення зовнішньоекономічних зв'язків харчової промисловості.....	233
РОЗДІЛ 5. Шляхи підвищення ефективності розвитку харчової промисловості.....	238
Глава 9. Прискорення науково-технічного прогресу в харчовій промисловості.....	238
9.1. Основні напрями і форми прискорення науково-технічного прогресу в харчовій промисловості.....	238
9.2. Забезпечення інноваційного шляху розвитку харчової промисловості.....	244
Глава 10. Формування ефективного ринкового механізму управління розвитком харчової промисловості.....	250
10.1. Впровадження ринкових методів управління розвитком харчової промисловості.....	250
10.2. Формування дійових фінансово-економічних важелів управління розвитком харчової промисловості.....	263
10.3. Удосконалення міжгалузевих інтеграційних процесів в розвитку харчової промисловості.....	271

Висновки.....	282
Список використаних джерел.....	287
Додатки.....	310

ББК 65.9(4УКР)304.25

Д27

УДК 332.132: 502.58

За редакцією доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, дійсного члена (академіка) Української академії аграрних наук, почесного професора економіки Вісконсінського університету (США) П.П. Борщевського.

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор **А.О. Заїнчковський** (Український державний університет харчових технологій);

доктор економічних наук, професор **Ю.П. Лебединський** (Українська академія державного управління при Президентові України);

доктор економічних наук, професор **Л.Г. Чернюк** (Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України).

Рекомендовано до друку Вченою радою Ради по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України.

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
UKRAINE
COUNCIL FOR PRODUCTIVE UKRAINE
STUDY**

Liudmyla V. DEINEKO

**DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY
OF UKRAINE IN THE TRANSITIVE
PERIOD**

ISBN 966-618-059-6

© Дейнеко Л.В., 1999.

**"Znannya"
1999**

Дейнеко Л.В.

Д27 Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень : Проблеми теорії і практики. — К.: Знання, 1999. — 331 с. — Бібліогр.: с. 287-309. — Парал. тит. арк. англ.

ISBN-966-618-059-6

У монографії досліджуються та узагальнюються теоретико-методологічні, методичні і практичні проблеми розвитку і розміщення харчової промисловості України як країни з перехідною економікою, системної оцінки тенденцій і закономірностей її функціонування в ринкових умовах господарювання, визначення загальної та регіональної ефективності її діяльності на сучасному етапі, обґрунтування основних напрямів, методів і шляхів підвищення ефективності її розвитку в умовах формування і впровадження сучасних інноваційних та науково-технологічних моделей виробництва харчових продуктів.

Розрахована на науковців, професорсько-викладацький персонал вищих навчальних закладів, аспірантів і студентів економічного профілю, фахівців державних і регіональних органів управління, працівників підприємницьких структур.

ББК 65.9(4УКР)304.25

Наукове видання

Дейнеко Людмила Вікторівна

РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ)

За редакцією П.П.Борщевського.

Підписано до друку 15.07.99 р. Формат 60х84/16.
Папір Амікус. Гарнітура Балтика. Друк циф.дуплікатор.

Ум. друк. арк. 20,56. Обл.-вид. арк. 22,1.

Наклад 500. Зам. 92/07.

Видавництво та друк — Товариство "Знання" України
252005, Київ-5, вул. Червоноармійська, 57/3.